

Червоний циркуляр

Білл Браудер

Правдива історія про великі гроші, вбивство, боротьбу за справедливість і про те, як я став особистим ворогом Путіна

BILL BROWDER

RED NOTICE

A TRUE STORY OF HIGH FINANCE, MURDER, AND ONE MAN'S FIGHT FOR JUSTICE

Переклад з російської на українську Михайла Гумірова

Редактор Марина Хомич

www.billbrowder.com/red-notice

Присвячую Сергієві Магнітському, найхоробрішому з відомих мені людей

Усе в цій книжці — правда. Але вона напевно засмутить деяких впливових та небезпечних осіб. Тому, щоб уберегти багатьох чесних людей від свавілля, низку імен та назв змінено.

Червоний циркуляр — повідомлення, яке розповсюджують через міжнародну поліційну організацію Інтерпол із вимогою заарештувати розшукувану особу та видати її державі-ініціатору такого повідомлення. Червоний циркуляр Інтерполу — своєрідний ордер на арешт, який діє в міжнародному масштабі.

1. Інвестор нон ґрата

13 листопада 2005 року

Я людина цифр, тому почну з найважливіших для мене:

260

1

4 500 000 000.

Ось що вони означають. Живучи в Москві, я що другі вихідні вирушав до Лондона — міста, яке було мені домівкою. За десять років я зробив **260** поїздок із Москви до Лондона і назад.

У цих поїздок була мета номер **1**: я приїжджав до свого сина Девіда, якому було тоді вісім років. Він мешкав у лондонському районі Гемпстед із моєю колишньою

дружиною. Після розлучення я дав собі слово проводити з ним щонайменше два вікенди на місяць, і попри все, жодного разу не порушив обіцянки.

У повернення до Москви було **4 500 000 000** причин. Такою була вартість активів у доларах США під управлінням моєї компанії — Hermitage Capital. Я заснував цю компанію і керував нею, заробивши за попередні десять років багатом людям пристойні гроші. 2000 року Hermitage визнали найприбутковішим у світі фондом, який спеціалізується на ринках, що розвиваються. Інвестори, які вклали кошти на момент створення фонду 1996 року, отримали 1500 відсотків. Успіх фонду перевершив мої найсміливіші очікування. Мало яка історія фінансових ринків знала захопливіші можливості для інвестицій, ніж у пострадянській Росії. Працювати тут було цікаво, вигідно й часом небезпечно. Нудьгувати точно не доводилося.

Я стільки разів літав із Лондона до Москви, що міг пройти цей шлях із заплющеними очима. Я точно знав, скільки часу займе огляд в аеропорту "Гітроу", посадка на літак "Аерофлоту", політ у сутінках, що згущувалися, на схід — у країну, яка до середини листопада поринала в обійми чергової холодної зими. Переліт тривав 270 хвилин. За цей час я встигав переглянути провідні світові видання: "Файненшл таймс", "Сандей телеграф", "Форбс" та "Волл-стріт джорнал", а також прочитати всі важливі повідомлення електронної пошти та документи.

Літак почав набирати висоту, і я поліз у портфель за свіжими газетами та журналами. Там само, поруч із документами, лежало невелике шкіряне портмоне, а в ньому — стодоларові купюри на суму сім з половиною тисяч. Я вважав, що з цими грошима в мене буде більше шансів потрапити на горезвісний "останній рейс" із Москви, подібно до людей, які дивом врятувалися з Пномпеня або Сайгона за мить до того, як ці країни поринули в хаос і розруху.

Але того дня я не прагнув покинути Москву — я туди повертався. Повертався працювати й тому хотів дізнатися останні новини за вихідні дні.

Ближче до кінця польоту мою увагу привернула одна стаття в журналі "Форбс", у якій ішлося про людину на ім'я Джуд Шао, американця китайського походження, який, як і я, закінчив бізнес-школу Стенфордського університету. Ми не були знайомі (він закінчив університет декількома роками пізніше), але він також був успішним бізнесменом і теж працював за кордоном. У його випадку в Китаї.

У нього трапився конфлікт із корумпованими китайськими чиновниками — Шао відмовився дати хабар у шістдесят тисяч доларів якомусь шанхайському податковому інспекторові. У квітні 1998 року бізнесмена заарештували та судили за сфабрикованим звинуваченням. Він отримав шістнадцять років в'язниці. Випускники Стенфорду домагалися його звільнення, організувавши лобістську кампанію, але це не дало результатів: на момент публікації статті Шао, як і раніше, гнів в одній із безпросвітних китайських в'язниць.

Від цієї статті мене пройняв жах. Вести бізнес у Китаї було вдсятеро безпечніше ніж у Росії. Поки літак заходив на посадку в Шереметьєво-2, я розмірковував на висоті три кілометри, чи не припускаюся непоправної помилки. Ось уже кілька років,

інвестуючи в Росію, я керувався насамперед захистом прав акціонерів. У російських умовах це значило боротьбу з корупцією, яку культивують олігархи. Їх було двадцятіро. За різними оцінками, вони володіли сорока відсотками економіки, розкраденою після розпаду Радянського Союзу, і за лічені дні перетворилися на мільярдерів. Їм належала більшість компаній, акції яких котирувалися на російському фондовому ринку, і вони обдирали ці компанії як липку. Я боровся з ними, причому здебільшого успішно. Вибрана стратегія принесла не лише процвітання моєї фінансовій компанії, а й чимало особистих ворогів.

Почитавши історію про Шао, я подумав: "А чи не краще зменшити оберти? Адже в мене є заради чого жити. У Лондоні на мене чекає син Девід від першого шлюбу й нова сім'я. Моя дружина-росіянка Олена — розумниця і красуня — ось-ось повинна була народити нашого первістка. Може, і справді час зупинитися?"

Але тут шасі ковзнуло посадковою смугою, я відклав журнали, увімкнув смартфон і закрив портфель. Я почав переглядати повідомлення електронної пошти. Увага переключилася з Джуда Шао й олігархів на те, що я пропустив за час польоту. Мені ще треба було пройти митницю, подолати московські затори й дістатися квартири.

Аеропорт "Шереметьєво" — дивне місце. Найзнайоміший мені термінал — Шереметьєво-2 — побудували до Олімпійських ігор 1980 року. Під час відкриття він, напевно, мав рязучий вигляд, але до 2005 року помітно занепав і просякнув потом і дешевим тютюном. Стеля була декорована рядами металевих циліндрів, схожих на іржаві консервні банки. На паспортному контролі не було розподільних доріжок, тому, стоячи в натовпі, слід не втрачати пильності — інакше не встигнеш озирнутися, як хтось пролізе вперед без черги. І не надумайте здавати багаж! А то доведеться чекати на видачу ще не менше як годину, причому вже після того, як у паспорті поставлять прикордонний штамп на в'їзд. Після чотирьох з лишком годин польоту вся ця процедура дозволу на в'їзд у Росію не приносила жодного задоволення, особливо в моєму випадку, коли проходиш цей шлях що другі вихідні.

Так я мучився з 1996 року, поки 2000 року знайомий не розповів мені про так звану віп-залу. За додаткову плату можна було заощадити нерви й годину очікування, а то й усі дві. Особливих надмірностей послуга не передбачала, але цілком виправдовувала себе.

Вийшовши з літака, я попрямував у віп-залу. Стіни та стеля там були пофарбовані у відтінок пюре із зеленого горошку, а підлога застелена лінолеумом пісочно-коричневого кольору. У залі стояли крісла з червоно-коричневої шкіри, більш-менш зручні — ось й увесь комфорт. Тут подавали рідку каву й дуже міцний чай. Я вибрав чай із лимоном, віддав паспорт працівникові прикордонної служби і вже за кілька секунд поринув у читання електронної пошти, що накопичилася за час польоту.

Я не звернув уваги, як до зали увійшов мій водій Олексій — він мав для цього спеціальну перепустку — і почав щось жваво обговорювати з прикордонником. Олексію, як і мені, виповнився сорок один рік. На відміну від мене, він був височенного — майже два метри — зросту, міцної статури, вагою сто вісім кілограмів, світло-русявий

блондин із жорсткими рисами обличчя. Полковник московської служби ДАІ в минулому, він не знав жодного слова англійською. Олексій ніколи не запізнавався, вмів маневрувати у заторах і міг владнати питання зі своїми колишніми колегами.

Я не цікавився їхньою розмовою, продовжував відповідати на електронні листи й пити охололий чай. Через деякий час у гучномовець оголосили, що пасажирів мого рейсу можуть забирати багаж. Тут я відірвався від смартфона й здивувався: "Невже я стирчу тут уже годину?"

Я глянув на годинник. Справді, минуло *цілих 60 хвилин*. Літак приземлився о 19:30, а на годиннику вже 20:32. Двоє інших пасажирів мого рейсу давно залишили віп-залу. Я запитливо подивився на Олексія — той кивнув, мовляв, зараз з'ясуємо.

Поки він з'ясовував, я зателефонував Олені. У Лондоні була лише 17:32, і я знав, що вона вдома. Розмовляючи з дружиною телефоном, я поглядав на Олексія та працівника прикордонної служби. Їхня розмова раптово перейшла в суперечку. Олексій стукав по стійці, а представник влади дивився на нього з незворушним виглядом. "Щось не так", — сказав я Олені. Я встав і пішов до них дізнатися, у чому річ. Я був скоріше роздратований, аніж стурбований.

Наближаючись, я зрозумів, що відбувається щось серйозне. Я перевів телефон у режим гучного зв'язку, щоб Олена могла чути й допомогти мені з перекладом. Сам я не досяг успіху у вивченні російської. Навіть після десяти років життя в Росії я міг хіба що сказати водієві таксі потрібну адресу.

Розмова була схожа на затяжний тай-брейк, а я крутив головою, немов спостерігав за тенісним м'ячем. Якоїсь миті Олена сказала: "Здається, щось не так із візою, але він прямо не говорить, у чому проблема". Тут у залу увійшли ще двоє працівників у формі. Один вказав на мій телефон, інший на сумки.

"Тут ще двоє прийшли, — сказав я Олені. — Наказують припинити розмову й пройти з ними. Зателефоную, щойно зможу".

Я вимкнув телефон. Один працівник узяв мої сумки, інший — візові документи. Перш ніж піти з ними, я озирнувся на Олексія. Той стояв розгублений, похнюпивши голову, з погаслим поглядом і відкритим ротом. Він знав: якщо щось у Росії пішло не так, нічого доброго не очікуй.

Працівники прикордонної служби повели мене звивистими коридорами до основної, більшої за розміром, зали імміграційного контролю. Я спробував ламаною російською їх розпитати, але вони доставили мене до кімнати для затриманих, не промовивши й слова. Мружачись від яскравого штучного світла, я почав оглядати приміщення. Стіни бежевого кольору з фарбою, що місцями облупилася.

Пластмасові стільці прикручені рядами до підлоги. На них сиділо кілька інших затриманих з похмурим виглядом. Ніхто не розмовляв. Усі курили.

Працівники, які супроводжували мене, пішли. У дальньому кінці кімнати за скляною перегородкою сиділи кілька інших працівників у формі. Я вибрав місце ближче до них і спробував з'ясувати, що відбувається.

Особисті речі, зокрема мобільний телефон, у мене чомусь не відібрали.

Я перевірів сигнал: телефон працює, зв'язок є. Це добрий знак, вирішив я, намагаючись влаштуватись зручніше, але в пам'яті спливла й не відпускала історія Джуда Шао.

Я перевірів час. На годиннику була 20:45.

Знову зателефонував Олені. Вона не виявила занепокоєння: сказала, що готує короткий лист у британське посольство в Москві й відправить факсом, щойно закінчить.

Потім я зателефонував Аріелю, колишньому працівнику ізраїльської спецслужби "Моссад", який консультував нас у Москві з питань безпеки. Його вважали одним з найкращих професіоналів у цій галузі — я був упевнений, що він владнає мою проблему.

Новина Аріеля здивувала. Він сказав, що намагатиметься все з'ясувати і зателефонує.

Майже о 22:30 я зателефонував у Посольство Великої Британії. Мене з'єднали з Крісом Баверсом із консульського відділу. Він уже отримав факс від Олени й був у курсі того, що відбувається, — точніше сказати, знав він те саме, що й я. Він перевіряв ще раз мої дані — дату народження, номер паспорта, дату видачі візи й усі інші деталі. Завершивши всі формальності, він повідомив, що недільного вечора з'ясувати багато не вдасться, але запевнив, що зробить все, що від нього залежить. Перш ніж закінчити розмову, Баверс запитав:

— Пане Браудер, вам дали щось поїсти і попити?

— Ні, — відповів я.

Він несхвально мугикнув. Я подякував йому, і ми попрощалися.

Зручно влаштуватися на пластмасовому стільці не виходило. Час сповільнив хід, ніби секунди перетворилися на хвилини, а хвилини на години. Я встав і пройшовся, пробираючись крізь сизу завісу сигаретного диму, цураючись відчужених поглядів інших затриманих. Перевірив пошту. Знову набрав номер Аріеля, але той не відповів. Я підійшов до скляної перегородки й поганою російською спробував заговорити з працівниками прикордонного контролю аеропорту, але ті не звертали на мене жодної уваги. Для них я був порожнім місцем. Ба гірше — уже ув'язненим.

У Росії взагалі не виявляють поваги до особистості й прав людини. Людьми можна жертвувати в ім'я потреб держави, прикриватися ними як живим щитом, пускати на гарматне м'ясо або розмінювати, наче фішки в казино. Треба — і тут можуть позбутися будь-кого. Як казав Сталін: "Немає людини — немає проблеми".

Тут я знову згадав Джуда Шао зі статті у "Форбсі". Може, мені варто було бути завбачливішим? Я так зосередився на боротьбі з олігархами та корупціонерами в Росії, що зник до думки про те, що й сам можу одного разу зникнути, якщо перейду комусь дорогу.

Я змушував себе викинути Шао з голови. Знову спробував заговорити з охоронцями й хоч щось з'ясувати — усе марно. Відтак повернувся на своє місце й знову зателефонував Аріелю. Цього разу він відповів.

— Аріелю, що відбувається?

— Я зробив кілька дзвінків, але ніхто нічого не каже.

— У якому значенні ніхто нічого не каже?

— У прямому. Білле, вибач, але мені потрібен час. Недільного вечора нікого не дістати.

— Добре. Дай знати, щойно будуть новини.

— Звичайно.

На цьому розмову було закінчено. Я знову зателефонував у посольство, але й вони не мали новин. Або їм перешкоджали, або мої дані ще не потрапили у систему, або й те, й інше. Перш ніж покласти слухавку, черговий консул ще раз запитав, чи мені запропонували їжу та питво, і я знову відповів, що ні. Мені це запитання здавалося безглуздим, але Кріс Баверс явно був іншої думки. Мабуть, йому вже доводилося стикатися з такою ситуацією. Я раптом подумав, що, може, це улюблена тактика росіян — не давати ані їжі, ані води.

Після опівночі приміщення поповнилося новими затриманими — усі чоловіки, схоже, з колишніх союзних республік: грузини, азербайджанці, казахи, вірмени. Їхній багаж складався з рюкзаків і величезних замотаних поліетиленом господарських сумок. Усі димили цигарками, як паровози. Хтось тихо розмовляв. Ніхто не виявляв ні емоцій, ні занепокоєння. Вони помічали мене не більше ніж охоронці, хоча я був білою вороною: синій піджак, смартфон, невелика чорна валіза на коліщатах, до того ж я нервував.

Я знову зателефонував Олені.

— Ну як, дізналася щось??

— Поки ні, — зітхнула вона. — А ти?

— Нічого.

Мабуть, вона відчула неспокій у моєму голосі.

— Усе буде добре, Білле. Якщо річ тільки у візі, то ти завтра вже будеш вдома й усе з'ясуєш. Ось побачиш.

Її спокій передався і мені.

— Знаю, мила. — Я подивився на годинник: у Лондоні вже пів на одинадцятую: — Іди спати, вам з малюком потрібен відпочинок.

— Добре. Але тобі відразу зателефоную, якщо дізнаюся щось.

— Звісно. І я.

— На добраніч.

— І тобі добраніч. Кохаю тебе, — додав я, але вона вже поклала слухавку.

На мить мене охопили сумніви: *А раптом річ не тільки у візі? Чи побачимося ми з Оленою знову? Чи побачу нашого майбутнього малюка? Девіда?*

Я намагався опанувати емоції, що накочувалися. Я лежав на твердих стільцях, підклавши замість подушки пальто, але ці стільці, здавалося, навмисно були зроблені так, щоб не дати людині заснути. Не кажучи вже про те, що довкола мене — недоброзичливі на вигляд незнайомці. Навіть подрімати в таких умовах було

неможливо.

Сон не йшов, тому я вирішив зайнятися чимось корисним: дістав смартфон і почав вписувати прізвища людей, яких зустрічав за роки роботи в Росії, Великій Британії та Америці, і які могли хоч чимось мені допомогти: політики, підприємці, репортери.

Незадовго до кінця своєї зміни в посольстві зі мною зв'язався Кріс Баверс. Він запевнив, що працівники, які виходять на зміну, знають про мою ситуацію. Кріс укотре запитав, чи запропонували мені їжу на напої. І вкотре отримав негативну відповідь. Він перепросив, хоча й був невинний. Вочевидь, він вів облік порушень моїх прав у разі, якщо це знадобиться. "От дідько", — подумав я, коли розмову було завершено.

На годиннику була майже третя ночі. Я вимкнув смартфон, щоб зберегти заряд, і знову спробував заснути. Накрив обличчя сорочкою, що лежала в моєму портфелі, і проковтнув дві таблетки нурофена — починала боліти голова. Нестерпне бажання — усе забути й переконати себе, що завтра я поїду — охопило мене.

Річ просто у візі. Тим чи іншим способом я поїду з Росії.

Невдовзі мені вдалося задрімати.

Прокинувся я о 6:30 з прибуттям нової партії затриманих — таких, як і минулого разу. Нікого на мене схожого. Знову сигаретний дим та шепіт. Запах поту помітно посилювався. У роті відчувався неприємний присмак, і тільки зараз я зрозумів, що дуже хочу пити. Кріс Баверс не дарма запитував, чи пропонували мені воду або їжу. Туалет, нехай непоказний, тут був, але ці цербери були зобов'язані дати всім нам їжу та воду.

Попри досадливі незручності, я прокинувся з упевненістю, що все це лише бюрократичне непорозуміння. Я зателефонував Аріелю. Він досі не з'ясував, що відбувається, але повідомив, що наступний рейс до Лондона — об 11:15 ранку. Переді мною відкривалося два варіанти: арешт чи депортація. Я переконував себе, що полечу цим рейсом.

Я займався справами, як міг: відповів на кілька електронних листів, ніби це звичайний робочий день; знову зателефонував у посольство (черговий консул підтвердив, що моїм питанням займуться, щойно в установах розпочнеться робочий день); зібрав усі свої речі й ще раз спробував поговорити з охоронцями. Я попросив у них свій паспорт, але вони, як і раніше, мене ігнорували. Здавалося, їхнє єдине заняття — сидіти у своєму скляному акваріумі й "чхати" на затриманих. Я ходив із кутка в куток, поглядаючи на годинник. 9:00, 9:15, 9:24, 9:37. Тривога зростала. Хотілося зателефонувати Олені, але в Лондоні ще ранній час. Набрал Аріеля. Він знову не сказав мені нічого нового. Тоді я припинив будь-кому телефонувати.

О 10:30 я почав стукати по скляній перегородці. Працівники аеропорту й бровою не повели. Професіонали.

Зателефонувала Олена. Цього разу їй не вдалося заспокоїти мене. Вона пообіцяла, що ми обов'язково з'ясуємо й вирішимо, що робити далі, але я починав думати, що все це вже не має значення. У голові виразно маячив образ Джуда Шао.

10:45. Я не на жарт запанікував.

10:51. Як я міг бути таким ідіотом? Як звичайному чиказькому хлопцеві спало на

думку, що йому зйдуть із рук нападки на російських олігархів?

10:58. Дурень, дурень, дурень... Ти дурень і бовдур, Білле! Просто самовпевнений І-ДІ-ОТ!

11:02. Усе. Мене запроторять до російської в'язниці. Мене запроторять до російської в'язниці. Мене точно запроторять до російської в'язниці.

11:05. Двоє службовців у чоботях шумно ввійшли в приміщення й попрямували до мене. Мене взяли під руки, з речами вивели з кімнати для затриманих, повели кудись коридорами й угору сходами. От і все. Зараз мене кинуть у тюремний фургон та відвезуть. Це кінець...

Але тут вони ногою відчинили чергові двері, і ми опинилися в терміналі вильоту. Рухалися ми дуже швидко. Моє серце забилося в божевільному ритмі, коли ми стали проходити повз виходи на посадку й пасажирів, що витріщалися на нас. Й ось ми вже біля виходу на рейс 11:15 до Лондона. Мене швидко завели трапом у літак, провели через салон бізнес-класу й посадили в економкласі між двома іншими пасажирами. Весь цей час провозаті мовчали, як риби. Перед відходом вони засунули мою сумку у верхній відсік для ручної поклажі та пішли, так і не повернувши мені паспорт.

Інші пасажирки що є сил намагалися на мене не дивитися, але виходило у них погано. Я не звертав на це уваги. Головне, що мене не запроторять до російської в'язниці.

Я відправив Олені повідомлення, що лечу додому й скоро побачимося. І додав, що її дуже кохаю.

Ми злетіли. Коли літак сховав шасі, уперше в житті я відчув себе на сьомому небі. Навіть заробляючи й втрачаючи сотні мільйонів доларів, нічого схожого я не відчував.

Через деякий час літак набрав висоту й усім запропонували обід. На той час я вже не їв двадцять чотири години. На обід цього дня пропонували бефстроганов у жахливому на вигляд соусі, але я ніколи не отримував більшої насолоди від їжі. Я попросив три булки, випив чотири пляшки води й поринув у сон.

Прокинувся я вже під час приземлення в Лондоні. Поки літак вирюлював до терміналу, я почав подумки складати список майбутніх проблем. Спочатку треба було якось пройти митний огляд без паспорта. Ну, припустімо, це неважко. Англія була моїм домом, а наприкінці 1990-х, коли я одержав британське підданство, ця країна стала мені другою батьківщиною. Складніше було з Росією. Як виплутуватися з усіх цих неприємностей? Хто відповідає за те, що сталося? Кому слід зателефонувати в Росії, кому на Заході?

Літак зупинився, пасажирам дозволили відстебнути ремені й залишити свої місця. Дочекавшись своєї черги, я рушив до виходу. Поринувши в думки, я не відразу помітив, що біля трапа стоїть командир екіпажу й вдивляється у пасажирів, що виходять. Я порівнявся з ним — він простягнув руку, перебивши хід моїх думок. Я глянув на капітана — він тримав мій паспорт. Я мовчки взяв документ і вийшов.

Митний огляд зайняв п'ять хвилин, потім я взяв таксі й поїхав додому. З порога міцно обійняв Олену. Ніколи раніше я не був такий щасливий від, здавалося б, простих

обіймів.

Я сказав дружині, як сильно її кохаю, вона ніжно всміхнулася у відповідь. Взявшись за руки, ми попрямували до нашого домашнього кабінету. Говорили про минулі й майбутні труднощі. Сіли за комп'ютери, узялися за телефони й поринули в роботу.

У голові було одне запитання: "Як мені повернутися в Росію?"

2. Як стати бунтарем у сім'ї комуністів

Якби рядки цієї книжки раптом заговорили голосом автора, то ви, напевно, одразу запитали б: "А як так сталося, що британця з американським акцентом, який став найбільшим іноземним інвестором, вигнали з Росії?"

О, це ціла історія, і почалася вона в Америці, але аж ніяк не у звичайній американській сім'ї. Мій дід, Ерл Браудер, був родом з Вічіти — найбільшого міста штату Канзас. У юності його приваблювала профспілкова діяльність. Він досягнув такого успіху на цій ниві, що його помітили комуністи. Ерл приєднався до комуністичного руху. 1926 року він отримав запрошення відвідати Радянський Союз. А знаєте, що відбувається в Москві з багатьма енергійними американцями? Те саме сталося і в житті мого діда: він зустрів чудову дівчину. Звали її Раїса Беркман. Вона була випускницею юридичного інституту. Молоді люди покохали одне одного й незабаром зіграли весілля. У них було троє синів, старший — мій батько Фелікс, який народився у липні 1927 року.

1932 року Ерл із сім'єю повернувся до Америки й влаштувався в місті Йонкерс на південному сході штату Нью-Йорк. Того ж року дід очолив Комуністичну партію США. Двічі, 1936-го та 1940-го, він брав участь у президентських виборах від комуністичної партії. Попри те що обидва рази він отримав лише вісімдесят тисяч голосів, участь комуніста у виборах під час Великої депресії привернула увагу американців до вад панівної капіталістичної системи та посунула політичні дебати вліво: соціальна справедливість та дотримання громадянських прав увійшли до порядку денного. Успіх був настільки помітним, що 1938 року "товариш Ерл Браудер" навіть потрапив на обкладинку журналу "Тайм".

Однак це мало й зворотний бік: його активність викликала незадоволення президента Рузвельта. 1941 року діда заарештували, звинувативши в "порушенні паспортного режиму", і засудили до чотирьох років ув'язнення у федеральній в'язниці міста Атланта в штаті Джорджія. На щастя, завдяки союзницьким зв'язкам Сполучених Штатів і Радянського Союзу під час Другої світової війни через рік діда амністували.

Декілька повоєнних років Ерл провів у політичному вакуумі, поки сенатор Джозеф Мак-Карті в прагненні витравити в країні комунізм не почав сумнозвісне "полювання на відьом". У 1950-х роках Америка поринула в атмосферу нездорової підозрілості до всіх комуністів, байдуже був це завзятий активіст чи рядовий член партії. Комітет Конгресу США із розслідування антиамериканської діяльності кілька місяців неодноразово викликав Ерла давати свідчення.

Політичні переслідування й переконання діда важким тягарем лягли на всіх членів сім'ї. Моя бабуса, інтелігентна російська єврейка, не хотіла, щоб сини "заплямували" себе політикою. На її думку, набагато краще займатися науковою роботою, особливо природознавством і математикою. Фелікс, мій батько, не тільки виправдав, а й перевершив очікування матері, вступивши в шістнадцять років у Массачусетський технологічний інститут. Усього за два роки він став бакалавром і вступив в аспірантуру Принстонського університету, а до двадцяти років вже здобув ступінь доктора математичних наук.

Ерл Браудер, комуніст номер один в Америці протягом десятиліття, балотується в президенти США від своєї партії 1936 року (© AP Photo)

Видатний юний математик був сином Ерла Браудера. Коли після Другої світової війни президент Трумен ввів призов в армію, а Фелікс попросив про відстрочення, його керівництво в Принстонському інституті перспективних досліджень відмовило йому в цьому. Жоден з керівників не наважився відкрито підтримати сина знаменитого комуніста. Через відсутність у його справі підписаного прохання про відстрочення вже 1953 року Фелікса призвали на військову службу.

Після закінчення курсу початкової бойової підготовки мого батька розподілили в підрозділ військової розвідки, що базувався у Форт-Монмуті, штат Нью-Джерсі. Але не минуло й кількох тижнів, як командир підрозділу звернув увагу на прізвище. Подальший розвиток подій не змусив себе чекати: пізньої ночі його без попередження заштовхали у військовий транспорт і відправили до Форт-Брег, що в Північній Кароліні, — три наступні роки служби він заливав бензин на автозаправці на околиці військової частини.

Відслуживши в армії, Фелікс 1955 року подав заяву на першу наукову вакансію, що трапилася — посаду доцента в університеті Брандейса. Викладачі університету, побачивши заяву одного з провідних молодих математиків Принстона, не могли повірити своїй удачі. Але більшість опікунської ради університету побоюлася затвердити кандидатуру сина лідера Комуністичної партії Америки в минулому. Тоді посаду голови опікунської ради обіймала колишня перша леді країни Елеонора Рузвельт. Треба сказати, що, попри причетність її чоловіка до арешту мого діда, сама вона заявила, що "позбавляти видатного вченого можливості займатися професійною діяльністю на тій підставі, що він є сином свого батька, — не по-американськи".

У результаті Фелікс отримав місце. Завдяки цьому батько згодом зміг продовжити наукову діяльність в Єльському, Принстонському, а потім і в Чиказькому університетах (згодом він став там деканом математичного факультету). 1999 року президент Клінтон відзначив тривалу й успішну роботу батька, вручивши йому Національну медаль у галузі науки за внесок у розвиток математики.

Історія моєї матері не менш примітна. Іва народилася у Відні 1929 року. Її мама, єврейка, виховувала доньку сама. До 1938 року плани нацистів щодо євреїв набули моторошних обрисів, і всі, хто міг, намагалися бути якнайдалі від фашистської Європи. Утікачів стало так багато, що отримати американську візу було майже неможливо. Матір Іви в розпачі наважилася віддати доньку в іншу родину, щоб дівчинка мала шанс вижити.

Мій дід, Ерл Браудер, в оточенні обдарованих синів. Ліворуч — мій батько Фелікс, який став деканом математичного факультету Чиказького університету й отримав 1999 року Національну медаль у галузі науки, і його молодші брати Ендрю та Білл, теж обидва талановиті математики. Білл був президентом Американського математичного товариства та деканом математичного факультету Принстонського університету, а Ендрю — деканом математичного факультету в Університеті Брауна (© Lotte Jacobi)

Дев'ятирічна Іва сама перетнула всю Європу потягом, сіла на пароплав і вирушила до Америки назустріч новому життю. Інтелегентна єврейська родина Апельбаумів прийняла її як рідну. Приїхавши до них у Белмонт (штат Массачусетс) дівчинка опинилася в зовсім іншому, заповідному світі — цілковита протилежність війсьній Європі, яка опинилася в огні. Наступні кілька років вона жила в затишному будинку, у неї була своя кімната, кокер-спанієль, акуратно підстрижені галявини навколо будинку й жодного натяку на геноцид, що залишився десь там.

Поки Іва освоювалася на новому місці, моїй бабусі Ерні вдалося покинути Австрію й навіть дістатися Англії. Розлука з дочкою була нестерпною. Протягом трьох років вона день за днем намагалася отримати американську візу, щоб повернути свою дитину. Нарешті, шлях був відкритий, й Ерна, потрапивши з Англії до Массачусетса, з'явилася на порозі будинку Апельбаумів у Белмонті, чекаючи на радісне возз'єднання з дочкою.

Але зустріла її малознайоме американське дівчисько. Іва встигла тоді так звикнути до нової родини й комфорту будинку Апельбаумів, що не захотіла їх покидати. Протистояння, що відбулося, важко позначилося на всіх. Зрозуміло, Ерна наполягла на своєму й відвезла дочку до Бруклайна, що теж у Массачусетсі, де винайняла однокімнатну квартиру. Щоб утримувати сім'ю, Ерна була змушена працювати швачкою по вісімдесят годин на тиждень. Вони були такі бідні, що найбільшою розкішшю вважали обід у місцевій закусочній — раз на тиждень порція картопляного пюре та ростбіфа на двох. Після життя в злиднях і нестатках знайти комфорт і затишок домашнього вогнища, а потім знову все втратити виявилось настільки тяжким випробуванням для дитини, що й по цей день моя матір збирає пакетики з цукром і ховає в сумку хліб із кошиків у кафе. Попри тягар дитячих років, моя мама так добре навчалася в школі, що їй дали стипендію, і вона змогла оплатити подальше навчання у Массачусетському технологічному інституті. Там 1948 року вона зустріла Фелікса. За кілька місяців вони одружилися.

З батьком Феліксом і братом Томом вдома в Нью-Джерсі на Різдво 1988 року (Архів сім'ї Браудерів)

Й ось 1964 року в цій дивній родині вчених із лівими поглядами народився я. За обіднім столом вдома зазвичай обговорювали математичні теореми й те, куди котиться світ через жадібних бізнесменів. Мій старший брат Томас пішов стопами батька й уже в п'ятнадцять років навчався в Чиказькому університеті. Він з відзнакою закінчив

університет за спеціальністю фізика, й у дев'ятнадцять років його відразу прийняли в аспірантуру. Нині він один з провідних світових фахівців у галузі фізики елементарних частинок.

Мої ж інтереси були нескінченно далекі від наукових суперечок і теорій. Коли мені виповнилося дванадцять років, батьки повідомили, що збираються в наукову поїздку на рік і запропонували мені вибір: приєднатися до них або провести рік у школі-пансіоні. Я вибрав другий варіант.

Почуваючись частково винною, мати дозволила мені самостійно вибрати будь-яку школу. Навчальні дисципліни мене цікавили набагато менше ніж катання на лижах, і я примітив невеличку школу Вайтмен, розташовану поблизу лижної бази в містечку Стімбоут Спрінгс, що в штаті Колорадо.

Зі старшим братом Томом вдома в Південному Чикаго, приблизно 1970 року. Я з гітарою (Архів сім'ї Браудерів)

Батьки були так зайняті у своєму академічному світі, що не спромоглися дізнатися про мою майбутню школу. Вони не знали, що ця загальнодоступна школа приймала чимало важких підлітків, яких відрахували з інших навчальних закладів, що мали проблеми із законом.

Щоб потрапити до школи-пансіону, мені довелося пропустити восьмий клас і піти відразу в дев'ятий, тому після прибуття до школи Вайтмен я у свої тринадцять років виявився найменшим учнем у класі за віком і статурою. Інші підлітки, звернувши увагу на незграбного хлопця в обвислому піджаку, одразу відчули потенційну жертву.

Першої ж ночі в пансіоні до моєї кімнати зайшла група хлопців і почала ритися в моїх речах, шукаючи наживи. Вони розкидали мої речі й забирали все, що їм сподобалося. Я спробував протестувати, але вони навалилися на мене з криками: "А ось зараз пограємо, крихітко Біллі! А ось зараз пограємо, крихітко Біллі!"

Цей кошмар продовжувався щоночі протягом кількох тижнів. Задовго до того, як у спальнях вимикали світло, мене, побитого й приниженого, проймав дрож від думки про те, що вони вигадують ще цього разу.

На початку жовтня до мене на вихідні приїхала мати. Гордість не дозволила мені відразу зізнатися їй у тому, що відбувається. Усе було жахливо, але я переконував себе, що витримаю.

Але щойно ми сіли в машину, щоб разом поїхати кудись пообідати, мене прорвало, і я розплакався.

Мама стривожилась і спитала, що зі мною.

"Ненавиджу цю школу! — кричав я, ковтаючи сльози. — Ненавиджу!"

Я мовчав про побої та знущання, хоча, напевно, вона й так здогадалася, бо сказала: "Біллі, якщо тобі тут погано, тільки скажи, і я заберу тебе із собою до Європи".

Я обмірковував мамині слова й не одразу дав відповідь. Коли ми під'їжджали до ресторану, я вирішив, що, всупереч спокусі повернутися в рідну домівку до мами, перспектива принизливого відступу мене не тішить.

Поки ми сідали за столик і замовляли їжу, я трохи заспокоївся і згодом сказав їй: "Знаєш, я, мабуть, залишусь. Я знайду вихід".

Вихідні ми провели разом, і в неділю ввечері вона підвезла мене до воріт школи. Попрощавшись, я пішов до себе й, проходячи повз спальню старшокласників, почув ехидний шепіт двох пацанів: "Чи били Біллі? Чи били Біллі?"

Я прискорив крок, але парочка пішла за мною. Я нетямився від люті й приниження і, не дійшовши кількох кроків до своєї кімнати, круто розвернувся й накинувся на того, що нижчий. Я вривав йому просто в ніс. Він упав, а я опинився на ньому, завдаючи удар за ударом, поки другий не схопив мене за плечі й не відкинув убік. Перший розмазав кров по обличчю, і вони вдвох встигли пристойно потріпати мене, поки нас застав завідувач інтернату й не зупинив бійку.

Але з цього дня ніхто в школі Вайтмен більше не наважувався торкатися мене.

Я провів там цілий рік і навчився багато чого, чого не знав раніше: почав курити, непомітно тікав із території школи під покровом ночі й проносив із собою спиртне. До кінця року я влізав у такі витівки, що мене відрахували зі школи. Повернувшись додому в Чикаго, я був уже зовсім іншою людиною.

У моїй сім'ї вважали, що невидатній людині не знайти місця в житті. Я ж так збився зі шляху, що батьки не знали, що зі мною робити. Сподіваючись вправити мені мізки, вони водили мене по лікарях і психіатрах, але що наполегливіше вони старалися, то лютіше я опирався. Спочатку мене приваблювала ідея просто покинути школу, але щоб насолити батькам по-справжньому, треба було придумати щось крутіше.

Й ось незадовго до закінчення школи мене осінило: а що, як одягнути діловий

костюм, краватку й стати капіталістом? Ніщо не викличе в моїх батьків більшого обурення.

3. Чіп та Вінтроп

Залишалася тільки одна проблема: я так відстав у навчанні, що мене не прийняли до жодного університету, куди подав документи. Лише після апеляції та втручання мого шкільного наставника я отримав місце в Колорадському університеті в Боулдері (штат Колорадо). Мені було прикро усвідомлювати, що навіть у Боулдер вдалося потрапити непросто, але я швидко позбувся почуття досади, дізнавшись, що мій виш у рейтингу "Плейбоя" займає перше місце в країні з вечірок.

Надивившись фільму "Звірінець"^[1], я вирішив: якщо вже опинився в закладі, який славиться своїми розвагами, треба скористатися цим сповна й вступити в братство. Я дав клятву вірності братству "Дельта Іпсілон", і після традиційного ритуалу посвяти мене прийняли до його членів. Там було заведено давати прізвиська — Іскра, Дим, Затор, Сірник — мене за чорне кучеряве волосся прозвали Щітка. Роль Щітки була неймовірно веселою, але після кількох місяців надмірного споживання пива, загравання з дівчатами, безглузвих приколів і бездумного сидіння біля телевізора я почав замислюватися, що з такими "успіхами" мені в кращому разі світить стати "капіталістом", який отримує чайові за паркування авто. У голові в мене остаточно все стало на свої місця після того, як поліція затримала члена братства, якого я особливо обожнював, коли той пустився берега через наркотики й пішов грабувати місцевий банк. Його надовго запроторили до федеральної в'язниці, і тут я зрозумів: якщо не візьмуся за розум, то від такої форми бунтарства постраждає лише одна людина. Я сам.

Відтоді я полишив усі тусівки й почав проводити вечори в бібліотеці, що, безумовно, позитивно вплинуло на мою успішність: я почав отримувати високі оцінки. До кінця другого курсу подав документи до найкращих вишів країни, і мене прийняли в Чиказький університет.

У Чикаго я навчався з подвійним зав'язанням і цілеспрямованістю. Наближалися випускні, і я гостріше відчував потребу розібратися, як організувати своє майбутнє. Як же стати капіталістом? Поки обмірковував, мені потрапило на очі оголошення про майбутню лекцію декана бізнес-школи. Якщо я вирішив увійти у ділові кола та заявити про себе, то варто було сходити й послухати. Декан розповідав про успішну кар'єру випускників бізнес-школи Чиказького університету — усі вони займалися важливими питаннями й отримували за це хороші гроші. Мабуть, далі треба було йти саме туди.

Але в одну з провідних бізнес-шкіл ще треба було якось потрапити, і найпевніша дорога пролягала через дворічне стажування в "Мак-Кінзі", "Голдман Сакс" або якійсь іншій з двадцяти п'яти солідних фірм, які пропонували аналогічні програми підготовки до вступу в бізнес-школу. Я закидав усі ці фірми дзвінками й письмовими зверненнями щодо працевлаштування, але не так сталося як гадалося: у ці ж двері стукав кожен

другий студент зі схожими амбіціями. У підсумку я отримав двадцять чотири відмови й одну-єдину пропозицію від "Бейн енд Компані" в Бостоні — однієї з провідних консалтингових фірм у галузі управління. Не знаю, як мені вдалося просочитися через процедуру відбору, але я вхопився за цей шанс обома руками. У "Бейн" запрошували випускників провідних університетів, які показали найвищі результати й готові гарувати по шістнадцять годин на день без вихідних протягом двох років. Натомість їм обіцяли місце в одній із найкращих бізнес-школ. Однак той рік був незвичайний: справи фірми так стрімко йшли в гору, що їй довелося найняти аж сто двадцять тямущих "студентів-рабів" замість звичайних двадцяти, як це ведеться в інших компаніях. На жаль, це виходило за межі негласної домовленості між "Бейном" та бізнес-школами, які, звичайно, були раді приймати на навчання юних консультантів із "Бейна", але мали такі ж домовленості з десятком інших майстерень із виробництва молодих та амбітних капіталістів — наприклад: "Бостонською консалтинговою групою" (скорочено "Бі-Сі-Джі"), "Морган Стенлі" та вже згаданою фірмою "Мак-Кінзі". У кращому разі, гадав я, на навчання приймуть двадцять щасливчиків із "Бейна", але ніяк не всіх сто двадцять, тому компанія, по суті, пропонувала працювати на них до сьомого поту за якихось тридцять тисяч доларів на рік в обмін на шістнадцятивідсотковий шанс потрапити до Гарварду або Стенфорду.

Ці нескладні підрахунки плачевно вплинули на моральний клімат компанії: нові працівники тижнями підозріло зиркали один на одного, намагаючись визначити свою перевагу. Я не міг похвалитися перевагами перед колегами: багато з них закінчили Гарвард, Принстон, Єль, і у багатьох у "Бейні" були кращі виробничі показники.

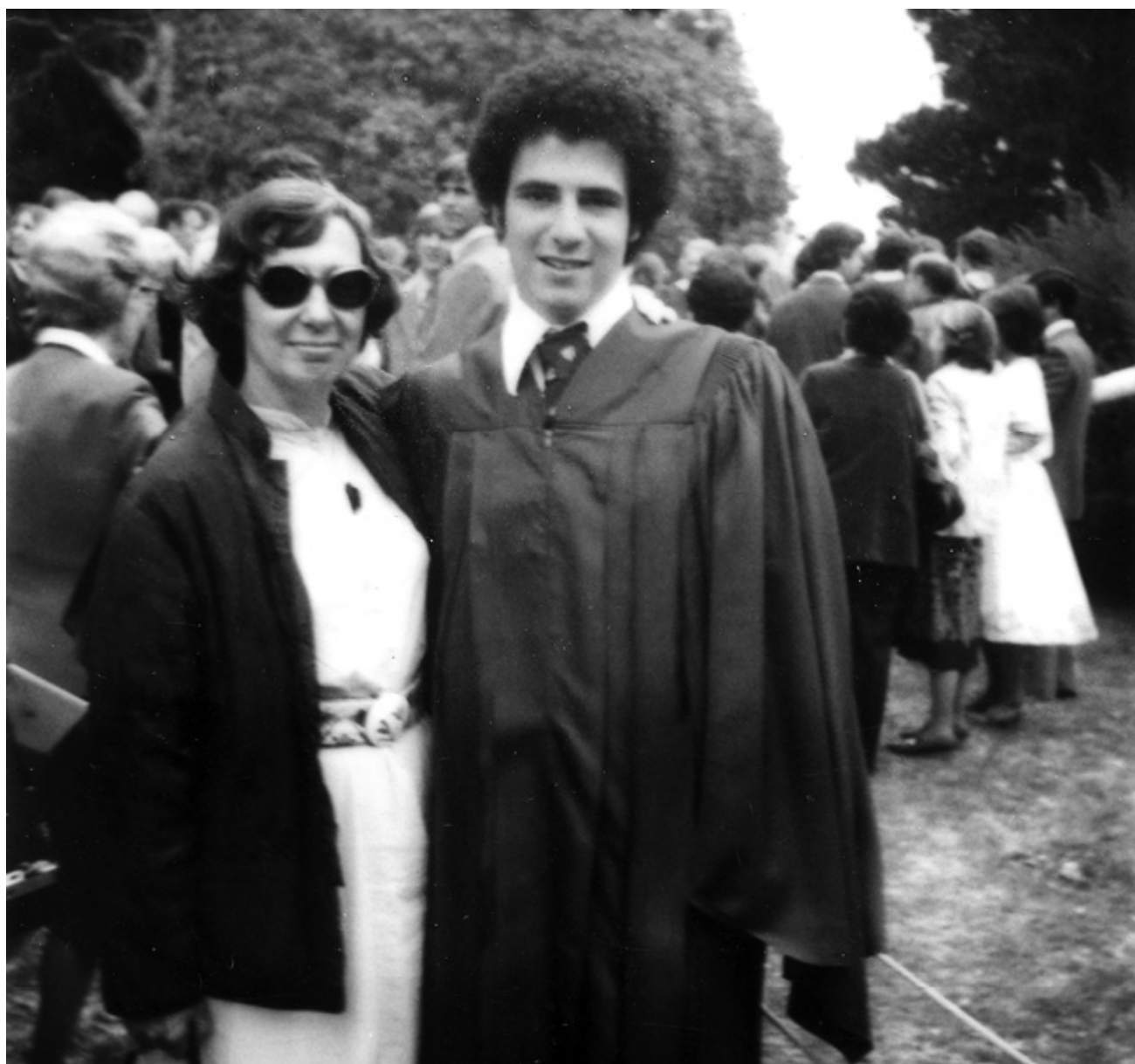
І тут мене осінило: нехай у багатьох колег блискучі резюме, але хто тут онук голови американської комуністичної партії? Правильно — лише я. Он як.

Я подав документи до двох навчальних закладів — у Гарвард та Стенфорд і розповів їм історію мого діда. З Гарварду незабаром прийшла відмова, але, на мій подив, у Стенфорд мене прийняли. Того року з працівників "Бейна" туди взяли лише трьох.

Наприкінці серпня 1987 року я закинув речі у свою "тойоту-терцел" і перетнув усю країну до міста Пало-Альто, штат Каліфорнія. Там я звернув з Ель-Камін-Реаль на Палм-Драйв, яка вела до головного корпусу Стенфордського університету. Уздовж дороги росли пальми й стояли акуратні будинки з теракотовими дахами в іспанському стилі. У ясного блакитному небі сяяло сонце. Я був у Каліфорнії та відчував себе наче в раю.

А це й був рай. Дзвінка блакить неба, чисте повітря... Тим, хто потрапив у Стенфорд, доводилося раніше гарувати до знемоги по вісімдесят годин на тиждень на потогонках типу "Бейна", де працював я, — тонути в купах таблиць і розрахунків, засинати ночами за робочим столом, жертвувати дозвіллям заради успіху. Усі ми, йдучи до своєї мети, змагалися один з одним за місце в університеті. Тепер, вступивши до бажаного університету, ми виявили, що тут панує зовсім інший підхід. За правилами Стенфорду студентам було заборонено показувати свої результати потенційним роботодавцям, і всі рішення про прийом на роботу приймали на підставі співбесід та набутого досвіду. Як наслідок, звичний дух суперництва поступився місцем атмосфері

співпраці, товариства та дружби, чого ми зовсім не очікували. Я швидко зрозумів, що успіх у цьому університеті означає не високі результати, а життя тут. Усе інше було чимось на кшталт приправи. Для мене та моїх однокурсників два роки в Стенфорді були найкращими роками життя.

З мамою на випускному 1981 року. Тепер ви розумієте, чому в коледжі мені дали прізвище Щітка (Архів сім'ї Браудерів)

Отримувати задоволення від перебування тут було, звичайно, не єдиною метою студента Стенфорду: слід було вирішити, чим зайнятися після бізнес-школи. Тому я з однокурсниками з перших днів став відвідувати організовані різними компаніями інформаційні презентації, лекції, вечірні прийоми, обіди та співбесіди, вибираючи з тисяч можливих варіантів ту роботу, яка підійде саме мені.

Я сходив на зустріч із представниками компанії "Проктер енд Гембл". Зала була набита вщент. Молодші працівники служби маркетингу в синіх плісованих спідницях, білих блузках і краватках з ентузіазмом розповідали про те, як чудово вони продають

мило.

Я побував на коктейльному прийомі, який організувала "Трамелл Кроу". Красномовні імпазантні техасці, поплескуючи один одного по спинах, гомоніли там про бейсбол, великі гроші та нерухомість — головний бізнес компанії. Я відчував себе настільки ні в сих ні в тих, що гайнув звідти за першої ж нагоди.

Потім був прийом, який організував офіс "Дрексель Барнем Ламберт" із Беверлі-Гіллз — там я ледь не заснув під монотонне бубніння полісієвих і дорого вдягнених трейдерів про світ біржових операцій із високоприбутковими цінними паперами, який здавався їм дуже привабливим. "Годі, дякую, обійдуся", — думав я.

Що більше таких заходів я відвідував, то відчуженіше себе відчував. На одній співбесіді це виявилось особливо гостро. Йшлося про літню практику в компанії "Дж. П. Морган". Я не горів бажанням працювати в них, але ж не можна пропускати співбесіду в одній з провідних фірм Волл-стріт.

Я ввійшов до невеликого кабінету центру кар'єрного консультування, там мене зустріли двоє високих широкоплечих чоловіків із квадратними щелепами. Обом було років тридцять, один білявий, другий шатен. Вони були одягнені в суворі сорочки з монограмою та коміром на гудзиках, червоні підтяжки й темні костюми "Брукс Бразерс". Білявий вітаючись простягнув руку, і я не міг не звернути уваги на дорогий годинник "Ролекс". Вони дали мені свої візитівки, на яких було зазначено щось на зразок Джейк Чіп Брант III і Вінтроп Гіггінс IV.

Співбесіду розпочали зі стандартного запитання:

— Чому ви хочете працювати в "Дж. П. Морган"?

Я подумав було відповісти що-небудь у дусі: "Бо ви мене запросили, і мені потрібна робота на літо", — але розумів, що від мене чекають не такої відповіді, і натомість впевнено промовив:

— Тому що компанія "Дж. П. Морган" поєднує переваги інвестиційного та комерційного банку, і я вважаю, що це поєднання є найпривабливішою формулою успіху на Волл-стріт.

А подумки здивувався, що видав таке. Я гадки не мав, що це означає.

Чіпа та Вінтропа моя відповідь не вразила. Вони поставили ще кілька стандартних запитань — я відфутболив їх такими ж стандартними відповідями. Насамкінець Вінтроп поставив запитання легше, даючи мені нагоду знайти якісь точки дотику:

— Білле, розкажіть, якими видами спорту ви займалися в університеті.

Тут все дуже просто: я був ботаніком і зовсім не цікавився спортом. Я важко знаходив час поїсти і вмитися, про який спорт ідеться.

— Е... ну... взагалі-то ніякими... але я люблю лижі та гірський туризм, — сказав я, сподіваючись, що згадані види спорту прозвучать для них досить солідно.

Але ні. Вони дивилися на стосик резюме й більше не промовили ані слова. Співбесіда закінчилася.

Я вийшов із будівлі й подумав, що насправді їм до лампочки мої відповіді. Вони хотіли визначити, чи я вписуюсь у культуру "Дж. П. Морган". Очевидно, не вписувався.

Я не заперечував, але все одно був пригнічений і зажурений.

На автопілоті я дістався їдальні, відстояв у черзі, узяв щось поїсти й сів за столик, механічно жуючи. Тут з'явився мій найкращий друг Кен Герш. Зважаючи на костюм, Кен теж йшов з якоїсь співбесіди.

— Привіт, Кене. Ти звідки? — запитав я.

Він підтягнув собі стілець і підсів поруч.

— Щойно проходив співбесіду в "Дж. П. Морган".

— Та ну? Ти теж зустрічався з Чіпом та Вінтропом. Як минула?

Кен посміявся з прізвиськ, які я їм дав, і знизав плечима.

— Важко сказати. Спочатку не дуже, поки я не сказав Чіпу, що мої коні для гри в поло в Гемптонському клубі в його розпорядженні. Це чудово розрядило обстановку.

Кен хмикнув. Він був невисоким єврейським хлопцем середнього достатку з Техасу та коней для гри в поло бачив хіба що на логотипі сорочок "Ральф Лорен" у якомусь магазині Далласа.

— А в тебе що чути?

— Тепер ми, напевно, працюватимемо разом! Мене вони точно візьмуть. Я пообіцяв Вінтропу прокатати його на своєму човні в яхт-клубі Кеннебанкпорту.

Ні я, ні Кен пропозиції від "Дж. П. Морган" не отримали, зате відтоді Кен кликав мене Чіпом, а я його Вінтропом.

Відтоді я знову й знову запитував себе, навіщо дозволяю всяким Чіпам та Вінтропам відмовляти мені. Я не був одним з них, не збирався на них працювати. Я обрав свій шлях всупереч батькам і вихованню, але безглуздо заперечувати, що я залишився Браудером.

І я почав шукати роботу, яка б підходила особисто мені. Зайшов на цікаву лекцію голови профспілки Об'єднаних робітників сталеливарної промисловості. Я був у захваті від його виступу. У його промові я ніби чув голос діда, згадував його мужнє обличчя, густі вуса та сиве волосся, уявляв, як дід сидить у своєму кабінеті, просякнутому солодким ароматом тютюну його люльки в оточенні численних книжок. Промова голови спілки так надихнула мене, що я потім підійшов до нього й запитав, чи не прийме він мене на роботу, щоб допомогти профспілці в переговорах з приватними корпораціями, що експлуатують сталеливарників. Він подякував мені за виявлений інтерес, але сказав, що до головного офісу профспілки наймають лише сталеливарників.

Однак це мене не зупинило. Я почав замислюватися над тим, що ще можна перейняти з життя діда. Так народилася ідея Східної Європи. Він провів важливу частину свого життя в Радянському Союзі й завдяки набутому там досвіду став фігурою світового значення. Якщо мій дід знайшов там своє покликання, хто знає, може, знайду і я.

Серйозно зайнявшись самопізнанням, я не забував розглядати пропозиції про роботу, якщо раптом пошуки утопії не дадуть результатів. Одним з варіантів була робота в чиказькій штаб-квартирі Середньозахідного відділення Бостонської

консалтингової групи ("Бі-Сі-Джі"). Я сам був з Чикаго й раніше працював у сфері консультаційних послуг у "Бейні", а отже, підходив їм за всіма пунктами.

Ось тільки повертатися до Чикаго мені не хотілося. Я хотів побачити світ, хотів жити та працювати за межами США. Потай я уявляв себе персонажем Мела Гібсона зі свого улюбленого фільму "Рік небезпечного життя"^[2]: Гай Гемільтон, молодий журналіст-міжнародник, отримує перше завдання — його відправляють до столиці Індонезії Джакарти, там він викриває корупцію в місцевому уряді тоді, як у країні відбувається спроба політичного перевороту.

Тим часом "Бі-Сі-Джі", намагаючись отримати мене, влаштувала поїздку до їхнього офісу на так званий день продажу, де зібралися й інші новобранці. Там енергійні консультанти, які вже пропрацювали в компанії рік-другий, проводили бесіду за бесідою та пригощали байками про солодке життя працівників "Бі-Сі-Джі". Усе звучало дуже переконливо, але я не купився.

Останню із запланованих для мене зустрічей проводив сам керівник контори, Карл Штерн. Припускали, що це буде фінішною лінією після "прогону через стрій" — цієї урочистої миті я потисну руку босу, розкланяюся в подяках і відповім згодою.

Він тепло зустрів мене й запитав:

— Отже, Білле, що скажеш? Підеш до нас працювати? Ти тут дуже й дуже сподобався.

Я був задоволений, але про згоду не могло бути й мови.

— Дуже шкодую. Мене й справді дуже добре прийняли, але річ у тому, що я не уявляю свого майбутнього в Чикаго.

Він розгубився, оскільки на попередніх співбесідах я ніколи не згадував про це.

— Отже, не "Бі-Сі-Джі"?

— На жаль.

Він подався вперед.

— Тоді скажи мені ось що: де саме ти уявляєш собі свою роботу?

Ось він, момент істини. Якщо я справді готовий вирушити будь-куди, то немає причин не сказати йому про це.

— У Східній Європі.

— Так... — Я явно застав його зненацька. — Дай збагнути... Ось що. Думаю, тобі відомо, що в нас немає філій у Східній Європі, натомість у нашому лондонському офісі є один фахівець із цього регіону. Звати його Джон Ліндквіст. Можемо організувати зустріч, якщо ти передумаєш.

— Мабуть.

— Чудово. Я уточню, коли він вільний, і все влаштую.

Через два тижні я був у дорозі до Лондона.

4. "Вони зігріють вас холодними ночами!"

Лондонська контора компанії "Бі-Сі-Джі" була розташована неподалік станції метро "Грін-парк" за гілкою Піккаділлі, у самому серці району Мейфер. У приймальні я представився й пройшов у кабінет Джона Ліндквіста, що здебільшого нагадував кабінет якогось роззявкуватого професора. Скрізь височіли стоси книг і документів.

Було в його зовнішності щось незбагненно парадоксальне, і це одразу впадало у вічі. Суворий костюм із фешенебельної вулиці Севіл-роу, краватка "Гермес", окуляри в роговій оправі — цей американець був витонченішою версією Чіпа та Вінтропа, але водночас мав вигляд вайлуватого книжника. На відміну від молодих аристократів з "Дж. П. Морган", голос у Джона був лагідний і тихий, і сам він вважав за краще не зустрічатися поглядом зі співрозмовником.

— Колеги в Чикаго кажуть, — почав він після того, як я увійшов у його кабінет, — що ви хочете працювати в Східній Європі, так? Я багатьох зустрічав у "Бі-Сі-Джі", але ви перший, хто цікавиться роботою в цьому регіоні.

— Так і є, хочете вірте, хочете ні.

— Чому?

Я розповів йому історію свого діда: про його життя в Москві, про участь у президентських виборах, про те, як він став уособленням комунізму в Америці.

— Я теж хочу зайнятися в житті чимось цікавим. Хочу, щоб робота мала сенс і віддзеркалювала мій характер, — сказав я.

— Ну, комуністів у нас у "Бі-Сі-Джі" точно не бувало. — Він підморгнув і потім продовжив, уже серйозно: — Просто зараз у нас немає проектів зі Східною Європою, але ось що я тобі скажу: йди працювати до нас, і я обіцяю, що перша ж справа, яку ми отримаємо в Східній Європі, буде твоєю, так?

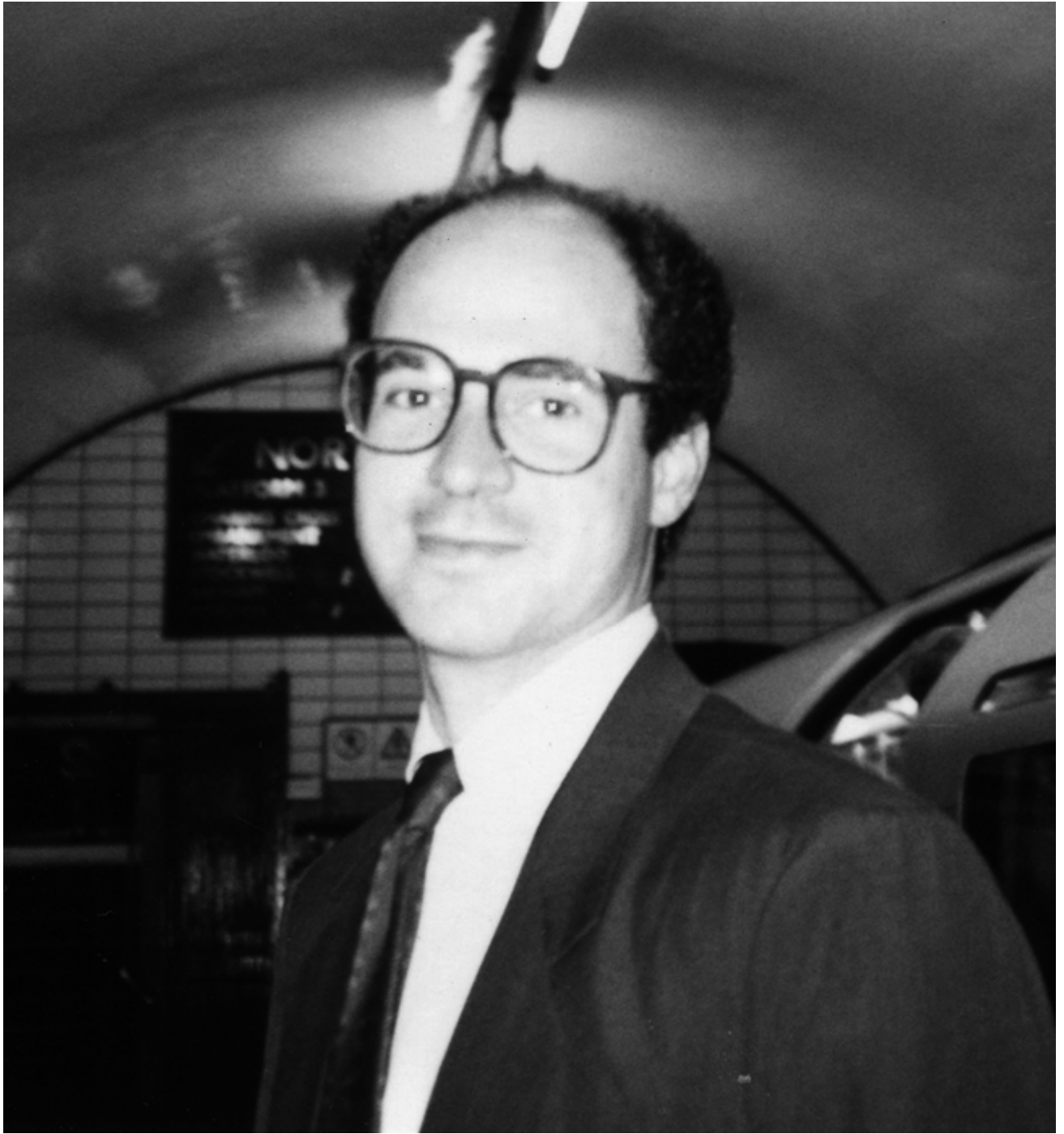
Він вставляв це своє "так" ледь не після кожної фрази, і це було схоже на тік.

Не знаю чому, але Джон мені сподобався. Я з радістю прийняв його пропозицію і так легко став першим працівником східноєвропейської команди "Бі-Сі-Джі".

У серпні 1989 року я перебрався до Лондона й з двома однокурсниками зі Стенфорду, які теж приїхали сюди на нову роботу, винайняв невеликий будиночок у Челсі. Першого понеділка вересня, відчуючи сильне хвилювання, я застрибнув у метро й вирушив на роботу в "Бі-Сі-Джі", сповнений рішучості взятися за Східну Європу.

Ось тільки жодних справ у цьому регіоні не було. Принаймні поки що.

Через кілька місяців, 10 листопада, я сидів зі своїми стенфордськими приятелями в нашій крихітній вітальні й дивився телевізор, і раптом немов земля щезла з-під ніг. Телекоментатор оголосив про падіння Берлінського муру! Жителі Східної та Західної Німеччини, хто з кувалдою, хто з ломом, хто з киркою, з обох боків обступали стіну, що їх розділяла роками, і трошили її, не залишаючи каменя на камені. Затамувавши подих, ми дивилися, як на наших очах твориться історія. За кілька тижнів відбулася Оксамитова революція в Чехословаччині — там теж впав комуністичний уряд.

1989 рік. У лондонському метро, на шляху до першого робочого дня в Бостонській консалтинговій групі (Архів сім'ї Браудерів)

Це був ефект доміно, стало очевидно, що вже зовсім скоро вся Східна Європа вирветься на волю. Мій дід був головним комуністом в Америці, а я у світлі останніх подій світового масштабу вирішив, що стану головним капіталістом у Східній Європі.

Мій зоряний час настав у червні 1990 року, коли у дверях мого кабінету з'явився Джон Ліндквіст і без передмов запитав:

— Білле, адже це ти хотів у Східну Європу, так?

Я кивнув головою.

— Чудово. Світовий банк шукає консультантів щодо реструктуризації для проєкту в Польщі. Тобі треба скласти план виведення з кризи одного польського автобусного

заводу, який має фінансові труднощі, так?

— Добре, але я раніше не складав таких пропозицій. З чого мені почати?

— Спитаєш у Вольфганга.

Вольфганг... Мурахи забігали по шкірі від однієї згадки його імені.

Вольфганг Шмідт, австрієць років за тридцять, був менеджером і безпосередньо керував роботою кількох підрозділів "Бі-Сі-Джі". Його вважали одним з найнеприємніших начальників у лондонському відділенні. Йому приносило задоволення кричати на своїх працівників і змушувати їх працювати ночами. Ходили чутки, що він витрушував усю душу з фахівців-початківців. Він мав такий поганий характер, що ніхто не хотів працювати під його керівництвом.

1991 рік. Нарешті настав час великих справ. Я лечу гелікоптером з Будапешта до провінційного угорського містечка, щоб проконтролювати угоду для Роберта Максвелла (Архів сім'ї Браудерів)

Але якщо я справді хочу потрапити до Польщі, то доведеться працювати в підпорядкуванні Вольфганга.

У його кабінеті я раніше не бував, але знав, де він. Це знали всі, хоча б для того, щоб оминати його.

Я зайшов у кабінет. Там панував цілковитий безлад: усе приміщення було завалено коробками з-під піци, зім'ятим папером і стосами звітів. Сам власник кабінету сидів,

нахилившись над товстою папкою, і водив пальцем по сторінці. Його лоб поблискував від поту у світлі люмінесцентної лампи, а розпатлане волосся стирчало в різні боки. Дорога англійська сорочка вибилася зі штанів й з одного боку проглядав круглий живіт.

Я кашлянув. Він повернув голову в мій бік і прогарчав:

— Ти хто такий?

— Білл Браудер.

— Чого треба? Не бачиш, я зайнятий?

А бачив я те, що йому варто було б прибрати в цьому свинарнику, але вголос сказав інше:

— Мені треба підготувати пропозицію щодо реструктуризації польської автобусної компанії. Джон Ліндквіст направив мене до вас.

— Дідько... — процідив він. — Отже, Браунере, спочатку підбери резюме консультантів "Бі-Сі-Джі", які знаються на вантажівках, автобусах, машинах і всьому, що, на твою думку, може мати до цього стосунок. Що більше, то краще.

— Зрозумів. І принести їх вам?

— Роби, що тобі кажуть!

Він знову поринув у читання.

Я покинув його кабінет і подався до бібліотеки. Перегортаючи анкети працівників компанії, я зрозумів, за що "Бі-Сі-Джі" так поважали в усьому світі: тут були фахівці в різних країнах із досвідом у всіх сферах. Команда консультантів у Клівлендському відділенні спеціалізувалася на автомобілебудуванні; група з Токіо впроваджувала систему своєчасного постачання для японського автопрому; а консультанти в Лос-Анджелесі чудово розумілися на виробничих операціях. Я швидко скопіював потрібні документи й повернувся в кабінет Вольфганга.

— Що, уже повернувся, Бравере?

— Я Браудер, якщо що...

— Так-так. Слухай, Польща має ще кілька проєктів. Хлопці, які пишуть для них пропозиції, пояснять тобі, що робити далі, а в мене часу немає. А тепер, якщо не заперечуєш... — І він показав мені на двері.

Я розшукав інших консультантів, які працюють у Польщі. На щастя, вони були раді простягнути руку допомоги. Протягом кількох тижнів ми складали розклади, розробляли плани й наповнювали документ інформацією про те, які чудові фахівці працюють у "Бі-Сі-Джі". Готова пропозиція здавалася такою переконливою, що в мене не залишилося жодних сумнівів — ми не програємо. Ми вручили його Ліндквісту, а той відправив у Світовий банк, і ми стали чекати на результати.

Через два місяці в мій кабінет увійшов Вольфганг, незвично привітний та охайний, і заявив:

— Білле, пакуй валізи, їдеш до Польщі.

— Ми виграли?

— Звісно. Тепер розпочнеться справжня робота.

Я був у захваті.

— Мені зателефонувати спеціалістам, згаданим у пропозиції, і переконатися, що вони зможуть поїхати разом з нами зараз до Польщі?

Вольфганг скривився.

— Про що ти говориш? Ні, звісно. Цим проектом займаєшся ти сам.

Він грюкнув рукою по одвірку, розвернувся й зник.

Я не міг повірити почутому. Я нашпигував пропозицію такою кількістю першокласних фахівців, а тепер поляки отримають мене? Молодшого працівника з досвідом роботи менше ніж рік, який нічого не тямить в автобусах і, відверто кажучи, у бізнесі? Я був приголомшений, але про свої побоювання нікому не сказав. Адже я мріяв про таку справу. Куди там скаржитися — треба було зробити все заради результату.

Наприкінці жовтня 1990 року, майже через рік після падіння Берлінської стіни, Джон, Вольфганг, ще двоє молодших працівників, і я піднялися на борт літака польської авіакомпанії "Лот" і попрямували до Варшави. Після прибуття нас зустріла делегація з чотирьох представників Світового банку та двох працівників "Автосану", того самого проблемного автобусного заводу, який ми мали врятувати від банкрутства. Дочекавшись багажу, ми сіли в автобус "Автосан", і нас повезли до головної контори в місті Сянок.

Поїздка була довгою. Столичні краєвиди за вікном швидко поступилися місцем осіннім сільським пейзажам, мальовничим, але похмурим. Незадовго до цього в Польщі впав комуністичний режим, й умови в країні були важчими, ніж я передбачав. Здавалося, ми раптово зробили крок у минуле років на сорок: старі автомобілі, вози на узбіччях, запряжені кіньми, напівзруйновані ферми, обшарпані житлові будинки. У містах — усюди радянські бетонні коробки. Дефіцит продовольства, гіперінфляція, вимкнення електрики й багато інших проблем — у таких умовах жили поляки.

Я сидів в автобусі, який небезпечно деренчав, й попри це, думав, що саме тут і хотів опинитися. Шлях був відкритим і сповненим можливостей.

Через шість годин ми дісталися Сянока — п'ятдесятитисячне містечко розташувалося в південно-східній частині Польщі, у порослій лісами горбистій місцевості неподалік українського кордону. Автобус зупинився біля входу в їдальню заводу "Автосан", де нас чекав банкет із керівництвом та представниками Світового банку. Ніхто з гостей не ризикнув спробувати неапетитні на вигляд страви — жирну свинину відбивну, переварену картоплю й каламутний свинний холодець. До того ж повітря в приміщенні було просякнуте різким запахом промислового розчинника. У мене виникло відчуття, що всі нетутешні думали тільки про те, як би швидше вибратися із Сянока. Але керівництво автобусного заводу не поспішало нас відпускати, і ми були змушені до пізнього вечора слухати численні тости й анекдоти. Нарешті, за чверть дванадцята подали каву, і представники Світового банку, незграбно піднявшись з-за столу, попрощалися з гостями й швидко відбули автобусом у Жешув — найближче місто з пристойним готелем.

Мої колеги з "Бі-Сі-Джі", ледве дочекавшись, поки щезне з очей команда Світового

банку, теж відкланялися. Вони вийшли на вулицю, і Вольфганг домовився з двома таксистами, щоб їх тим же шестигодинним маршрутом відвезли до Варшави.

На місці залишився лише я — двадцятишестирічний випускник бізнес-школи зі стажем роботи у сфері консультацій без року тижднів, якому доручили зупинити катастрофу. Після кави я теж попрощався з керівництвом заводу — схоже, вони й не підозрювали, що я ніхто проти гостей, які вже поїхали.

Потім мене доставили в готель "Турист". Це місце мусило стати моїм домом на найближчі кілька місяців.

Готель виявився старою чотириповерховою бетонною будівлею за кілька кварталів від річки Сян. Ліфта тут не було, тож я підіймався сходами. Вузьким і тьмяно освітленим коридором я пройшов у свій крихітний номерок, що більше нагадував келію, ніж кімнату. Ходити чи стояти можна було лише у вузькому просторі між двома одномісними ліжками, які розставили біля протилежних стін номера. Там само, між ліжками, стояв маленький обшарпаний столик з лампою, над яким було віконце з краєвидом на пустир. У стіну над одним ліжком вмонтували невеликий чорно-білий телевізор.

На п'ять зірок, звичайно, не тягнуло, але я був такий радий опинитися в Польщі, що мені було байдуже.

Я перевірів, чи працює телефон з дисковим набором, але з'єднував він тільки з черговим у готелі, який ні слова не розумів англійською. Я розібрав валізу й розклав одяг на полицях у шафі. У номері було холодно, батарея не працювала, тож мені довелося натягнути на себе вчасно взятий пуховик. Увімкнувши телевізор, я виявив, що працює лише три канали, і всі польською мовою. По одному передавали новини, по другому — футбол, по третьому йшла якась передача про овець, тож телевізор я вимкнув. Потім спробував зловити щось короткохвильовим радіоприймачем, який привіз із собою, але нічого вартого уваги не виявив і від подальших спроб відмовився.

Забравшись у ліжку, я спробував заснути, але в номері було дуже холодно. Я підвівся, постукав батареєю, повернув вентиль, розташований поруч із підлогою, але ніякого тепла не відчув. Викликати чергового, враховуючи мовний бар'єр, було марно. Я взяв із шафи ще кілька речей, стягнув ковдру із сусіднього ліжка й закутався в усе це. Навіть пуховик і той не допоміг. Я крутився всю ніч майже без сну. На світанку ввімкнув душ, сподіваючись, що хоча б так вдасться прогрітися, але, скільки не чекав, трохи тепла вода так і не стала гарячою.

Полишивши цю ідею, я одягнувся й спустився в ресторанчик у холі готелю, щоб познайомитися зі своїм перекладачем. Ледве побачивши мене, з-за столика підвівся й струнко витягнувся охайний чоловік у сірому костюмі, який погано на ньому сидів. Він сунув під пахву згорнуту газету й простяг руку:

— Пане Вільяме?

— Так, це я.

Ми потиснули один одному руки.

— Добрий день! Мене звуть Лешек Сікорський, — бадьоро промовив він.

Лешек був на кілька років старший за мене й трохи вищий на зріст. У нього було світло-каштанове волосся, зелені очі й акуратна борідка. За інших обставин його можна було б назвати привабливим, але невдалий костюм та криві зуби псували враження.

— Будь ласка, сідайте, — він вказав на стілець. — Як вам спалося? — спитав він, особливо голосно промовляючи останнє слово.

— Чесно кажучи, було дуже холодно. У номері не працює опалення.

— Звісно. Його не ввімкнуть до офіційного початку опалювального сезону!

Кінець фрази він знову майже вигукнув. Його вимова була дуже неприродною, я вирішив, що він, напевно, навчався по касетах мовної школи "Берліц".

З'явилася офіціантка й налила мені чаю, Лешек щось сказав їй польською. Коли вона зникла, я запитав:

— Що ви їй сказали?

— Принести вам сніданок.

— А тут немає меню?

— Ні, тільки один сніданок!

За кілька хвилин подали сніданок: сильно просмажені сосиски й дивний на вигляд польський плавлений сир. Я був такий голодний, що відразу все проковтнув.

Лешек старанно й без емоцій жував свою порцію. Посередині сніданку він запитав із набитим ротом:

— А ви ж із Лондона, так?

— Правильно.

Він розплився в посмішці:

— Тоді в мене до вас прохання, — він перейшов на шепіт. — Чи не могли б ви познайомити мене із Самантою Фокс?

Йшлося про пишногруду англійську попдіву, яка починала з кар'єри топлес-моделі й позування у напівроздягненому вигляді для третьої сторінки британського таблоїда "Сан". Я посміхнувся.

— На жаль, нічим не можу допомогти. Я з нею не знайомий.

Він відкинувся на спинку стільця й недовіжливо глянув на мене.

— Не може бути. Ви ж із Лондона!

— Лешеку, я б і радий допомогти, але в Лондоні живе сім мільйонів людей.

Я не хотів здатися неввічливим, але ситуація була безглузда до абсурду. Як налагоджувати справи на автобусному заводі, якщо єдиним зв'язком із зовнішнім світом буде цей дивак, схиблений на грудастій англійській моделі?

Покінчивши зі сніданком, ми з Лешekom вийшли з готелю й сіли в тісний польський "фіат" червоного кольору, який надав завод на час мого перебування. Після кількох спроб мені вдалося завести двигун. Лешек радісно показував, як проїхати до головної контори "Автосану". Це була біла семиповерхова бетонна будівля біля річки. Ми залишили машину на стоянці, і по дорозі до будівлі я знову відчув той самий неприємний запах промислового розчинника, який переслідував мене під час вечері. Ми піднялися ліфтом на горішній поверх і пройшли в кабінет директора. Той зустрів

нас на порозі, широко всміхаючись крізь густі вуса. Його широкоплеча фігура загородила весь дверний прохід. Він був удвічі старший за мене й пропрацював на цьому підприємстві все життя. Коли я підійшов ближче, він простягнув мені свою товсту працювиту руку й міцно стиснув мою, наче прес для віджимання білизни.

Директор запросив нас з Лешеком у кабінет і швидко заговорив польською.

— Ласкаво просимо до Сянока, — переклав Лешек. — Він питає, чи не хочете ви коньяку, щоб відсвяткувати приїзд.

— Ні, дякую, — ніяково подякував я, задумавшись, а чи не вважають тут нетактовністю відмовлятися від алкогольних напоїв о десятій ранку.

Потім директор сказав промову, у якій ще раз висловив свою радість з приводу мого приїзду. Він пояснив, що в разі банкрутства "Автосану" — єдиного великого роботодавця міста Сянок — тут усе занепаде. Усі в "Автосані" були впевнені, що "Бі-Сі-Джі" і я — у такий ситуації — допоможемо підприємству уникнути банкрутства та руйнування. Я солідно кивав і намагався випромінювати впевненість, але в глибині душі був цілком приголомшений обсягом такої відповідальності.

На завершення промови директор запитав:

— Пане Браудер, перш ніж взятися до роботи, я вважаю своїм обов'язком запитати: чи можу я щось для вас зробити, щоб ваше перебування в Сяноку було якомога приємнішим?

Ще на вході до його кабінету я відчув, як тут тепло, особливо після неспокійної ночі в місцевій "крижаній хатинці". Я звернув увагу на обігрівач, що стояв у кутку, тихо гудів та випромінював затишне помаранчеве сяйво. Не зводячи з нього погляду, я з хвилюванням у голосі спитав:

— Сер, чи не можна знайти такий обігрівач для мого номера в готелі? Я буду дуже вдячний. Директор вислухав переклад Лешека, засяяв і, підморгнувши, вигукнув:

— Пане Браудер, та ми можемо знайти для вас дещо краще! У нас є жінки, вони зігріють вас холодними ночами!

Я похнюпився і пробурмотів:

— Н-ні, дякую, обігрівача буде цілком достатньо.

Негайно я взявся за роботу, але першого тижня перебування в цій країні відчув сильний культурний шок. У Сяноку все дивувало: запахи, мова, звичаї, але найважче було звикнути до їжі. З м'яса там можна було знайти тільки свинину, вона була в усіх стравах: сосиски на сніданок, бутерброди з шинкою на обід, свинні відбивні на вечерю — і так день у день. Фруктів й овочів не було, курку вважали делікатесом. Ба гірше — усю їжу рясно поливали жирним соусом, ніби це якийсь чарівний еліксир, який зробить її їстівною. Але дива не траплялося.

П'ятого дня я вже вмирав з голоду. Треба було щось терміново зробити. Я вирішив з'їздити до Варшави й поїсти в готелі "Марріот", що відкрився там. Приїхавши до готелю, я кинув речі в номері й подався в ресторан. Опинившись поряд зі шведським столом, я був нетямився від щастя — накладав на тарілку салат, смажену курку, ростбіф, сир, французький хліб і їв як одержимий, кілька разів повертаючись за

добавкою. Щойно я відчув готовність перейти до десерту, у животі забурчало. І тут я зрозумів, що треба шукати вбиральню, інакше мене чекає на сюрприз.

Я побіг через вестибюль і тут ледь не врізався у Вольфганга Шмідта!

— Браунере! Якого біса ти робиш у Варшаві? — заревів він.

Я так здивувався, що не знав, що відповісти. — Ну, я подумав... зараз вечір, п'ятниця...

— П'ятниця? Вечір? — прогарчав він. — Ти з глузду з'їхав? А ну швидко ноги в руки й кулею в Сянок...

— Сянок, — машинально поправив я, переступаючи з ноги на ногу.

— Байдуже. Мотай туди та зміцнюй зв'язки з клієнтом усі вихідні. Ось так у нашому бізнесі роблять справи.

Мій бідолашний шлунок протестував так голосно, що Вольфганга я вже майже не чув. Ось він, туалет, поряд, рукою сягнути, а я втрачав дорогоцінні секунди.

— Зрозумів. Виправлюся. Їду назад. Дуже шкодую.

— Ось і добре, Браунере.

Він нарешті зробив крок убік, і я наче навіжений влетів у вбиральню.

Після цієї несподіваної зустрічі я більше жодного разу не ризикнув пхатися до Варшави. Натомість у вихідні в пошуках їжі я роз'їжджав своїм червоним "фіатом" сільською місцевістю: зупинявся в маленьких корчмах і, ні слова не знаючи польською, навмання тицяв пальцем у меню три-чотири рази, сподіваючись, що хоч одна страва виявиться їстівною. Я міг собі це дозволити, тому що злотий, місцева грошова одиниця, знецінився в умовах кризи, і будь-яка страва коштувала не більше як пів долара. Мені дуже хотілося курятини, й іноді вона мені діставалася. Мені подобалося вибиратися із Сянока, але хай як далеко я не заїжджав би в пошуках їжі, найчастіше вона виявлялася жахливою. За вісім тижнів роботи над цим проектом я втратив у вазі понад шість кілограмів. Проблеми з їжею були далеко не єдиним виявом катастрофічної ситуації у Польщі. Хаос панував і в "Автосані", що висів на краю прірви. Після краху комуністичного режиму й започаткування політики "шокової терапії" польський уряд припинив закуповувати автобуси цієї марки. Внаслідок цього завод втратив 90 відсотків збуту. Він мав або знайти нових покупців, або радикально скоротити витрати.

Ідея знайти нових замовників була малореальною, оскільки тоді завод виробляв чи не найгірші автобуси у світі. Єдиним очевидним виходом із цієї ситуації здавалося кардинальне скорочення персоналу. З огляду на те, що від життєздатності заводу залежало життя цілого міста, цей варіант підходив їм найменше, і мені зовсім не хотілося таке пропонувати. Від усього цього мені ставало ніяково, і мої солодкі надії про підприємництво в Східній Європі нестримно танули. Я дуже не хотів, щоб ці люди постраждали.

За три тижні до різдвяних свят — мої побоювання дедалі міцнішали й міцнішали — я зустрівся з Лешеком за нашим традиційним спільним сніданком. Я навчився уникати безглузвих розмов типу "де можна познайомитися з моделлю Фокс" і тихо поглинав принесену їжу, а Лешек тактовно не ставив запитань. Попри незручний початок

нашого знайомства, я незабаром переконався, що Лешек хлопець щирий і завжди готовий допомогти, тому після двох місяців щоденного спілкування я перейнявся до нього теплою симпатією. Я шкодував, що саме він мав перекладати мої похмурі рекомендації керівництву "Автосану". Щобільше, я був упевнений, що згадуватиму його, покинувши Сянок.

Того ранку, поки я доїдав свинну сосиску, мій погляд упав на газету Лешека. Спочатку мені здалося, що хлопець заглибився в приватні оголошення, але, придивившись, помітив стовпчики цифр — якісь фінансові показники в оточенні незнайомих слів. Я присунувся ближче:

— Лешеку, а що це за цифри в газеті?

— Це перші польські підприємства, що підлягають приватизації! — гордо оголосив він.

Я чув, що Польща починає приватизувати державні компанії, але був так зайнятий в "Автосані", що не стежив за новинами.

— Цікаво... Ось тут що, наприклад? — Я вказав на цифри вгорі сторінки.

— Це курс акцій.

— А це?

— Прибуток минулого року.

— Ну, а тут?

— Кількість виставлених на продаж акцій.

Я прикинув подумки: за такого курсу акцій вартість усієї компанії становила 80 мільйонів доларів, тоді як її прибуток за минулий рік сягнув 160 мільйонів. Отже, уряд продавав компанію за ціною, що дорівнює половині прибутку цієї компанії за минулий рік! Я не повірив своїм очам. Говорячи простою мовою, якщо вкласти в цю компанію гроші й вона продовжить працювати протягом наступних шести місяців, таке вкладення окупиться вже за пів року.

Я поставив свої запитання кілька разів, щоб переконатися, що нічого не проґавив. Усе збігалось. Це було дуже цікаво. Ми пройшлися за даними кількох інших компаній, опублікованих у газеті, і результати вийшли приблизно такими самими.

До цього я в житті не купив жодної акції. Тієї ночі довго не міг заснути, розмірковуючи про польську приватизацію. "Треба діяти, — думав я. — Хіба не для цього я ходив до бізнес-школи?"

Мої заощадження тоді становили дві тисячі доларів. Після того як Джон Ліндквіст підтвердив, що немає жодних внутрішніх обмежень фірми на придбання акцій, я вирішив вкласти всі свої заощадження в польську приватизацію. Я попросив Лешека допомогти мені. В обідню перерву ми пішли до місцевого банку й, відстоявши чергу, обміняли валюту на злоті. Потім поштою заповнили докладні бланки підписки на акції. Процедура виявилася такою складною, що Лешеку довелося чотири рази підходити до касового вікна й уточнювати, як правильно заповнити форму для підписки. У результаті я таки оформив підписку на перші акції підприємств, що приватизували в Східній Європі.

У середині грудня я повернувся до Лондона, щоб підготувати фінальну версію доповіді "Бі-Сі-Джі", яку ми збиралися представити "Автосану" та Світовому банку після свят. Мене роздирали суперечливі відчуття. Усі мої розрахунки вказували на те, що підприємству треба звільнити значну частину працівників, щоб залишитися на плаву й уникнути банкрутства. Але, провівши з цими людьми деякий час і дізнавшись про них ближче, я зрозумів, що масові звільнення стануть для них вироком. Я не уявляв, як їм після цього виживати. Я думав про Лешека та його рідню, про поневіряння, які вони відчувають уже зараз. Я мав рекомендувати звільнення, але хотів якось пом'якшити удар. Тоді я вирішив подати звільнення в доповіді просто як одне з можливих стратегічних рішень, сподіваючись, що уряд у перспективі розгляне й інший варіант: продовжувати субсидувати "Автосан".

Але Вольфганг, побачивши мою "розбавлену" доповідь, розлютився.

— Це що ще за хрін?

— Альтернатива.

— Ти несповна розуму? Немає в них жодної альтернативи. Їм треба всіх звільнити, і крапка, Браудере.

Він викликав в мене відчуття презирства, але цього разу хоча б правильно вимовив моє ім'я.

Вольфганг змусив мене видалити альтернативні "стратегічні рішення" й віддати документ іншому консультанту, щоб той доопрацював аналіз. У результаті "Бі-Сі-Джі" рекомендувала "Автосану" звільнити більшість працівників.

Ми повернулися до Сянока, і Вольфганг наполягав, щоб я сам представив наші результати. У великій залі засідань зібралися представники "Бі-Сі-Джі", Світового банку й все вище керівництво "Автосану". У залі приглушили світло. Я ввімкнув проєктор. Презентаційні слайди на плівках вже були готові. Спочатку я продемонстрував оглядовий слайд із загальним рівнем звільнень. Зала охнула. Далі були рекомендації про звільнення по кожному відділу. Лешек нервово перекладав. З кожним новим слайдом залу охоплювало потрясіння й наростав гнів, люди почали обурено сперечатися з кожним новим висновком. Представники Світового банку поглядали на Джона й Вольфганга, сподіваючись, що ті втрутяться, але мої колеги уникали їхніх очей і не промовили жодного слова. Я закінчив презентацію, і всі погляди звернулися до мене. Директор демонстративно мовчав і всім своїм виглядом висловлював глибоке розчарування. Я повинен був стати для заводу лицарем у блискучих обладунках, а виявився зрадником. Сам же я відчував цілу гаму почуттів — від гніву до невпевненості в собі та приниження. Може, Східна Європа мені не по зубах?

Залишав я Польщу, знаючи одне: мати справу зі сферою консультаційних послуг я більше не хотів.

Наступні місяці я багато думав про "Автосан" і запитував себе, чи міг зробити щось інакше. Про те, щоб зв'язатися з ними напругу, у ті часи не могло бути й мови, але через деякий час мені вдалося дізнатися, що уряд повністю проігнорував рекомендації

"Бі-Сі-Джі" і продовжив фінансувати "Автосан". Консультанти зазвичай розраховують, що клієнт дотримуватиметься їхніх порад, але в цьому випадку я був щасливий, що цього не сталося.

Єдиною ниточкою, яка пов'язувала мене з Польщею, були мої невеликі інвестиції, які я регулярно перевіряв. Після мого від'їзду вони впевнено росли. З кожним новим зростанням їхньої вартості я дедалі більше переконувався, що знайшов своє покликання.

Я хотів стати інвестором і брати участь у процесі приватизації Східної Європи.

Як виявилось, це було найправильнішим рішенням. Протягом наступного року мої вкладення двічі подвоїлися, а загалом за весь час початкова сума зросла майже вдсятеро. Це як куріння креку — таке стрімке десятикратне зростання дає фантастичні відчуття: спробувавши раз, хочеться відчувати це знову й знову.

5. "Несплачений чех"

Тепер я точно знав, чим хочу зайнятися в житті. Ось тільки застосувати себе було майже ніде. Попри те що "залізна завіса" впала, у Східну Європу гроші ніхто не вкладав. Я був упевнений, що врешті-решт ситуація зміниться. А поки що найкращим варіантом для мене була робота в "Бі-Сі-Джі". Це якщо мені дозволять залишитися.

Повернувшись після провалу із Санока, я сидів хоч у пазуху клади, сподіваючись, що Вольфганг не запропонує керівництву мене звільнити. Але, схоже, йому було не до того, чи він просто забув про мене, тож ніхто поки не стукав у кабінет з повідомленням про звільнення на рожевому папері. Я зрозумів, що гроза минула наприкінці січня 1991 року, коли Джон Ліндквіст запропонував мені разом написати статтю. Якби вони планували мене позбутися, з якого дива провідному партнеру фірми пропонувати мені роботу над спільною статтею?

Джон задумав написати матеріал про інвестиції у Східну Європу для спеціалізованого журналу "Злиття та поглинання в Європі". Пошукавши інформацію про журнал, я побачив, що тираж у нього символічний, але це мене не збентежило. Я був готовий ухватитися за будь-яку нагоду зарекомендувати себе експертом з інвестування на цьому ринку.

Під час підготовки статті я перерив всю доступну літературу, перечитав дві сотні інформаційних матеріалів і з'ясував, що за останнє десятиліття в країнах колишнього соціалістичного блоку було укладено не більше як двадцять угод. Найактивнішим інвестором, який уклав три такі угоди, був Роберт Максвелл, заповзятливий британський мільярдер родом із Чехословаччини, людина великої статури й вагою майже сто шістдесят кілограмів.

Я вирішив, що якщо мені вдасться взяти інтерв'ю в представника фірми Максвелла, це створить враження на Джона. Зателефонував до їхньої пресслужби й сказав, що працюю над статтею. Думаю, вони поняття не мали про тираж "Злиття та поглинання в Європі", тому що, на мій подив, запропонували зустрітися із заступником голови

правління "Максвелл ком'юнікейшн корпорейшн" Жаном-П'єром Ансельміні.

Наступного тижня я стояв на порозі Максвелл-гауса — сучасної будівлі на вулиці Нью-Феттерлайн, між Фліт-стріт і Голборн-серкус. Пан Ансельміні, чемний француз, якому було років за п'ятдесят, зустрів мене й запросив у свій розкішний кабінет.

Підтримуючи світську бесіду, я акуратно розклав між нами свої папери, але не встиг поставити перше запитання, як Ансельміні, вказавши на один документ, запитав:

— Що це у вас?

— Список угод щодо Східної Європи, — відповів я, задоволений, що прийшов підготовлений.

— Дозвольте подивитися?

— Звісно. — Я простягнув йому аркуш з таблицею.

Він глянув на дані й насторожився.

— Пане Браудер, хіба журналісти складають списки злиття та поглинання?

Те, що я був аж надто добре підготовлений як для журналіста, мені на думку не спадало.

— Розкажіть, будь ласка, докладніше про свій журнал.

— Загалом я не співробітник журналу. Я працюю в Бостонській консалтинговій групі й водночас пишу цю статтю, бо цікавлюся інвестиціями в Східній Європі.

Він відкинувся назад і задумливо глянув на мене.

— І чим же вас так приваблює Східна Європа?

Я розповів йому, з яким завзяттям вклав гроші в перші польські акції, про "Автосан", про кар'єрні прагнення стати інвестором у Східній Європі.

Коли стало ясно, що я прийшов не шпигувати, Ансельміні розслабився.

— Знаєте, ваша парафія може виявитися великою удачею. Ми створюємо інвестиційний фонд "Центрально-східноєвропейська компанія Максвелла". Варто зауважити, що ви створили на мене враження. Саме такому фахівцеві, як ви, ми були б раді запропонувати роботу. Чи зацікавить вас така пропозиція?

Ще б пак. Я намагався приховати свій запал, але марно: до кінця зустрічі в моєму календарі вже стояла дата майбутньої співбесіди.

Готуючись до неї, я провів два тижні в пошуках людей із досвідом роботи на Роберта Максвелла. Він володів газетою "Дейлі міррор", і його вважали особистістю не лише ексцентричною, а й всевладною та запальною. Подейкували, що з ним важко мати справу, тож у мене були мотиви для сумнівів.

Я вийшов на колишню консультантку "Бі-Сі-Джі", Сільвію Грін, яка раніше в нього працювала. Зателефонувавши Сільвії, я спитав її думку. Помовчавши, вона відповіла:

— Знаєш, Білле, пробач за прямоту, але йти працювати на Максвелла вважаю цілковитим божевіллям.

— Чому?

— Та він потвора! Звільняє всіх підряд, — різко заявила Сільвія, і тоді я подумав, що вона, мабуть, теж свого часу опинилася серед "усіх".

— Звучить не дуже втішно.

— Авжеж.

Вона ще трохи помовчала й додала:

— Про нього ходить безліч історій, але одну ніяк не перестануть обговорювати. Десять років тому він своїм літаком прямував до Тампи, що у Флориді. Літак готувався до зльоту, і Максвелл попросив секретарку дати йому ручку — підписати якісь папери. Замість улюбленого "Монблана" вона дала йому звичайну кулькову ручку. Він розлютився, заволав, чому, мовляв, у цієї дурепа немає потрібної ручки. Вона не знала, що відповісти, і він миттю її звільнив. Її просто висадили з літака на злітну смугу. Бідолашній довелося самотійно топати до Лондона. А їй було двадцять шість років, і пробилася вона в житті з Ессексу.

Я зв'язався ще з трьома колишніми працівниками Максвелла, і всі навперебій розповідали історії одну скандальнішу та яскравішу за іншу. Кінець у всіх однаковий — звільнення. Один приятель-банк'єр з "Голдман Сакс" сказав мені: "Біллі, ймовірність того, що ти протримаєшся там рік, дорівнює нулю".

Перед співбесідою я ретельно обдумав почуте, але всі ці історії мене не налякали. Ну звільнять мене, і що? З дипломом бізнес-школи Стенфордського університету й "Бі-Сі-Джі" в послужному списку я запросто знайду собі іншу роботу.

Я пройшов одну співбесіду, потім ще дві. За декілька днів мені запропонували місце. Попри всі застереження, я погодився.

У березні 1991 року я перейшов на нову роботу. Зарплата тут була вища, і я зміг винайняти окреме житло — невеликий затишний будиночок у районі Гемпстед, що на півночі Лондона. Вранці, вийшовши з дому, я спускався вузькою доріжкою до метро, доїжджав Північною гілкою до зупинки "Чансері-лейн" і вже звідти діставався Максвелл-гауса.

Роберт Максвелл придбав цю будівлю частково тому, що на дах міг сідати гелікоптер, а в Лондоні було всього дві такі будівлі. Це дозволяло Максвеллові добиратися з дому в Гедінгтон-Гілл-Голлі в Оксфорд на роботу й назад, оминаючи затори на дорогах.

Такий оригінальний спосіб появи на роботі здавався мені дуже крутим, доки я не опинився поблизу вперше. Теплого весняного дня через відчинені вікна я почув бадьоре стакато гелікоптера, що наближався. Звук ставав дедалі гучнішим і гучнішим. У той час, як гелікоптер опинився безпосередньо над нашими головами, по всьому офісу вже літали папери, а телефонні розмови припинилися через гул. Робота відновилася тільки після того, як гелікоптер сів і заглушив двигун. Ця феєрія тривала чотири хвилини.

Першого робочого дня мені наказали взяти копію трудового договору в секретарки Максвелла. Я піднявся на десятий поверх і чекав у приймальні, поки та звільниться й видасть мені потрібний документ. Я саме гортав річний звіт компанії, коли на порозі кабінету раптово з'явився сам Максвелл. Обличчя його пашіло, а на сорочці під пахвами виступили темні сліди від поту.

— Чому ти досі не з'єднала мене із сером Джоном Морганом? — заволав він на свою

помічницю, незворушну білявку в темній спідниці.

Її цей спалах гніву не здивував і не образив.

— Ви не сказали мені, що хочете поговорити з ним, сер, — спокійно відповіла вона, дивлячись поверх окулярів.

— Послухай, дівчинко, — гаркнув Максвелл, — немає в мене часу все тобі говорити. Якщо не навчишся виявляти ініціативу, ми з тобою не спрацюємося.

Я злився із стільцем, на якому сидів. Максвелл зник у себе в кабінеті так само раптово, як з'явився. Закінчивши свої справи, секретарка вручила мені конверт і багатозначно подивилася на мене. Узявши документ, я повернувся на восьмий поверх.

Пізніше я розповів про цей випадок одній колезі.

— Це ще квіточки, — пирхнула та. — Кілька тижнів тому він так розніс когось у своїй угорській газеті, що в бідолахи стався серцевий напад.

Я повернувся на своє місце. Контракт у руці ніби поважчав. Увечері того ж дня, щойно почулося "врум-врум" лопатей гвинтокрила, що забирав начальника додому, офіс вибухнув бурхливими радіощами. Все це начебто підтверджувало реноме боса в очах працівників. Я почав замислюватися: чи не припустився великої помилки, влаштувавшись сюди на роботу?

У понеділок другого тижня моєї роботи у фірмі Максвелла я зайшов у кабінет і побачив за вільним столом нового працівника — світловолосого англійця на кілька років старшого за мене. Побачивши мене, він підвівся з-за столу й простягнув руку:

— Привіт, я Джордж. Джордж Айрленд. Працюватимемо разом.

Він мав такий яскраво виражений аристократичний англійський акцент, що спочатку я подумав, що він фальшивий. Джордж носив темний костюм-трійку, на його столі лежав свіжий випуск газети "Дейлі телеграф", а до шафи була притулена туго згорнута чорна парасолька. Він здався мені кумедною карикатурою на справжнього англійського джентльмена. Згодом я дізнався, що раніше Джордж працював особистим секретарем у Максвелла, але, на відміну від інших, пішов сам, не чекаючи на звільнення. Він був другом дитинства й сусідом по кімнаті в Оксфордському університеті сина Максвелла, Кевіна, тож йому підшукали інше місце. Хай як не принижував Максвелл підлеглих, він напрочуд високо цінував сімейні узи, які якоюсь мірою поширювалися і на Джорджа.

Поява Джорджа не могла не викликати в мене підозри. Чи не доповідатиме він босу про все, що я кажу?

Назвавшись, ми розсілися по місцях. За кілька хвилин він запитав:

— Білле, ти не бачив, куди подівся Юджин?

Юджин Катц, один із фінансових помічників Максвелла, зазвичай сидів неподалік.

— Ні. Наче Максвелл відправив його проводити експертизу в якійсь американській компанії, — сказав я удавано байдуже.

— Експертизу в компанії? — Джордж хмикнув. — Нісенітниця! Юджин не тямить у компаніях. З тим самим успіхом можна балерину відправити проводити таку... "експертизу", — останнє слово він протягнув для більшого ефекту.

До вечора Джордж не залишив жодного шансу на те, що в мене складеться шанобливе ставлення до керівництва організації. Він так тонко й дотепно помічав безглуздість і лицемірство, що я ледве стримував сміх, коли в розмові згадувався черговий керівник фірми Максвелла.

Так я переконався, що Джордж не шпигує за мною.

З коментарів Джорджа стало зрозуміло, що Максвелл керував своєю великою міжнародною корпорацією, наче це вулична крамниця. На всіх рівнях відчувалися кумівство, хаос та поганий підхід до прийняття рішень. І все-таки я відчував, що отримав найкращу роботу у світі. Я досяг своєї мети та зайнявся інвестиціями у Східній Європі. Максвелл був єдиним інвестором у цьому регіоні, і якщо хтось у Східній Європі хотів залучити інвестиції, то доводилося звертатися до нас. До моїх обов'язків належав аналіз усіх угод, тож у свої двадцять сім років я, по суті, контролював кожен фінансову операцію в цій частині світу.

До осені 1991 року я розглянув понад триста угод, побував майже в усіх країнах колишнього соціалістичного табору й запропонував фонду три великі капіталовкладення. Я був на своєму місці.

Але одного дня, 5 листопада, повернувшись з обіду й увімкнувши комп'ютер, я звернув увагу на червоний заголовок новин агентства "Рейтер": "Максвелл безвісти зник у відкритому морі". Я хмикнув — Джордж був відомим любителем розіграшів, і я подумав, що це його рук справа — і крутнувся на стільці.

— Гей, Джордже, як ти це зробив?

— Ти про що? — озвався він, не відриваючи погляду від роботи.

— Про цей заголовок "Рейтер". Виглядає дуже переконливо.

— А що там у них? — Він підкотив стілець, і ми разом подивилися на екран. — Е-е... — тільки й зміг промовити він.

І тут я зрозумів, що це не розіграш.

Внутрішні стіни нашого кабінету були прозорими, і я побачив, як до ліфта мчить білий як полотно Юджин. Туди ж поспішили кілька керівників, і на їхніх обличчях читалася також паніка. Максвелл справді безвісти зник у морі. Це пролунало як грім серед ясного неба. Яким би деспотом він не був, але це одноосібний голова корпорації, і його не стало.

Ніхто в офісі не знав подробиць того, що сталося, тому нам з Джорджем залишалося тільки втупитися в екрани й стежити за новинами (до епохи інтернету екстрені повідомлення передавало лише інформаційне агентство "Рейтер"). За шість наступних годин нам вдалося з'ясувати, що іспанський пошуково-рятувальний гелікоптер знайшов масивне тіло Максвелла в Атлантичному океані біля Канарських островів. Небіжчику було шістдесят вісім років. Досі ніхто не знає, що це було: нещасний випадок, убивство чи самогубство.

Наступного дня після смерті Максвелла ціни на акції "Максвелл ком'юнікейшн корпорейшн" стрімко пішли вниз. Цього слід було чекати. Проте ситуація погіршувалася ще й тому, що Максвелл використовував акції своїх компаній як заставу

під кредити, які й собі йшли на підтримку ціни на акції "Максвелл ком'юнікейшн корпорейшн". Банки вимагали дострокового повернення кредитів, і ніхто не знав, які боргові зобов'язання вдасться погасити, а які ні. Найнаочнішим виявом туманного майбутнього були нескінченні процесії нервових, добре одягнених банкірів, які чекали на зустріч з Юджином, сподіваючись добитися погашення позик.

Смерть Максвелла вразила всіх, але тоді нас турбувало й власне майбутнє. Чи вдасться зберегти роботу? Чи зможе компанія продовжити свою діяльність? Чи ми отримаємо преміальні наприкінці року?

Через півтора тижня після смерті Максвелла мій керівник викликав мене у свій кабінет і сказав:

— Білле, цього року ми плануємо виплатити преміальні трохи раніше ніж зазвичай. Ти добре попрацював, і ми вирішили виплатити тобі п'ятдесят тисяч фунтів.

Це мене приголомшило. У житті не бачив таких грошей, сума була вдвічі більша за ту, на яку я розраховував.

— О, дякую, дякую!

— А тепер слухай мене уважно, — сказав він, вручаючи чек, виписаний від руки, а не надрукований відділом із розрахунку заробітної плати, як це зазвичай бувало. — Іди в банк і попроси, щоб вони одразу переказали тобі на рахунок вказану суму. Потім повернешся сюди й розповіси мені, як усе пройшло.

Я швидко дійшов до найближчого відділення банку "Барклайс" і з хвилюванням вручив чек касиру-операціоністу. Я попросив його терміново переказати кошти на мій рахунок.

Касир запропонував мені почекати й зник, а я влаштувався на старому коричневому диванчику й гортав брошуру банку, неспокійно стукаючи носком черевика об підлогу. Хвилин за п'ять я взяв наступну брошуру, але ніяк не міг зосередитися. Я вже мріяв про поїздку до Таїланду на різдвяні свята, коли все стихне. Минуло пів години. "Щось не так... Чому так довго?" — питав я себе. Нарешті за годину касир повернувся в супроводі лисого чоловіка середнього віку в коричневому костюмі.

— Пане Браудер, я менеджер банку, — сказав він, човгаючи ногою й опустивши погляд на свої черевики, перш ніж уважно оглянути мене. — На жаль, на банківському рахунку цієї компанії недостатньо коштів, щоб заплатити вам за чеком.

Це було неймовірно. Отже, багатомільярдна компанія не може виплатити за чеком якихось п'ятдесят тисяч фунтів? Нічого собі новини. Схопивши неоплачений чек, я майже бігцем повернувся в офіс і пішов повідомити про це керівника. Його преміальні мали бути значно більші, ніж мої. Сказати, що він засмутився, означає не сказати нічого.

Після роботи я пригнічений ішов додому. Попри всі хвилювання дня, того вечора настала моя черга приймати друзів — ми раз на тиждень грали в покер. Я був таким засмиканим, що хотів би обійтися без гостей, але більшість запрошених уже були в дорозі, а мобільних телефонів ми тоді ще не мали, тож я не встигав скасувати зустріч.

Я дістався додому. Поступово до мене з'їхалися й інші — переважно банкіри й

консультанти, і з ними мій новий знайомий, репортер "Волл-стріт джорнал". Взявши по банці пива, ми розпочали гру. Після кількох партій мій приятель Ден, австралієць з "Мерріл Лінч", уже програв п'ятсот фунтів, що в нашій грі вважалося великим програшем. Йому натякали, що краще припинити гру та їхати додому, але той відчайдушно та самовпевнено заявляв:

— Усе файно, хлопці, я ще відіграюся. Та й взагалі премія за підсумками року не за горами. Подумаєш, якихось п'ять сотень втратив...

Пиво, хвацькі розмови, слова Дена про швидкий заробіток зробили свою справу: я більше не міг тримати язика за зубами. Оглянувши присутніх, я змовницьки сказав:

— Братчики, у мене тут таке сталося сьогодні — ні за що не повірите! Але це суворо між нами, зрозуміло? Нікому ні слова!

Ті, хто сидів за столом, дружно закивали, і я, не шкодуючи фарб, розповів їм про подію дня. Це шокувало моїх приятелів-банкiрів. Єдине, що по-справжньому турбує інвестиційних банкірів, це розмір преміальних. Отримати чек, який неможливо перевести в готівку, — це найгірше, що вони можуть собі уявити.

Гості розійшлися за північ. Денові так і не вдалося відігратися, а я, попри те що програв двісті п'ятдесят фунтів, усе одно був задоволений — розповів цього вечора найцікавішу історію.

Наступного дня я вирушив на роботу, як ні в чому не бувало, але коли увійшов у кабінет, раптом помітив за прозорою перегородкою, що в приймальні збирається дивна група людей. Вони тут були явно недоречні. Джордж повернувся на стільці, і ми вдвох спостерігали за ними.

На відміну від процесії банкірів в елегантних костюмах, ці люди були одягнені в мішкуваті куртки й дощовики та явно відчували дискомфорт. Швидко збившись до купи, вони почали розтікатися кабінетами. Один увійшов до нас у кабінет — хлопець років двадцяти п'яти, не більше.

— Панове, доброго ранку, — сказав він із сильно вираженим просторічним лондонським акцентом кокні. — Ви, мабуть, ще не знаєте, навіщо ми тут. Я констебль Джонс, а все це, — він театральнo змахнув рукою, — місце злочину.

Далі він записав наші імена й став обмотувати жовтою стрічкою поліційного огороження столи, комп'ютери та портфелі. Ми мовчки спостерігали, доки він не попросив нас покинути приміщення.

— А коли ми зможемо повернутися? — напружено спитав я.

— Боюся, мені це невідомо, сер. Можу лише сказати, що зараз вам слід піти.

— Можу я забрати свій портфель?

— Ні. Це предмет розслідування.

Ми з Джорджем перезирнулися, схопили пальта й швидко вийшли з будівлі. На порозі всіх, хто виходив, чекав натовп репортерів.

— Ви брали участь в афері? — вигукнув один, мало не заїхавши мені в ніс мікрофоном.

— Де гроші пенсіонерів? — вимагав другий, з камерою на плечі.

— Що ви робили для Максвелла? — волав третій.

Ми ледь протиснулися крізь натовп. Кілька репортерів кинулися за нами, але через пів кварталу здалися й повернули назад. Ми не знали, що робити далі, тому поспішили в бік кварталу Лінкольнс-Інн-Філдс і пірнули в музей сера Джона Соана. Щойно опинившись у безпеці, Джордж зареготав. Йому все, що сталося, здавалося грандіозним жартом, для мене ж це було ударом. Який же я дурень, що не прислухався свого часу до того, що говорили про Максвелла!

Повернувшись додому, я ввімкнув новини. По всіх каналах смакували новину про нестачу 460 мільйонів фунтів, яку виявили в пенсійному фонді "Максвелл ком'юнікейшн корпорейшн". Максвелл спустошував пенсійний фонд, намагаючись штучно підтримати курс акцій компанії, який стрімко падав, й ось тепер 32 тисячі пенсіонерів втратили всі свої заощадження. На каналі "Бі-Бі-Сі" показали ранковий натовп біля входу до будівлі компанії, навіть я промайнув у кадрі, затиснутий натовпом. Увечері того ж дня "Бі-Бі-Сі" повідомили, що справа Максвелла — найбільше корпоративне шахрайство в історії країни.

Я намагався бути спокійним та розмірковував про те, що відбувається, але думки перервав телефонний дзвінок. Це був мій новий знайомий із "Волл-стріт джорнал", з яким ми вчора грали в покер. Він писав про шахрайство Максвелла й дуже хотів додати до матеріалу мою історію з неоплаченим чеком. Я злякався, що колеги оскаженіють, дізнавшись, що я базікаю з пресою, але той все ж таки вмовив мене, запевнивши, що в статті навіть натяку на мене не буде. Я нехотя погодився, але, повісивши слухавку, знову похолонув від страху та докоряв собі в м'якотілості.

У понеділок, покинувши свій безтурботний будиночок і проходячи повз газетний кіоск біля станції метро "Гемпстед", я купив свіжий номер "Волл-стріт джорнал", де й знайшов статтю. Автор, в'їдливо назвавши матеріал про Максвелла "Неоплачений чех"^[3], у кінці писав: "Один зі старших працівників компанії Максвелла розповів, що чек, який йому видали з платнею, банк не прийняв минулого четверга. Наступного ж дня в офіс з обшуками прийшли слідчі Бюро боротьби з шахрайством в особливо великих розмірах".

У метро я перечитав статтю. Прізвище Браудер у ній не фігурувало, але всім моїм колегам було очевидно, що йдеться про мене. Я відчував, що цього разу мені не відмазатися від такого грандіозного провалу, і звинувачував себе за те, що не зміг стримати язика за зубами.

Діставшись офісу й знову проклавши собі шлях через натовп журналістів біля входу, я піднявся на восьмий поверх. Намагаючись ні з ким не зустрічатися поглядом, я попрямував на робоче місце. Через кілька хвилин з'явився Джордж, який ні про що не підозрював. Я вже зібрався розповісти йому про непростачну дурість, аж раптом помітив, що в приймальні знову збирається група незнайомих. Виявилося, що тепер це тимчасові управителі. Один зазирнув до нас у кабінет і сказав: "Ідіть у конференцзалу. Там буде важливе оголошення".

Дотримуючись його вказівки, ми з Джорджем вирушили до зали, де знайшли два

вільні місця поруч. Приблизно за пів години з'явився чоловік середнього віку з великим блокнотом у руках. Рукави його сорочки були засукані, краватки не було, а волосся скуйовджене, ніби він від хвилювання постійно сіпав голову руками. Він вийшов на сцену й почав зачитувати заздалегідь підготовлене повідомлення.

— Усіх вітаю. Я Девід Солент з аудиторської компанії "Артур Андерсен". Учора "Максвелл ком'юнікейшн корпорейшн" та всі її підрозділи були передані під зовнішнє управління. Тимчасовим управителем, щоб ліквідувати компанію, суд призначив компанію "Артур Андерсен". Згідно зі стандартною процедурою, нашим першим кроком є скорочення штату.

Потім він почав зачитувати в алфавітному порядку прізвища всіх людей, які підлягають звільненню. Секретарі плакали, один працівник підвівся і, вигукуючи лайки, спробував пробратися до сцени, але двоє охоронців вивели його із зали. Під скорочення потрапили й Джордж, і син Максвелла Кевін, і майже всі, з ким я був знайомий у компанії.

Мене самого в списку чомусь не було. З усіх попереджень, яких я наслухався, йдучи сюди на роботу, найкатегоричнішим було те, що мене неодмінно звільнять. Але саме цього не сталося. Як я незабаром з'ясував, розпорядники залишили мене, оскільки гадки не мали, що робити з інвестиціями в Східній Європі. Їм потрібен був фахівець, який допоможе розібратися.

Фортуна підкинула шанс, і я вхопився за нього, сподіваючись, що так мені буде легше знайти іншу роботу, коли все втрясється. Як же я помилявся! Несподівано для себе мене раптом перестали вважати перспективним випускником елітного університету. Один рядок про роботу в Максвелла в моєму послужному списку зробив мене "прокаженим". У цьому я дуже скоро переконався. Ніхто в Лондоні не хотів мати зі мною справи.

6. Мурманський траловий флот

З усіх роботодавців тільки одна компанія — "Саломон Бразерс" — запропонувала мені місце. Й ось чому.

Коли 1991 року у Великій Британії вибухнув скандал навколо компанії Максвелла, те саме сталося й у США із "Саломон Бразерс". Восени минулого року Комісія з цінних паперів та бірж США виявила, що кілька біржових маклерів цієї компанії намагалися маніпулювати ринком казначейських облігацій США. Утім, невідомо, наскільки міцно візьметься за них Комісія й чи вдасться компанії після цього вціліти. А ще рік до цього аналогічний інцидент стався з іншою фірмою — "Дрексель Барнем Ламберт", через що вона збанкрутувала, а люди залишилися без роботи. Тепер багато досвідчених працівників, які боялися тієї ж долі, поспішили заздалегідь залишити "Саломон Бразерс" й перейшли в інші компанії. Тому "Саломон Бразерс" відчувала гостру нестачу кадрів; мені ж потрібна була робота. За інших обставин вони, мабуть, відмовили б мені, але зараз перебували в такому ж відчайдушному становищі. Після

кількох напружених співбесід мені запропонували посаду молодшого співробітника їхньої лондонської групи, яка провадила інвестиційну банківську діяльність у східноєвропейському регіоні. Це було не зовсім те, чого мені хотілося. Замість втілення своєї мрії — бути інвестором (який сам вирішує, які акції купувати) — мені довелося стати інвестиційним банкіром (який організовує продаж акцій). До того ж нова посада звучала менш солідно, ніж у фірмі Максвелла. Мені також довелося погодитися на суттєве зменшення зарплати. Утім, у моїй ситуації дарованому коневі в зуби не дивляться, і я з вдячністю прийняв пропозицію й вирішив з головою поринути в роботу та спрямувати кар'єру в правильне річище.

На жаль, компанія "Саломон Бразерс", відома на Волл-стріт своїми вовчими законами, найменш підходила для цього. Якщо вам доводилося читати "Покер брехунів"^[4], то ви легко уявите атмосферу жорстокого суперництва, що панувала тут. Як же я хвилювався першого дня на новій роботі!

У конторі на вулиці Букінгем-Палас поряд зі станцією метро "Вікторія" я з'явився в червні 1992 року. Стояв надзвичайно теплий сонячний день. Я пройшов повз масивні ковані ворота й піднявся ескалатором у велику приймальню. Мене зустрів елегантно одягнений віцепрезидент, старший за мене всього на кілька років.

Він був небагатослівний і, схоже, не дуже задоволений тим, що йому доручили мене зустрічати. Ми перетнули атриум і крізь скляні двері увійшли в інвестиційний банк. Він провів мене до мого місця і, вказавши на коробку візитівок на столі, пробурчав:

— Послухай, правила у нас тут прості: за дванадцять місяців ти маєш принести компанії прибуток, який у п'ять разів перевищує твою зарплату, і тоді все буде гаразд. Інакше — тебе звільнено. Зрозуміло?

Я кивнув головою, і він вийшов. Ось і все: ніяких курсів підготовки, ні наставників, ні інструктажів. Справляйся сам, або будеш звільнений.

Я влаштувався на новому місці в загальному "загоні" для молодших співробітників — відкритий простір без перегородок, де сиділи такі ж, як я, — і розмірковував про те, що робити далі. Прогортаючи правила внутрішнього трудового розпорядку "Саломон Бразерс", я почув, як секретарка голосно розмовляє телефоном про авіарейси до Угорщини. Щойно вона звільнилася, я підійшов із запитанням:

— Вибачте за клопіт, я новий працівник і випадково почув, що ви згадали про Угорщину. Чи не підкажете, які там у компанії справи?

— Нічого страшного, ми тут усі один одного слухаємо, — підбадьорливо відповіла вона. — Я бронювала квитки для команди із приватизації авіакомпанії "Малев". Вони летять до Будапешта наступного тижня.

— А хто працює над цим проектом?

— А он вони. — Вона вказала в бік групи працівників, які обговорювали щось у "тераріумі" для перемовин поряд з нашим "загоном". Я пробув тут лише кілька годин, але вже зрозумів: щоб досягти успіху, треба брати ініціативу у свої руки. Подякувавши секретареві, я впевненим кроком рушив до кімнати для переговорів. Варто мені було

відкрити двері, як обговорення в команді "Малєв" припинилося, і на мене дивилися шість пар очей.

— Привіт, я Білл Браудер, — сказав я, намагаючись приховати відчуття дискомфорту. — Я щойно приєднався до східноєвропейської команди й подумав, може, вам потрібна якась допомога в організації угоди?

Напружену тишу перервали здавлені смішки двох молодших членів команди.

— Дякую, що заглянув, Білле, — чемно відгукнувся їхній керівник, — але, боюся, наша група вже повністю укомплектована.

Я не дозволив цій незручній ситуації вплинути на мій настрій і був насторожі, збирав інформацію й за декілька днів знайшов іншу угоду. Група, яка займалася організацією приватизації польської телекомунікаційної компанії, збиралася обговорити наступний етап свого проєкту. Я знав, що їхній гонорар більший, ніж у команди "Малєв", тому припустив, що вони не особливо проти допомоги ще одного учасника.

Але керівник цієї групи виявився менш чемним, ніж попередній. Не встиг я заглянути до кімнати, де проходила зустріч, як він різко обірвав мене.

— Тебе сюди кликали? Хто тобі сказав, що сюди можна прийти? — нагрімав він на мене. — Ти нам не потрібен — ні для цієї угоди, ні для усіх інших у Польщі.

Ніхто не хотів ділитися прибутком. Кожен оберігав свій пайок у Східній Європі, докладаючи зусиль до тієї ж заповітної мети — згенерований дохід у п'ять разів більший за зарплату. Кілька тижнів я сушив голову над тим, як вижити в "Саломоні". Нарешті я звернув увагу на щось цікаве: ніхто не займався угодами в Росії. Виходить, ніхто зі мною не боротиметься за цей регіон. Я вирішив піти назустріч удачі: оголосив себе інвестиційним банкіром, відповідальним за Росію, і, затамувавши подих, чекав на можливі заперечення. Ніхто не заперечував.

Відтоді ми з Росією стали нерозлучні.

Проте дарма ніхто не цікавився Росією. У цього було своє пояснення: там просто не було оплачуваної інвестиційно-банківської роботи. У політичному плані Росія, може, і стала вільною, але залишалася "радянською" в усіх інших сферах, зокрема щодо залучення інвестиційних консультантів. Уперто нехтуючи цією обставиною, я почав шукати будь-яку можливість організувати угоду: як ошпарений ходив на конференції, зустрічі, обіди та прийоми по всьому місту, сподіваючись, що в руки "впаде" якась угода.

Минуло три місяці, але я не зміг заробити "Саломону" ані пенні. Перспективи мої мали невтішний вигляд. Але тут юрист, з яким я познайомився на одному заході, повідомив мені про потенційний проєкт: Мурманський траловий флот, який займався рибальським промислом у трьохсоткілометровій зоні за полярним колом, проводив приватизацію та шукав інвестиційного консультанта. Я нічого не знав про риболовлю, зате навчився складати чудові пропозиції в "Бі-Сі-Джі", тому з ентузіазмом взявся до справи. Я перекопав базу даних "Саломона" за угодами, розшукуючи хоч крихітний натяк на траулери чи рибний промисел. Напрочуд, мені вдалося виявити, що за

п'ятнадцять років до цього токійське відділення компанії займалося кількома операціями, пов'язаними з японським рибальським флотом. Справа була давня і стосувалася погашення боргових зобов'язань, а не приватизації, але, зрештою, яка різниця? Я вписав у пропозицію досвід японців, ще раз уздовж і впоперек його відредагував та надіслав до Мурманська.

За кілька тижнів на столі задзвонив телефон. За дорученням президента компанії "Мурманський траловий флот" телефонувала якась Ірина.

— Пане Браудер, — промовила вона англійською із помітним акцентом, — ми раді повідомити вам, що прийняли вашу пропозицію.

"А чи були у вас інші кандидати?" — промайнуло в мене в голові.

— Коли ви зможете приїхати до Мурманська й узятися до роботи? — трохи бентежно запитала вона. За тоном голосу здавалося, що вона вперше розмовляє із західним інвестиційним банкіром.

Я відчував гордість. Нарешті. Моя перша реальна справа! Але в тендері не було зазначено суми. Я ні на крок не наблизився до фінансової мети, щоб принесений фірмі дохід уп'ятеро перевищив мою зарплату, тому дуже сподівався на пристойну винагороду.

— Я вдячний вам за те, що вибрали нашу фірму. Це велика честь для нас, — відповів я навмисне офіційним тоном, намагаючись здаватися старшим й авторитетнішим. — Чи можу я дізнатися, який бюджет передбачено для цієї роботи?

Я почув кілька приглушених фраз російською мовою на тому кінці дроту, після чого Ірина знову звернулася до мене:

— Пане Браудер, наш бюджет становить п'ятдесят тисяч доларів США за два місяці роботи. Це вас влаштує?

Я засмутився. Неможливо передати, наскільки ця сума мізерна для інвестиційного банкіра. Топмодель 1980–1990-х років Лінда Євангеліста одного разу заявила: "Я навіть ніг не спущу з ліжка менше ніж за десять тисяч доларів". Інвестиційний банкір назвав би суму ближчу до мільйона. Поки нічого не заробивши для компанії, я все ж таки вирішив, що п'ятдесят тисяч краще ніж нуль, і погодився.

Через тиждень я був на шляху до Мурманська. Перший етап поїздки — переліт з Лондона до Санкт-Петербурга рейсом "Британських авіаліній" о 9:30 ранку. Він зайняв чотири з половиною години. Враховуючи тригодинну різницю, я прибув в аеропорт "Пулково" ближче до вечора. Крізь ілюмінатор я спостерігав, як літак під'їжджає до терміналу, і тут з подивом побачив трохи віддалік обгорілий каркас пасажирського літака "Аерофлоту". Не знаю, як він там опинився, але, схоже, адміністрація аеропорту не поспішала його забирати.

Авжеж, ласкаво просимо до Росії...

Регіональні рейси "Аерофлоту" найчастіше вилітали вночі, тож мені довелося провести в аеропорту ще десять годин, до 3:30 ранку, чекаючи на літак до Мурманська. Чекати так довго втомлює в будь-якому аеропорту, але ті десять годин у "Пулково" були особливо болісними. Без кондиціонерів у закритому приміщенні було жарко й душно.

Повітря було просочене потом і димом сигарет. Я спробував знайти собі місце якомога далі від людей і диму, але варто було мені влаштуватися у вільному ряду, як на сусіднє сидіння плюхнувся чималий незнайомець. Не сказавши ані слова, він безцеремонно зіштовхнув мою руку з підлокітника між нашими сидіннями й одразу ж закурив, пускаючи димові кільця в мій бік. Я підвівся й знову пересів.

Нарешті, на початку четвертої ранку я піднявся на борт старого літака Ту-134. Крісла давно протерлися й просіли. У салоні пахло тютюном та зубожілістю. Я сів біля вікна, але верхня частина мого сидіння виявилася незафіксованою, і коли я намагався пригорнутися до спинки, вона падала на пасажирів, що сидів позаду. Довелося весь політ тримати спину.

Двері салону зачинилися, і літак викотив на злітну смугу, водночас ніхто з персоналу й не думав демонструвати правила безпеки. Політ був короткий, але дорогою нас добряче трусило. На підльоті до Мурманська пілот оголосив щось російською. Пасажир, який розмовляв англійською, пояснив мені, що через якісь неполадки в міському аеропорту літак сяде на невеликому військовому аеродромі за півтори години їзди від Мурманська.

Коли літак зайшов на посадку, я з полегшенням зітхнув, але розслаблятися було рано: посадкова смуга була такою нерівною, а приземлення таким жорстким, що, здавалося, у літака ось-ось відвалиться шасі.

Залишивши це диво техніки о пів на шосту ранку, я відчув себе зовсім виснаженим. Скупе північне сонце висіло низько над горизонтом. На військовому аеродромі не було терміналу: лише невелика, схожа на склад, будівля та стоянка. На щастя, керівник тралового флоту Юрій Прутков особисто приїхав мене зустріти. Ірина, серйозна сильно нафарбована довгонога білявка, стояла поруч. Прутков здавався вилитою копією директора "Автосану" — років під шістдесят, широкоплечий, руку стискав немов лещатами. Ми з ним розмістилися на задньому сидінні службового автомобіля, а Ірина сіла попереду й повернулася до нас напівбоком, щоб перекладати. Водій віз нас пустельною тундрою, що нагадала мені поверхню Місяця. Через півтори години ми прибули до Мурманська.

Мене висадили біля "Арктики", найкращого готелю міста. Я зареєструвався й пішов у номер. У ванній кімнаті стояв стійкий запах сечі, сидіння на унітазі не було, а від керамічної раковини було відколото кілька шматків. Через розбите вікно могли вільно залітати комарі велетенського розміру. На вікні не було штор, щоб затемнити сонце, що ледь почало сходити. Грудкуватий продавлений матрац, схоже, не змінювали чверть століття. Я навіть не став розпаковувати речі, думаючи тільки про те, як би мені скоріше звідси вибратися.

Прутков повернувся за кілька годин й повіз мене в доки на оглядову екскурсію флотом. Ми піднялися на один траулер іржавим трапом. Це був величезний завод завдовжки понад сто метрів, здатний виходити в океан й вмістити тисячі тонн риби та льоду. Команда траулера налічувала понад сто осіб. Коли ми спустилися на нижню палубу, мене наклав огидний запах тухлої риби, яким тут було просякнуте все повітря.

Мене весь час нудило, а Прутков продовжував говорити. Здавалося, йому хоч би що. Мені стало шкода бідолах, змушених по пів року без вихідних працювати на цих суднах.

Хвилини двадцять ми ходили кораблем, а потім попрямували в контору компанії на вулиці Траловій, 12. Будівля і внутрішні приміщення були такими ж старезними, як і судна, хіба що рибою тут не тхнуло. Тьмяне зелене освітлення в коридорі, стіни приймальні, що мали такий вигляд, ніби їх не фарбували років тридцять, створювали гнітюче враження. Але варто було нам всістися за чашкою гарячого чаю й розпочати обговорення фінансового становища компанії, як мої відчуття стали змінюватися.

— Скажіть, пане Прутков, скільки коштує такий корабель? — запитав я. Ірина перекладала.

— Ми придбали їх новими на корабельні в Східній Німеччині за ціною двадцять мільйонів доларів США, — відповів він.

— Скільки їх у вас?

— Приблизно сотня.

— І скільки їм років?

— У середньому сім.

Я швидко прикинув, що флот із сотні кораблів по двадцять мільйонів коштує приблизно два мільярди доларів; з урахуванням зносу й амортизації його поточна ринкова вартість — мільярд.

Подиву моему не було меж. Нас найняли для того, щоб допомогти керівництву компанії вирішити, чи варто їм купувати п'ятдесят один відсоток флоту за два з половиною мільйони доларів — таке право їм надала приватизація. Усього за два з половиною мільйони! За половину пакета акцій флоту загальною вартістю понад мільярд! Це було таке легке завдання! Я не міг зрозуміти, навіщо їм знадобилося, щоб за них її вирішував хтось інший. Я подумав, що й сам не проти приєднатися до купівлі цього контрольного пакета акцій.

Розмовляючи з Прутковим, я відчував приплив знайомого хвилювання — як тоді, у Польщі, коли побачив десятикратний прибуток за акціями. "Така висока потенційна прибутковість — це аномалія Мурманського тралового флоту чи це відбувається по всій Росії? — замислився я. — Якщо такі речі відбуваються скрізь, то як мені взяти участь у цьому?"

Спочатку я планував повернутися до Лондона вже наступного дня, але відкриття так захопило мене, що натомість я купив квиток в один кінець до Москви. Я мав з'ясувати, невже акції інших російських компаній такі самі дешеві, як ці. А в Лондоні все одно ніхто не помітить моєї відсутності — багато хто навіть не підозрював про моє існування.

Прибувши до Москви й отримавши багаж, я насамперед купив у кіоску аеропорту невеликий англomовний телефонний довідник організацій. У Москві я був уперше, тут у мене не було знайомих, і я жодного слова не розумів російською. Біля виходу з аеропорту я спіймав таксі й пояснив, що мені потрібно в готель "Метрополь" недалеко від Красної площі (я був для водія легкою здобиччю; пізніше я дізнався, що він узяв з

мене вчетверо більше за звичайну вартість такого проїзду). Ми потрапили у затор на широкому, як футбольне поле, Ленінградському проспекті. Таксі повільно повзло повз сотні однакових радянських будівель і рекламних щитів компаній з важкими для вимови назвами.

Через дві години ми під'їхали до "Метрополю" навпроти Большого театру. Діставшись свого номера, я зателефонував лондонському знайомому, який до цього працював у Москві. Той порекомендував мені водія та перекладача — вони брали за свої послуги по п'ятдесят доларів на день. Наступного ранку я відкрив телефонний довідник і почав телефонувати всім, з ким можна обговорити російську приватизаційну програму. У результаті мені вдалося зустрітися зі співробітниками посольства США, аудитором компанії "Ернст енд Янг", молодшим службовцем Державного комітету з управління майном, колегою-випускником Стенфорду, який працював у компанії "Американ експрес" тощо. За чотири дні я провів тридцять зустрічей та за розрізненими фрагментами склав уявлення про процес приватизації в країні.

Я з'ясував, що, переходячи від комунізму до капіталізму, російський уряд вирішив роздати народу більшу частину державної власності. Це відбувалося по-різному, але найпримітнішою виявилася програма ваучерної приватизації. У межах цієї програми уряд видав кожному громадянину країни (а це приблизно 150 мільйонів осіб) по одному приватизаційному чеку. Ці чеки можна було обміняти на акції на підприємствах, які становили приблизно 30 відсотків російської економіки.

Загальна ринкова вартість 150 мільйонів ваучерів за ціною двадцять доларів за штуку становила три мільярди доларів. Оскільки всі чеки можна було обміняти на 30 відсотків російської економіки, виходило, що всю економіку оцінювали лише у десять мільярдів доларів. Це було вшестеро менше ніж вартість однієї американської торговельної мережі "Волмарт"!

Якщо подивитися ретельно, то в Росії було зосереджено 24% світових запасів природного газу, 9% світової нафти, країна виробляла 6,6% світової сталі. І ці неймовірні скарби були виставлені на продаж лише за десять мільярдів доларів!

Дивним було ще й те, що ваучери міг без обмежень придбати будь-хто: хоч я, хоч "Саломон", хоч будь-який інший спраглий. Якщо мої польські інвестиції можна було вважати прибутковими, то тут відбувалося щось просто неймовірне.

Я повернувся до Лондона одержимим ідеєю інвестицій у Росію. Я хотів розповісти всім у "Саломоні", що в Росії майже безплатно роздають гроші праворуч і ліворуч. Спочатку я пішов зі своїм відкриттям до одного працівника інвестиційно-банківського відділу Східної Європи. Але той замість того, щоб привітати мене, лише похмуро запитав, які там передбачені комісійні за банківські послуги. "Комісійні? Це він серйозно? Та кому потрібні комісійні, коли в потенціалі йдеться про стократний дохід?" — обурювався я.

Потім я зайшов у відділ управління інвестиціями, очікуючи, що тут мене точно приймуть з ентузіазмом, адже йшлося про надфантастичну інвестиційну можливість, яку тільки можна собі уявити. Але на мене подивилися так, ніби я пропонував

інвестиції компанії на Марсі.

Потім я вирушив до трейдерів із відділу ринків, що розвиваються, але й ті запитально дивилися на мене, а один пробурчав: "А які обсяги продажів цих ваучерів, і яка там різниця між ціною купівлі та продажу?" — "Що-що? Та до чого тут це, один там відсоток чи десять? Я ж говорю про можливість отримати десять тисяч відсотків!"

Ніхто в "Саломоні" не був готовий попроситися зі стереотипами. Якби я був досвідченішим і проникливішим, мені б, можливо, вдалося подолати їхню короткозорість, але не тоді. Політик з мене був нікчемний. Я кілька тижнів довбав усіх підряд своєю ідеєю, сподіваючись рано чи пізно хоч до когось достукатися.

Результат виявився прямо протилежним. Я завдав непоправної шкоди своїй репутації в "Саломон Бразерс" і став предметом глузувань для працівників. Ніхто не хотів мати справу з "недоумком, який ніяк не заткнеться про свою Росію". Навіть ті молодші співробітники, з якими раніше спілкувався, перестали запрошувати мене на обід або в бар після роботи.

Минав жовтень 1993 року. Тоді я вже рік пропрацював у "Саломон Бразерс", але заробив для компанії лише ті мурманські п'ятдесят тисяч доларів, а отже, мене могли звільнити будь-якої миті. Й ось одного разу, поки я вкотре безвихідно розмірковував про звільнення, що було не за горами, задзвонив телефон. Судячи з номера, телефонували з Нью-Йорка. Номер — 2723 — мені був невідомий. Я взяв слухавку. Американець на іншому кінці дроту говорив з помітним акцентом, розтягуючи слова, як судовий пристав із південно-східного штату Джорджія.

— Добрий день. Це Білл Браудер?

— Так. Хто говорить?

— Мене звати Боббі Людвіг. Чув, у тебе там якась цікава історія з Росією.

— Правильно, так і є. А ви працюєте в нашій компанії? — поцікавився я. Я не чув цього імені раніше й намагався збагнути, хто б це міг бути.

— Ага, у нью-йоркському відділенні. Було б непогано, якби ти приїхав і розповів мені про свої задуми. Чи надаси мені таку послугу?

— М-м, звісно. Я перегляну розклад зустрічей і тоді зателефоную вам.

— Гарзд.

Поклавши слухавку, я одразу зв'язався зі знайомим з відділу ринків, що розвиваються, який раніше працював у Нью-Йорку, і запитав, що за особистість цей Людвіг.

— Боббі Людвіг? — перепитав він таким тоном, ніби розмовляє зі школярем, який не знає елементарних речей. — Та це ж один з найуспішніших працівників компанії. Хоча трохи дивний. Дехто навіть вважає його чокнутим. Але він рік у рік приносить великий дохід компанії, тому може займатися всім, що спаде йому на думку. А що?

— Та так, нічого. Дякую.

Схоже, Боббі був саме тією людиною, яка в змозі допомогти мені вибратися з трясовини, і я відразу перетелефонував йому.

— Здрастуйте, це знову Білл. Радий прилетіти до вас у Нью-Йорк з презентацією

про Росію.

— Як щодо п'ятниці?

— Домовилися. До зустрічі в п'ятницю.

Я дві ночі не спав, готуючи презентацію про інвестиції в акції російських підприємств. У четвер увечері я вилетів шестигодинним рейсом до Нью-Йорка. Поки інші пасажери дивилися кіно, я продовжував працювати над презентацією. Я не міг дозволити собі провалу.

У п'ятницю вранці я прибув у штаб-квартиру "Саломон Бразерс", що в сьомому корпусі Всесвітнього торговельного центру в Нью-Йорку. Вежі-близнюки виблискували в променях ранкового сонця. Мене направили на тридцять шостий поверх, де вже чекала секретарка Боббі. Вона привіталася й, провівши карткою по зчитувальному пристрою, відчинила двері до операційної зали. Вона була величезною: столи простягалися доти, доки бачили очі. Я ніби відчував енергетику зали. Це було серце неприхованого, агресивного капіталізму.

Ми пройшли краєм операційної зали, повз десяток рядів робочих столів і звернули в короткий коридор, що вів до кабінету Боббі. Секретарка повідомила про моє прибуття й пішла. Боббі сидів за столом і дивився на нью-йоркську гавань за вікном. Йому було приблизно п'ятдесят, але скуйовджене руде волосся й довгі густі вуса, що обрамляли рот, додавали йому віку. Якщо не брати до уваги безліч недбало складених стосами папок з документами, його кабінет можна було назвати спартанським: із меблів, окрім робочого столу, там височіли тільки два додаткові стільці й маленький круглий столик. Боббі запропонував мені сісти, і я звернув увагу на його поношені шкіряні капці й червону краватку, усіяну жирними плямами. Пізніше я дізнався, що це його щаслива краватка, й одягав він її ледь не щодня, відколи заробив п'ятдесят мільйонів доларів на одній угоді. Боббі сів за столом, а я дістав презентацію і, поклавши перед ним другий екземпляр, розпочав виступ.

Зазвичай під час презентації аудиторія так чи інакше реагує на почуте, виявляє зацікавленість, допитливість чи демонструє нудьгу. Але Боббі байдуже дивився на таблиці та діаграми, які я по черзі перед ним розгортав. Ні тобі "авжеж", ні кивка. Один лише непроникний погляд. Це мене непокоїло. Приблизно на середині презентації Боббі несподівано підвівся і, ні слова не кажучи, вийшов з кабінету.

Я не знав, що й думати. Це був мій останній шанс урятувати кар'єру в "Саломоні". І він танув на очах. "Що я зробив не так? Як мені врятувати результат цієї зустрічі? Говорити швидше? Уповільнити темп? Що мені робити?" — гарячково розмірковував я.

Я промучився в сумнівах і панічних думках хвилин сорок, поки не побачив у дверях Боббі, що повертається. Він зупинився щось сказати секретареві й повільно ввійшов у кабінет. Я підвівся, готовий благодіти його, якщо буде треба.

Але не встиг я вимовити й слова, як Боббі сказав:

— Браудере, ти розповів найдивовижнішу історію з усіх, що мені доводилося чути. Я щойно був у відділі інвестиційних ризиків й отримав 25 мільйонів доларів на інвестиції в Росію. Не витрачай часу ні на які інші справи, їдь у Москву і давай

вкладати гроші, щоб не прогавити цей шанс. Ти мене чуєш?

О, так. Я чув кожне його слово.

7. Вілла "Леопольда"

Ці слова все змінили. Я так і зробив: повернувся до Лондона й одразу почав шукати, куди раціонально проінвестувати 25 мільйонів доларів "Саломон Бразерс". Але це виявилось не так легко, як хотілося б. Річ у тім, що в Росії тоді ще не було навіть фондового ринку, тому я не міг просто взяти й зателефонувати своєму інвестиційному брокеру. Доводилося імпровізувати на ходу.

Повернувшись з Нью-Йорка, у понеділок я сів за робочий стіл у своєму куточку й почав телефонувати усім, з ким колись зустрічався, намагаючись зрозуміти, що і як робити далі. Під час п'ятого дзвінка я помітив чоловіка середнього віку, який із серйозним виглядом поспішав у моєму напрямку в супроводі двох озброєних охоронців. Наблизившись, він викривально гаркнув:

— Пане Браудер, я начальник відділу внутрішнього контролю. Дозвольте дізнатися, чим ви зараз зайняті.

— Даруйте, а в чому річ?

— До нас надійшла інформація, що ви торгуєте цінними паперами, перебуваючи в інвестиційному банку. Я впевнений, що вам відомо, що це порушує встановлені правила банку.

Для тих, хто незнайомий, як влаштовані інвестиційні банки, поясню. Вони мають два підрозділи: один — підрозділ торговельних операцій, пов'язаний із купівлею та продажем цінних паперів, і другий — підрозділ з інвестиційного консультування клієнтів із питань злиття та випуску нових акцій. Ці відділи розділені так званою "китайською стіною", щоби брокери банку (працівники, які займаються торгівлею акціями) під час операцій з акціями та цінними паперами на біржі не могли скористатися конфіденційною інформацією, яку інвестиційні банкіри отримали від своїх клієнтів, надаючи їм консультаційні послуги. Я працював у підрозділі інвестиційних послуг і, отже, не мав права торгувати акціями. На практиці це означало, що тоді, коли ми нарешті з'ясуємо, як можна купувати російські акції, я повинен перебратися до зали торговельних операцій. Однак до цього було далеко.

— Я не купую цінних паперів, — несміливо заперечив я, — а лише намагаюся з'ясувати, як це робити.

— Хай як ви це не називали б, пане Браудер, негайно припиніть те, що ви робите, — зажадав голова відділу внутрішнього контролю.

— Але я ж не інвестую, а розробляю план з інвестицій. Моя діяльність узгоджена з вищим керівництвом у Нью-Йорку. Я нічого не порушую! — благав я.

— На жаль. Будь ласка, збирайте речі. У відділі інвестиційно-банківських послуг ви не залишитеся, — похмуро промовив він і кивнув охоронцям. Після скандалу з казначейськими облігаціями, що поставив під загрозу всю діяльність компанії, вони не

могли ризикувати.

Поки я збирався, охоронці вийшли вперед, схрестивши руки на грудях. Вони явно отримали задоволення від рідкісної нагоди продемонструвати свою потрібність. Потім вони провели мене до дверей, що розділяли підрозділ інвестиційних послуг і торговельну залу. Дорогою нам зустрівся один з молодших працівників "угорської" групи. Він хитро підморгнув мені й беззвучно, одними губами промовив: "Пішов ти...". Тепер стало зрозуміло, звідки ноги ростуть.

Біля входу до торговельної зали охоронці попросили мене здати перепустку підрозділу інвестиційно-банківських послуг і пішли. Я стояв зі своїми коробками під зацікавленими поглядами брокерів і відчував приниження, як першого дня в школі-пансіоні. Я гадки не мав, що робити далі. Заштовхавши коробки під найближчий стіл, я дістав телефон і набрав Боббі.

— Відділ внутрішнього контролю виставив мене з інвестиційного банку! — задихався я від хвилювання. — Я тепер опинився в залі, де не маю навіть робочого столу. Що мені робити?

Його, мабуть, зовсім не турбували мої проблеми. До моєї ситуації він поставився з такою самою пристрастю, що й тиждень тому, коли я викладав перспективи інвестицій у Росію.

— Не знаю. Знайди собі якесь місце. У мене дзвінок на іншій лінії, — перебив він і поклав слухавку.

Я обвів поглядом залу. Вона була розміром із футбольне поле. Сотні людей за рядами столів голосно розмовляли телефонами, розмахували руками, вказували на екрани комп'ютерів. Кожен намагався вловити найменшу невідповідність цін усіх наявних у світі видів фінансових інструментів. У цьому неспокійному вулику я помітив декілька вільних столів, але не міг же просто зайняти один з них. Спочатку треба було отримати чийсь дозвіл.

Намагаючись приховати збентеження, я попрямував до знайомого керівника відділу торгівлі облігаціями на ринках, що розвиваються. Той сприйняв моє становище зі співчуттям, але в їхньому відділі не знайшлося місця, і він порадив піти у відділ інвестицій у європейські акції. Там історія повторилася.

Я спробував щастя у відділі похідних цінних паперів, де побачив кілька вільних місць. З удаваною впевненістю я підійшов просто до керівника відділу і представився йому, посилаючись на Боббі Людвіга. Той навіть не обернувся, і я був змушений насолоджуватися спілкуванням із його лисиною. Коли я завершив своє прохання, він розвернувся на стільці й відкинувся на спинку.

— Якого дідька? — роздратовано випалив він. — Чому ти вирішив, що можеш ось так зухвало вриватись і просити в мене робоче місце? Це ідіотизм! Потрібне місце — йди до керівництва, сам влаштовуйся.

Він пирхнув, повернувся на стільці й знову встромив очі у свій екран. Наступної секунди заблимав циферблат телефону, і він уже з кимось говорив.

Піймавши облизня я пішов. Брокери, звичайно, не вирізняються вишуканими

манерами, але це було занадто. Я зателефонував Боббі.

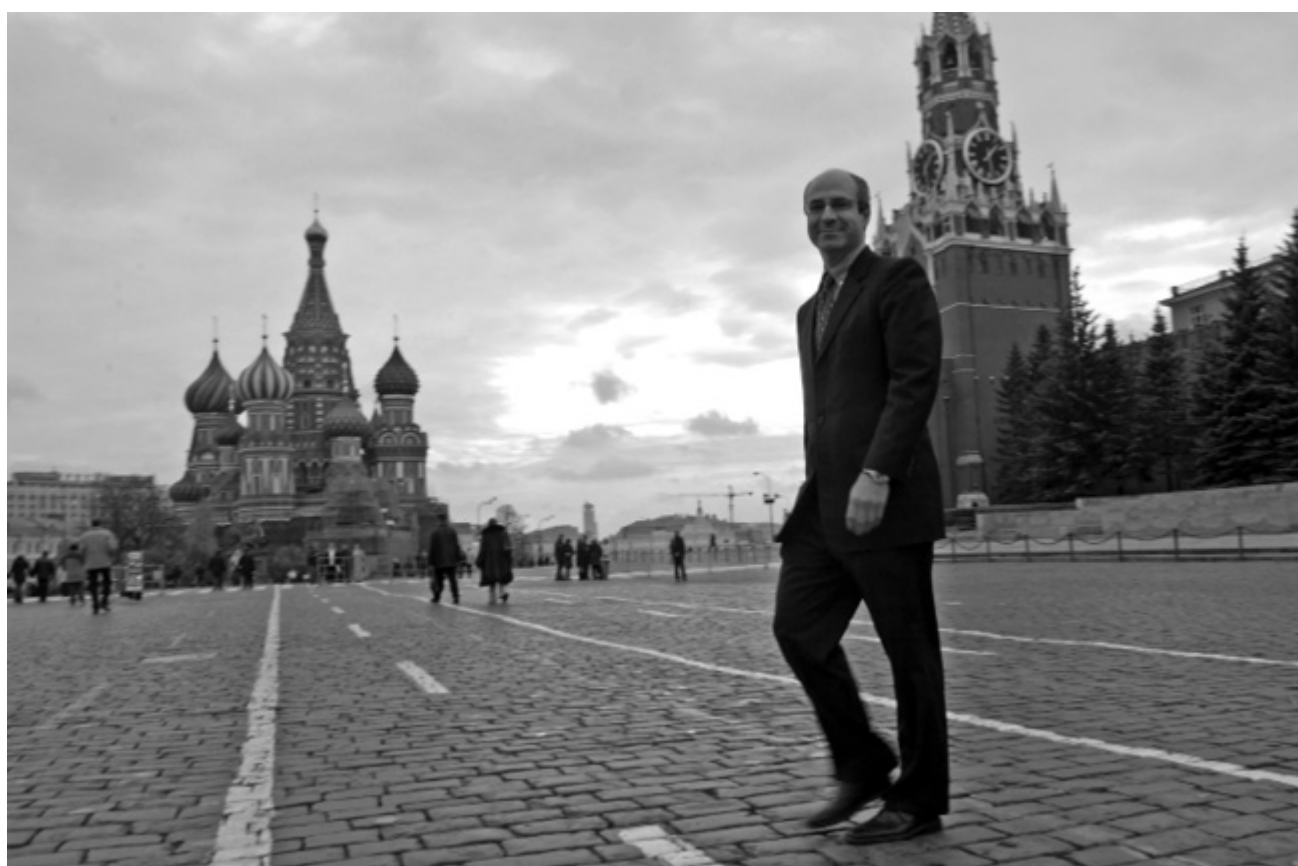
— Хай що б я не робив, ніхто не дав мені місце. Ви не могли б допомогти з цим?

— Навіщо ти турбуєш мене через дрібниці? — роздратовано сказав Боббі. — Якщо немає місця, працюй з дому. Мені байдуже, де ти сидиш. Йдеться про інвестиції в Росію, а не столи.

— Добре, добре, — швидко відповів я, не бажаючи псувати стосунки. — Але як мені отримати дозвіл на поїздку, оплату відрядження й аванс на витрати?

— Це я владнаю, — сердито відповів він і поклав слухавку.

Наступного дня мені додому експрес-кур'єром доставили посилку з двома десятками вже авторизованих бланків посвідчень про відрядження. Я заповнив один, відправив факсом до відділу обліку відряджень "Саломона" й отримав квиток до Москви на рейс через два дні.

2004 рік — переходжу Красну площу. Фонд Hermitage на піку успіху (© James Hill)

Після прибуття до Москви я влаштував імпровізований офіс у номері готелю "Балчуг Кемпінські" на березі Москви-ріки, просто навпроти собору Василя Блаженного. Насамперед слід було переказати гроші в Росію, і нам потрібна була людина, яка допоможе з рахунками та купівлею ваучерів. На щастя, родич одного з працівників "Саломон Бразерс" виявився власником банку в Росії. Боббі вирішив, що краще використовувати його, ніж відправляти гроші до невідомого нам банку, тому доручив комусь з операційного відділу підготувати документи й схвалив переказ першої суми в один мільйон доларів.

Через десять днів ми почали купувати ваучери. Для цього треба було отримати в банку готівку. Я дивився, як банківські службовці виймають із сейфа пачки новеньких стодоларових купюр і складають їх у спеціальний мішок розміром із спортивну сумку. Я ніколи раніше не бачив мільйон доларів готівкою, але, що дивно, мене це зовсім не вразило. Звідти група озброєних охоронців броньованою машиною відвезла гроші до пункту обміну ваучерів.

Московська біржа, що торгувала ваучерами, розташовувалася в непоказній залі засідань старовинного будинку навпроти ГУМу, за крок від Красної площі. Усередині зали висіло електронне табло з даними торгів, яке кріпилося до стелі міцними кронштейнами. Під ним концентричними колами розходилися пластмасові столи. Усі контракти укладалися за готівку. Вхід був вільний — будь-який охочий міг прийти з ваучерами чи готівкою та укласти угоду. Будівля не охоронялася, тож банк надав свою охорону.

Цікава сама історія того, як усі ці ваучери опинилися в Москві. Отримавши за безплатно від держави приватизаційні чеки, люди не знали, що з ними робити далі. Найчастіше вони були раді обміняти їх за курсом один ваучер — сім доларів на горілку чи свинну вирізку. Деякі заповзятливі громадяни скуповували ваучери в селах і невеликих населених пунктах та перепродували їх по дванадцять доларів за ваучер посередникам у більших містах. Посередники приїжджали до Москви й за крайніми столиками на ваучерній біржі продавали пачки ваучерів по тисячі або дві тисячі в кожній уже по вісімнадцять доларів за штуку. Нарешті великі перекупники збирали їх у пакети по двадцять п'ять тисяч і продавали за центральними столиками на біржі по двадцять доларів за ваучер. Іноді хто-небудь тинявся периферією біржі в пошуках хороших цін на дрібні партії, намагаючись укласти угоду в обхід посередників. У цьому котлі готівки й паперів варилися кишенькові злодії, підприємці, банкіри, аферисти, озброєні охоронці, брокери, покупці та продавці, москвичі та жителі регіонів — усі вони були першопрохідцями нової економічної реальності.

Наша перша заявка на купівлю — десять тисяч ваучерів по 19,85 доларів за штуку. Після оголошення заявки в торговельному залі виникла метушня, потім один з присутніх підняв картку з номером дванадцять. Я пішов за працівниками банку й охоронцями до столика номер дванадцять — наша команда подала готівку, а люди за столом виклали ваучери. Продавці брали в нас пачки стодоларових купюр і по черзі згодовували їх машинці для підрахунку грошей. Пристрій дзижчав, поки не зупинився на сумі 198 500 доларів. У цей час двоє людей розглядали ваучери, перевіряючи, чи немає фальшивок. Приблизно через пів години угода була укладена, і ми забирали ваучери у свою броньовану машину, а продавець номер дванадцять забирав готівку до своєї.

Цей сценарій неодноразово повторювався день за днем протягом кількох тижнів, поки "Саломон" не став власником ваучерів на суму 25 мільйонів доларів. Але це було лише пів справи. Тепер ми мали вкласти ваучери в акції російських компаній на так званих ваучерних аукціонах. Ці аукціони значно відрізнялися від звичайних тим, що до

завершення аукціону покупці не знали, яку ціну вони мають заплатити. Якщо на аукціон була лише одна людина з одним-єдиним ваучером, то весь пакет акцій підлягав обміну на цей ваучер. З іншого боку, якби всі жителі Москви з усіма своїми ваучерами раптом взяли участь в аукціоні, то пакет акцій належало порівну розділити між усіма власниками ваучерів, які прийшли на цей аукціон.

Думка про зловживання приходила миттєво, і багато компаній, чиї акції йшли на продаж, вдавалися до різноманітних хитрощів, щоб якомога менше сторонніх взяло участь у ваучерних аукціонах, дозволяючи придбати дешевше своїм. Ходили чутки, що одна велика сибірська нафтова компанія подбала про те, щоб у ніч перед їхнім ваучерним аукціоном закрили аеропорт, а інша в день аукціону звела на дорозі загородження з шин, які горіли, щоб люди не змогли проїхати до місця аукціону й узяти в ньому участь.

Через дивні правила аукціонів їхній результат було важко передбачити, і тому в них мало хто брав участь, особливо рідко представники західного бізнесу. Через відсутність попиту ціни на аукціонах були вкрай низькими навіть за російськими мірками. "Саломон" брала участь у кожному аукціоні майже наосліп, але я заздалегідь ретельно проаналізував попередні великі ваучерні аукціони й з'ясував, що в усіх випадках біржові ціни на акції були вищими за ціну, заплачену за них до цього на аукціоні. Іноді вартість акцій зростала після проведення аукціону вдвічі чи втричі. За такого розкладу, якщо нічого не зміниться, фірмі буде забезпечено солідний дохід навіть від участі в аукціонах.

Поки ми купували ваучери, я невідривно стежив за всіма аукціонами, які оголошував уряд. Зрештою я порекомендував Боббі взяти участь у низці найбільших, включно з продажем акцій нафтової компанії "Лукойл", Єдиної енергетичної системи (РАТ "ЄЕС Росії") та російської телекомунікаційної компанії "Ростелеком".

За підсумками цих аукціонів компанія "Саломон Бразерс" придбала недооцінені активи за всю історію торгів на суму 25 мільйонів доларів. Ми з Боббі були переконані, що компанія зробить на них пристойні статки — варто лише зачекати.

Чекати довелося недовго. У травні 1994 року англійський журнал "Економіст" опублікував статтю під назвою "Чи не час робити ставки на Росію?", у якій у популярній формі наводили ті ж розрахунки вартості російських компаній, які я відкрив для себе під час першого візиту до Москви. Управителі гедж-фондів, мільярдери й інші біржові спекулянти миттєво кинулися телефонувати своїм брокерам і довідуватися про російські акції. Завирувало життя на молодому російському фондовому ринку.

За короткий термін наш двадцятип'ятимільйонний портфель цінних паперів коштував 125 мільйонів доларів. Ми отримали сто мільйонів доларів прибутку!

То був успіх!

Я став знаменитістю брокерського підрозділу компанії "Саломон Бразерс" у Лондоні — мені нарешті виділили робочий стіл. "Приятелі", які перестали запрошувати мене на обіди й тусівки, тепер вранці заздалегідь вишиковувалися в чергу біля мого столу, сподіваючись, що я підкину їм ідею, і вони теж зароблять фірмі на російському

ринку дохід у п'ятеро більший, ніж зарплата.

Найближчими тижнями провідні працівники інвестиційного підрозділу "Саломона" теж почали навідуватися до мене з проханнями зустрітися з їхніми ключовими клієнтами: "Білле, ти зробиш нам велику послугу, якщо погодишся проконсультувати Джорджа Сороса", "Білле, Джуліан Робертсон^[5] дуже хоче поговорити з тобою про Росію", "Білле, чи не міг би ти приділити трохи часу серу Джону Темплтону?"...

Ще б пак! Мені було лише двадцять дев'ять років, а найбільші світові інвестори цікавилися моєю думкою! Я літав по всьому світові першим класом коштом фірми, побував у Сан-Франциско, Парижі, Лос-Анджелесі, Женеві, Чикаго, Торонто, Нью-Йорку, Цюриху, Бостоні, на Багамських островах... і майже після кожної зустрічі мене запитували: "Білле, чи не погодишся ти інвестувати наші гроші в Росію й керувати ними?"

Готової відповіді в мене не було. Тоді правила нашого підрозділу не передбачали можливості управління зовнішнім капіталом, і компанія керувала лише власними коштами. "Я не знаю, що вам сказати, — говорив я їм у відповідь. — Мені треба з'ясувати це в керівництва. Можливо, воно дасть на це дозвіл".

Такі питання були поза компетенцією Боббі. Він, може, і був найкращим генератором інвестиційних ідей у компанії, але займатися організаційними питаннями повноважень не мав, тож після повернення до Лондона я підкинув цю ідею керівнику підрозділу торговельних операцій із цінними паперами. Якщо раніше ніхто й чути мене не хотів, то цього разу мені зробили щиріший прийом:

— Це чудова ідея, Білле. Вона мені дуже подобається. Ось що я думаю: ми створимо робочу групу й вивчимо її.

"Робоча група? — думав я. — Що за маячня... І чому вони завжди все ускладнюють? Їм знайшли золоту жилу, а вони витрачають час на організаційні нісенітниці".

Я повернувся на робоче місце, а хвилин за десять мені зателефонували з невизначеного зовнішнього номера. Я підняв слухавку. Це був Бені Штайнмець, харизматичний ізраїльський мільярдер років сорока, з яким я познайомився під час свого "світового турне". У нього були проникливі сірі очі й жорстке коротко обстрижене темно-руське волосся. Бені успадкував сімейний бізнес з огранювання алмазів і був одним з найбільших приватних клієнтів "Саломона".

— Білле, я багато розмірковував про презентацію, з якою ти виступав у Нью-Йорку кілька тижнів тому. Я зараз у Лондоні й хочу запросити тебе до "Фор Сізонсу" познайомитися з деякими моїми колегами.

— Коли?

— Зараз.

Бені не запитував, він давав вказівки.

У мене того дня вже були призначені інші зустрічі, але не такі важливі, як рандеву з мільярдером, який хоче вкласти гроші в Росію. Я все скасував і домчав чорним лондонським таксі до рогу Гайд-парку. У вестибюлі готелю "Фор Сізонс" сидів Бені з групою людей, які працювали на нього в діамантовому бізнесі. Бені представив

присутніх: Нір з Південної Африки, Дейв з Антверпена та Мойше з Тель-Авіва.

Ми розсілися, і Бені, не витрачаючи часу на обмін люб'язностями, хутко перейшов до справи:

— Білле, я пропоную спільний бізнес.

Я був задоволений тим, що такий багатий чоловік, як Бені, жваво відгукнувся на мою ідею, але, дивлячись на нього та на його "алмазних" колег, не уявляв, як можна стати діловим партнером такої різношерстої команди. Перш ніж я вимовив слово, Бені продовжив:

— Я внесу перші 25 мільйонів. Що скажеш?

Це змусило мене замислитися.

— Звучить цікаво. Як ви збираєтеся організувати справу?

Ті, хто зібрався, пустилися в розлогі мудрування, і стало ясно, що вони мало тямлять у бізнесі з управління грошовими активами. Просто вони мали гроші, і хотіли ще. До кінця зустрічі я був одночасно втішений і засмучений.

Я вийшов з готелю й думав про те, що хочу займатися саме таким бізнесом, але не з цими людьми. Залишок дня й усю ніч я намагався вкласти це в голову. Якщо я вирішу відкрити свою справу, то мені знадобиться стартовий капітал, але партнерство з Бені та його командою не дасть мені перспективи, тому що вони не мають досвіду управління активами, немає такого досвіду й у мене. Виходить, що доведеться відхилити пропозицію Бені.

Наступного ранку, подолавши в собі страх через те, що доводиться відмовляти мільярдеру, я набрав його номер.

— Бені, ваша пропозиція дуже приваблива, — почав я, — але, на жаль, я не можу її прийняти. Бачите, мені потрібен партнер, який розуміється на бізнесі, пов'язаному з управлінням активами, а це, за всього вашого досвіду й кваліфікації, не ваш коник. Сподіваюся, ви мене зрозумієте.

Ніхто не відмовляв Бені Штайнмецу, і він без сумніву відповів:

— Зрозуміло, без проблем. Якщо тобі потрібний ще хтось із досвідом управління активами, я знайду такого й запрошу до команди.

Я скривився, уявивши, як він приведе ще одного родича з маленької брокерської контори, що поставить мене в ще незручніше становище, бо доведеться відмовити йому вдруге.

Хвилини за двадцять він зателефонував:

— Білле, що скажеш, якщо до нас приєднається Едмонд Сафра?

Едмонд Сафра! Засновник і власник Республіканського національного банку Нью-Йорка! У міжнародному банківському середовищі його слово завжди було на вагу золота. Якщо нашу справу вирішив підтримати сам Едмонд Сафра, це буде неоціненно.

— Так, це все змінює. Я зацікавлений, Бені.

— Добре. Я влаштую зустріч.

Він зателефонував знову в другій половині дня: — Я домовився. Вилітай у Ніццу й будь на пірсі готелю "Карлтон" у Каннах завтра опівдні.

"Але ж у мене завтра робочий день", — подумав я.

— Бені, чи можна зустрітися якось наступного тижня? Мені потрібно ще...

— Сафра готовий прийняти тебе завтра, Білле, — роздратовано перебив мене Бені.

— Думаєш, з ним легко влаштувати зустріч?

— Ні, звичайно. Усе, їду.

Я купив квиток і наступного ранку, одягнувши костюм, попрямував у лондонський аеропорт "Гітроу" на рейс, що вилітав о 7:45 до Ніцци. Перед самим рейсом я зателефонував на роботу й хрипким голосом сказав, що беру вихідний.

Дотримуючись вказівок Бені, я на таксі дістався з Ніцци до готелю "Карлтон" у Каннах. Носій, мабуть, прийняв мене за нового постояльца, але натомість я запитав, як пройти до пірса. Він вказав на довгий сірий бетонний пірс по інший бік бульвару Круазет, що розтинає синь Середземного моря і пляж. Мружачись від яскравого сонця (сонцезахисні окуляри забув у похмурому Лондоні), я перетнув дорогу та вийшов на пірс. Потім пройшов по планці пірса повз доладних людей із бронзовою засмагою в елегантних купальних костюмах. Блідий, у темному вовняному костюмі, я почував себе серед них білою вороною. Я весь змок, поки дістався кінця пірса. Годинник показував за п'ять дванадцята.

Через кілька хвилин я помітив яскравий човен, що швидко наближався із заходу — біло-блакитний "сансікер" метрів п'ятнадцять завдовжки. То був Бені. Він хвацько зупинився біля краю пірса й прокричав:

— Білле, давай сюди!

Бені в легкій сорочці абрикосового кольору й білих лляних штанах скидався на плейбоя Лазурового узбережжя. Контраст між нами вийшов дивовижний. Я невпевнено ступив на борт.

— Взуття зніми! — наказав Бені. Я слухняно роззувся, демонструючи чорні шкарпетки вище щиколоток.

Бені розвернув човен, відійшов на достатню відстань від берега й продемонстрував, на що він здатний. Я думав обговорити майбутню зустріч із Сафрою, але через ревіння мотора й вітру це виявилось марним. Пів години ми швидко пливли на схід у бік Ніцци, обігнули Антіб, перетнули Бе-дез-Анж і нарешті прибули в порт Вільфранш-сюр-Мер.

Бені підрулив до вільного місця на причалі й перекинувся кількома фразами французькою з начальником порту, домовляючись про стоянку на другу половину дня. Потім двоє озброєних охоронців провели нас на парковку, де вже чекав чорний "мерседес". Машина помчала звивистою дорогою до вершини Вільфранш і в'їхала на велику територію приватної резиденції. Пізніше я дізнався, що це найдорожчий будинок у світі. То була вілла "Леопольда". Красою вілла не поступалася Версальському палацу, з тією лише різницею, що тут територію патрулював десяток колишніх агентів "Моссаду" у чорному спецодязі, озброєних автоматами "Узі" та пістолетами "ЗІГ Завер".

Нас провели через мальовничий сад із фонтаном, оточеним високими кипарисами, у простору вишукану вітальню з краєвидом на море. Стіни були прикрашені полотнами XVIII століття в позолочених рамах, а по центру виблискувала величезна кришталева

люстра. Самого Сафри тут, звісно, не було. Як я зрозумів, це частина етикету мільярдера: дочекатися, доки гості зберуться, влаштуються і підготуються до зустрічі, і лише потім вийти до них, щоб не гаяти часу. Оскільки Бені в неофіційній ієрархії мільярдерів був сходинкою нижче, стандартна процедура поширювалася й на нього.

За чверть години зайшов Сафра. Ми підвелися, щоб привітатися.

Сафра був напівлісим паном невисокого зросту з пухкими рум'яними щоками та привітною усмішкою.

— Ласкаво просимо, пане Браудер, — привітався він з помітним близькосхідним акцентом. — Прошу сідати.

Я ніколи не бачив його раніше, навіть на фотографіях, і з подивом завважив, що він анітрохи не схожий на "господаря всесвіту". Масивної вольової щелепи, як завжди уявляють собі обивателі людей його рівня, Сафра не мав. Одягнений він був по-домашньому: випрасувані світло-коричневі штани, елегантна італійська сорочка ручної роботи й жодної краватки. Якщо Чіпи та Вінтропи світу цього ретельно вбиралися в дорогі костюми з червоними підтяжками та ролексами, то Сафра цим анітрохи не переймався: він був людиною справи.

Після короткого вступу Бені я показав Сафрі свою стандартну презентацію. Він виявився людиною дуже й дуже зайнятою і що п'ять хвилин відволікався на дзвінки, зовсім не пов'язані з предметом розмови. До кінця зустрічі мене перебивали стільки разів, що я не був певен, чи сприйняв він хоч щось зі сказаного.

Коли я закінчив презентацію, Сафра підвівся, даючи зрозуміти, що зустріч закінчено. Він подякував мені й попрощався. От і все.

Помічник Сафри викликав мені таксі до аеропорту. Поки ми чекали на посипаній гравієм доріжці, Бені сказав:

— Усе пройшло добре.

— Невже? Мені так не здалося.

— Я знаю Едмонда. Усе гаразд, — підбадьорливо повторив він.

Під'їхало таксі, і я вирушив додому.

Наступної п'ятниці було призначено збори робочої групи "Саломона". Прийшовши на роботу, я одразу пройшов до конференцзали. Я здивувався, що для наради відвели таке велике приміщення. Ближче до десятої ранку зала почала наповнюватися, і за п'ятнадцять хвилин зібралося сорок п'ять осіб. Багатьох з них я бачив уперше. Там були керівники вищої ланки, генеральні директори, старші керівники... і я. Почалося обговорення, під час якого розгорілася суперечка, хто буде головним зі "стрижки" купонів нового бізнесу фірми в Росії. Те, що відбувалося, нагадувало бої гладіаторів. Мене вразило, як люди, що не мали жодного стосунку до нового бізнесу, висували вбивчі аргументи, чому саме їм належить частка майбутніх доходів. Я гадки не мав, хто перемаже в цій битві, але точно знав, хто програє — я.

Я був так засмучений, що на кілька днів втратив сон. Я заробив для фірми не в п'ять, а в п'ятсот разів більше за свою платню. І дозволити тепер чванливим корпоративникам вихопити бізнес у себе з-під носа? Але дзуськи.

Я прийняв непросте рішення. У понеділок прийшов на роботу й зціпивши зуби попрямував до керівника підрозділу торговельних операцій. Я подав йому заяву про звільнення за власним бажанням і сказав, що відкриваю власну інвестиційну компанію й вирушаю до Москви.

А назву я її Hermitage Capital.

8. "Зелені простори"

Я був упевнений у доцільності рішення залишити "Саломон". Але мене не полишала тривога, що робити справу на свій страх і ризик без жодної опори на компанію з ім'ям буде набагато складніше. Візитка "Саломон Бразерс" відчиняла багато дверей, чи я зможу тепер обходитися без неї? Чи ділові люди сприйматимуть мене як слід? Що я втрачаю, пускаючись у вільне плавання?

Такі думки крутилися в мене в голові, поки я, облаштувавшись вдома в Гемпстеді, працював над проспектом та презентацією свого нового фонду. Довівши документи до ладу, я купив найдешевший квиток на рейс до Нью-Йорка й почав телефонувати інвесторам та домовлятися про зустрічі.

Першим у списку фінансистів був товариський п'ятдесятирічний француз на ім'я Жан Карубі — він керував фірмою з управління активами, яка вклала кошти в гедж-фонди. Ми познайомилися на борту літака, що летів до Москви минулої весни, і він сказав тоді: "Якщо надумаєш заснувати власний фонд, не забудь зателефонувати мені".

Його офіс розташовувався в знаменитій будівлі під назвою Краун-білдінг на розі П'ятої авеню та П'ятдесят сьомої вулиці в Нью-Йорку, поряд з магазином "Бергдорф Гудман". Він зустрів мене як давнього друга. Я простягнув йому екземпляр презентації, і він, надягнувши окуляри, почав уважно вивчати сторінку за сторінкою, слухаючи мої коментарі. Коли я замовк, він зсунув окуляри на кінчик носа й з ентузіазмом сказав:

— Я вражений, Білле. Усе це дуже цікаво. Скажи-но, скільки ти зібрав коштів на сьогодні?

— Поки ніскільки. Це моя перша зустріч.

Він задумливо потер підборіддя.

— Тоді ось що: якщо ти збереш хоча б 25 мільйонів, я додам три від себе. Згоден?

Цілком слухна пропозиція. Він не хотів вкладати кошти у фонд, поки той не заробить, скільки б не обіцяли попередні розрахунки. Усі мої нью-йоркські зустрічі пройшли за тим самим сценарієм. Більшості інвесторів подобалася ідея, і деякі були зацікавлені в участі, але ніхто не хотів давати гарантій, доки я не наберу "критичну масу" капіталу.

Інакше кажучи, щоб просунути ідею нового фонду, мені потрібний чек на величезну суму. У наліпшому разі такий чек міг виписати Едмонд Сафра, але з дня нашої зустрічі на віллі "Леопольда" від нього не було жодних звісток, а отже, мені треба було знайти іншого ключового інвестора. І я взявся за пошуки.

Через кілька тижнів я знайшов першого перспективного кандидата — британський

інвестиційний банк "Роберт Флемінг", він же просто "Флемінг". Банк досяг успіху в країнах з економікою, що розвивається, і був не проти зайнятися інвестиціями в Росії, тому я зустрівся в Лондоні одразу з кількома високопоставленими керівниками.

Усе пройшло успішно, і мене запросили провести ту ж презентацію ще одному директоріві. Через тиждень призначеної години я прийшов на зустріч. Біля входу мене зустрів охоронець і провів до зали засідань правління. Саме так декоратори уявляють старовинний британський банк "блакитної крові": темні східні килими, антикварний стіл для засідань з червоного дерева, парадні портрети Флемінгів на стінах. Дворецький у білому костюмі запропонував мені чай у фарфоровій чашці. Промайнула думка, що вся ця виставка англійського аристократизму спрямована на те, щоб такі відвідувачі, як я, відчували себе чужинцями-простаками.

Через кілька хвилин з'явився чоловік років п'ятдесяти з невеликими зализинами і мляво потис мені руку. Він мав сиве волосся, а на плечах трохи пом'ятого костюма на замовлення виднілася лупа. Ми сіли, він витягнув з прозорої папки документ й акуратно поклав його перед собою. Я прочитав догори дриґом заголовок: "Пропозиція Браудера про заснування фонду".

— Пане Браудер, дякую за приділений нам час, — промовив він з англійським акцентом, який напрочуд нагадував вимову Джорджа Айрленда, мого колишнього колеги з компанії Максвелла. — Потенціал російського проекту, який ви презентували нам минулого тижня, створив дуже сильне враження на мене та моїх колег. Пропоную обговорити ваші побажання щодо зарплати й преміальних.

Побажання щодо зарплати та преміальних? З чого він узяв, що я прийшов поговорити про роботу? Вирвавшись зі зміїного кубла "Саломон Бразерс", я найменше прагнув служити дилетантам із вищого суспільства, які грають у підприємців, і в яких постійною приказкою було слово "вельми".

— Боюся, сталося непорозуміння. — Я намагався, щоби мій голос звучав рівно. — Я не хочу влаштовуватися на роботу. Я хотів би дізнатися, чи "Флемінг" цікавить перспектива стати ключовим інвестором мого нового фонду.

— Ось як... — Він розгублено покрутив у руках аркуш з інформацією про мій проект. Розмова явно відхилилася від сценарію, описаного в його документі. — У такому разі, яку угоду ви хочете запропонувати?

Я глянув йому прямо в очі.

— Йдеться про вкладення в інвестиційний фонд 25 мільйонів доларів в обмін на п'ятдесятивідсоткову частку в бізнесі.

Він обвів очима приміщення, уникаючи мого погляду.

— Хм. Але якщо в нас будуть п'ятдесят відсотків, то кому дістанеться решта?

"Він це серйозно?" — подумав я й відповів:

— Мені.

Він напружився:

— Але якщо російський ринок піде вгору так стрімко, як ви пророкуєте, то ви заробите мільйони!

— Абсолютно правильно. Так само як і ви.

— Дуже шкодую, пане Браудер. Така угода приречена, — пробурмотів він, явно не підозрюючи, як безглуздо це звучить. Сама ідея сприяти збагаченню нового в галузі чужинця так не вписувалася в старомодні правила англійської класової системи, що він вважав за краще відмовитися від можливості заробити своєму банку статки.

Зустріч завершилася на ввічливій ноті, але, залишаючи будівлю, я заприсягнувся ніколи більше не мати справу із самовдоволеними банкірами.

Наступні тижні не принесли нічого слушного, поки я нарешті не вийшов на потенційного кандидата — американського мільярдера Рона Беркла. Нас познайомив колишній брокер "Саломон Бразерс" Кен Абдалла, сподіваючись, мабуть, отримати на цьому комісію.

Беркл, сорокатрирічний каліфорнійський молодик, шатен з приємною засмагою, був одним з найвидатніших інвесторів Західного узбережжя Америки. У минулому він вдало придбав на позикові кошти низку супермаркетів і буквально на очах перетворився з хлопця, який пакує товари на касі, на одного з найбагатших американців у рейтингу журналу "Форбс". Діловий успіх доповнювався світською хронікою — там регулярно друкували фотографії Беркла у товаристві голлівудських зірок та відомих політиків, серед яких був президент Клінтон.

Теплої вересневої днини 1995 року я прибув до Лос-Анджелеса. Взяв в оренду машину, оселився в готелі й знайшов адресу Беркла: "Зелені простори", будинок 1740, проїзд Грін-Ейкерс-драйв, Беверлі-Гілз. Я сів за кермо й поїхав навколишніми місцями вздовж воріт, будинків, палісадників та квітників. Зелень навкруги тішила око: пальми, клени, дуби, подекуди виднілися платани. Грін-Ейкерс-драйв розташовувався за півтора кілометра від знаменитого бульвару Сансет, а номер 1740 — наприкінці проїзду. Я під'їхав до чорної залізної брами й подзвонив у домофон. Чоловічий голос відповів: "Я зустріну тебе біля парадного входу, Білле".

Ворота відчинилися, і я запетляв до будинку звивистою дорогою вздовж струнких кипарисів. Зробивши останній поворот, я побачив найімпозантніший особняк у своєму житті. Якщо вілла "Леопольда" була найдорожчим будинком у світі, то особняк "Зелені простори", який збудував Гарольд Ллойд, зірка німого кіно, наприкінці 1920-х років, — одним з найбільших. Основна будівля, стилізована під італійське палаццо, мала 4200 квадратних метрів загальної площі й сорок чотири кімнати. Навколо будинку розкинулися акуратні галявини, тенісний корт, басейн, фонтани й інші мислимі й немислимі атрибути добробуту. Матеріальні блага рідко викликали мене в трепет, але "Зелений маєток" нікого не залишав байдужим. Беркл, у недавньому минулому звичайний хлопець з каліфорнійського міста Помона, почавши свій шлях з нуля, жив тепер не гірше за саудівських принців.

Я натиснув дзвінок, і Беркл сам відчинив мені двері. За ним стояв Кен Абдалла. Беркл привітав мене, і після невеликої екскурсії будинком ми втрьох пройшли до його кабінету обговорити умови угоди.

Беркл поведився, на подив, невимушено й, по суті, прийняв мої умови: внесок

розміром 25 мільйонів доларів в обмін на п'ятдесятивідсоткову участь у фонді. Він не мав особливої думки щодо менш важливих умов, як-от початкова дата проекту, контроль за прийняттям рішень про найм й оборотний капітал для офісу. Для підприємця з репутацією чи не найлютішої акули Волл-стріт він створював враження людини зовсім відстороненої та безтурботної.

Після завершення зустрічі він запросив мене й Кена на вечерю, а потім до одного з його улюблених нічних клубів. Мене не переставало дивувати, яким славним малим він виявився, — ні тіні бравати, якої очікуєш від людини з Волл-стріт. Наприкінці вечора, коли я сідав у машину, він пообіцяв, що його юристи підготують договір і за кілька днів надішлють мені в Лондон.

Наступного дня я летів додому з відчуттям, що основну перешкоду на шляху до власної справи подолано. У літаку я дозволив собі келих червоного вина, подумки привітав себе з успіхом і, подивившись фрагмент якогось фільму, поринув у сон.

Як і було обіцяно, через чотири дні факс видав довгий документ від юристів Беркла. Я схопив його й почав читати, щоб переконатися, що все гаразд. Із першою сторінкою, здається, усе було добре, а за нею друга, третя і так далі, але тут я дістався сьомої. У розділі під назвою "Капітал фонду", де мало значитися, що "компанія "Юкайпа" (так називалася інвестиційна фірма Беркла) зобов'язується вкласти у фонд капітал розміром 25 мільйонів доларів США", було написано: "компанія "Юкайпа" докладе всіх зусиль, щоб мобілізувати капітал для фонду в розмірі 25 мільйонів доларів". І що ж малося на увазі під цим "докладе всіх зусиль"? Ми так не домовлялися. Я перечитав договір, щоб переконатися, що правильно зрозумів суть написаного. Помилки не було: Беркл не вкладав власний капітал, а лише обіцяв по змозі знайти потрібну суму. В обмін на його "докладені зусилля" він хотів отримати п'ятдесят відсотків прибутку від мого бізнесу.

Не дивно, що він так спокійно поведився під час переговорів: він нічим не ризикував!

Я негайно зателефонував у його контору. Секретарка чемно повідомила, що Беркл зайнятий. Я телефонував ще тричі з тим самим результатом, потім вирішив зателефонувати Кену.

— Я знаю, що ти намагався зв'язатися з Роном, — сказав Кен із живою каліфорнійською інтонацією, ніби щойно повернувся з прогулянки пляжем. — Чим можу бути корисний?

— Слухай, Кене, я щойно отримав договір. У ньому йдеться про те, що Рон насправді не зобов'язується вкладати гроші, а лише пропонує допомогти їх зібрати. Ми домовлялися про інше, — різко зауважив я.

— Білле, я ж там був. Рон при мені домовлявся саме про це, — не менш різким тоном (і куди подівся незворушний каліфорнійський хлопець, з яким я говорив мить тому?) відповів він.

— А що, якщо він не зможе зібрати ці гроші?

— Тут усе просто. Його п'ятдесят відсотків перейдуть тобі.

Що за ігри затіяли ці хлопці? Беркл насправді отримував право на п'ятдесят

відсотків мого бізнесу за пару-трійку успішних дзвінків, щоб мобілізувати капітал. Якщо ж він буде занадто зайнятий для цього або його друзі не захочуть вносити гроші, я сидітиму в порожній конторі в Москві.

Кен вловив розчарування в моєму голосі й занепокоївся, що угода зірветься і він втратить свою частку.

— Білле, даремно ти так переживаєш. Рон — один з найуспішніших фінансистів у країні. Якщо він каже, що збере 25 мільйонів, він їх неодмінно збере. Та він із заплющеними очима повертає угоди разів на двадцять більше за цю. Розслабся, гаразд? Усе вийде, я певен.

А ось я не був певен. Проте пообіцяв обміркувати його слова. Можливо, я дуже хотів почути від Беркла позитивну відповідь під час нашої зустрічі й тому просто уявив, як той сказав, що зобов'язується вкласти цю суму. У будь-якому разі ситуація несподівано повернулася в неприємний бік. Я був би радий відмовитися від угоди, але інших варіантів не було, а час летів невблаганно. Сприятлива для бізнесу нагода не триватиме довго: щойно російський ринок піде вгору, я прогавлю унікальний шанс заробити статки. А такий шанс випадає лише раз у житті.

По-справжньому я хотів працювати не з Берклом, а з Едмондом Сафрою, тому наважився спробувати щастя ще раз. Оскільки зателефонувати йому я не міг, то розшукав в Антверпені Бені. Той одразу ж відповів на дзвінок.

— Добрий день, це Білл. Вибачте, що довго не виходив на зв'язок. Я подумав, що з ввічливості варто вам повідомити: я вирішив створити фонд інвестицій у Росію, уклавши угоду з Роном Берклом.

Бені якийсь час мовчав, обмірковуючи мої слова. Ми обидва розуміли, що це не просто дзвінок ввічливості.

— Як ти сказав? Хто такий Беркл?

— Американський мільярдер. Займається великими супермаркетами.

— Але я думав, що тобі потрібен фахівець з управління активами. А цей хлопець Беркл тямить у цьому?

— Не знаю. Але ви із Сафрою, схоже, втратили інтерес.

Настала ще одна пауза, після чого Бені сказав:

— Зачекай, Білле. Ми не втратили інтересу. Нічого не роби поки що. Я телефоную Едмонду просто зараз.

Поклавши слухавку, я нервово походжав своєю кімнатою будинку в Гемпстеді, чекаючи на відповідь.

Бені зателефонував за годину.

— Білле, я поговорив з Едмондом. Він готовий укласти з тобою угоду.

— Як? Ти впевнений? Так просто?

— Так. Він відправляє свого найближчого помічника, Сенді Койфмана, до Лондона вже післязавтра. Я теж прилечу. Ми сядемо й відразу все оформимо.

Типовий вияв мільярдерської психології. Якби я не сказав про альтернативну пропозицію, Сафра й не поворухнувся б, але щойно на стіл лягла інша карта, він почав

діяти.

Через два дні об одинадцятій ранку я зустрівся з Бені та Сенді в майстерно оздобленому шестиповерховому будинку Сафри на площі Берклі-сквер. Сенді було на вигляд років сорок — висока смаглява людина середземноморського типу. Колишній ізраїльський льотчик-винищувач, він робив ризиковані ставки на фінансових ринках, роз'їжджав на "феррарі" різних моделей і пильно оберігав Сафру від неприємностей — з усього цього й склалася його репутація. Ми сіли в бібліотеці, я відчував на собі його оцінювальний погляд. Зазвичай він вичавлював усі соки, перш ніж узятися до справи, але Сафра дав йому наказ укласти угоду, що він і зробив.

Пропозиція була проста й чесна: Едмонд Сафра та Бені Штайнмець вкладають у фонд 25 мільйонів доларів і дають стартовий капітал, потрібний для роботи управлінської компанії. Банк Сафри робитиме вкладення й розрахунки за угодами, оцінку вартості фонду та оформить усі потрібні документи. І найважливіше: якщо я досягну успіху, Сафра представить мене всім своїм клієнтам — а це найбагатші й найвпливовіші родини світу. Натомість Сафра отримує половину прибутку, з якого певний відсоток буде виділено Бені за те, що він звів нас разом. Переваги цієї пропозиції були очевидними, і я відразу її прийняв.

Ще один момент надавав угоді пікантності: Сафра вважав за краще мати справу тільки з людьми, яких він та його родина знають не одне покоління. З новачками на зразок мене він раніше жодного разу не зв'язувався. Я не знав, чому він зробив для мене виняток, але спокушати долю й запитувати мені не хотілося. Сенді, ніби прочитавши мої думки, сказав:

— Прийми мої вітання, Білле. Я знаю, що Сафра з великим ентузіазмом ставиться до цього проекту, але зваж: я не спущу з тебе очей.

Договір від юристів Сафри я отримав через тиждень, і, на відміну від договору Беркла, у цьому документі йшлося саме про те, що я очікував, тому незабаром ми його підписали. Коли я повідомив Берклу, що відмовляюся від угоди з ним, той осатанів і накинувся на мене з лайкою, погрожуючи подати до суду. Утім, нічого він так і не зробив, натомість я нарешті побачив його знаменитий характер.

Отже, усе було готове. До Різдва я підтягував хвост, готуючись до переїзду в Москву. Ось тільки переїжджав я не сам, бо зустрів дівчину.

Звали її Сабріна. Ми познайомилися на галасливій вечірці в Камден-Тауні за пів року до цього. Я ніколи не зустрічав такого дивовижного створіння. За привабливою зовнішністю темноволосої єврейської дівчини ховалося неперевершене поєднання ніжної крихкості та палкої рішучості. Вона осиротіла при народженні й виросла в бідній прийомній сім'ї на сході Лондона. Але їй якось вдалося покинути Іст-Енд, позбутися місцевого акценту кокні й стати актрисою мильних опер. У день знайомства ми разом пішли з вечірки, попрямувавши до неї додому. Відтоді ми вже не розлучалися. Через два тижні я дав їй ключі від свого будинку, а наступного дня, повернувшись з пробіжки, знайшов у коридорі дві великі валізи. Так, навіть не обговорюючи це, ми почали жити разом. За звичайних обставин я волю не квапити

події, але був такий зачарований Сабріною, що вона могла з мене мички микати, і я б не заперечував. Підписавши договір із Сафрою, я зателефонував з адвокатської контори Сабріні й запропонував зустрітися ввечері в "Кен Ло", нашому улюбленому китайському ресторанчику, відсвяткувати цю подію. За вечерею вона була надзвичайно сумною й задумливою, а я ніяк не міг зрозуміти, що відбувається. Коли подали десерт, вона нахилилася до мене і сказала:

— Білле, я дуже за тебе рада, але не хочу втратити тебе.

— Але ти ж мене не втрачаєш! Ти їдеш зі мною! — вигукнув я.

— Якщо ти розраховуєш, що я все залишу й переїду до Москви, тобі доведеться взяти на себе відповідальність й одружитися. Мені тридцять п'ять років, і я хочу завести дітей, доки не пізно. Я не можу просто так мотатися з тобою світом заради розваги.

Виявилося, що за безтурботною чуттєвою дикункою ховається звичайна дівчина, яка так само, як усі, мріє про сімейне щастя — того вечора в "Кен Ло" все це я побачив. Я не хотів з нею розлучатися, але одруження здавалося мені поспішним кроком — після нашого знайомства не минуло й року. Я промовчав, а коли ми повернулися додому, вона почала збирати речі.

Приїхало таксі. Не промовивши ні слова, Сабріна відчинила двері й ледве потягла за собою валізи вимощеною гравієм доріжкою.

Думка про те, що вона йде, виявилася настільки нестерпною, що я вирішив: "Ех, була не була!" — і помчав за нею. Перегородивши їй дорогу до машини, я сказав:

— Сабріно, я теж не хочу втрачати тебе. Одружимося, їдьмо до Москви й почнімо нове життя разом!

По її щоках струмками текли сльози. Вона випустила валізи з рук і кинулась у мої обійми, обсипаючи поцілунками.

— Так, Білле! Я згодна. Я поїду з тобою хоч на край світу. Я дуже кохаю тебе.

9. На підлозі в Давосі

Усе почало ставати на свої місця: Сафра зобов'язався вкласти у фонд 25 мільйонів доларів, я був сповнений інвестиційних ідей, одна краща за іншу, попереду мене чекало захопливе й повне пригод життя в Москві з коханою дівчиною. Але в бочці меду не обійшлося й без ложки дьогтю — наближалися президентські вибори в Росії, які мали відбутися в червні 1996 року.

Борис Єльцин — перший демократично обраний президент Росії — балотувався на другий термін, але справи в нього були кепські. Єльцинський план розвернути країну від комунізму до капіталізму з тріском провалився. Передбачалося, що 150 мільйонів росіян порівну поділять прибуток від масової приватизації, а натомість у країні з'явилося 22 олігархи, які заволоділи 39 відсотками економіки, тоді як решта ледь животіла. Щоб хоч якось звести кінці з кінцями, професори підробляли таксистами, медсестри йшли на панель, а музеї продавали картини просто із зал. Майже всі

громадяни країни відчували себе пограбованими та приниженими й звинувачували в цьому Єльцина. У грудні 1995 року, поки я готувався до переїзду в Москву, рейтинг його популярності становив жалюгідних 5,6%. А рейтинг Геннадія Зюганова — суперника Єльцина, кандидата від комуністичної партії — за результатами опитувань громадської думки постійно зростав і бив усіх інших кандидатів.

Багато хто боявся, що якщо президентом стане Зюганов, то всю приватизовану власність експропріують. Я міг витримати все: гіперінфляцію, страйки, брак продовольства, навіть вуличну злочинність. Але якщо уряд просто відбере все й оголосить, що капіталізм у Росії не відбувся, доведеться згортати справу.

Що мені робити? Шанс, що переможе Єльцин, залишався, тому я не поспішав відмовлятися від угоди із Сафрою. З іншого боку, фонд не міг вкладати кошти в економіку країни, яка відразу могла їх відібрати. Я вирішив, що правильніше буде переїхати в Москву й почекати. Фонд міг тримати гроші на рахунках, не вкладаючи, доки не стане ясно, хто переможе на виборах. У гіршому випадку я визнаю невдачу, віддам гроші Сафрі, повернуся до Лондона й почну все спочатку.

Незалежно від моїх планів, у Сенді Койфмана були власні уявлення, як дотримуватися інтересів боса. У січні 1996 року він повідомив мені телефоном, що для отримання коштів я повинен спочатку розробити й надати їм який методичний посібник. Я гадки не мав, про яку методичку йдеться, — у договорі цього не було. Схоже, Сафра засумнівався, і нова вимога була витонченим способом виграти час, поки він вирішуватиме, продовжувати зі мною співпрацювати чи відкликати взяті зобов'язання.

Я міг, звичайно, спробувати оскаржити нову вимогу, але вирішив не будити звіра й узявся виконувати завдання Сенді, тим часом уважно стежачи за результатами соціопитувань: пощастить чи ні?

Уже цілий тиждень я писав методичний посібник, коли мені раптом зателефонував старий знайомий — Марк Гольцман. Ми познайомилися в Будапешті п'ять років тому, коли я працював на Максвелла. Марк керував невеликим інвестиційним банком, що спеціалізувався на Східній Європі та Росії, і був найкомунікабельнішою людиною, яку я коли-небудь зустрічав. Закиньте його в будь-яку країну, що розвивається, і через добу він уже організує вам зустріч одночасно з місцевим президентом, міністром закордонних справ і головою центрального банку. Ми з ним були приблизно одного віку, але на тлі виключно дипломатичного Марка я відчував себе цілковитим дилетантом.

— Білле, привіт, — пролунав його голос, ледь я підняв слухавку. — Я їду до Давоса. Хочеш зі мною?

Марк мав на увазі Всесвітній економічний форум, який щорічно проводять у швейцарському місті Давос, — першорядний захід, куди з'їжджаються президенти великих компаній, мільяртери, глави держав. Це була еліта ділової спільноти. До участі запрошували лише керівників країн чи корпорацій світового масштабу, які мали сплатити реєстраційний внесок у п'ятдесят тисяч доларів. Умови участі спеціально

відсіювали звичайних смертних на кшталт нас з Марком.

— Я б з радістю, Марку, але мені не надіслали запрошення, — промовив я очевидне.

— Ну й що? У мене його також немає!

Я похитав головою, вчергове дивуючись унікальному поєднанню невтримності, завзятості та потягу до пригод в його характері.

— Ну припустимо. А де ми зупинимося?

Це була додаткова перешкода: відомо, що всі готелі в околиці заброньовані ще за рік до заходу.

— А ось це якраз не проблема. Я зняв одномісний номер у готелі "Бо Сежур" у самому центрі міста. Там все просто, без претензійності, зате буде весело. Ну ж бо, погоджуйся!

Я вагався. У мене багато справ. Але тут Марк з азартом додав:

— Білле, уже хто-хто, а ти там бути просто зобов'язаний. Я організовую прийом для Геннадія Зюганова!

Самого Зюганова? І як це йому вдається?

З'ясувалося, що Марк далекоглядно почав вибудовувати відносини із Зюгановим задовго до того, як той зійшов на політичний олімп. Коли стало відомо, що Зюганов візьме участь у давоському форумі, Марк зв'язався з ним і сказав:

— Я знаю низку мільярдерів та президентів великих компаній зі списку Fortune 500, які зацікавлені в зустрічі з вами. Чи не хочете приєднатися до нас на невеликому закритому прийомі в Давосі?

Звісно, Зюганов погодився. Тоді Марк розіслав запрошення мільярдерам та президентам зі списку учасників форуму. У запрошенні було сказано: Геннадій Зюганов, імовірний наступний президент Росії, буде радий особистій зустрічі з Вами на прийомі 26 січня. Прохання підтвердити Вашу згоду". Звісно, вони також погодилися. Ось так Марк досягав успіху. Стратегія примітивна, але напрочуд ефективна.

Дізнавшись про Зюганова, я ухопився за нагоду, яка випала. У вівторок ми вилетіли до Цюриха, звідки поїздом дісталися Давоса. Місто вважали престижним курортом, але мене спантеличило те, що я не знайшов у ньому нічого визначного. Він більше створював враження промислового й ділового селища. Давос — одне з найгустонаселеніших міст Швейцарських Альп. Ряди великих практичних багатоквартирних будинків скидалися швидше на муніципальне житло, ніж на традиційний лижний курорт.

Ми з Марком прибули до готелю "Бо Сежур". Адміністратор за стійкою реєстрації підозріло зиркав на нас — два дорослі хлопці заселяються в одномісний номер з єдиним ліжком? — але ми не зніяковіли. Піднялися нагору, розпакували сумки. Марку дісталоя ліжко, а мені місце на підлозі.

Усе це було нерозумно: ми тут сторонні. У нас не було ані запрошень, ані реєстраційного внеску, ані пропуску до головної конференцзали. Це не мало значення — головний інтерес для нас мав "Санстар Парк-готель", у фое якого зустрічалися

учасники форуму з Росії. Залишивши речі в номері, ми відразу вирушили до "Санстару" розгледітися. Там уже зібралися російські політики та підприємці різного калібру та штибу. Я відразу ж помітив знайомого бізнесмена — Бориса Федорова, голову ради директорів невеликої московської брокерської фірми, колишнього (з 1993 по 1994 рік) міністра фінансів. У нього було коротке темно-русяве волосся, повне обличчя з округлими щоками й окуляри у квадратній оправі. Ходив він з поблажливим виглядом, хоча йому ще й сорока років не було. Коли ми з Марком підійшли до столика, за яким Федоров пив каву, той зверхньо огледів нас і спитав англійською:

— А ви що тут робите?

Це нагадало мені старші класи школи. Може, у минулому він і був міністром фінансів, але тепер це лише дрібний московський брокер.

— Я зібрав 25 мільйонів доларів для інвестицій у Росію, — відповів я невимушено. — Але, перш ніж вкладати кошти, хочу зрозуміти передвиборчу ситуацію Єльцина. Саме тому я тут.

Щойно я сказав слова "двадцять п'ять мільйонів доларів", ставлення до мене чарівним чином змінилося.

— Прошу, сідайте, Білле. Як звати вашого друга?

Я представив Марка, і ми сіли. Федоров відразу заявив:

— Про вибори можете не турбуватися, Єльцин неодмінно переможе.

— Як ви можете бути в цьому впевнені? — здивувався Марк. — Його рейтинг не сягає й шести відсотків.

— Про це подбають ті хлопці. — Він розпрямив руку й круговим рухом показав на фое.

Я подивився в той бік і впізнав трьох: Бориса Березовського, Володимира Гусинського та Анатолія Чубайса. Трійця щось напружено обговорювала в кутку. Березовський та Гусинський були найвідомішими російськими олігархами. Обидва пробилися вгору з нуля, відтісняючи всіх, хто траплявся дорогою, і стали мільярдерами, власниками заводів, газет, пароплавів й інших активів. Чубайс був одним з найвинахідливіших політичних гравців Росії. Він був ідеологом економічних реформ президента Єльцина, зокрема катастрофічної програми масової приватизації. До січня 1996 року він уже вийшов зі складу уряду й повністю зосередився на порятунку хиткої кампанії Єльцина.

Того дня у фое "Санстар Парк-готелю" я ще не знав, що став свідком сумнозвісної "угоди з дияволом", коли олігархи домовилися кинути всі свої інформаційні та фінансові ресурси на переобрання Єльцина. Натомість вони мали майже за безцінь отримати залишок неприватизованих російських компаній.

Усі олігархи й мініолігархи, з якими ми говорили на форумі, поділяли думку Федорова, що Єльцина переоберуть. За такою впевненістю могли стояти свої резони, проте цілком можливо, що вони видають бажане за дійсне. Олігархам важко довіряти навіть за найкращих часів, а Єльцину залишалося ще дуже далеко до переможного п'ятдесяти одного відсотка.

Я дійшов висновку, що краще з'ясувати наміри іншого претендента на президентську посаду, зважаючи на рейтинг, найпопулярнішого, ніж покладатися на мрії людей, які втратять усе, якщо Єльцин програє. Зрештою, саме для цього ми сюди й приїхали — оцінити Зюганова на зустрічі, яку організував Марк.

Настав вечір званої вечері. Я ввійшов до заповненої зали ексклюзивних прийомів готелю "Флюела". Тоді в усьому Давосі було всього два п'ятизіркові готелі — Марк був на висоті, зумівши організувати прийом саме тут. Того вечора в місті не було місця бажанішого.

Столи були розставлені великим квадратом, стільці із зовнішнього боку. Я вдивлявся в обличчя гостей, які займали свої місця. Ніколи раніше я не бачив таких великих зборів впливових людей разом. Туди прийшли Джордж Сорос, голова концерну "Сіменс" Гайнріх фон Пірер, голова "Дженерал Електрик" Джек Велч, керівник компанії "Асеа Браун Бовері" Персі Барневік. Загалом зібралося понад два десятки мільярдерів та керівників компаній, і, звичайно ж, ми з Марком. Бажаючи мати належний вигляд, я одягнув свій найкращий костюм. Але про себе зауважив, що навряд чи хтось ще з гостей спатиме цієї ночі на підлозі.

Через деякий час гості розсілися, і до зали урочисто ввійшов Зюганов у супроводі перекладача й двох охоронців. Він зайняв своє місце, а Марк дзвінко постукав у келих і підвівся.

— Шановні пані та панове! Дякую вам за те, що приєдналися до нас сьогодні ввечері. Для мене велика радість бути організатором прийому на честь Геннадія Зюганова, керівника Комуністичної партії Росії та кандидата в президенти.

Зюганов уже зібрався було вставати, коли Марк несподівано додав:

— Я хотів би також подякувати співзасновнику цього заходу, Біллу Браудеру, який неоціненно сприяв його підготовці. — Марк простягнув у мій бік руку долонею вгору. — Білле?

Я злякався й механічно підвівся, швидко помахав рукою та відразу сів на місце. Не забути про мене було з боку Марка дуже мило, звісно, але тієї миті я мріяв провалитися крізь землю.

Після того як гості завершили основну страву, Зюганов підвівся й почав промову. Говорив він довго й багатослівно, його тези було важко запам'ятати, доки він не сказав:

— Тим з вас, хто побоюється, що я націоналізуватиму приватизовані активи, кажу: приводу для хвилювань немає.

Я пожвавішав. Зюганов тим часом продовжував:

— У наші дні комуніст — це лише ярлик. У Росії розпочався процес приватизації власності. Цей процес необоротний. Якщо ми знову спробуємо націоналізувати активи, країну сколихне від Калінінграда до Владивостока.

На завершення він коротко кивнув і промовив:

— Сподіваюся побачити вас усіх знову вже президентом Росії.

Настала дзвінка тиша — він сів, взяв срібну виделку й узявся за десерт. Невже він і справді щойно відкинув можливість ренаціоналізації? З усього виходило, що так.

Банкет незабаром завершився, і ми з Марком трохи згодом повернулися в номер готелю. Я лежав на підлозі й не міг заснути, думки безладно тіснилися в голові. Якщо Зюганов казав правду, то неважливо, хто виграє вибори — мій бізнес можливий і за його президенства. Я хотів якнайшвидше поділитися цією новиною з Сенді Койфманом.

Я зателефонував йому в Женеву рано-вранці й розповів про події минулого вечора. Але мої новини не створили на нього належного враження.

— Адже ти не віритимеш йому на слово, Білле? Політики можуть наобіцяти будь-що.

— Але, Сенді, Зюганов зробив цю заяву перед аудиторією найвпливовіших бізнесменів у світі! Адже це багато до чого зобов'язує!

— Та ні до чого це не зобов'язує. Люди брешуть, політики брешуть, усі брешуть. Ну, подумай сам: ти ж говориш про російську політику. Якби я вірив усьому, що мені кажуть політики, Сафра давно збанкрутував би. Я не знав, що й думати, але почуте в Давосі давало нехай невеликий, але все ж таки шанс на те, що бізнес відбудеться. Я був сповнений рішучості зробити для цього все, що в моїх силах.

10. Привілейовані акції

Через шість тижнів після повернення з Давоса я нарешті завершив методичний посібник для Сенді. Тепер він мав вирішити: або переказати фонду гроші, які обіцяв Сафра, або відмовитися від угоди.

Якби рейтинг популярності Єльцина залишався на рівні п'яти-шести відсотків, Сенді напевно вийшов би зі справи. Проте план олігархів, схоже, спрацював. До початку березня рейтинг підскочив до чотирнадцяти відсотків, що зміцнило становище Сенді. У разі відмови від угоди Сафра відповідно до контракту повинен був заплатити багатомільйонний штраф. Але якщо Сенді перекаже гроші, а Єльцин не переможе, то Сафра ризикував втратити набагато більше. Щоб виграти ще трохи часу, Сенді переказав 100 тисяч доларів на витрати, що принаймні дозволило мені відкрити представництво в Москві.

Сам я також опинився на роздоріжжі. Мене не тішила перспектива переїзду до Москви в умовах цілковитої невизначеності моєї справи, але й дратувати Сафру теж не хотілося. Якщо він вирішить відмовитися від співпраці зараз, мені нізащо не знайти іншого інвестора — ніхто не захоче вкладати у фонд 25 мільйонів доларів за три місяці до президентських виборів.

Я зайнявся справами та готувався до переїзду разом із Сабріною. Але наше становище ускладнилося. Вона завагітніла, щойно ми вирішили побратися, і тепер страждала від сильного ранкового токсикозу. Іноді від зневоднення організму Сабріні ставало так погано, що мені доводилося возити її до лікарні. Перед виїздом до Москви, коли ми збирали в спальні речі, вона все-таки сказала те, що я так боявся почути.

— Білле, я не спала всю ніч, усе думала... Знаєш, я...

— Що таке?

— Пробач, але я не можу їхати до Москви.

— Через токсикоз?

— Ну, так, і...

— Що? Ти приїдеш, коли тобі стане краще?

Розгубившись, вона відвернулася.

— Так. Тобто, мабуть. Я не знаю, Білле, просто не знаю.

Хай як мені не хотілося б, щоб у Москві Сабріна була поруч, я не міг ні в чому їй дорікати. Вона скоро стане моєю дружиною, вона чекає на нашу дитину. Усі попередні розмови відійшли на другий план. Зараз головне, щоб вона почувала себе щасливо та комфортно.

Ми вирішили, що Сабріна залишиться в Лондоні. Наступного ранку вона відвезла мене в аеропорт "Гітроу". Ми попрощалися біля машини, і я пообіцяв телефонувати їй двічі на день. Потім я поцілував Сабріну й пішов до терміналу, сподіваючись, що згодом вона зможе приєднатися до мене.

Про Сабріну я думав усю дорогу. Але, приземлившись у "Шереметьєво" й поринувши в натовп та хаос, я вже не міг думати ні про що інше, окрім буденного життя в Москві.

Список справ займав дві сторінки. Перший пункт — знайти офіс. Я винайняв собі номер у готелі "Національ", а потім зателефонував Марку Гольцману. Він незадовго до того відкрив у Москві свій офіс. Марк сказав, що на тому ж поверсі є вільне приміщення, і я домовився приїхати подивитися на це місце.

Наступного ранку я вийшов з готелю й став з краю тротуару, щоб упіймати таксі. Не встиг я витягнути руку, як із середньої смуги хвацько звернула машина швидкої допомоги й різко загальмувала просто переді мною. Водій нахилився, опустив скло й запитав:

— Куди їдете?

Я зрозумів, що він запитує, куди мені потрібно, і ламаною російською мовив:

— "Парус" бізнес-центр, Тверська-Ямська, 23.

Цими словами майже й обмежувалися мої знання російської мови. На відміну від інших іноземців у Москві, я раніше не вивчав російської літератури, не проходив підготовку в розвідшколі й взагалі не займався нічим таким, що підготувало б мене до життя в Росії.

— П'ять тисяч рублів, — сказав водій.

П'ять тисяч рублів — приблизно один долар — щоб проїхати три з гаком кілометри. Поки ми розмовляли, ще чотири машини зупинилися на випадок, якщо мене не влаштує швидко. Але я поспішав, тому застрибнув у салон. Сідаючи на пасажирське місце, я озирнувся через плече, про всяк випадок — переконатися, що там немає тіл чи постраждалих. На щастя, позаду було порожньо. Я зачинив за собою двері, і ми влилися у вуличний рух у бік Тверської.

Невдовзі я дізнався, що це тут звичне явище — машини швидкої допомоги ось так просто підвозили тих, хто хоче під'їхати. Будь-який транспорт у Росії був потенційним

таксі. Приватники, патрульні машини, навіть сміттєвози — усім бракувало грошей, і всі готові були підкинути пасажирів.

За десять хвилин ми зупинилися біля входу до ділового центру "Парус". Я розплатився з водієм і перейшов підземним переходом на інший бік вулиці. Увійшовши в будівлю, я оминув представництво місцевого автодилера "шевроле", розташованого у вестибюлі, і зустрівся з управителем будівлі — жвавим австрійцем.

Він провів мене до порожнього приміщення на четвертому поверсі. Площею воно було метрів вісімнадцять, розміром зі звичайну спальню. Вікна зі склопакета прочинялися лише на кілька сантиметрів і виходили на невелику стоянку з тильного боку будівлі. З вікон відкривався краєвид на обшарпані радянські будинки-мурашники. Приміщення було непоказним, але функціональним, було кілька телефонних розеток, до того ж поруч офіс Марка. Австрієць хотів чотири тисячі доларів на місяць — скажімо прямо, недешева оренда. Я спробував торгуватися, але він тільки засміявся мені в обличчя. Ми ще трохи посперечалися, але довелося здатися та підписати з ним договір.

Ну ось, у мене є офіс — тепер потрібні працівники. Попри те що мільйони росіян відчайдушно билися об лід у пошуках заробітку, знайти в Москві хорошого працівника, що знає англійську мову, було майже нереально. Сімдесят років життя за комуністів винищили в людях підприємницькі навички. Мільйони росіян потрапляли до трудових таборів за найменший вияв ініціативи. Радянська влада суворо нищила будь-який вияв свободи думки, тому природною захисною реакцією було бажання не виділятися й взагалі робити менше. Це всмоктувалося з молоком матері. Щоб організувати бізнес західного штибу, треба було виховати новачка, розвинувши в ньому такі якості, як швидкість дій і ясність мислення, хіба що вам пощастить зустріти людину, яка чудово зберегла ці якості в їдкому радянському середовищі.

На щастя, мені поталанило. Незадовго до мого приїзду до Москви закрилася одна місцева фірма, яка вела операції на фондовому ринку. У ній працювало чимало фахівців, підготовлених на західний зразок, і тепер вони залишилися без роботи. Таким чином мені менше ніж за тиждень вдалося найняти одразу трьох працівників: Клайва — молодшого трейдера й аналітика з Великобританії, Світлану — секретаря з ідеальною англійською та Олексія — досвідченого водія, який розмовляв лише російською.

Після цього я попросив Світлану підібрати меблі для офісу. Світлана була невисокою симпатичною темноволосою дівчиною двадцяти двох років родом із Литви, з життєрадісним характером. Вона енергійно взялася за роботу. Придивившись у меблевому магазині, вона зателефонувала мені й сказала, що там є вишукані столи та стільці з Італії. На її думку, вони чудово підходять для нашого офісу.

— Скільки вони коштують? — запитав я.

— Майже 15 тисяч доларів.

— П'ятнадцять тисяч?! Ти жартуєш! А що там є ще ?

— Вибір невеликий. Жахливі пластмасові столики й розкладні стільці, і все.

- І скільки вони коштують?
- Приблизно 600 доларів.
- Беремо.

До кінця дня ми придбали чотири пластмасових столики та вісім розкладних стільці. І ще кімнатну рослину, яку Світлана купила за власною ініціативою. Потім ми купили та встановили комп'ютери, і вже до кінця тижня моя жовторота команда була готова до бою.

Поки ми облаштовувалися, рейтинг Єльцина продовжував зростати. Але до виборів залишалося понад десять тижнів, а Сенді не поспішав переказувати фонду гроші. Тим часом я з головою поринув у вивчення потенційно цікавих компаній, сподіваючись, що Сафра все ж таки дотримається обіцянки й перекаже свої 25 мільйонів доларів для інвестицій.

Першою компанією, до якої я вирішив придивитися, був Московський нафтопереробний завод, скорочено МНПЗ. Поки я працював у "Саломон Бразерс", ми заробили багато грошей на акціях російських нафтових компаній, тому велике столичне нафтопереробне підприємство здавалося перспективним об'єктом для вкладень.

Світлана домовилася про зустріч із головним бухгалтером МНПЗ, і на початку квітня ми поїхали до головної контори заводу. Повна білявка років п'ятдесяти в невибагливому темно-бордовому костюмі зустріла нас біля входу в стару залатану будівлю й провела всередину. Приміщення явно бачило кращі часи. Лампи мерехтіли, то яскраво спалахуючи, то згасаючи; шматки плитки на підлозі повідколювалися; стіни замизкані.

Після того як ми розташувалися в кабінеті, я поставив їй низку важливих для мене запитань: якими були дохід та прибуток підприємства за минулий рік, скільки акцій перебуває в обігу тощо. Такі запитання можуть здатися звичайними, але тоді в Росії не було загальнодоступної інформації по компаніях. Отримати її можна було лише під час особистої зустрічі. Світлана перекладала відповіді про дохід та прибуток, але коли ми дійшли до запитання про кількість акцій в обігу, то бухгалтер запитала вже мене:

- Ви маєте на увазі звичайні чи привілейовані акції?

Я чув термін "привілейовані акції", але не знав, про що саме вона каже, тож запитав:

- А що це?
- Привілейовані акції було видано працівникам під час приватизації.
- І чим вони відрізняються від звичайних?
- По них виплачують дивіденд у розмірі 40 відсотків від прибутку.
- А який розмір дивідендів за звичайними акціями?

— Хвилинку. — Вона взяла зі столу важку папку й уважно переглянула кілька замашених сторінок. — Згідно з документацією, торік дивіденди за ними не нараховували.

- Отже, за привілейованими акціями виплачувався дивіденд у розмірі 40 відсотків

від прибутку, а за звичайними не виплачувалося нічого, так? — підсумував я, не зовсім розуміючи причини такої невідповідності.

— Так, правильно.

Завершивши зустріч з головним бухгалтером, ми зі Світланою застрибнули в старенькі "жигулі" Олексія (ця марка автомобілів зустрічалася в місті повсюдно) і помчали в офіс. Поки ми пробиралися через полуденний потік транспорту, я зателефонував Юрію Бурзинському, тямущому місцевому брокеру. Російський емігрант з Нью-Йорка, він нещодавно повернувся до Москви, щоб працювати в інвестиційній компанії "Кредитанштальт-Грант". На відміну від інших брокерів, він не пропонував "туристичні" акції (типу кокосів на Фіджі — туристам на пляжі їх впарюють по десять доларів, а місцеві купують у місті по двадцять центів). Юрію було років за двадцять, і говорив він завжди приглушеним голосом, мовби повідомляв секретні дані. Найчастіше його було важко зрозуміти, але коли мені це вдавалося, інформація зазвичай виявлялася цікавою.

— Юрію, добрий день. У тебе є дані щодо цін на привілейовані акції МНПЗ? — запитав я.

— Не знаю. Може, і є. Зараз подивлюся.

Прикривши слухавку рукою, він пробурчав щось трейдерові. У глибині долинали якісь нерозбірливі крики. Через деякий час я почув голос Юрія:

— Так, можу дістати 100 тисяч по 50 центів за акцію.

Його було ледь чути, тож мені довелося перепитати. Він повторив.

— А звичайні акції скільки коштують?

Після деякого бурчання на тому кінці дроту я отримав відповідь:

— 100 тисяч по сім баксів за штуку.

— Ти впевнений?

— Ну так. Такі ціни.

Я не хотів передчасно розкривати свої карти, але моє серце прискорено забилося.

— Добре, я перетелефоную, — сказав я.

Завершивши розмову, я почав обмірковувати ситуацію: схоже було, що ці привілейовані акції набагато вигідніші за звичайні. Може, з ними щось не так? Чому ціна на них на 95 відсотків нижча, ніж на прості акції?

Коли ми дісталися офісу, я відправив Світлану назад до МНПЗ за екземпляром статуту підприємства, де має бути зазначено, які права є у кожній категорії акцій. Вона повернулася через дві години, і ми поринули у його вивчення. Єдиною суттєвою відмінністю між привілейованими та звичайними акціями було те, що привілейовані не давали права голосу. Це не було великою проблемою, оскільки закордонні інвестори, як і ми, і так не голосували на щорічних зборах акціонерів у Росії.

Я був переконаний, що має бути якесь пояснення колосальної різниці в ціні. Декілька наступних днів я провів у пошуках відповіді. Можливо, у привілейованих акцій інша номінальна вартість? Ні. Чи їхніми власниками могли стати лише працівники підприємства? Ні. Чи могла компанія довільно змінити або скасувати вищі дивіденди?

Ні. Можливо, вони становлять лише малу частину акціонерного капіталу? Теж ні. Жодних причин я не знайшов. Єдине, до чого я дійшов, це те, що до мене про них просто ніхто не запитував.

Із ще більшим подивом я виявив, що ця аномалія властива не лише МНПЗ. Майже кожна російська компанія мала привілейовані акції, і більшість продавали з величезною знижкою, якщо порівняти зі звичайними. Це могло стати золотою жилою.

Спочатку я планував дати Сенді спокій до президентських виборів, але ситуація була дуже привабливою. Привілейовані акції продавали з 95-відсотковою знижкою до ціни звичайних акцій, а звичайні акції, і собі, з 90–99-відсотковою знижкою, якщо порівняти з цінами на акції західних компаній. Хай там що Сенді не думав про Зюганова, фінансові аномалії на зразок цієї дуже рідкісні, щоб просто пройти повз. Зазвичай вважають удачею знайти щось із 30-відсотковою знижкою, не кажучи вже про 50-відсоткову, але я виявив нечувану недооцінку. Я горів бажанням негайно розповісти про це Сенді.

Коли я показав Сенді свої розрахунки, він відразу ж пожвавішав і засипав мене безліччю запитань. До кінця розмови я вже відчував, як він прикидає, як подати цю інформацію Сафрі й обґрунтувати інвестиції.

Через два дні Центр вивчення громадської думки під керівництвом Юрія Левади опублікував нові рейтинги Єльцина: вони підскочили із 14 до 22 відсотків. Уже через три хвилини після цього оголошення мені зателефонував збуджений Сенді:

— Ти бачив результати опитування?

— Так. Чудово!

— Слухай, Білле, думаю, настав час починати інвестувати в ці привілейовані акції. Я завтра перекажу фонду два мільйони.

Я поділився новиною з Клайвом та Світланою, і ми привітали одне одного, ляснувши по долонях у традиційному американському стилі. Я навіть підійшов до Олексія, який на попередній роботі в Мосавтоінспекції не зник до цього жесту. Я незграбно підняв його руку долонею догори й ляснув по ній своєю, а він у відповідь широко всміхнувся. Було видно, що Олексій також радий узяти участь у цьому кумедному американському ритуалі.

Отже, ми розпочали. До кінця наступного дня фонд вклав усі отримані кошти в російські привілейовані акції.

За наступні три тижні рейтинг Єльцина зріс із 22 до 28 відсотків. Уперше від початку передвиборчої кампанії люди повірили, що він може виграти. На ринку акцій з'явилися нові покупці, попит збільшився й портфель фонду зріс на 15 відсотків.

На відміну від інших рішень у житті, з інвестиціями все просто — мав рацію ти чи ні, покаже ринковий курс куплених акцій. Тут немає місця невизначеності та різночитанням. Сенді бачив, що перші два мільйони доларів принесли триста тисяч прибутку, і це переконувало більше ніж будь-які слова чи розрахунки. Він зателефонував мені на мобільний у другій половині дня в суботу й повідомив, що вранці у понеділок додасть ще три мільйони.

Загроза апокаліпсису відступила, фондова біржа відреагувала на це бурхливим зростанням й інші інвестори, не бажаючи упускати шанс, кинулися на молодий неліквідний ринок російських акцій. Це спровокувало азіотаж. За тиждень після того, як Сафра відправив додаткові три мільйони, вартість фонду зросла ще на 21 відсоток. За кілька перших тижнів роботи фонду вартість його інвестиційного портфеля зросла на 40 відсотків. У світі великих горошей це вважали б успішним роком, а ми досягли цих показників лише за три тижні!

Наступного понеділка Сенді вже без жодного попередження переказав фонду ще п'ять мільйонів.

У розпал цього успіху я мав вирушити на весілля — наше з Сабріною. Ми збиралися одружитися 26 травня 1996 року — лише за три тижні до виборів у Росії. У середу, за кілька днів до церемонії, я поспішив до Лондона, щоби підготуватися.

На весілля ми запросили 250 гостей з усіх куточків світу. Коли Сабріна, стоячи на спеціальному підвищенні в центрі лондонської синагоги на Марбл Арч, вимовляла слова шлюбної обітниці любити й шанувати мене до нашої смерті, мене переповнили емоції. Ці щирі слова проникали в серце. Я промовив у відповідь свою клятву, ледь стримуючи сльози. Я не міг надивитися на свою прекрасну ніжну дружину. Після церемонії нас чекало галасливе й веселе свято. Оркестр грав "Хава нагіла", нас підіймали на стільцях, і потім усі танцювали цілу ніч. Весілля вийшло запаморочливе, ми були в колі сім'ї та друзів, здавалося, що всі зірки будуть прихильні до нас.

Я обіцяв Сабріні, що ми вирушимо у весільну подорож, але влаштувати її зможу лише після виборів. Тож уже наступного понеділка я повернувся до Москви — втомлений, але сяяв від щастя. Коли я прибув в офіс, Клайв повідомив, що надійшло ще п'ять мільйонів доларів від Сафрі. Протягом наступних двох тижнів Сафра зробив ще два перекази по п'ять мільйонів. До першої декади червня, усього за тиждень до виборів, Сафра вклав усі обіцяні 25 мільйонів, а фонд Hermitage виріс на 65 відсотків, якщо порівняти з початковою сумою.

Перший тур виборів російського президента відбувся 16 червня. Ми з Клайвом, Світланою та Олексієм сиділи в офісі від шостої ранку, спостерігаючи перші результати з Далекого Сходу — різниця московського часу з місцевим становила мінус сім годин. Єльцин показував хороші результати. На Сахаліні він отримав 29,9%, а Зюганов — 26,9%. Потім почали надходити цифри з інших регіонів. Трохи західніше, у Красноярську, за Єльцина проголосувало вже 34%. Нарешті, у Москві кількість його голосів досягла 61,7%. Зрештою він набрав 35,3%, обійшовши Зюганова з його 32% і залишивши позаду інших кандидатів. Єльцин набрав просту більшість, але відповідно до російських законів переможець має набрати більше ніж половину всіх голосів виборців, тому третього липня призначили другий тур виборів.

Для всіх, кривно зацікавлених у переобранні Єльцина, ще два тижні очікування перетворилися на справжні тортури. Я все ще трохи хвилювався за результати виборів, але, як виявилось, даремно. До полудня 3 липня не лишилося жодних сумнівів, що Єльцин застається біля керма. Після остаточного підрахунку голосів було оголошено,

що він виграв у Зюганова майже 14%.

Ринки відреагували миттєвим зростанням, а фонд злетів на 125%. Це була перемога! Тепер я був справді у справі — остаточно й безповоротно.

11. "Сіданко"

Якось у п'ятницю ближче до вечора я дізнався про ще одну перспективну інвестиційну можливість. Це було в серпні 1996 року. Надворі стояла жахлива спека. В офісі чути було лише тихий гул комп'ютерів, сопіли кондиціонери й переривчасто дзижчав сліпень. За вікном офісу було дуже тихо. Щоп'ятниці змучені спекою жителі столиці розпозалися приміськими дачами. Створювалося враження, що цього вечора ми залишилися в місті самі.

Наша невелика команда вже збиралася йти, коли задзвонив телефон.

— "Ермітідж". Здрастуйте, — промовила Світлана знудженим голосом. Вона повернулася на стільці й, прикривши слухавку рукою, сказала:

— Білле, це Юрій.

— Юрій? З'єднуй.

Я взяв слухавку, і той ледь прошепотів:

— Білле, привіт. У мене тут чотиривідсотковий пакет акцій "Сіданко". Цікавить?

— А що це?

— Крупна нафтова компанія в Західному Сибіру. Ніхто про неї не чув.

— А хто її контролює?

— Група під керівництвом Потаніна.

Володимира Потаніна знали всі. Це був російський олігарх-мільярдер, людина строга й з обличчям, поритим віспинами, свого часу він навіть працював заступником голови уряду Росії.

— І скільки вони хочуть за чотири відсотки?

— Тридцять шість мільйонів шістсот тисяч.

Капіталізація фонду зростала, проте йому був не по кишені такий великий, хоча і вкрай ласий пакет акцій. З іншого боку, якщо компанія, яка пропонує акції, досить приваблива, то фонд може придбати якусь їхню частину. Я міркував собі подумки.

— Якщо вас це не цікавить, то добре, — сказав Юрій.

— Та ні, Юрію, може бути цікаво. Але спочатку я повинен вивчити цю компанію.

— Гаразд.

— Скільки в мене часу?

— Важко сказати. Я притримаю їх тиждень, поки продавець не почне тиснути, але не думаю, що знайдуться інші охочі купити акції компанії другого ешелону.

Я повісив слухавку. Ми пішли на вихідні. Дорогою додому мене охопило до болю знайоме відчуття — щось підсмоктувало в шлунку. Щось схоже я відчув, коли дізнався, що дві тисячі доларів польських інвестицій зросли майже вдесятеро або коли відкрив для себе ваучерну приватизацію в Росії.

Рано-вранці в суботу я повернувся в офіс і почав вивчати аналітику, шукаючи інформацію про "Сіданко", але серед звітів і доповідей, які були в нас, нічого не знайшов. У понеділок, коли в офісі з'явилися колеги, я покликав Клайва й сказав:

— Я шукав у наших матеріалах якусь інформацію про компанію "Сіданко", але так нічого й не знайшов. Можеш зателефонувати брокерам і дізнатися, чи є в них щось?

Клайв відповів, що займеться цим.

Я сховався на кілька зустрічей, а повернувшись опівдні, запитав Клайва, чи вдалося щось знайти про "Сіданко". Він заперечливо похитав головою: ні аналітичних звітів, ні статей, ні фактів, ні навіть чуток. Глушина. Прикро, звичайно, але загалом зрозуміло. Акції великих компаній, наприклад "Лукойл", 67 відсотків якої торгувалися на біржі, були ліквідними й приносили брокерам хороші комісійні. Цих комісійних вистачало на те, щоб аналітики проводили дослідження й складали звіти для інвесторів, які цікавляться цінними паперами. У випадку "Сіданко" на вільному ринку було лише чотири відсотки акцій — і доходи від комісійних не виправдовували час, витрачений на вивчення компанії та огляди.

— Що ж, виходить, нам доведеться самим займатися пошуком і проводити дослідження, — сказав я.

У Росії шукати інформацію — усе одно, що провалитися в кролячу нору й побувати в "країні див", якщо ви, звичайно, пам'ятаєте казку Льюїса Керролла про Алісу. Ти запитуєш, тобі відповідають загадкою. Наче бачиш світло в кінці тунелю, аж раптом перед тобою виростає стіна. Усе було дуже заплутано і розмито, суцільне ворожіння на кавовій гущі. Сімдесят років КДБ культивував шпигунство, і в результаті росіяни ретельно оберігали будь-які дані — так, про всяк випадок, коли чого б не трапилося. Навіть просте запитання про здоров'я інша людина сприймала як замах на державну таємницю. Я відчував, що розпитування про економічний стан компанії спричинить значно більше напруги.

Однак я був налаштований на успіх. Узявшись за пошуки, я згадав, що один мій однокурсник зі Стенфорду видає журнал про нафтогазову галузь, — імовірно, у нього знайдеться щось про "Сіданко". Я зателефонував, але той замість інформації про компанію почав пропонувати мені платну передплату на журнал.

— Усього якихось десять тисяч доларів! — завзято вмовляв він.

Передплата мене зовсім не цікавила.

— Цього не внесено до бюджету, — відмовлявся я.

— А, Білле, — засміявся він, так і бути: як однокурсник однокурснику я тобі надішлю старі випуски безплатно.

— Чудово! Щиро дякую.

Потім я зайнявся стосом візитівок на столі. Якби я був інвестиційним банкіром у Лондоні, моя візитниця ломилася б від безлічі тиснених карток на дорогому папері. Тут, у Росії, колекція візитівок мала набагато скромніший вигляд: одні картонні, інші на кольоровому папері найбезглуздіших відтінків, треті взагалі нагадували роздруківку на домашньому принтері. Дві візитівки склеїлися через дешеве чорнило. Краса красою,

але інших візитівок у мене не було, і я став уважно перебирати все.

Розліпивши клеєні, я натрапив на телефон людини, яку знав раніше: Дмитро Северов, консультант однієї російської інвестиційної компанії. Я познайомився з Дмитром, коли працював на "Саломон Бразерс", і зараз згадав, що він консультував російські нафтові компанії з питань банківського кредитування. Він, напевно, знає щось про "Сіданко". Я взяв слухавку, набрав його офіс і запропонував зустрітися. Він охоче погодився.

Офіс Дмитра розташовувався в багатоквартирному житловому будинку на тихій вулиці неподалік Кремля, в одному з найпрестижніших районів міста. У будці біля входу нудьгував охоронець у чорній формі й кутив цигарку. Якби не було на ногах шльопанців, він цілком скидався б на спецпризначенця. Не дивлячись, він махнув у бік ліфта.

Я дістав папірець з адресою, яку записала Світлана, і насупився. Офіс Дмитра був на "четвертому поверсі з половиною" — я й гадки не мав, що таке можливо. Мені тепер треба доїхати ліфтом до четвертого поверху й піднятися пішки нагору, чи спускатися з п'ятого?

Повз пройшов, зачепивши мене, якийсь чоловік і викликав ліфт. Ліфт рухався дуже повільно й був вузький, як телефонна будка. Мені довелося втиснутися в нього разом з чоловіком, щоб не чекати ще хвилин десять. Він натиснув кнопку четвертого поверху й підозріло витріщився на мене. Я похнюпився і стояв мовчки.

Вийшовши з ліфта, ми попрямували в протилежні сторони. Я піднявся на половину сходового прогону, оминаючи недопалки. Огрядна літня жінка впустила мене у квартиру. Мабуть, мама чи секретарка Дмитра. Сказавши, що Дмитро обідає, вона провела мене на кухню.

— Сідайте, сідайте! — запросив Дмитро, відсуваючи кошик із чорним хлібом та банку з цукром. Я сів на хисткий пластмасовий стілець навпроти й намагався не помічати, як він умочує хліб у суп.

— Чим можу допомогти? — спитав він.

— Я займаюся дослідженням нафтових компаній.

— Добре! Ви звернулися туди.

— Ви можете щось розповісти про "Сіданко"?

— Звісно. Я все знаю про "Сіданко". — Він підвівся, вийшов і відразу повернувся з великою таблицею. — Що ви хочете дізнатися?

— Для початку — які їхні запаси.

Ми разом переглянули дані, і Дмитро тицьнув пальцем в один стовпець. За наявними в нього даними, запаси нафти "Сіданко" становили шість мільярдів барелів. Помноживши ціну чотирьох відсотків акцій на двадцять п'ять, я отримав вартість усієї компанії — 915 мільйонів доларів. Я розділив цю суму на кількість барелів запасів нафти, і виходило, що вартість акцій "Сіданко" на біржі була еквівалентна п'ятнадцяти центам за барель. Це була безглузда ціна, бо на той час ринкова вартість одного бареля нафти становила двадцять доларів.

Я спохмурнів: щось тут не так. Якщо цифри правильні, навіть приблизно, то компанія коштує фантастично дешево.

— Неймовірно... — промимрив я собі під ніс.

Подякувавши Дмитру, я пішов. Повернувшись в офіс, я попросив Клайва провести оцінку вартості компанії "Лукойл", найвідомішої російської нафтової компанії. Поспілкувавшись з брокером, Клайв передав мені розрахунки. Я кілька секунд стояв, дивлячись на цифри.

— Цього не може бути.

— Але такі цифри мені дав брокер, — відповів він, виправдовуючись.

Акції "Лукойлу" в перерахунку на барель запасів нафти коштували вшестеро дорожче за акції "Сіданко", хоча компанії були одного рівня — це мені здавалося дивовижним.

— Чому ж "Лукойл" коштує в стільки разів дорожче?

Клайв примружився:

— А що, якщо із "Сіданко" щось не так?

— Можливо. А якщо все гаразд? Може, вона й справді коштує дешевше?

— Було б чудово. Але як у цьому переконатися?

— А ми запитаємо в них напряду. Якщо не дадуть відповіді, запитуватимемо інших людей, поки не з'ясуємо.

Наступного дня ми продовжили наші дослідження.

Офіс "Сіданко" був розташований у старовинному царському особняку на березі Москви-ріки, неподалік резиденції посла Великобританії. Я вирушив туди зі Світланою. У приймальні нас зустріла ефектна молода білявка в тфлях на шпильках. Вона провела нас у залу в стилі сімдесятих років, з фанерними шафами й вицвілим вельветовим диваном, і повідомила, що керівник незабаром підійде.

Ми чекали на головного співробітника відділу стратегічного розвитку пів години. Високий, худий, трохи за тридцять, але вже з помітними залисинами, він увійшов до зали засідань з виглядом голови правління, який весь ранок проводив важливі зустрічі. Він щось пробурчав собі під ніс, але що саме, я не розібрав.

— Він просить вибачення, що змусив вас чекати, — виручила Світлана, — і запитує, чим може допомогти.

— Будь ласка, чай? — промовив він російською мовою.

— Він запитує, чи не хочете ви чаю, — сказала Світлана. Вона сиділа на шкіряному стільці між нами, і їй було незручно.

Чоловік глянув на годинник. Час минав, і я відмовився від чаю.

— Скажи йому, що я хотів би дізнатися обсяг запасів нафти в компанії, — попросив я. Я вже мав цю інформацію, але треба було перевірити ще раз.

Він засовався на стільці, ніби зрозумів моє запитання, але все ж чекав, поки Світлана перекладе. Розтягнувши губи в напруженій посмішці й закинувши ногу на ногу, він розпочав пояснення. За кілька хвилин він зробив паузу, щоб Світлана могла перекласти.

— Він говорить, що найважливіше в запасах нафти — це технологія буріння компанії. Каже, що "Сіданко" має найсучасніше обладнання та найкращих інженерів у країні.

Перш ніж я встиг вставити слово, він жестом зупинив мене й продовжив монотонно говорити про буріння, вузькі місця нафтопроводу та маркетингові підрозділи, а Світлана старанно перекладала. Несподівано вона сказала:

— Він запитує, чи є ще запитання.

— Можете запитати його про запаси нафти?

— Я вже запитала, — зніяковіла вона.

— Але він не відповів. Запитай ще раз.

Світлана почервоніла й знову обернулася до нього. Він відкинувся назад і чекав, поки вона договорить, потім кивнув, нібито зрозумів моє запитання й збирається відповісти на нього.

Цього разу він говорив ще довше. Зрозумівши, що він не робитиме паузи на переклад, я дав Світлані аркуш та ручку, і вона почала швидко конспектувати промову. Хвилин за п'ять вона здивовано глянула на мене, не знаючи, чи треба записувати далі. За десять хвилин вона відклала папір.

Нарешті він завершив свою лекцію, висунувся на стільці вперед і кивнув Світлані, мовляв, можна перекладати. Вона звірилася з нотатками.

— Він каже, що кращу нафту в Росії видобувають у Західному Сибіру — вона краща за важку нафту з центральних областей Татарстану і Башкортостану. Ще...

— А він назвав обсяг запасів? — обірвав я її.

— Ні.

— Ти впевнена?

— Так.

— Спитай його знову.

Світлана завмерла.

— Сміливіше, — кивнув я. — Усе гаразд.

Вона повільно обернулася до працівника компанії. Той уже не посміхався. Роздратовано діставши з кишені мобільний телефон, він почав гортати меню. Світлана несміливо запитала втретє. Він підвівся й щось уривчасто сказав їй.

— Він каже, що спізнюється на іншу зустріч, — тихо переклала Світлана.

Він явно не збирався відповідати на моє запитання.

Я не міг зрозуміти, чому він так боїться повідомити обсяги запасів нафти компанії. Можливо, він не знає відповіді чи покладається на російську мудрість сидіти тишіше води й нижче трави, щоб не бовкнути зайвого. У Росії побутує думка, що конкретика віщує неприємності, тому люди воліють триматися від гріха якомога далі й обережні в словах. Почувши пряме запитання, росіяни схильні довго говорити ні про що, усіляко ухиляючись від відповіді. Більшість людей або виховані, щоб наполягати й вимагати відповіді, або встигають забути своє запитання. Коли стикаєшся з таким лицемірством, треба бути дуже зібраним і наполегливим, інакше втратиш шанс дізнатися про щось

суттєве.

— Він сказав, що сподівається, що вичерпно відповів на всі ваші запитання.

Чоловік простяг руку для рукостискання й вільною англійською додав:

— Будь ласка, приходьте до нас ще. Ми завжди раді зустрічі із західними інвесторами.

Було ясно, що працівники "Сіданко" не поділяться суттєвою інформацією про свою компанію. Тоді ми почали домовлятися про зустрічі з представниками інших нафтових компаній, сподіваючись, що їм відомо щось про конкурента.

Почали ми з "Лукойлу". Біля входу до їхньої будівлі завжди проводили огляд, просвічували всі речі, забирали телефон і паспорт, а повертали лише біля виходу. Мене провели до експрацівника КДБ, якого компанія спеціально найняла у відділ роботи з іноземними інвесторами, щоб спілкуватися з такими, як я. Він влаштував мені годинну презентацію та демонстрував фотографії радісних фахівців компанії, які позують у касках на тлі бурових вишок. Фінансовий директор компанії "Юганскнафтогаз" намагався вмовити мене позичити їм півтора мільярда доларів на покупку нового нафтопереробного заводу.

У московському офісі "Татнафти", меншій нафтовій компанії, головна контора якої розташована в Татарстані, мені запропонували взяти участь у будівництві автомагістралі.

Інші зустрічі пройшли в тому ж ключі. Щоразу я приходив з оптимізмом та надіями, і щоразу йшов ні з чим: мене засипали безліччю пустопорожніх деталей.

Я почав відчувати, що вся ця робота забирає надто багато часу й сил. А на що я, власне, розраховую, якщо аналітики всіх інвестиційних банків списали "Сіданко" з рахунків? Може, є вагома причина, чому ніхто не зацікавився цим чотиривідсотковим пакетом?

Коли я повернувся в офіс з чергової зустрічі й був готовий відмовитися від цієї витівки, Світлана вручила мені великий щільний коричневий конверт.

— Щойно отримали з Америки! Від вашого знайомого із галузевого журналу, з яким ви розмовляли.

— Проїхали. Можеш одразу викинути його в кошик, — буркнув я, не дивлячись на конверт.

Я вирішив, що всередині, найімовірніше, рекламні матеріали, у яких розписано вигоди від інвестицій у бурові вишки. Але потім передумав: а що як знайдеться щось суттєве? Я зупинив Світлану:

— Хоча стривай. Принеси, будь ласка, назад.

Гортаючи підшивку журналу, я зрозумів, що однокурсник надіслав мені справжнє джерело інформації. Цей маловідомий глянцевиий журнал виявився золотим ключиком до моєї головоломки. Додаток до журналу містив усі потрібні мені дані про російські нафтові компанії, включно з невловною "Сіданко": запаси нафти, обсяги виробництва, нафтоперероблювання — словом, уся інформація була акуратно зібрана в одному місці й здавалася цілком переконливою.

Я взяв аркуш паперу й розділив його на дві колонки, назвавши їх "Сіданко" і "Лукойл". Потім виписав і класифікував усі знайдені в журналі факти про ці компанії, вписав їх у відповідні колонки, потім підсумував загальну картину й не виявив між ними майже жодних відмінностей. Після розпаду Радянського Союзу інфраструктура обох компаній розвивалася слабо. І там, і там бурові вишки іржавіли, а нафтопроводи схудли; і там, і там за однаково мізерну зарплату допрацьовували по-старому колишні працівники.

Мабуть, єдина відмінність полягала в тому, що компанію "Лукойл" усі знали й по ній було написано безліч аналітичних звітів, а по "Сіданко" — жодного. Зіставивши дані щодо компанії "Лукойл" у цих звітах та в надісланому мені журналі, ми побачили, що вони повністю збігаються. Тому я зробив висновок, що дані про "Сіданко" в журналі надійні.

Для мене це було відкриття. Усі знали, який ласий шматок компанія "Лукойл": вона контролювала такий самий обсяг нафти й газу, як "Брітіш Петролеум", але коштувала вдсятеро дешевше за британського гіганта. А тут з'являється нікому не відома "Сіданко", у якої нафти ненабагато менше ніж у "Лукойлу", але водночас коштує вона в шість разів дешевше ніж "Лукойл" і, отже, у шістдесят разів дешевше за "Брітіш Петролеум"!

Відмінна інвестиційна ідея — далі тут і думати не було чого. Фонд на підставі нашого аналізу придбав 1,2% компанії "Сіданко" по чотири долари за акцію, витративши приблизно одинадцять мільйонів доларів. Це була одна з найбільших інвестицій, у якій я брав участь. Щойно Едмонд Сафра почув про це, він захотів додатково вкласти власні кошти й незабаром придбав таку саму кількість акцій для себе.

Зазвичай у разі вільного обігу акцій компанії на біржі ціни на них встановлює ринок. Якщо говорити про "Сіданко", то 96% її акцій належало одній інвестиційній групі й 4% міноритарним акціонерам (зокрема нам). Тому в нас не було можливості оцінити на ринку, за хорошою ціною ми купили акції чи ні. Якийсь час мене це влаштовувало, але минали місяці, і я починав потроху турбуватися. Ретельний аналіз даних і достатня доля впевненості в собі це одне. Але раптом я прорахувався і фонд втратить суттєву частину своїх вкладень? Згодом я навіть почав сумніватися: може, варто просто пливати за течією й чинити, як усі, а не вплутуватися в авантюри? Я намагався впоратися з тривогою і сподівався рано чи пізно почути добрі новини. І справді, через трохи більше як рік дещо сталося.

14 жовтня 1997 року компанія "Брітіш Петролеум" оголосила про купівлю десяти відсотків акцій "Сіданко" з 96-відсоткового пакета Володимира Потаніна за ціною з премією в 600% до тієї, що ми заплатили за рік до цього.

Це справді був абсолютний успіх.

12. Золота рибка

Минулий рік був сповнений подій. Мій бізнес почав набирати обертів. Проте найважливіше те, що в листопаді 1996 року в мене народився син Девід. Сабріна, як й обіцяла, після пологів привезла його до Москви, і ми зажили разом однією сім'єю. Сабріна прикрасила дитячу кімнату й навіть сама пошила фіранки та подушечки. Незабаром вона познайомилася з іншими мамами-іноземками, тож у неї з'явилося в Москві якесь коло спілкування.

Але все ж таки, як не намагалася Сабріна, у Москві їй було незатишно. Нового року вона почала частіше їздити до Лондона й проводила там дедалі більше часу. Поки синові виповнився рік, вона майже не з'являлася з ним у Москві. Мене це зовсім не тішило, але, з іншого боку, я не міг наполягати, щоб вона була там, де почувалася некомфортно. Я відвідував її з Девідом у Лондоні що другі вихідні.

Різдвяні свята Сабріні захотілося провести в Кейптауні. ПАР у мене з дитинства асоціювалася з апартеїдом і расизмом, тому особливого бажання їхати туди не виникало. Однак наполегливість Сабріни взяла гору над моїми забобонами, і врешті-решт я погодився. Насправді мені було не так важливо, куди їхати, оскільки я все одно планував працювати. Якщо нормально працює мобільний зв'язок, а під рукою є факс, то мене влаштує будь-який варіант.

19 грудня ми прилетіли до Кейптауна й зупинилися в готелі "Маунт Нельсон". Усі упередження випарувалися миттєво — це було чудове місце.

Велична будівля готелю — колоніальна спадщина Британської імперії — стояла біля підніжжя Столової гори, яка нагадувала фортецю. У безхмарному небі над Кейптауном сходило яскраве сонце, навколо готелю мирно хиталися темні пальми, а під ними тяглося море зелених галявин. У басейні весело плюскотіли діти, поки батьки відпочивали обабіч на шезлонгах. Легкий теплий вітерець грав білосніжними скатертинами обідньої зали, а офіціанти з ідеальним вишколом послужливо розносили напої, їжу і все, чого душа бажає. Це був рай на землі — пряма протилежність Москві в грудні.

Уперше за багато років я зробив перепочинок і почав потроху приходити до тями. Лежачи біля басейну й спостерігаючи, як Девід бавиться іграшками, розкладеними поряд на рушнику, відчув, як утомився і в якій напрузі жив весь цей час. Я із задоволенням поринав у стан цілковитого спокою. Сабріна мала рацію, вибравши для відпочинку це чудове місце. Я заплющив очі, підставивши обличчя теплим сонячним променям, і подумав, що можу лежати ось так вічно.

Але через кілька днів після нашого приїзду, коли напруження тільки-но почало відпускати, задзвонив мобільний. Телефонував Вадим, директор із корпоративних досліджень. Вадим — двадцятисемирічний фінансовий аналітик — здобув ступінь кандидата економічних наук в одному з найкращих вишів Москви. Я взяв його на роботу п'ять місяців тому, щоб посилити нашу команду молодих, ще не зміцнілих фахівців із російського фондового ринку. Копиця кучерявого темного волосся ніяк не

трималася зачіски, окуляри приховували прискіпливий погляд. Вадим мав дивовижну здатність за лічені хвилини вирішувати найскладніші економічні ребуси.

— Білле, — здавлено промовив він, — "Рейтер" щойно передало вкрай неприємні новини.

— Що таке?

— "Сіданко" оголосила, що випустить конвертовані облігації^[6], у такий спосіб потроївши загальну кількість акцій, і продаватиме їх дуже дешево — майже на 95 відсотків нижче за ринкову вартість.

Я не знав, як оцінити почуте.

— Це добре чи погано?

"Якщо будь-хто зможе купити облігації, що конвертуються, то нам ця новина нічим не загрожує, навіть навпаки", — міркував я про себе.

— Гірше не може бути. Ці нові цінні папери зможуть купити акціонери компанії, але нас з їхнього переліку виключено!

Це суперечило здоровому глузду. Якщо "Сіданко" зможе, усунувши нас від можливості купити конвертовані облігації, збільшити загальну кількість акцій майже втричі, то фонду й Сафрі замість 2,4% належатиме лише 0,9% компанії, і водночас ми не отримаємо нічого натомість. Інакше кажучи, Потанін та його команда серед білого дня мали намір позбавити інвесторів фонду та Сафру 87 мільйонів доларів.

Я схопився.

— Неймовірно! Вадиме, ти впевнений? Може, у "Рейтері" помилилися у формулюваннях?

— Не думаю. Повідомлення скидається на правду.

— Поїдь за оригіналами документів, подивися сам. Не може бути, щоб це було правдою.

Мені відняло мову. Якщо емісія конвертованих облігацій, як її описав Вадим, справді станеться, то це поставить хрест на моїй репутації з рекомендаціями щодо "Сіданко" та завдасть фонду величезних збитків.

Я був спантеличений. Навіщо все це Потаніну? Яка його мета? Навіщо знецінювати акції компанії, невеликою частиною яких володів наш фонд, і створювати скандал, коли він сам щойно отримав пристойний куш від "Брітіш Петролеума", продавши їм великий пакет акцій "Сіданко"? Потанін продовжував контролювати 86 відсотків компанії, а розмиваючи нашу частку, отримував лише півтора відсотка. У цьому не було жодної фінансової логіки.

Я намагався зрозуміти причину таких дій і пізніше дійшов висновку, що це було дуже по-російськи.

Про цю особливість російського менталітету складали казки, а згодом й анекдоти. Мені запам'ятався один. Упіймав якимось бідний старигань золоту рибку, яка могла виконати лише одне бажання. Зрадівши, він почав розмірковувати: "Може, палац попросити? Чи ще краще — тисячу злитків золота? Чи, може, вирушити на великому кораблі в кругосвітнє плавання?" Цієї миті рибка перебиває його думки й каже: "Але

знай, старче: хай що б ти не побажав, твій сусід отримає вдвічі більше". Тоді старий, не роздумуючи, каже: "У такому разі виколи мені одне око".

Мораль проста: коли справа стосується грошей, у Росії легко пожертвують власним успіхом, аби насолити ближньому своєму.

Схоже, саме цим принципом і керувалась група Потаніна. Байдуже, що вони заробили в сорок разів більше за нас: їм було нестерпно від однієї лише думки, що якісь іноземці теж досягли фінансового успіху. Їм здавалося, що це просто "не за поняттями"^[7].

А "за поняттями" треба було розчавити чужий бізнес. Це й станеться, якщо я не повернуся до Москви й не вплину на ситуацію. Наступні кілька днів у Кейптауні я провів, намагаючись хоч на якийсь час забути про проблеми та насолодитися відпочинком, але марно.

Коли відпустка добігла кінця, Сабріна, яка терпіти не могла російську зиму, відвезла Девіда назад до Лондона. Я повернувся до Москви 12 січня 1998 року за день до Старого Нового року. Щойно прибувши до столиці, я зателефонував Вадимові.

Він усе перевірів ще раз і підтвердив: розмивання частки власності займе приблизно шість тижнів, поки рішення пройде через усі інстанції, але процес уже почався.

Я повинен діяти негайно, щоб зупинити це.

Сприятлива нагода трапилася наступного ж дня, 13 січня. Мені зателефонував знайомий і розповів про новорічну вечірку в будинку Ніка Джордана, багатого російсько-американського банкіра з "Дж. П. Морган". Брат Ніка, Борис Джордан, був фінансовим консультантом Потаніна та головою нового інвестиційного банку "Ренесанс Капітал". Я трохи знав їх обох і попросив знайомого взяти мене із собою на вечірку.

Вечірка проходила у величезній розкішній квартирі в сталінському будинку за кілька кварталів від Кремля. За оренду таких хором інвестиційні банки викладали по п'ятнадцять тисяч доларів на місяць, щоб їхні іноземні працівники могли витримати "тяготи життя в Москві". Знайти Бориса Джордана в натовпі гостей, що поглинають ікру та шампанське, було неважко. Тут його вважали втіленням американця: галасливий, відгодований хлопець — щира душа, типовий маклер з Волл-стріт. Я попрямував до нього. Він був справді здивований, побачивши мене, але не розгубився — усміхнувся й міцно потиснув мені руку.

— Білле, як життя?

Я одразу перейшов до справи.

— Нічого доброго, Борисе. Що відбувається в "Сіданко"? Якщо затвердять випуск облігацій, що конвертуються, мене чекають серйозні проблеми.

Я застав його зненацька. Він не хотів конфлікту на братовій вечірці. Обернувшись на інших гостей, він із натягнутою посмішкою промовив:

— Білле, це просто непорозуміння. Ні про що не турбуйся.

Він повернувся до великої срібної тарілки із закусками, вибрав бутербродик і, не дивлячись на мене, додав з повним ротом:

— Я тобі ось що скажу. Приходь у "Ренесанс" завтра о пів на п'яту, і ми вирішимо це питання.

Він відкусив ще шматок і продовжив, з прилиплою до зубів їжею:

— Серйозно, Білле. Усе буде добре. А сьогодні випий чогось, розслабся. Старий Новий рік!

От і поговорили. Його слова звучали так переконливо, і мені так хотілося в них вірити, що я ще трохи поблукав серед гостей і пішов із вечірки в піднесеному настрої.

Коли я прокинувся наступного ранку, було ще темно. Січневе сонце не поспішало з'являтися години до десятої. Я пішов на роботу. На час зустрічі з Борисом за вікном знову стемніло. Рівно о четвертій тридцять я увійшов у банк "Ренесанс Капітал", який розташовувався в сучасній адміністративній будівлі зі скляним фасадом неподалік Білого дому — Будинку Уряду Російської Федерації. Мене без церемоній відвели до переговорної кімнати без вікон, не запропонувавши ніяких смаколиків чи напоїв. Я сидів і чекав.

І чекав.

І чекав.

За пів години почали закрадатися підозри. Я раптом відчув себе як риба в акваріумі й озирнувся в пошуках прихованих камер. Жодних камер видно не було, але я почав думати, що Борис обдурив мене. Нічого хорошого це не віщувало.

Я вже збирався було йти, як двері нарешті відчинилися, але увійшов не Борис, а Леонід Рожецькін — тридцятилітній юрист, який емігрував з Радянського Союзу й здобув освіту в престижному американському університеті з Ліги плюща. Я бачив його до цього декілька разів (через десять років після подій, які описую, Рожецькіна, під час конфлікту з деякими діловими партнерами, вбили в Юрмалі).

Леонід, явно передивившись фільму "Волл-стріт"^[8], ходив у червоних підтяжках поверх сорочки, пошитої на замовлення, з монограмою й комірцем на гудзиках, та ще стрижкою нагадував Гордона Гекко, персонажа Майкла Дугласа. Він висунув стілець з-під столу, сів, заклавши ногу на ногу, і сплів пальці рук, обхопивши коліно.

— Жаль, але Борис не зміг прийти на зустріч, — промовив він англійською з легким акцентом. — Він зайнятий.

— Я теж.

— Ну, зрозуміло. Що привело вас сюди сьогодні ?

— Вам це відомо, Леоніде. Я тут, щоб поговорити про "Сіданко".

— Так. І що?

— Якщо акції будуть розмиті, то втрати фонду, моїх інвесторів, зокрема *Едмонда Сафрі*, — з притиском сказав я, — становитимуть 87 мільйонів доларів.

— Так, це нам відомо. У цьому й весь план, Білле.

— Що?

— Такий був план, — незворушно повторив він.

— Тобто ви зумисне намагаєтеся нас розмити?

— Ага, — підморгнув він.

— Але як же це можливо? Адже це незаконно!

— Ми в Росії. — Він трохи відхилився назад. — Думаєте, нас турбують такі дрібниці?

Я подумав про своїх клієнтів. Про Едмонда. У це було важко повірити. Я тяжко відкинувся на спинку стільця.

— Леоніде, ви можете намагатися обшахраювати мене, але серед моїх інвесторів — відомі люди з Волл-стріт. Камінь упаде тут, а кола розійдуться всюди!

— Білле, нас це не хвилює.

Ми обидва мовчали, доки я осмислював почуте. Потім він глянув на годинник і встав:

— Якщо це все, мені час.

Я був просто вражений. Швидко намагаючись придумати відповідь, я випалив:

— Леоніде, якщо ви на це підете, я змушений оголосити вам війну.

Він завмер. Я теж. Раптом він вибухнув реготом. Ми обидва знали, як це неправдоподібно прозвучало. Але я не думав брати свої слова назад. Голова йшла обертом. Воювати з олігархом у Росії? Тільки навіжений наважиться на таке.

Нерви були на межі, але я стояв нерухомо. Його сміх припинився так само раптово, як і почався, після чого він випалив:

— Та невже? Що ж, Білле, бажаю удачі.

Потім він повернувся і вийшов.

Я так засмутився через цю сутичку, що кілька секунд не міг поворухнутися, потім мене довго трясло від приниження та сум'яття. Наче в тумані я вийшов з офісу "Ренесансу" на п'ятнадцятиградусний московський мороз і сів у "шевроле-блейзер", який ми нещодавно купили. Олексій завів двигун, і ми поїхали до мого будинку.

Просидівши кілька хвилин у дзвінкій тиші, я просто в машині дістав телефон і набрав нью-йоркський номер Едмонда. За кількох спроб вдалося дотелефонуватися. Його помічниця сказала, що Сафра зайнятий, але я наполягав на розмові. Я дуже нервував, чекаючи з'єднання, але не міг не повідомити йому, адже нас збираються "кинути" на 87 мільйонів доларів. Він сприйняв новину спокійно, але все ж зажурився. Нікому не подобається втрачати гроші, а Едмонд, як усі знали, ненавидів програвати. Коли я припинив говорити, він запитав:

— Що робитимемо, Білле?

— Дамо відсіч цим мерзотникам. Ходімо на них війною.

Я промовив ці слова, але вони все одно звучали як чужі. Запала мовчанка, чути було лише перешкоди на лінії. Потім Едмонд серйозно сказав:

— Про що ти кажеш? Це Росія. Тебе просто вб'ють.

Я зібрався з думками.

— Можливо, а можливо, і ні. Але я не можу дозволити, щоб це зійшло їм з рук.

Тієї миті мені було все одно, глупство це чи хоробрість. Мене загнали в кут, і я сказав, що думаю.

— Я не можу в цьому брати участь, Білле, — повільно промовив він, перебуваючи в безпеці за сім з половиною тисяч кілометрів від Москви.

А я був тут — на передовій. Рівень адреналіну зашкалював, і я готовий був боротися навіть наодинці. Олексій повернув на Велику Ординку, де винаймав квартиру, і я сказав:

— Едмонде, ви мій партнер, а не начальник. Я боротимуся — разом з вами чи без вас.

Він не зміг на це відповісти, і розмову була закінчено. Олексій зупинився біля під'їзду, мотор продовжував працювати, і моє серце, як божевільне, стукало йому в такт. Я вийшов з машини й підійнявся до себе. Тієї ночі я не зімкнув очей.

Наступного ранку я йшов зажурений на роботу — декілька місяців тому ми переїхали в новий, просторіший офіс. Вночі мене здолали жалість до себе та невпевненість. Однак, щойно я зайшовши в парадне, побачив дещо незвичайне, що привело мене до тями. В офісі на мене чекало півтора десятка озброєних до зубів людей. Начальник охорони підійшов до мене, простягнув руку й промовив з ізраїльським акцентом:

— Пане Браудер, я Аріель Боудзада. Мене відправив пан Сафра. У нас чотири броньовані машини та п'ятнадцять осіб. Ми охоронятимемо вас, доки ситуація не владнається.

Я потиснув йому руку. Аріель був приблизно мого віку, але кремезніший, більший і сильніший. Вигляд він мав дуже грізний, чим я ніколи не відрізнявся, а головне — випромінював впевненість людини, наділеної владою і здатної будь-якої миті застосувати силу. Зважаючи на це, Сафра все ж таки вирішив долучитися до боротьби.

Я познайомився зі старшими охоронцями, потім пішов у кабінет і сів за стіл, обхопивши голову руками. У голові пульсувала думка: "Як відповісти цьому олігархові? Як? Як відповісти цьому проклятому олігархові? Треба тримати стрій і йти у лобову. Ось як".

Я зібрав усіх працівників та колег у переговорній. Однієї дошки для записів забракло; діставши із шафки стос паперу й скотч, ми обклеїли всі стіни.

— Нам потрібні ідеї, здатні заподіяти Володимирі Потаніну такі економічні незручності, щоб це переважило вигоди, які він отримає, розмиваючи наші акції. Вітаються будь-які варіанти.

Озброївшись ручками й фломастерами, ми взялися за справу. Почалася копітка робота.

13. "Адвокатів, зброї та грошей"^[9]

Зрештою, ми склали план дій у трьох частинах. Визначили завдання — поступово посилювати тиск на Потаніна.

Перший пункт плану — повідомити ділових партнерів Потаніна на Заході про його намір випустити конвертовані облігації. Олігарх-мільярдер мав чимало інтересів, не пов'язаних безпосередньо з "Сіданко", наприклад спільні інвестиції з такими людьми,

як Джордж Сорос, або зі структурами типу інвестиційного фонду Гарвардського університету та пенсійного фонду великої американської деревообробної компанії "Веєргойзер".

Ми з Едмондом поділили між собою список цих партнерів й особисто телефонували кожному. Услід за такою розмовою відправили їм заздалегідь підготовлену презентацію, що наочно й зрозуміло пояснює суть того, що відбувається з розмиванням часток власності. Наше послання було просте й чітке: ось що Потанін робить з нами, і якщо його не зупинити, то настане й ваша черга.

Багато хто почав телефонувати Потаніну, висловлюючи своє невдоволення. Я в цих розмовах участі не брав, але здогадувався, що партнери йому кажуть: таке розмивання власності вплине на вартість їхніх спільних інвестицій, і радили відмовитися в його власних інтересах від цієї шкідливої для нас затії.

Ми чекали на реакцію Потаніна й вважали, що він поступиться. На жаль, він цього не зробив. Навпаки, пішов на загострення. Можливо, він вирішив: "Цей чиказький хам великої думки про себе! Я стільки часу догоджав цим людям, а він намагається мене зганьбити. Та як таке взагалі можливе?"

Гарне запитання. Щоразу, коли в Росії віджимали активи в чергових іноземних інвесторів, ті влаштовували палкі дебати за зачиненими дверима й намагалися виробити план оборони (так само як ми). Але потім приходили юристи та консультанти й заявляли, що чинити опір марно й небезпечно (так само як сказав Едмонд). А після всіх цих розмов та брязкання зброєю інвестори розбігалися геть, як зацьковані звірі.

Але я не хотів бути як усі. Я був найманим працівником, не працював в інвестиційному банку чи промисловій компанії зі списку Fortune 500^[10]. Я боровся за власну справу. Потанін не зрозумів, що я не здамся без бою.

Була ще одна людина, яка цього не розуміла, — Сабріна. Вона знала про мої наміри й від початку не схвалювала їх. Я розповів їй про все того ж вечора, коли розмовляв з Едмондом, і вона влаштувала справжню істерику.

— Білле, як ти можеш так чинити з нами? — кричала вона в слухавку.

— Мила, це мій обов'язок. Я не можу лишатися осторонь і спостерігати, як вони безкарно чинять свавілля.

— Як ти можеш таке говорити? Як можна бути таким егоїстом? Ти ж чоловік і батько! Вони ж можуть тебе вбити!

— Сподіваюся, до цього не дійде. Але я маю думати й про людей, які довірили мені свої гроші. Я втягнув їх у цю історію, і тому повинен допомогти їм з неї вибратися.

— Та яка нам до них справа? У тебе сім'я. Я не розумію, чому ти не можеш знайти собі роботу в Лондоні, як усі нормальні люди.

Вона мала рацію, апелюючи до сім'ї, але я був такий злий та обурений вчинком Потаніна, що нічого не хотів чути.

Ми холодно попрощалися того вечора, так і не знайшовши точок дотику. Хай там як, на роздуми про Сабріну часу не залишалося: я готувався до битви.

На жаль, перший раунд закінчився поразкою. Хоча увагу Потаніна він усе ж таки

привернув. Ми ніби зачепили стару рану: до кінця тижня мені зателефонував його "ад'ютант" Борис Джордан і показав своє справжнє обличчя. Мабуть, йому чудово дісталось від Потаніна. Телефонем він ледь приховував своє роздратування.

— Б-білле, — сказав він, мимрячи й запинаючись, — якого ч-чорта ти телефонуєш нашим інвесторам?

— Хіба Леонід не доповів про нашу зустріч? — Я намагався говорити незворушним тоном і сподівався, що голос не здригнеться від напруження.

— Так, але я думав, що ти зрозумів, які ставки.

— Які ставки?

— Ти, схоже, не петраєш і граєш не за правилами!

Крізь скляні двері кабінету я глянув на дужого охоронця. Якщо я вирішив оголосити війну цим людям, то до чого тут обачність. Страшно мені чи ні — не має значення.

— Борисе, якщо ви зараз думаєте, що я граю не за правилами, подивимося, що ви скажете, коли я зроблю наступний крок.

Я не став чекати відповіді й поклав слухавку, смакуючи маленьку перемогу.

Другий пункт плану передбачав розголос цієї історії у засобах масової інформації.

У Москві працювало чимало хороших закордонних репортерів, з багатьма я був знайомий, а декого знав досить добре. Серед них була Христя Фріланд, шеф московського бюро газети "Файненшл таймс", молода невисока й приваблива брюнетка. Ця енергійна журналістка з лишком компенсувала малий зріст підходом до життя — жінка-вогонь. Вона часто давала зрозуміти в розмовах, що хоче написати статтю про олігархів, але їй не вдавалося знайти сміливця (або дурня, як на це подивитися), який погодиться говорити відверто.

Я зателефонував їй та домовився зустрітися у своєму улюбленому ресторанчику східної кухні — "Семіраміс". Поки ми замовляли їжу, Христя поставила посередині столу невеликий чорний диктофон. З пресою я раніше не спілкувався, для мене це було щось нове, тож я просто почав розповідати всю історію із самого початку. Офіціанти підносили закуски — хумус, бабагануш — я говорив, а Христя робила замітки. Коли подали шашлик, я продовжував говорити, а вона слухати. Нарешті я закінчив. Її стриманість трохи бентежила. Я засумнівався: а раптом ця історія звучить переконливо лише для мене? За м'ятним чаєм з пахлавою я наважився поставити запитання:

— Отже, що ви думаєте про все це?

Я докладав чимало зусиль, щоб сидіти спокійно й не соватися, дивлячись, як вона задумливо обхопила долонями скляну чашку з чаєм. Христя підвела погляд:

— Білле, це сенсація. Я давно чекала чогось такого.

Наступного дня Христя зателефонувала Потаніну, щоб дізнатися його думку, і він відреагував у типовій новоросійській манері.

Здавалося б, ділова логіка підказує, що тепер саме час відступити. Адже він щойно заробив сотні мільйонів доларів на угоді з "Брітіш Петролеумом", навіщо ризикувати успіхом через кілька відсотків у частці компанії? Але тут, у Росії, правила гри

відрізнялися від звичних: набагато важливіше не показувати слабкість.

Це мені стало уроком: у російських олігархів панують порядки, як на тюремному дворі. Усе, що є у в'язниці — це його репутація. Високе становище в загальній ієрархії дається непросто — його щосили намагаються утримати. Не можна спокійно стояти осторонь і чекати удару — треба бути наготові й дістати супротивника першим, інакше не вцілієш. Щонайменше тебе визнають слабаком, ти втратиш повагу й незабаром станеш чиеюсь "шісткою". Цими поняттями російські олігархи й політики керуються щодня.

Здорова відповідь Потаніна на запитання Христі звучала б так: "Пані Фріланд, вийшло приkre непорозуміння. Пан Браудер бачив чернетки проєктів випуску конвертованих облігацій, які не планували надсилати комісії з цінних паперів. Я вже звільнив секретаря, який припустився цієї помилки. Звісно, умови випуску облігацій будуть однаковими для всіх акціонерів "Сіданко", зокрема для пана Браудера й пана Сафрі".

Але ми були в Росії, і Потанін не міг дати задню перед якимось іноземним нікчемою-інвестором. Він не вгамувався й відповів приблизно так: "Білл Браудер — непрофесійний та безвідповідальний інвестиційний менеджер. Якби він як слід виконував свою роботу, то знав, що я вчиню так само й з ним. Інвесторам фонду слід подати на нього до суду та стягнути збитки".

Якщо говорити "за поняттями", це було зізнання в умисній "розводці", причому публічній.

Того ж тижня Христя здала в номер докладну статтю. Новину миттю підхопили інші видання — "Рейтер", "Блумберг", "Волл-стріт джорнал" та московська англomовна газета "Москов таймс". Наступні кілька тижнів у фінансових колах, причетних до російського ринку, активно обговорювали розмивання нашої частки в "Сіданко". Інша популярна тема — скільки я протягну в обставинах, що склалися.

Я припускав, що тепер Потанін дасть задню: скасує нову емісію або внесе нас у список акціонерів, які можуть у ній брати участь. Однак визнати невдачу й перегорнути сторінку він не захотів і далі наполягав: разом з Борисом Джорданом вони провели низку пресконференцій та зустрічей, на яких виправдовували свої дії й намагалися переконати всіх у своїй правоті. Але це лише створило протилежний ефект: усі тільки й говорили про цю історію.

Головний біль полягав у тому, що я відкрито виступив проти олігарха, а це в Росії може спричинити летальні наслідки. Уява жваво малювала різні способи розправи: бомба, підкладена в машину, куля снайпера, отрута... Я відчував себе в безпеці лише під час візитів до Лондона. Становище погіршувалося ще й тому, що недавно стався подібний випадок. Американець Пол Тейтум, який жив у Москві з 1985 року, на якомусь етапі не поділив зі своїм російським партнером московський готель "Редіссон-Слов'янський". Під час конфлікту він опублікував у місцевій газеті статтю на цілу сторінку, де звинуватив партнера в шантажі, що не так сильно відрізнялося від мого звернення в пресу в боротьбі з Потаніним. Невдовзі після цієї публікації, 3 листопада

1996 року, Тейтума розстріляли впритул у підземному переході біля цього самого готелю. Бронежилет йому не допоміг. До відповідальності за його вбивство нікого не притягнули й досі. Тому те, що я міг стати наступним Полом Тейтумом, не було перебільшенням.

Звісно, я вжив запобіжних заходів, та й п'ятнадцять охоронців, яких виділив Сафра, вселяли довіру. Протягом усього конфлікту, куди б я не їхав Москвою, мене супроводжував конвой із чотирьох автомобілів — по одному з кожного боку. Одна машина в авангарді під'їжджала до будинку за кілька хвилин до мене — двоє охоронців перевіряли, чи немає мін та снайперів. Потім біля під'їзду зупинялися решта машин, і мене, оточеного з усіх боків охоронцями, проводжали в будівлю.

Нагорі у квартирі зі мною завжди перебували двоє озброєних охоронців. Вони стерегли мій сон, сидючи поруч на дивані із зарядженими автоматами. Дехто з друзів-американців вважав, що це круто. Але я можу відповідально заявити: коли у твоєму будинку цілодобово сидять озброєні люди, нехай заради твоєї ж безпеки, — це зовсім не круто.

Отже, другий тайм теж не дав результатів, і ми перейшли до третього, останнього етапу плану. З'явилося відчуття приреченості. Якщо він не спрацює, то я не знав, що робити далі та як урятувати свій бізнес.

Останній етап розпочався із зустрічі з Дмитром Васильєвим, головою Федеральної комісії з ринку цінних паперів Росії (ФКЦП). Він прийняв мене у своєму кабінеті, розташованому у великому адміністративному особняку, збудованому в радянську епоху. Це був сухорлявий чоловік із проникливим поглядом, в окулярах зі сталеву оправою. Він уважно вислухав мою розповідь. Я запитав, чи він може допомогти мені. Замість відповіді той поставив просте запитання:

— Вони порушили закон?

— Звісно, так!

Він зняв окуляри й ретельно протер скельця акуратно складеною хустинкою.

— Процедура така. Якщо ви вважаєте, що у вас є підстави для скарги, докладно розпишіть порушення пана Потаніна та подайте нам. Ми розглянемо звернення й відреагуємо у визначеному законом порядку.

Я не міг зрозуміти, він дає пораду або відмахується, але вважав за краще сприйняти його буквально. Я поспішив назад в офіс, скликав команду юристів, і ті склали докладну скаргу. У результаті в нас на руках виявився двохсотсторінковий документ, де були перераховані статті закону, які запропонований випуск конвертованих облігацій, на нашу думку, порушував. Ми подали його до ФКЦП і завмерли в болісному очікуванні.

На мій великий подив, через два дні червоним рядком пройшло повідомлення "Рейтер": "ФКЦП розслідує заяву про порушення прав акціонерів". Ми збадьорилися. Схоже, Васильєв справді готовий взятися за Потаніна.

Але все ж таки я не знав, як піде розслідування. Справа вийшла за межі простого протистояння акціонера та олігарха, у гру вступив Васильєв. А російський громадянин

(нехай і голова ФКЦП) був, мабуть, ще вразливіший, ніж я, могло статися будь-що.

Протягом наступних тижнів, поки Васильєв займався своєю справою, я проводив щоденні телефонні наради щодо ситуації із "Сіданко" із заступниками Едмонда в Нью-Йорку. Утім, змушений був констатувати, що нічого суттєвого не відбувається. Я дізнався, що Едмонд починає втрачати впевненість у моїй здатності впоратися із ситуацією, що склалася.

Я не знав, що він задумав, але через занепокоєння в його голосі й часті дзвінки від Сенді та юридичного відділу в Нью-Йорку відчував, що щось не так.

Їхні наміри було викрито, коли один брокер, з яким працював фонд, помітив Сенді у вестибюлі московського готелю "Кемпінські" і повідомив про це. У таємного приїзду Сенді до Москви була лише одна причина: домовитися з Потаніним за моєю спиною.

У це було важко повірити. Якщо підозри підтвердяться, ми цим продемонструємо серйозні розбіжності всередині команди. Я міг уявити, як радісно потиратимуть руки Потанін з Борисом Джорданом, почувши розлад у наших лавах.

Я зателефонував у Нью-Йорк керівникові юридичного відділу Сафри й прямо запитав:

— Ви відправили Сенді в Москву на переговори з Потаніним?

Настала напружена пауза. Мені не треба було про це знати, і він почувався ніяково, але все ж узяв себе в руки та відповів:

— Білле, мені прикро, але це справа не твого рівня. Йдеться про великий бізнес та про великі гроші. Гадаю, буде краще, якщо далі діятимемо ми.

Якби вся ця історія відбувалася в Нью-Йорку, він мав би рацію: там працює правосуддя, і шістдесятидворічний юрист з Волл-стріт може зробити більше ніж тридцятиоднорічний керуючий гедж-фондом. Але це було в Росії, де інші правила. Я відповів:

— Попри всю мою повагу, ви й гадки не маєте, які наслідки це спричинить. Виявіть найменшу слабкість — і наші інвестори втратять все. І це буде на вашій совісті.

Я наполегливо просив принаймні дати мені трохи часу на реалізацію плану. Він неохоче пообіцяв проконсультуватися з Едмондом. Пізніше того вечора він зателефонував мені й невдоволеним голосом промовив:

— Едмонд дає вам ще десять днів. Згодом, якщо нічого не зміниться, ми беремо ситуацію під свій контроль.

Наступного дня я зателефонував у ФКЦП Васильєву дізнатися, чи є новини в розслідуванні, але його секретарка сказала, що того немає на місці. Я запитав у наших юристів, скільки часу може піти у ФКЦП на ухвалення рішення, але ті вагалися з відповіддю.

Минали відведені дні. Я щодня спілкувався з представником юрвідділу Сафри — перспективи були невтішні. Шостого дня він сказав:

— Слухай, Білле, ми обіцяли тобі десять днів, але поки що не видно жодних зрушень. У понеділок Сенді знову поїде у Москву, щоб зустрітися з Потаніним. Ми цінуємо вжиті тобою заходи, але вони не дають результатів.

Я того вечора йшов додому й почував себе як ніколи кепсько. Крім того, що мене обдурили нові росіяни, то ще й діловий партнер у мені зневірився. Ми в кращому разі повернемо, напевно, відсотків десять чи двадцять із того, що відібрав Потанін.

Настане кінець мого партнерства із Сафрою — фактично це буде кінцем фонду Hermitage.

Наступного ранку я змусив себе йти на роботу — треба було зробити все можливе й постаратися мінімізувати втрати. Але робити цього не довелося: без жодного попередження з факсу виповзла сторінка з першою смугою "Файненшл таймс". Заголовок анонсував: "ФКЦБ анулювала випуск облігацій, конвертованих у прості акції товариства "Сіданко"".

От і все. Я переміг! Цей нікчема з Південного Чикаго виграв у російського олігарха на його ж полі! Едмонд Сафра зателефонував з привітаннями. Навіть директор його юридичного відділу неохоче визнав свою квапливість.

Коли стало зрозуміло, що задумане точно не втілити, Потанін відступив. Як і найперше бажання наїхати на мене, відступ теж мав вигляд "за поняттями": оскільки питання про гроші вже не стоїть, то немає й причин воювати.

Отак я зіткнувся з олігархом на його тюремному дворі й вистояв. Ба більше, навчився давати їм відсіч. Російські олігархи здавалися непереможними, але насправді такими не були.

14. Прощання з "Віллою д'Есте"

Після битви з Потаніним у Росії для мене все складалося більш-менш успішно. 1997 року наш фонд Hermitage було визнано найкращим у світі за прибутковістю (фонд зріс на 235% за рік і на 718% від початку роботи). Активи під його управлінням зросли з початкових 25 мільйонів до мільярда доларів. Міжнародні видання — "Нью-Йорк таймс", "Бізнес вік", "Файненшл таймс", "Тайм" — публікували про мене репортажі як про "вундеркінда" сучасних фінансів. Клієнти вишиковувалися в чергу, щоб запросити мене на свої яхти на півдні Франції. Хай куди б я не приїжджав, мене засипали запрошеннями на обіди в найкращі ресторани. Це затуманить голову будь-кому, тим паче — тридцятирічному хлопцеві, який розпочав свою справу лише два роки тому.

Озираючись у минуле, тепер я розумію, що слід було бути завбачливим. Усі інвестиції окремо приносили фонду високу прибутковість, але такий приголомшливий успіх явно свідчив про те, що час продавати акції та фіксувати прибуток. Головою я це розумів, але в душі сподівався, що смуга удачі триватиме нескінченно. Усі кошти фонду було вкладено з припущенням, що в Росії нічого не зміниться.

Не всі поділяли мій оптимізм. Насамперед Едмонд Сафра. Він зателефонував мені на початку квітня 1998 року й сказав:

— Білле, мене турбують події в Азії. Чи не час нам продати активи фонду?

Він говорив про економічну кризу в Азії, що вибухнула влітку 1997 року. Тоді Таїланд, Індонезію, Малайзію та Південну Корею сколихнули економічні бурі, що

спричинили падіння місцевої валюти та нездатність уряду сплачувати державні зобов'язання.

— Думаю, нам варто триматися запланованого курсу й перечекати бурю, Едмонде. У Росії все буде гаразд.

— Як ти можеш говорити про це з такою впевненістю? Адже ми вже зазнали серйозних збитків.

У його занепокоєнні був сенс. У січні 1998 року фонд втратив 25 відсотків своєї вартості, але до квітня нам удалося відіграти приблизно половину втраченого, і я був переконаний, що справи покращаться.

— Ринок зараз знову зріс. Коли все втрясється, ми повернемо й інше.

— Скажи мені, що дає тобі таку впевненість? — спитав він. З тону розмови я зрозумів, що мої слова не переконали його.

— Побоювання, що Росія перебуває на межі кризи, не ґрунтуються на базових показниках, це тільки здається так.

— Ти про що?

— Ну, по-перше, у Росії з Азією торговельний оборот невеликий. По-друге, Росія з нею не конкурує. І, по-третє, бізнес Азії не інвестує в Росію. Не уявляю, як азійські проблеми можуть перенестися сюди.

Витримавши паузу, Едмонд сказав:

— Дуже хочу сподіватися, що ти маєш рацію, Білле.

Я також на це сподівався. На жаль, я дуже помилявся.

Проте я повністю випустив з уваги те, що світ перетворився на єдиний "океан ліквідності": якщо десь виникає цунамі, воно зачепить всіх. Зазнавши збитків в Азії, великі інвестори відразу почали позбавлятися від ризикованих активів, незалежно від їхньої географії. Росія була однією з перших.

Паніка серед інвесторів створила катастрофічну ситуацію для російського уряду. Величезний дефіцит бюджету минулих кількох років змусив державу позичити на покриття соціальних потреб 40 мільярдів доларів під тримісячні рублеві облігації, так звані ДКО — державні короткострокові облігації. Тобто, тільки щоб утриматися на плаву, російський уряд мав кожні три місяці випускати нові облігації в рахунок погашення старих на суму 40 мільярдів доларів. Крім того, щоб залучити інвесторів, доводилося виплачувати за облігаціями дохід понад 30 відсотків річних. Тому борг зростав як снігова куля.

Навіть у найкращі часи цю стратегію не назвеш розважливою, а під час кризи вона стала згубною.

Країну міг урятувати лише МВФ — Міжнародний валютний фонд. Навесні 1998 року всі московські брокери та інвестори тільки й говорили про втручання МВФ.

Цікаво, що російський уряд не поділяв наших ейфорійних сподівань на допомогу МВФ. Не знаю, чим це пояснювалося — зарозумілістю чи дурістю, але Кремль зайняв жорстку позицію, тоді як фонд слід було благати на колінах.

У середині травня в Росію прибув Ларрі Саммерс, тоді заступник міністра фінансів

США. Він повинен був вирішити, що Сполученим Штатам робити у зв'язку з фінансовою кризою, що насувалася. Оскільки США були найбільшим учасником МВФ, думка Саммерса впливала на подальші кроки цієї організації. Усі західні політики розуміли, що Саммерс один з наймогутніших людей у світі фінансів. Проте, дізнавшись, що посада Саммерса називається лише "заступником міністра фінансів", тодішній прем'єр-міністр Російської Федерації Сергій Кірієнко образився й відмовився з ним зустрічатися. Через кілька днів, 23 травня 1998 року, у Росію на переговори про двадцятимільярдний кредит приїхала делегація МВФ. Зіткнувшись з такою самою дурістю, вона була змушена припинити подальші обговорення. В обох випадках і Саммерс, і делегація МВФ залишили країну, так і не досягнувши домовленості.

За відсутності фінансової допомоги від МВФ російському уряду для підтримки ринку облігацій та залучення покупців довелося збільшити ставку дохідності з 30 до 44 відсотків. Але ефект виявився прямо протилежний. Замість того щоб скористатися такою щедрою пропозицією і накупити російських облігацій, інвестори з Волл-стріт відчували фальш. Вони міркували так: навряд чи від хорошого життя Росія підіймає і так величезні ставки з 30 до 44 відсотків, тому краще триматися від цього якомога далі.

Відсутність довіри спричинила обвал російського фондового ринку. У травні наш фонд упав на 33 відсотки, а з початку року на 50 відсотків.

Едмонд мав рацію.

Фонд стояв перед вибором: продавати акції, якими він володіє, зараз, коли втрати вже становили 50 відсотків, або не піддаватися паніці та чекати, доки ринок відновиться. Думка назавжди зафіксувати п'ятдесятивідсотковий збиток була болісною. Я вважав, що ринок вже досяг дна, і запропонував не продавати акції, що були у фонду, в очікуванні допомоги МВФ.

На початку червня почали ширитися чутки, що переговори з МВФ поновилися. Ринки пожвавішали, і дохідність фонду лише за тиждень зросла на дев'ять відсотків. Однак наступного тижня чутки не підтвердилися, і фонд упав на вісім.

До липня ставка прибутковості за російськими облігаціями досягла небувалих 120 відсотків. Стало зрозуміло: якщо МВФ не втрутиться, то Росію, безумовно, чекає дефолт. Ключові постаті, як-от Ларрі Саммерс та технократи з МВФ, могли скільки завгодно злитися на російський уряд за зверхність, але вони чудово розуміли, що неконтрольований дефолт Росії загрожує катастрофою всім, й останньої миті США підтримали план надання їй фінансової допомоги. 20 липня МВФ і Світовий банк схвалили кредитний пакет розміром 22,6 мільярда доларів і відразу виділили Росії перший транш обсягом 4,8 мільярда доларів.

Побачивши заголовки з цією новою, я відчув полегшення. Від потоку поганих звісток мої нерви були на межі, а тепер з'явилася надія. Здавалося, що пакет цих заходів екстреної допомоги врятує і країну, і фондовий ринок, а відтак активи інвесторів фонду. Протягом наступного тижня фонд відіграв 22 відсотки втрат. Телефони знову розривалися: мені надходили дзвінки від клієнтів та брокерів, і ми почали міркувати, як відновлюватиметься ринок.

Утім, я занадто рано почав святкувати перемогу. Російські олігархи побачили в цій допомозі не захист, а дійну корову, скориставшись якою, можна обміняти свої рублі на долари й переказати їх з Росії кудись далеко. За наступні чотири тижні вони конвертували шість із половиною мільярдів доларів, і країна опинилася в тому ж становищі, що й до втручання МВФ.

Окрім втрат на фінансовому фронті, ще більшої поразки я зазнав в особистому житті: мій шлюб тріщав по швах. Після випадку із "Сіданко" Сабріна затаїла на мене образу. Рішення дати відсіч Потаніну здавалося їй зрадою, і вона вмовляла мене переїхати до Лондона. Я нагадував їй, що, попри всі небезпеки, вона сама дала згоду на переїзд до Москви. Але Сабріна дивилася на це інакше. Мої аргументи про обов'язки перед інвесторами вона також не сприймала.

Нам ставало дедалі важче знайти точки дотиків. Якщо не брати до уваги турботу про нашого сина (а з цим вона справлялася чудово), єдиною стороною сімейних відносин, у якій вона брала активну участь, було планування спільного відпочинку. Тільки там ми з дружиною проводили разом понад тиждень поспіль. Сподіваючись, що відпустки нас зблизять, я надавав їй цілковиту свободу вибирати подорожі.

На початку літа, ще до обвалу російських фінансів, Сабріна забронювала номер у готелі "Вілла д'Есте" на озері Комо в Італії. Номер у цьому п'ятизірковому готелі обходився тисячу двісті доларів на день — більше ніж я витратив за ціле літо канікул після закінчення університету. Мені завжди було ніяково від марнотратного відпочинку, незалежно від того, міг я собі це дозволити чи ні. Моя мама, яка пережила нацистські переслідування євреїв у 1930–1940-х, прищепила мені звичку не витрачати гроші на надмірності, оскільки це безглуздо й безвідповідально.

У моєму становищі це було абсурдно, але все одно не міг себе змусити платити по тридцять доларів за каву з круасаном на сніданок. Мені здавалося настільки непристойним розкидатися грошима, що я чіплявся за будь-який привід не ходити на ранкову трапезу, і просив дружину просто захопити мені пару булочок.

Час для поїздки видався невідповідним. Ринки витанцьовували то вгору, то вниз на п'ять відсотків на день, і мене просто прив'язало до робочого столу. Але, якби я скасував відпустку, це стало б останньою краплею в стосунках із Сабріною. Тому в середині серпня я полетів до Мілана, взяв машину й зустрівся з дружиною та сином на озері Комо.

Контраст між озером Комо та Москвою був приголомшливий. У Москві всі агресивні, озлоблені, напружені — а в Італії панував безтурботний спокій, засмаглі обличчя людей випромінювали щастя. Ми влаштувалися в розкішному номері з двома спальнями, і я вийшов посидіти на терасу. Дивився на дзеркальну гладінь гірського озера, низку альпійських гір, людей, які відпочивали на березі, і не міг повірити, що все це наяву. Було тепло й тихо. У повітрі віяло ароматом соснового лісу. Усе це здавалося якоюсь казкою.

Я спробував не звертати уваги на гойдалки ринку й зарядитися позитивними емоціями. Марно. Спокій приходив лише на світанку, коли прокидався Девід. Поки

Сабріна спала, я одягав його, годував із пляшечки, і ми кілька годин гуляли в цілковитій ідилії вздовж акуратних галявин готелю. Я насолоджувався сімейним щастям.

Але вранці 18 серпня — ми з Девідом повернулися з прогулянки й сиділи на терасі з краєвидом на озеро, а Сабріна приймала ванну — з Москви зателефонував Вадим у стані, близькому до паніки.

— Білле, схоже, це справді відбувається.

— Що саме?

— Рубль у вільному падінні. Уряд більше не підтримує його. Аналітики кажуть, що падіння зупиниться лише після 75 відсотків.

— Ох, нічого собі... — Я поставив склянку з водою на кований столик. Я був вражений. З кущів випурхнув чорний птах і полетів до озера. Девід щось радісно пробелькотів йому навздогін.

— Це ще не все, Білле. Російський уряд оголосив, що відмовляється від зобов'язань щодо внутрішнього боргу.

— Як? Навіщо відмовлятися від зобов'язань, коли вони можуть надрукувати грошей, щоб за них розплатитися? Не бачу логіки.

— У їхніх діях немає логіки, — втомлено промовив Вадим.

— Як на це реагують ринки? — спитав я, готуючись до найгіршого.

— Тут цілковитий обвал. Заявки на покупку зійшли нанівець. Зрідка відбуваються поодинокі угоди за ціною, нижчою на 80–95 відсотків.

Я не став нічого більше говорити, взяв Девіда на руки та зайшов у номер. Я не міг уявити собі такого в найкошмарніших снах. До розмови з Вадимом я вважав, що ринок уже досяг дна.

Тієї ж миті мені стало ясно: треба терміново повертатися в Москву.

Коли я повідомив новину Сабріні, вона спитала, чому я не можу розібратися з цим звідси, з готелю. Я спробував пояснити серйозність ситуації, але вона відмовлялася розуміти. Я поспішив зібрати речі та на прощання спробував обійняти Сабріну, але вона відсторонилася. Я взяв на руки Девіда й міцно обійняв дитину.

Увечері я вже був у Москві. Коли стихла хвиля паніки, стала зрозуміла шкода: фонд втратив 900 мільйонів доларів, або 90 відсотків вартості. Оце було справжнє дно!

Неможливо описати словами, як це позбутися 900 мільйонів доларів. Мене ніби самого випатрали. Кілька тижнів я відчував ломку в усьому тілі, наче його придавило важким тягарем. Збитки були не лише матеріальними: два роки я розхвалював перспективи інвестицій у російську економіку — й ось так грандіозно підвів своїх інвесторів.

А потім ще публічне приниження. Журналісти, які раніше підносили мене на п'єдестал, з таким же ентузіазмом почали картати за провал. Здавалося, що я жертва страшної автомобільної катастрофи, і водії пригальмовують розглянути понівечене тіло й понівечені металеві уламки.

Усе ж у голові крутився лише один варіант: залишатися. Я маю повернути гроші,

які втратили клієнти через мене. Я не збирався тікати з Росії з підібганим хвостом і не міг допустити, щоб мене запам'ятали таким.

15. На дні

Я картав себе за все, що сталося. Але з подивом виявив, що багато інвесторів не думають про це. Вони переймалися значно серйознішими проблемами. До початку кризи російські державні облігації приносили понад тридцять відсотків прибутку, і більшість людей вважали їх надійнішими вкладеннями, ніж акції. Багато хто навіть брав кредити, щоб купити якомога більше облігацій. Тому наш середній інвестор вклав у облігації у п'ять разів більше коштів, ніж у фонд Hermitage.

Мої інвестори знали, що в гіршому разі можуть втратити вкладені кошти, але ніхто навіть уявити не міг, що це станеться з облігаціями.

Бені Штайнмец, ізраїльський алмазний магнат, який звів мене з Едмондом, зазнав великих збитків, через що йому довелося продати свою частку у фонді Hermitage. Було шкода втратити такого партнера, але, на щастя, залишався Едмонд. Принаймні я так думав.

У травні 1999 року, вирушивши на вихідні до Лондона, я прочитав у "Файненшл таймс", що Едмонд Сафра продав свій "Республіканський національний банк" великому британському банку "Ейч-Ес-Бі-Сі". Він, як і Бені, зробив велику ставку на ринку російських облігацій і програв. На його вік випало більше ринкових злетів і падінь, ніж я міг порахувати. Едмонд пережив би фінансову кризу й рухався далі, але незадовго до всіх цих подій у нього розвинулася хвороба Паркінсона, і я сам помічав, як за час нашого партнерства стан його поступово погіршується. Іноді його було важко розуміти під час розмови. З якоїсь причини він не готував собі заміну, тому, якби раптом щось трапилося, замінити Сафру було просто нікому. Усе це змусило Едмонда якнайшвидше продати банк, і пропозиція від "Ейч-Ес-Бі-Сі" була дуже доречною.

Відхід Едмонда став для мене важким ударом: один з найблискупіших фінансистів світу більше не був моїм партнером.

Сімейне життя теж летіло шкереберть. Після мого поспішного від'їзду, яким завершилися наші італійські канікули, стосунки із Сабріною зовсім зіпсувалися. Розлука, стрес і відстань, що розділяла нас, гнітили дедалі більше. Щоразу, коли я прилітав до Лондона, ми сварилися. Схоже, справа йшла до розлучення, але я з усіх сил намагався цього уникнути. Спочатку запропонував звернутися до сімейного консультанта. Ми змінили трьох спеціалістів, але це не допомогло. Я пробував прилітати відразу на три-чотири дні, але здавалося, що моя присутність більше дратує Сабріну, ніж тішить.

Усе ж таки Сабріна організувала для нас черговий сімейний відпочинок. Вона вибрала готель "Елунда Біч" на березі моря в Греції. Ми вирушили туди в серпні 1999 року. З тієї миті, як ми прибули туди, вона закохалася в це місце й була, на диво, мила та привітна, навіть ніжна зі мною: ні тобі холодних поглядів, ні суперечок про мою

роботу та інвесторів. Це мене здивувало. Другого вечора ми навіть залишили Девіда із запрошеною на вечір нянею й вирушили вдвох у місцеву таверну. За вечерею я розповідав дружині про Росію, а вона невпинно розхвалювала успіхи Девіда. На кілька годин я повірив, що все не так уже й погано, і наші стосунки налагоджуються, немов за помахом чарівної палички. Я ледь не спитав, що ж викликало таку чудову зміну її настрою, але вирішив не випробувати долю. Пам'ятаю навіть, як за десертом вона розсміялася у відповідь на якийсь дурний жарт.

Наступний день теж минув чудово. Ми провели весь день на пляжі. Девід так добре грав у піску, що ми попросили принести обід під тент. На заході сонця ми повернулися в номер покласти Девіда спати. Я подумав, що, може, Сабріна з якоїсь невідомої причини вирішила залишити колишні розбіжності, і тепер усе буде гаразд.

Коли Девід заснув, я пішов у душ змити з себе наліт солі та крему від засмаги. Поки я заколисував сина вечірньою казкою, Сабріна вже встигла освіжитися й читала журнал у спальні. Після душу я наповнив умивальник гарячою водою й почав голитися. Усе мало вигляд як ілюстрація бездоганного сімейного відпочинку.

Я вже закінчував, роблячи останній рух бритвою, коли на порозі ванної з'явилася Сабріна.

— Білле, нам треба поговорити.

Я опустил бритву й глянув на Сабріну в дзеркалі.

— Звісно. Я слухаю.

— Я більше не хочу бути твоєю дружиною, — рівним голосом промовила вона.

Бритва випала в мене з рук, і я почав нищпорити в піні, щоб виловити її. Я вимкнув воду, схопив рушник і повернувся до Сабріни.

— Що?

— Я більше не хочу бути твоєю дружиною. Я більше так не можу.

— Але ж ми так чудово проводимо час... — мляво заперечив я.

— Авжеж. Я була привітною, бо прийняла рішення. Тепер у мене немає причин злитися. — Вона м'яко посміхнулася й повернулася до спальні, залишивши мене наодинці з власними думками.

Я був розчавлений новиною, але, на диво, водночас відчув полегшення. Ми опинилися в безвихідному становищі: я не хотів жити "нормальним життям" і ходити на "нормальну роботу" в Лондоні, як наполягала Сабріна, а вона не хотіла мати нічого спільного з моїм божевільним життям у Москві. Нас важко було назвати сім'єю. Продовжувати стосунки лише заради збереження шлюбу, навіть якщо я не хочу його руйнувати, було неправильно. Я певною мірою був вдячний Сабріні за те, що в неї, на відміну від мене, вистачило рішучості поставити крапку.

Решта відпочинку минула спокійно. Попри зіпсовані сімейні стосунки, нам було добре разом, поряд був наш малюк. Ми раптом перетворилися на друзів, а не на розлучене подружжя, яке терпіти не може одне одного. Коли відпустка добігла кінця, ми поїхали в аеропорт. Перш ніж повернути до виходу на свій рейс, Сабріна сказала:

— Білле, мені справді дуже шкода. Я знаю, що винна.

— Нічого, — відповів я. Дуже мило з її боку, але я знав, що моєї провини в усьому цьому не менше.

— Ми хороші люди, Білле. Ти добрий батько, сподіваюся, що і я хороша матір. Просто, мабуть, не судилося.

— Розумію.

Вона поцілувала мене в щоку, попрощалася і пішла — з Девідом у візку. Я дивився їм услід, мене переповнювало знайоме відчуття втрати. Я всім еством відчув страшну порожнечу. Втрачати кохання виявилось набагато важче ніж гроші.

Я повернувся до Москви. Уже починалася осінь, і я почував себе холодно та самотньо. Втішало лише те, що, попри величезні втрати, ми не здавалися та продовжували працювати.

Дивна річ: в індустрії гедж-фондів, якщо ти втрачаєш тридцять або сорок відсотків, клієнти забирають усі гроші, що залишилися, і фонд змушений відразу ж закритися. Однак, якщо втратити 90 відсотків, як це трапилося 1999 року з фондом Hermitage, більшість інвесторів скажуть собі: "Та яка вже тепер різниця... Може, краще почекати й подивитися, раптом фонду вдасться надолужити втрачене".

Попри невтішні показники фонду, після обвалу в ньому залишалося сто мільйонів інвестицій. Комісійних із цієї суми вистачало на оренду й утримання невеликого офісу, що давало нам змогу продовжувати.

Тільки робити було майже нічого. Якщо порівняти з піком ринку, обсяги торговельних операцій на початку 1999 року впали на 99 відсотків — зі ста мільйонів доларів на день до одного мільйона. Більшість позицій фонду стали такими неліквідними, що навіть за бажання продати їх було неможливо. Зникли й приводи зустрічатися зі старими та новими інвесторами: ті, хто хотів запросити мене на яхту, тепер не знаходили й п'ятнадцяти хвилин на чашку чаю в моєму товаристві.

Найважче було вечорами після роботи, коли всі розходилися по домівках. Я мешкав у добре облаштованій квартирі неподалік Красної площі. У ній стояла дорога кухня фірми "Поггенполь", а ванна кімната була оснащена джакузі та сауною. Прекрасний будинок, якби в ньому була жіноча рука. Я не тримав там майже ніяких особистих речей. Квартирі бракувало домашнього тепла й затишку, там було порожньо й стерильно, і все це лише посилювало відчуття самотності.

Дні зливалися в один, я відчужено спостерігав за агонією ринку, поки 3 грудня не задзвонив телефон. То був Сенді Койфман, права рука Едмонда. Він пішов з "Республіканського національного банку" після того, як Едмонд продав його "Ейч-Ес-Бі-Сі", але ми залишалися на зв'язку. Зазвичай його голос звучав зосереджено й рішуче, але того дня я ледве впізнав його.

— Білле, я змушений повідомити дуже сумну новину...

Здається, інших новин останнім часом я не отримував.

— Що трапилося?

— Едмонд помер.

Останнє слово він вимовив насилу, і я відчував, як колишній військовий льотчик

ледь стримує сльози.

— Що?..

— Він помер, Білле. Загинув під час пожежі вчора у своїй квартирі в Монако.

— Під час пожежі? Що ти говориш?

— Я поки не знаю деталей... — Сенді вдалося взяти себе в руки. — Поліція не розкриває подробиць, а його дружина Лілі шокована. Як ми зрозуміли, якийсь чоловік, один з нічних доглядальників Едмонда, інсценував вторгнення в будинок, влаштував підпал, й Едмонд з другою доглядальницею, сховавшись у броньованій кімнаті, загинули — задихнулися димом, що просочився в приміщення.

У мене не було слів. Сенді теж мовчав.

— Боже мій, Сенді, — нарешті промовив я. — Це страшна новина... Я так шкодую...

— Дякую, Білле. Я ще зателефоную, коли стануть відомі подробиці. Я просто хотів, щоб ти дізнався про це від мене.

Я обережно й безшумно поклав слухавку. Це була остання крапля. Я вже встиг прийняти те, що втратив Едмонда як ділового партнера, але він завжди був для мене не просто партнером. Едмонд Сафра був моїм наставником, прикладом для наслідування. А тепер його не стало.

16. "Вівторки з Моррі"^[11]

1999-й був найгіршим роком у моєму житті, і я сподівався, що нове тисячоліття змінить усе на краще. Але Новий рік настав і минув, а жодних покращень на горизонті не виднілося.

На додачу до цього Москву залишили всі мої знайомі. Зазвичай щочетверга ми грали вдома в покер. У найкращі часи — у середині 1997 року — до мене приходило тринадцять друзів, але до січня 2000-го з цієї компанії в Москві залишився я один, як останній пасажир біля багажної стрічки в аеропорту: усі розібрали валізи і роз'їхалися додому, а я стою на самоті, дивлюся, як зі скрипом кружляє й кружляє стрічка, і відчуваю, що багаж мій втрачено назавжди.

У Москві я залишився з єдиної причини: я дав собі слово хай там що повернути інвесторам втрачені під час кризи гроші.

Загалом, ситуація в післякризовій економіці робила це завдання здійсненним. Фонд інвестував в акції багатьох російських нафтогазових компаній. Ці компанії продавали нафту, отримуючи долари, а свої витрати оплачували в рублях. Обсяги їх продажу залишилися на колишньому рівні, тоді як витрати через девальвацію рубля знизилися на 75 відсотків. Інакше кажучи, коли витрати компанії зменшуються, її прибуток зростає. Я підрахував, що в результаті девальвації рубля прибуток компаній, акції яких були в портфелі нашого фонду, зростуть в одних на 100 відсотків, а в інших на всі 700. За інших умов це має викликати натхненне зростання акцій цих компаній на ринку.

Але тільки "інших умов" не було. До кризи олігархи, які володіли контрольними

пакетами акцій цих компаній, здебільшого намагалися поводитися більш-менш справедливо до власників невеликих пакетів акцій. Чому? Та просто їм хотілося отримувати так звані "легкі гроші" з Волл-стріт. Тоді західні інвестиційні банкіри казали їм: "Ми допоможемо вам із грошима, але не ображайте своїх акціонерів". Ось вони їх і не чіпали.

Така домовленість добре працювала до дефолту й певною мірою тримала олігархів у шорах. Але після краху іноземних банкірів, які так чи інакше займалися російськими компаніями, було звільнено, а ті, що залишилися, терміново запевнили своє керівництво, що про Росію й гадки не мали. Коли 1999 року російські олігархи почали телефонувати своїм банкірам у пошуках "легких грошей", їм просто ніхто не відповів. Одного дня вони стали вигнанцями й втратили шлях на Волл-стріт.

Девальвація відкрила олігархам доступ до казкового прибутку, а чинники, що стримують, зникли. Тепер нічого не заважало їм красти з розмахом. Справді, навіщо ділитися прибутком із дрібними акціонерами? Хіба вони це заслужили? Ні, звичайно. Адже від них одні проблеми й жодної користі.

Гальма злетіли, й олігархи пустилися берега. Почалася оргія крадіжок, у справу йшли будь-які засоби. За цілковитої атрофії правоохоронної системи винахідливість олігархів не знала меж: виведення активів, розмивання часток власності, трансферне ціноутворення, відверта крадіжка грошових потоків компаній — далеко не повний репертуар.

Цією серйозною проблемою були стурбовані майже всі підприємці Росії. Але, крім мене, у Москві, мабуть, не було настільки безрозсудних людей, щоб відкрито говорити про зловживання олігархів. Я зробив репутацію, вигравши боротьбу за "Сіданко", і на початку січня 2000 року мене запросила Американська торговельна палата в Москві. Тема виступу — боротьба з порушеннями принципів корпоративного управління.

Як практичний приклад я вирішив узяти нафтову компанію "ЮКОС". Можна було вибрати будь-яку російську компанію, але "ЮКОС" був взірцем через велику кількість скандалів з міноритарними акціонерами. Я алегорично назвав свою доповідь "Збройні сили корпоративних зловживань", маючи на увазі різні способи обмеження прав дрібних акціонерів й інвесторів. Так, "армія" символізувала трансферне ціноутворення, "флот" — виведення активів, а "морська піхота" — розмивання акціонерного капіталу.

Захід було заплановано о восьмій ранку. Коли снігову січну темряву опів на сьому сколихнув будильник, я насилу змусив себе вибратися з ліжка. За вікном було темно, мінус двадцять градусів, вулиці заповнені снігом. Російська фондова біржа відкривалася лише об одинадцятій, я приходив в офіс якраз до відкриття торгів і тому не мав звички прокидатися рано. Та й хто в засипаній снігом Москві піде слухати якусь промову так рано? Якби не виступати, я б і сам не пішов.

За чверть восьма по мене заїхав Олексій. До Американської торговельної палати було близько. Після прибуття я з подивом виявив, що зала засідань заповнена. Я увійшов і злився з натовпом чоловіків середнього віку в сірих костюмах. У цій

однорідній масі неможливо було не помітити гарну молоду жінку в червоно-оранжевій сукні. Її волосся було зібране в тугий пучок, як у балерин. Несподівано я відчув, що марно прокинувся так рано. Мені треба було пробиратися до трибуни, але ноги не слухалися й несли мене до незнайомки.

Підійшовши ближче, я простяг руку:

— Здрастуйте, мене звуть Білл Браудер.

Її прохолодна долоня відповіла твердим рукостисканням.

— Олена Молокова, — відповіла вона офіційно-діловим тоном.

— Що привело вас сюди в такий ранній порі?

— Я цікавлюся інвестиційним кліматом Росії.

Я вручив їй візитівку. Вона неохоче відкрила сумочку й простягла свою у відповідь. Поглянувши на картку, я зрозумів, що Олена Молокова працює в американській піар-компанії, яка консультує Михайла Ходорковського, голову правління "ЮКОС". Усе збігалося. Я збирався розкритикувати їхнього найбільшого клієнта, і вони надіслали свою людину оцінити шкоду.

— То ви цікавитеся інвестиційним кліматом? — мій голос явно дивував.

— Звісно, ми їм цікавимося, пане Браудер, — безкомпромісно відповіла вона.

— У такому разі радий, що ви прийшли.

Я рушив далі, але незнайоме відчуття не залишало мене й ніби магнітом тягнуло назад. Мені здалося, що між нами прискочила іскра. Попри ранній і темний ранок, я відчував величезний заряд бадьорості та виступив відмінно. Я говорив з потрібною енергією, вдавався до влучних порівнянь, описуючи драматичні події, що відбуваються з міноритаріями. Публіка добре сприйняла виступ. Але на Олену він, схоже, не створив особливого враження. Я кидав погляди в її бік частіше ніж слід, але вона не змінювала виразу обличчя — професійна строгість без натяку на усмішку. Мені дуже кортіло поговорити з нею після виступу, але мене так щільно обступили слухачі, що я лише краєм ока помітив, як віддаляється із зали та мого життя яскрава сукня.

На щастя, у мене залишилася її візитівка. Вона ледве дірку не пропала в кишені. Мені дуже хотілося миттєво з офісу зателефонувати Олені, але, навіть узявши себе в руки, я протримався лише годину. Я почував себе ніби школяр — як би так запросити дівчинку на побачення й не бути водночас надто настирливим.

Вона взяла слухавку із сьомого гудка й, здавалося, не горіла бажанням мене знову почути. Але все ж таки прийняла запрошення на обід, хоч і давши зрозуміти, що він буде лише діловим. Ну й добре, треба ж із чогось починати.

Ми зустрілися через тиждень у "Скандинавії" — шведському ресторані на Тверській, неподалік Пушкінської площі. Спочатку ми відчували деяку незручність, адже нічого не знали про плани співрозмовника. Олена, мабуть, думала, що я хочу поговорити про російський бізнес, "ЮКОС" та корпоративне управління, тому здивувалася, коли я почав ставити особисті запитання — утім, вона їх майстерно оминала. До середини обіду ми обоє зрозуміли, що перебуваємо на різних хвилях. Попри це моя наполегливість принесла нехай невеликі, але плоди. Олена залишалася

загадкою, проте за час розмови я переконався, що вона не лише гарна, а й дуже розумна. Олена з відзнакою закінчила МДУ й захистила одразу дві кандидатські дисертації: з економіки та політології. А факт роботи на опонента робив її страшенно привабливою в моїх очах, ще більше ніж під час першого знайомства.

Так чи інакше, я повинен був знайти підхід до цієї жінки.

Якби вона була іншою, усе здавалося б просто. У Москві іноземці, особливо заможні, перебували в статусі топмоделей. Деякі дівчата були готові кинутися в наші обійми (і навіть у ліжко) майже під час першої зустрічі. Не доводилося ні упадати, ні зваблювати цікавими розмовами: досить сказати "привіт", як вас одразу обвивала якась струнка дівчина з ідеальними губками й важким поглядом, поки ви швидко думали, де тут найближче ліжко чи окремий номер.

Я знав, що завоювати її прихильність буде непросто, але був налаштований рішуче. Таких дівчат, як Олена — розумних, самостійних і незалежних, можна зустріти в Лондоні, Парижі або Нью-Йорку — таких, що не жадають чоловіка заради грошей або підвищення самооцінки. Невдовзі після нашого обіду я знову зателефонував і запропонував зустрітися цього разу за вечерею. Напевно, я вибрав правильний підхід: нехай без особливого ентузіазму, але Олена прийняла запрошення.

Ми вирушили до китайського ресторану "Мао". Вона здавалася ще більш відстороненою, ніж раніше. Відчуваючи мої приховані мотиви, Олена трималася насторожі. Ми сіли за стіл. Її обличчя зберігало спокійний вираз. Звісно, це тільки розпалювало мій інтерес. Якийсь час ми просто говорили ні про що, а потім я запитав:

— Бачили статтю Лі Волоски у "Форін афферс"? Про те, що Америці слід ставитися до російських олігархів як до знедолених?

Олена несхвально наморщила носик.

— Ні, не доводилося.

— Цікава стаття, — продовжив я, пригубивши червоного вина. — Автор пропонує американському уряду не давати в'їзних віз олігархам з Росії.

В Олени була витончена шия й білосніжна шкіра, і поки я говорив, вона зашарілася.

— З чого американцям так поводитися з росіянами? У світі повно поганих людей. Це просто лицемірство, — заявила вона, ніби я образив її.

— Зовсім ні. Олігархи — чудовиська, і взагалі треба ж з чогось починати, — спокійно заперечив я.

Я, мабуть, зачепив за живе, й атмосфера зустрічі кардинально змінилася. І навіть якщо я заговорив про цю статтю? Мені хотілося завоювати прихильність Олени, а не розсердити її. Я змінив тему, але шкода вже була заподіяна. Прощаючись, ми формально поцілувалися в обидві щоки. Я дуже захопився цією жінкою, але виявив непробачну нетактовність щодо її батьківщини. Повертаючись додому, я був певен, що ніколи її більше не побачу. Решту вечора я картав себе за зіпсоване побачення й не міг позбутися відчуття, що робочі неприємності впливають на несміливу спробу завести романтичні стосунки.

Фонд, як і раніше, мав труднощі, російська економіка все ще не вибралася з кризи, а олігархи, зважаючи на все, готові до наступу на наші останні активи. І в роботі, і в стосунках із цією недосяжною жінкою я ніби натикався на стіну. Розхвилюваний пристрастями, я годину крутився в ліжку, марно намагаючись заснути. Зрештою взяв телефон і зателефонував другові — Алану Каллісону з газети "Волл-стріт джорнал". Уже була майже північ, але це не мало значення. Алан завжди засиджувався допізна, тому я міг застати його й поговорити. Я поскаржився йому на невдале побачення, і він висловив мені звичайні в таких випадках співчуття. Десь на середині щирої історії я згадав ім'я Олени.

— Стривай, — перебив мене Алан, — у тебе було побачення з Оленою Молоковою?

— Взагалі навіть два.

— Ого, Білле, це само собою велике досягнення! До неї багато хто намагається залицятися.

— Ех, мабуть, комусь пощастить більше. Я все зіпсував.

— Ну й забудь. У Москві мільйон найкрасивіших дівчат.

Я знизав плечима й тихо промовив:

— Таких, як вона, немає.

Алан не дуже співчував, і ми незабаром попрощалися. У результаті мені вдалося таки заснути, і наступного ранку я був сповнений рішучості жити далі й забути Олену. Людина я зайнята, роботи повно, навколо й справді багато інших красунь, варто тільки захотіти...

Тільки ось хотів я не цього. Та й забути Олену ніяк не вдавалося. Через тиждень після вечері в "Мао" я вирішив, що треба виправляти ситуацію.

Але як?

Як відновити контакт і не мати вигляду, ніби в чомусь виправдовуєшся чи щось доводиш? Усе, що я запам'ятав, окрім того, що Олена не згодна зі мною щодо олігархів, це історія про те, як вона втратила батька. Він помер від серцевого нападу три роки тому. Олена розповіла, що він помер раптово, а найжахливіше — що вона не встигла з ним попрощатися й дуже багато йому сказати.

Історія її батька нагадала мені про нещодавно прочитану книжку "Вівторки з Моррі". Я написав Олені коротку записку, поклав у конверт разом зі своїм екземпляром книжки й попросив Олексія доставити в офіс Олени. У листі було сказано:

Дорога Олено!

Після того як ти розповіла мені про свого батька, я не міг не думати про тебе, читаючи цю книжку. Вона про людину, яка вмирає від невиліковної недуги. Вона прагне, поки залишилися сили, висловити

думки, що накопичилися за довге життя. Не знаю, чи знайдеться в тебе час прочитати її, але сподіваюся, що вона торкнеться твого серця так, як торкнулася мого.

З теплотою про наші зустрічі,

Білл

Зізнатися чесно, я не дуже розраховував на успіх цієї витівки, хоча книжка створила на мене сильне враження. Відправляючи екземпляр Олені, я боявся, що вона сприйме це якось інакше, мовляв, я троянським подарунком намагаюся пробратися в її серце.

Минув тиждень. Звісток від Олени не було, і я вже повірив, що ситуація непоправна, аж раптом ще через тиждень, Світлана, нахилившись через робочий стіл, повідомила:

— Білле, вам дзвінок від Олени Молокової.

Серце застукало частіше. Я підняв слухавку.

— Так?

— Привіт, Білле.

— Здрастуйте, Олено. Ти... ти одержала від мене книжку?

— Так.

— І як? Мала час прочитати?

— Так. — Її голос звучав м'якше ніж раніше. Я не міг стверджувати напевно, але, здавалося, вуаль непроникності підіймалася.

— Сподобалася?

Вона зітхнула:

— Дуже. Я щойно завершила читання, і книжка справді зворушила мене до глибини душі. Спасибі тобі.

— Я дуже радий. Тобто я хочу сказати, будь ласка. Немає за що.

— А ще я була здивована...

Тепер її тон трохи змінився, і в голосі з'явилися теплі нотки, відкривши особистий простір, який раніше залишався для мене недоступним.

— Так? Чому ж?

— Ну, я зовсім не уявляла, що ти така чуйна людина.

Я відчув її усмішку.

— Та годі, я не знаю, настільки я чуйний.

У розмові виникла пауза.

— А скажи, ти... не повечеряєш зі мною ще раз?

— Так.

За кілька днів ми зустрілися в "Маріо". Це був дорогий італійський ресторан, деякі відвідувачі були схожі на мафіозі, але там чудово готували різні й дуже смачні страви італійської кухні. Я прийшов перший і зайняв позицію біля барної стійки, а коли метрдотель підвів Олену, подумав, що він помилився, так неймовірно вона перетворилася. Світле волосся, раніше зібране в тугий пучок, м'якими локонами спадало з плечей. Помада червоного відтінку виразно окреслювала лінію губ, а чорна стильна сукня облягала більше ніж усі костюми, у яких мені доводилося її бачити. Вона була не просто красивою, а надзвичайно привабливою. Схоже, для неї це було перше справжнє побачення зі мною.

Ми сіли за стіл. Цього разу ми не обговорювали олігархів, корпоративне управління чи роботу, а розповідали одне одному про себе та свою родину, про мрії та плани — про те, що говорять двоє, коли хочуть зрозуміти одне одного ближче. Це був чудовий вечір. Коли настав час прощатися, я притягнув її до себе за талію й поцілував. Олена не чинила опір і відповіла на мій поцілунок.

Після цього ми щодня говорили телефоном. Я був би радий щодня бачитися з нею, але Олені вдавалося знайти на мене час лише раз на тиждень, а то й рідше. Так тривало три місяці: смачні вечери, цікаві бесіди та пристрасний поцілунок на прощання. Мені хотілося більшого, здавалося, що їй теж, але я ніяк не міг придумати, як зробити наступний крок. Тоді я вирішив, що треба прискорити події романтично.

Наближалися травневі свята, коли багато хто йде у відпустку на десять днів. Я зателефонував Олені в другій половині дня й запитав:

— Як ти дивишся на те, щоб злітати зі мною до Парижа?

Вона зніяковіла. Звісно, я був далеко не першим чоловіком, який хотів відвезти її на край світу, і ми обоє розуміли, що станеться, якщо вона погодиться.

— Мені треба подумати, Білле, — сказала вона після невеликої паузи.

Зателефонувала вона хвилин за десять.

— Я з радістю поїду з тобою, якщо мені дадуть візу.

Я був окрилений згодою, але дуже схвилюваний через візу. Молодим і незаміжнім російським дівчатам було дуже складно отримати візу в західні країни. Були потрібні гори супровідних документів, які доводять, що заявниця не має наміру залишитися на Заході. Мало того, заяву могли розглядати кілька тижнів, а до свят лишалося тільки чотири дні.

Олена зателефонувала до кількох турагенцій. На щастя, саме організовували тур до Парижа, і працівниця агенції ось-ось збиралася нести тридцять паспортів у Посольство Франції. Якщо Олена встигне вчасно підготувати документи, то був шанс швидко отримати візу. Олена постаралася, й, о диво! — їй дали візу наступного дня. Не минуло й тижня після моєї пропозиції, як ми сиділи поруч у салоні літака "Ер Франс", що вилітав до Парижа. Бажаючи створити враження на Олену, я винайняв номер у готелі "Ле Брістоль", одному з найшикарніших готелів не лише у Франції, а й у всьому світі.

Носії у білосніжних рукавичках взяли наші компактні сумки й провели нас у номер. Старовинні бра на стінах, дорогі килими в коридорах, крісла епохи Людовіка XV — я постійно поглядав на Олену, цікавлячись, як вона відреагує на весь цей розкішний антураж. Але на її обличчі, незалежно від настрою, завжди грала легка усмішка. Коли носій відчинив двері в номер, видовище перевершило всі мої очікування, а я за своє життя побачив чимало готельних номерів. Я дав чайові, промимрив слова подяки (на жаль, моя французька залишала бажати кращого) й повернувся до Олени.

Її все це, схоже, не вразило, принаймні вона цього не показала.

— Прогуляймося, — запропонувала Олена.

Ми освіжилися й спустилися на авеню Матіньйон. Париж створений для неквапливих прогулянок, і ми довго бродили, говорячи про дрібниці. Час від часу ми трималися за руки, але недостатньо довго, щоб впевнено стверджувати, ніби я завоював її серце. Тим часом над містом збиралися хмари, і коли ми підійшли до Єлисейських Полів, то відчувалося, що їх ось-ось прорве.

— Пахне грозою, — зауважила Олена.

— Точно.

Ми влаштувалися під парасолькою найближчого кафе. Офіціант приніс теплий хліб, я замовив пляшку бордо. Ми їли мідії у білому вині й картоплю фрі з великої тарілки. Дощ не починався. Я замовив крем-брюле та чай у чавунних чайничках. Щойно подали десерт, як на землю впали перші великі краплі. За кілька секунд вони вже дзвінко барабанили по нашій парасольці. Парасолька була невелика, я присунув свій стілець ближче й обійняв Олену, захищаючи від дощу. Ми сміялися, як діти, дивлячись, як небеса розкрилися й навколо нас закрутилися та помчали потоки води. Олена перебралася до мене на коліна, і ми сиділи так, міцно обійнявшись посеред дощу.

Цієї миті ми вже знали, що належимо одне одному.

17. Розслідування крадіжки

Дивно, як змінює людину закоханість. Повернувшись удвох з Оленою до Москви, я відчув незвичайний приплив сил і був готовий гори звернути.

Моє ключове завдання тоді — зупинити колосальні розкрадання в компаніях, акції яких купував фонд. Фонд Hermitage вже втратив 90 відсотків вартості інвестиційного портфеля через дефолт у Росії, а тепер олігархи розтягували десять відсотків того, що залишилися. Якщо нічого не зробити, то фонд залишиться ні з чим.

Крадіжки відбувалися повсюди, починаючи від банківської сфери й закінчуючи природними ресурсами. Особливими успіхами в цьому вирізнявся газовий гігант "Газпром".

За обсягом видобутку газу й масштабом "Газпром" був однією з найважливіших компаній світу. Але ринкова вартість "Газпрому" становила лише 12 мільярдів доларів. Це менше ніж вартість якоїсь середньої нафтогазової компанії в Америці.

За рівнем запасів вуглеводневої сировини "Газпром" перевершував "Ексон Мобіл" у

вісім разів і "Брітіш Петролеум" у дванадцять, а це найбільші нафтові компанії у світі. Але ціна акцій "Газпрому" в перерахунку на барель запасів була на 99,7 відсотка меншою від ціни акцій тих компаній.

Чому ж вони коштували так дешево? Відповідь була на поверхні: більшість інвесторів на ринку вважали, що 99,7 відсотка активів "Газпрому" розкрадено. Але як можна вкрати буквально все, що належить одній з найбільших компаній у світі? Ніхто не знав напевно, але всі сприймали це як належне.

Попри розмах корупції в країні, я не міг повірити, що керівництво "Газпрому" повністю обібрало свою компанію. Якби я міг довести, що ринок помиляється, то з'явилася б нагода на цьому заробити. Я повинен був вивчити компанію й з'ясувати, що відбувається насправді. Інакше кажучи, треба було розслідувати механізми крадіжки.

Але як до цього підійти? У Стенфордському університеті цього не вчать. Керівництво "Газпрому" спитати про це я не міг. До аналітиків найбільших міжнародних інвестиційних банків я теж не міг звернутися: їх хвилювали лише власні гонорари. Вони віддано зазирали в рот керівництву "Газпрому" й ніколи відкрито не визнали б, що просто під носом відбувається найобурливіша крадіжка.

Розмірковуючи, я згадав про досвід роботи в "Бі-Сі-Джі", який безперечно міг зараз стати в пригоді. Як консультант з управлінських питань я знав, що найкращий спосіб отримати відповідь на складне питання — знайти обізнаних людей і розпитати їх.

Тоді я склав список людей, яким могло бути відомо щось про "Газпром". До нього ввійшли конкуренти, замовники, постачальники, колишні працівники, державні службовці й не лише вони. Я почав запрошувати цих людей на зустрічі, сніданки, обіди, вечери, чай, каву та десерт. Я не хотів їх злякати, тому не розкривав усіх своїх планів — повідомляв, що я західний інвестор і хочу поговорити з ними. На мій подив, приблизно три чверті з чотирьох десятків запрошених погодились на зустріч.

Перший у списку був завідувач відділу планування невеликої регіональної компанії, яка конкурує з "Газпромом". Це був повний лисий чоловік, який носив годинник і пом'ятий сірий костюм у радянському стилі. Я та Вадим зустрілися з ним в італійському ресторані "Доріан Грей", розташованому в самому центрі на набережній Москви-ріки, що навпроти Болотної площі.

Привітавшись і перекинувшись кількома фразами, я одразу перейшов до справи:

— Ми організували нашу зустріч, бо намагаємося з'ясувати, що та як було вкрадено в "Газпромі". Ви добре знаєтеся на газових активах, і я буду дуже вдячний, якщо ви поділитесь своїми знаннями.

Настала невелика пауза — я занепокоївся, що, напевно, перегнув палицю, але тут його обличчя засяяло. Він поклав руки на скатертину й нахилився вперед.

— Дуже добре, що ви запитали. Управлінці з "Газпрому" — найвідчайдушніші шахраї, яких можна собі уявити. Вони крадуть все та вся.

— Наприклад? — запитав Вадим.

— Візьмімо, наприклад, "Таркосаленафтогаз", — продовжив наш співрозмовник, постукуючи ложкою по столу. — Його ж просто повністю забрали з "Газпрому".

— А що це за "Тарко..." хотів було уточнити Вадим, але чоловік уже продовжував, не давши йому закінчити:

— Тарко-Сале — це газове родовище в Ямало-Ненецькому окрузі. У ньому десь 400 мільярдів кубометрів.

Вадим дістав калькулятор і перевів цю цифру в барелі нафтового еквівалента. Сума, що вийшла — 2,7 мільярда барелів нафти — означала, що запасів Тарко-Сале більше ніж запасів американської нафтової компанії "Оксидентал Петролеум", вартість якої становила дев'ять мільярдів доларів!

Мене не так просто здивувати, але те, що хтось "поцупив" із "Газпрому" активи з ринковою вартістю дев'ять мільярдів доларів, збагнути я не міг. Наш співрозмовник на цьому не зупинився: він називав імена, дати та цифри, розповідав про інші вкрадені великі газові родовища. Ми ставили запитання й заповнили інформацією сім сторінок блокнота. Після двох годин ми вирішили завершувати обід, інакше співрозмовник міг продовжувати нескінченно.

Не підозрюючи, я натрапив на один із найважливіших соціально-культурних феноменів пострадянської Росії — гігантський розрив у рівні добробуту населення.

У радянські часи найбагатші люди в країні були приблизно в шість разів багатшими за найбідніших. Члени політбюро мали простору квартиру, машину, гарну дачу, але не більше. А до 2000 року найбагатші люди в країні за достатком перевершували найбідніших вже у 250 тисяч разів. Різниця в доходах з'явилася так швидко, що отруїла психологію людей. Вони були озлоблені й охоче виливали свою гіркоту будь-кому, хто був готовий їх вислухати.

Більшість зустрічей проходили приблизно в тому ж дусі. Ми вислухали консультанта з газової промисловості, який розповів про ще одне вкрадене газове родовище. На зустрічі з менеджером газотрейдерної компанії ми дізналися подробиці, як "Газпром" організував продаж газу в колишні радянські республіки через сумнівного посередника. Колишній працівник описав, як "Газпром" надавав величезні позики друзям керівництва на великих пільгових — неринкових умовах. У результаті після всіх цих бесід ми зібрали два блокноти свідчень про крадіжки та махінації.

Якщо вірити почутому, то це, мабуть, найбільша крадіжка за всю історію підприємницької діяльності. Залишалася, проте, одна серйозна проблема: у нас не було прямих доказів. Люди могли говорити через заздрощі, перебільшувати чи навмисно спотворювати факти. Потрібен був спосіб перевірити отриману інформацію.

А як щось перевірити в Росії? Хіба не в цьому початкова суть нашої проблеми із "Газпромом"? Здавалося, уся країна вкрита таким густим туманом, що не видно далі власного носа.

Проте виявилось, що це не зовсім так. Варто копнути трохи глибше, і з'ясовувалося, що насправді Росія є однією з найпрозоріших країн у світі. Потрібно лише знати, де шукати інформацію. Дізналися ми це зовсім випадково, за кілька тижнів після серії зустрічей про "Газпром".

Вадим їхав на роботу своїм "фольксваген гольфом". На Бульварному кільці на

перетині Тверської вулиці та Пушкінської площі він застряг у заторі. У цьому місці автомобілі мали повертати або праворуч, або ліворуч, що утворювало довгі затори майже щодня. Користуючись цим, групи заповзятливих хлопчаків оточували машини, торгуючи всім підряд: від піратських компакт-дисків з фільмами до газет і запальничок.

Того дня один шибеник підскочив до Вадимової машини, наполегливо розмахуючи якимись товарами. Вадима пропозиція не цікавила, але хлопчик попався наполегливий.

— Ну гаразд, що ти там продаєш? — неохоче запитав Вадим.

Хлопець розгорнув куртку, і Вадим побачив набір компакт-дисків у пластикових кластерах.

— Бази даних.

— Які ще бази даних? — зацікавився Вадим.

— Будь-які: мобільних телефонів, податкових декларацій, порушень правил дорожнього руху, пенсійних фондів... що завгодно.

— Цікаво. І скільки?

— По-різному. Від 5 до 50 доларів.

Зиркнувши скося на набрані дрібним шрифтом найменування дисків на "прилавку" хлопчика, Вадим помітив диск під назвою: "База даних Московської реєстраційної палати". Він не повірив своїм очам. Московська реєстраційна палата вела реєстр власників усіх московських компаній.

Вадим вказав на цей диск.

— Ось цей скільки коштує?

— Цей? Ну, е-е... п'ять доларів.

Вадим простягнув хлопчику купюру й забрав диск.

Діставшись офісу, Вадим відразу сів за комп'ютер перевірити, чи не виявиться диск, на який він витратив п'ять доларів, порожнім. Однак, як і було обіцяно, на моніторі з'явилося меню з пошуком інформації про зареєстрованих власників усіх компаній у Москві.

Цієї миті ми ще раз переконалися, наскільки все в країні забюрократизовано: у цьому виді спорту Росія, мабуть, чемпіон світу.

За радянської системи централізованого планування влада потребувала інформації про всі сторони життя величезної країни, щоб приймати рішення: скільки яєць потрібно в Красноярську, скільки електрики у Владивостоці й таке інше. Після розвалу Радянського Союзу нічого, по суті, не змінилося: так само працювали міністерства в Москві, а чиновники скрупульозно продовжували збирати інформацію у всіх підзвітних сферах.

Після вдалої вуличної покупки Вадима ми швидко зорієнтувалися, як перевірити дані, отримані під час розмов про "Газпром". За допомогою цих баз даних ми переконалися, що в період з 1996 по 1999 рік керівництво "Газпрому" продало майже за безцінь сім великих газових родовищ.

Дивувався навіть не розмір виведених активів, а те нахабство й безсоромність, з якими це робили. Нові власники викраденої власності навіть не приховували цього

факту.

Яскравий приклад — історія з дочірньою компанією "Газпрому" — "Сибнафтогазом". 1998 року керівництво цієї сибірської газовидобувної компанії придбало ліцензію на газове родовище із запасами 1,6 мільярда барелів у нафтовому еквіваленті. Навіть за найскромнішими підрахунками вартість цієї "газової доньки" становила приблизно 530 мільйонів доларів, але одній групі покупців дозволили придбати 53% акцій "Сибнафтогазу" всього за 1,3 мільйона доларів, тобто за ціною, заниженою на 99,5% проти реальної ринкової!

І хто ж ці щасливі набувачі? Одним був Геннадій Вяхірев, брат голови правління "Газпрому" Рема Вяхірева. Компанія, що належала Геннадію Вяхіреву та його синові Андрію, придбала 5% "Сибнафтогазу" за 87 600 доларів. Пакет розміром 18% акцій викупила за 158 000 доларів компанія, співвласником якої був Віктор Брянських, керівник департаменту стратегічного розвитку "Газпрому". Ще 10% "Сибнафтогазу" дісталось фірмі В'ячеслава Кузнецова та його дружини Наталії. В'ячеслав був начальником відділу внутрішнього контролю "Газпрому" — того самого відділу, який повинен виявляти й припиняти таку діяльність.

Ми виявили ще шість великих випадків передачі активів з використанням аналогічних методів. Коли Вадим підсумовував запаси газу та нафти, що зникли з балансу "Газпрому", з'ясувалося, що компанія втратила запаси, які дорівнюють за обсягом із запасами всього Кувейту. У світовій історії війни вели за набагато менші ресурси.

Але найдивовижнішим було інше. Безумовно, обсяг вкрадених ресурсів був величезний, але він становив лише 9,65% усіх запасів "Газпрому". Тобто понад 90% запасів "Газпрому" вкрадено не було. Однак ніхто з інвесторів й учасників ринку цього не розумів, вважаючи, що буквально все до останнього атома газу й останньої краплі нафти розкрадено, і що саме цим пояснюють занижену на 99,7% ціну акцій "Газпрому", якщо порівняти з акціями аналогічних західних компаній.

Але ми щойно з'ясували, що 90% *запасів усе ще на місці*, і ніхто більше про це не знав. Як вчинити інвестору в такій ситуації? Я вам скажу: закупитися акціями по вінця!

У світі, де люди готові ламати списи за 20 відсотків прибутку, ми раптом виявили актив, здатний принести тисячу, а то й усі п'ять тисяч відсотків доходу. Звісно, фонд збільшив свою позицію в "Газпромі" максимально — 20 відсотків (за правилами фонду акції однієї компанії в портфелі не могли становити понад 20 відсотків від загальної вартості портфеля фонду).

Більшість інвесторів-професіоналів на цьому зупинилися б: досліджуєш, інвестуєш і чекаєш, поки інші самі дізнаються про те, що тобі вже відомо. Але я не міг так зробити. Інформація, яку ми знайшли про "Газпром", була надто важливою, щоб тримати її в себе. Я мав нею поділитися.

Я вирішив дещо незвичайне для моєї професії. Підготувавши детальну доповідь щодо "Газпрому", я розділив її на шість самостійних епізодів і віддав по одному у великі західні видання. Журналісти й редактори одразу зачули сенсацію. До того ж матеріал

був таким докладним, що вони не могли встояти. Ми заощаджували їм місяці власних розслідувань, усе, що потрібно, — ще раз перевірити вже наявну інформацію. Невдовзі в пресі з'явилося безліч статей із гучними заголовками.

Перша під назвою "Розтринькувач газу?" була надрукована 24 жовтня 2000 року в газеті "Волл-стріт джорнал". У ній ішлося, що газу з вкрадених родовищ вистачило б усій Європі на п'ять років.

Наступного дня зі своєю статтею вийшла англійська газета "Файненшл таймс": "Директори "Газпрому" обговорять на зборах методи управління компанією". У ній наводили подробиці угод з "родичами та друзями".

28 жовтня американська газета "Нью-Йорк таймс" у рубриці світових бізнес-новин опублікувала статтю "Директори ухвалюють рішення щодо продажу активів "Газпрому"".

Наступного місяця, 20 листопада, у журналі "Бізнес вік" з'явилася стаття "Газпром на грилі", а трохи пізніше, 24 грудня, стаття "Виведення активів — виклик Путіну" в газеті "Вашингтон пост".

Суспільство як у Росії, так і за її межами було шоковане корупцією в "Газпромі". За наступні пів року опублікували понад 500 статей російською мовою й 275 англійською з інформацією наших розкопок щодо "Газпрому".

Розголос цих подій мав ефект. Росіяни мирилися з існуванням корупції та хабарництва, поки це лишалося чимось абстрактним, але варто було навести конкретні приклади, назвати імена й суми, як почалося громадське обурення. Обурення було таким сильним, що в січні 2001 року в Державній Думі пройшли слухання щодо ситуації в "Газпромі". У результаті Рахунковій палаті було доручено провести в "Газпромі" перевірку.

Рада директорів "Газпрому" оперативно відреагувала на дії Рахункової палати, запросивши провідну американську аудиторську компанію "ПрайсуотергаусКуперс" провести ще один незалежний аудит.

Через кілька тижнів Рахункова палата прозвітувала про результати. Вони мало кого здивували. Контролери не знайшли порушень у діяльності керівництва "Газпрому", а передачу активів обґрунтували нестачею власних коштів та необхідністю залучення сторонніх ресурсів.

Залишалося чекати на звіт "ПрайсуотергаусКуперс". Але, будиши аудитором "Газпрому", ця компанія отримувала від нього мільйони доларів на рік, тому будь-які звинувачення "Газпрому" стали б звинуваченням на їхню власну адресу. Зрозуміло, вони теж виправдали дії "Газпрому", навівши безпорадні й безглузді докази, що операції, які ми викрили, цілком обґрунтовані та правомірні.

Цього й слід було чекати. Я так втомився від гнітючих новин, що хотів би полетіти з Москви кудись якомога далі хоча б на час проведення загальних зборів акціонерів "Газпрому", які було призначено 30 червня 2001 року. Я знав, що, попри всі наші викриття, керівництво "Газпрому" ходитиме, як пихатий павич, і всім розповідати, як добре вони керують компанією.

Бачити цю виставу я не хотів і запропонував Олені вибратися кудись з Москви на вихідні. Вона якраз закінчила роботу над великим проектом і погодилася, тому я взяв два квитки до Стамбула. Це було одне з небагатьох приємних місць, куди Олені не потрібна була віза на в'їзд.

У день загальних зборів акціонерів "Газпрому" ми приземлилися в аеропорту "Ататюрк" і доїхали таксі до готелю "Чіраган палас" на європейській стороні Босфору, де раніше стояв палац султана. Була чудова погода. Ми перевели дух на веранді біля басейну, а потім пообідали на свіжому повітрі в затінку біложніжного навісу, що рятував від яскравого сонця, спостерігаючи, як Мармуровим морем неквапливо рухаються кораблі. Стамбул відділяють від Москви всього три години польоту, але екзотичні краєвиди та звуки Туреччини, а також присутність Олени заспокоїли мене й ніби перенесли в інший, неросійський, світ — світ без ницості та брехні.

Ми замовили м'ятний чай та десерт, і тут запікав мобільний. Я не хотів відповідати, але то був Вадим.

Він повідомив чудову новину. Виявилося, що на загальних зборах керівництву "Газпрому" було ані до солодких промов, ані до пихатості. Президент Володимир Путін усунув Рема Вяхірева з посади голови правління "Газпрому". На це місце він призначив майже нікому невідому людину з іменем Олексій Міллер. Обійнявши посаду, Міллер відразу ж запевнив, що забезпечить збереження активів, що залишилися в "Газпромі", і поверне те, що було розкрадено. Ринок відреагував бурхливим зростанням котирувань акцій компанії, які підскочили на 134% за один день.

Протягом наступних двох років ціна акцій збільшилася ще вдвічі, потім ще й ще. До 2005 року акції "Газпрому" вже коштували в сто разів більше ніж вартість їх купівлі компаніями фонду Hermitage. Не на сто відсотків більше, а в сто разів. А наше невелике розслідування допомогло країні позбутися одного з найнепорядніших олігархів. Безперечно, це була найкраща інвестиція в моєму житті.

18. П'ятдесят відсотків

Крім роботи в Москві й романтичних зустрічей з Оленою, я із задоволенням займався тенісом і намагався частіше знаходити час для гри.

Холодного суботнього дня в лютому 2002 року я трохи запізнювався на тенісний матч зі своїм приятелем брокером. Водій Олексій гнав машину, а ми з Оленою сиділи на задньому сидінні, тримаючись за руки. Звернувши на вулицю, що вела до кортів, я помітив посеред дороги велику темну річ, яку по обидва боки об'їжджали машини. Спочатку мені здалося, що це полотняний мішок, що випав з якоїсь вантажівки. Наблизившись, я зрозумів, що то людина.

— Олексію, зупинися! — попросив я.

Мій водій нічого не відповів і продовжив рух.

— Зупинися ж! — уже крикнув я. Він неохоче пригальмував неподалік чоловіка, що лежав на дорозі.

Я відчинив двері й вискочив з машини. Олена пішла за мною. Олексій, зрозумівши, що іншого виходу немає, теж вийшов з машини й підійшов до нас. Я нахилився до чоловіка. Повз проїжджали й сигналили автомобілі. Крові не було видно, але людина лежала непритомна. Він судомно посмикувався, з рота текла піна. Я не знав, що сталося, але, дякувати Богу, він був живий.

Я опустився на коліно й обхопив його за плече з одного боку, а Олексій підтримав з іншого. Олена підняла його ноги. Разом ми перенесли його якомога далі від проїжджої частини.

Знайшли припорошену снігом ділянку й обережно поклали його на сніг. Чоловік почав потроху приходити до тями.

— Епілепсія... — розчули ми тихий шепіт. — Епілепсія...

— Усе буде добре, — сказала йому Олена російською, торкнувшись плеча. Мабуть, хтось повідомив про подію, оскільки під'їхали три машини міліції. Я був вражений тим, що міліціанти ходять дорогою і реально шукають, на кого це все можна повісити, не звертаючи жодної уваги на людину, яка лежить і потребує допомоги. Почувши мою англійську мову й зрозумівши, що я іноземець, вони перейшли до співвітчизників, що купчилися навколо. Підійшли до Олексія й звинуватили його в тому, що він нібито збив чоловіка. Постраждалий до цього моменту вже повністю прийшов до тями й намагався пояснити, що його ніхто не збивав, що Олексій, навпаки, намагався йому допомогти, але міліціанти не слухали. Вони вимагали в Олексія документи, змусили його пройти тест на вміст алкоголю в крові й говорили з ним підвищеним тоном не менше як чверть години. Зрештою, зрозумівши, що жодного злочину не було, вони повернулися до своїх машин і поїхали. Бідолаха подякував нам, і його провели у швидку, яка теж приїхала, поки Олексій розмовляв з міліціантами, а ми повернулися до свого "блейзера" й продовжили шлях.

Дорогою Олексій пояснив, чому він не поспішав допомагати, а Олена перекладала:

— У Росії так завжди. Міліції байдуже, збили його чи ні. Щойно з'явившись, вони призначають когось винним, і кінець.

На щастя, для Олексія, колишнього полковника ДАІ, усе закінчилося добре. А звичайному московському самаритянину така допомога ближньому могла вартувати сім років позбавлення волі, причому кожен росіянин це знав. І це також Росія.

Я встиг на корти, але, як не намагався, думки про дорожню пригоду не йшли з голови. А якби ми не зупинилися? Якась машина могла вчасно не звернути, і людина б загинула або зазнала тяжкої травми. Подібне відбувається по всій країні, і це жахало. Адже йдеться не тільки про безпеку на дорогах. Те саме могло статися в будь-якій сфері життя: у бізнесі, охороні здоров'я або на шкільному подвір'ї. Та де завгодно. Стається якесь нещастя, люди намагаються не втручатися, щоб самим не постраждати — не через відсутність громадянського обов'язку, а тому, що результатом будь-якої допомоги було покарання, а не похвала.

Можливо, слід сприйняти цю подію як знак. Можливо, не варто було лізти на рожен, намагаючись викоренити корупцію в компаніях, куди інвестував фонд. Але я був

щиро переконаний, що можу допомогти.

Я не був росіянином (міліція, наприклад, перестала звертати на мене увагу, щойно почувши, що я розмовляю англійською), і тому мені здавалося, що я можу діяти там, де російський громадянин безсилий.

З цієї причини після успіху нашої "газпромівської" кампанії я вирішив зайнятися викриттям корупції в інших великих компаніях, акції яких входили до портфеля фонду. Так, об'єктом моєї пильної уваги стали РАТ "ЄЕС" (Єдина енергетична система) та "Сбербанк". Як і у випадку з "Газпромом", я місяцями розслідував схеми розкрадань, потім викладав результати розслідувань у простій та зрозумілій звичайним людям формі й ділився ними з міжнародними друкованими виданнями. Щойно публічна кампанія досягала піку, механізм починав працювати, й уряд Путіна діяв і вгамовував порушників.

Коли ми розповіли, що голова правління РАТ "ЄЕС" має намір розпродати з колосальною знижкою активи компанії різним олігархам, Кремль наклав мораторій на такий розпродаж. Після того як ми подали позов до ради директорів "Сбербанку" за продаж інсайдерам акцій банку (за заниженою ціною) в обхід міноритарних акціонерів, парламент вніс зміни до законодавства, щоб захистити права акціонерів під час випуску нових акцій.

Ви запитаете, чому Путін дозволяв мені займатися всім цим. Гадаю, причина в тому, що на певному етапі наші інтереси збігалися. Коли в січні 2000 року Путін став президентом Російської Федерації, реальна влада була зосереджена в руках олігархів, губернаторів та різних злочинних угруповань. Тому Путін вважав нагальним завданням повернути владу на її законне місце в Кремль, а якщо точніше, у власні руки.

По суті, щодо мене та моїх антикорупційних ініціатив Путін керувався політичним принципом: "Ворог мого ворога — мій друг". Він регулярно користувався плодами моєї праці як приводом звести рахунки зі своїми опонентами — олігархами.

Я ж так захопився своїми успіхами й зростаючою прибутковістю фонду, що не розумів цього. Я наївно вважав, що Путін діє на користь суспільного блага й щиро прагне навести лад у країні.

Багато хто запитує, чому олігархи не позбулися мене, помстившись за те, що я виводжу на світло їхні темні схеми. Гарне запитання. У Росії вбивають і за менше. У країні панувало беззаконня й могло статися — і часто відбувалося — що завгодно.

Врятував мене не чийсь страх перед законом, а параноя. У Росії живуть теоріями змови. Тут вам запропонують безліч пояснень усьому на світі, і жодне не буде простим. Звичайний росіянин й уявити не міг, щоб якийсь незграбний американець, який російською мовою і двох слів не зв'яже, сам піде проти найвпливовіших у країні олігархів. Єдине логічне пояснення для них: я діяв за вказівкою когось впливовішого. А оскільки мої кампанії незмінно закінчувалися втручанням Путіна чи уряду, люди припускали, що за всім цим стоїть сам Володимир Володимирович. Це було безглуздо, адже я ніколи навіть не зустрічався з ним. Однак, мабуть, мене вважали за "людину Путіна" й тому не чіпали.

Результатом наших антикорупційних кампаній та втручання президента стало значне зростання вартості акцій у портфелі фонду. До кінця 2003 року капіталізація фонду зросла на 1200% з моменту, коли ринок сягнув дна. Я повернув усе, що було втрачено 1998-го. На це пішло п'ять років титанічної праці, але я досягнув мети й витягнув своїх клієнтів із цієї прірви. Вдалося не тільки встояти, а й, як мені здавалося, знайти ідеальну модель бізнесу: не просто заробляти клієнтам великі гроші, а й допомагати Росії ставати кращою. У світі знайдеться мало занять, які дозволяють одночасно заробляти й приносити користь, а в мене воно було.

Могло здатися, що все йде надто гладко. Так і було. Суботнього ранку в жовтні 2003 року я займався вдома на біговому тренажері й дивився новини на телеканалі "Сі-Ен-Ен", коли раптом червоним рядком пробігло повідомлення, що голову правління "ЮКОС", Михайла Ходорковського, найбагатшу людину в Росії, заарештовано.

Я зіскочив із бігової доріжки, витер піт з обличчя й поквапився на кухню, де Олена готувала сніданок.

— Ти вже чула? — захекавшись, вигукнув я.

— Так, щойно по радіо повідомили. Неймовірно!

— Як думаєш, що буде далі?

— Не знаю. Гадаю, що в понеділок він уже буде на волі. У нас у країні багатих людей довго за ґратами не тримають.

Щодо арешту Ходорковського в мене виникали змішані відчуття. З одного боку, якщо його незабаром не випустять, для російського ринку це стане ударом, і мій фонд втратить гроші. З іншого боку, якщо Ходорковського залишать під вартою, і почнеться реальний наступ на олігархію, то Росія матиме шанс стати цивілізованою державою, і зрештою це буде благом не тільки для простих жителів країни, а й для фонду.

Коли в понеділок вранці я прийшов на роботу, становище Ходорковського не змінилося, і ринок відкрився падінням на десять відсотків. Арешт Ходорковського став головною темою для всіх провідних видань. Мої інвестори запанікували, і я весь день відповідав на їхні дзвінки. Що це може означати для них? Що буде далі? Чи слід виводити кошти з Росії?

Я не знав. Та й ніхто не знав. Усе залежало від особистих переговорів між Володимиром Путіним та Михайлом Ходорковським, у яких ані закон, ані логіка не мали значення.

З причин, які до кінця не відомі нікому, для Ходорковського ці переговори закінчилися погано. До кінця тижня він, як і раніше, сидів у камері. Пізніше російський уряд пішов на загострення ситуації, наклавши арешт на 36-відсотковий пакет акцій "ЮКОС".

Це було безпрецедентно. Конфлікт не лише обернувся особистою трагедією для Ходорковського, а й завдав удару всьому фінансовому ринку. Загроза експропріації завжди сиділа в головах інвесторів, й ось за правління Путіна вона почала втілюватися в реальність. За наступні чотири робочі дні ринок скотився ще на 16,5%, а "ЮКОС" втратив 27,7% ринкової капіталізації.

Навіщо Путін це робив? Більшість схилилася до теорії, що Ходорковський порушив його золоте правило: "Ти тримаєшся якомога далі від політики — я не чіпаю твої активи". Спонсоруючи опозиційні партії напередодні парламентських виборів та роблячи явно антипутінські заяви, Ходорковський це правило порушив. Путін любить символічні жести та вчинки, й оскільки Ходорковський переступив межу, то президент вирішив перетворити його на повчальний приклад іншим.

Щоб ні в кого не залишилося сумнівів, Путін відкрив полювання на всіх, хто був пов'язаний з Ходорковським. Через кілька тижнів після його арешту правоохоронці взяли за політичні партії, які він фінансував, за створені ним благодійні організації та за працівників його компаній.

У червні 2004 року відбувся суд над Михайлом Ходорковським та його діловим партнером Платоном Лебедевим. Суд визнав їх винними в шести випадках шахрайства, двох випадках ухилення від сплати податків й одного розкрадання. Кожного засудили до дев'яти років ув'язнення. Оскільки все зводилося до символічних жестів, Путін пішов на ще один безпрецедентний крок: вирішив показати на всю країну, як найбагатша людина Росії мовчки сидить у клітці.

Це справді був потужний образ. Уявіть, що ви російський олігарх і займаєте, скажімо, сімнадцятий рядок у рейтингу найбагатших людей Росії. Вашу яхту пришвартовано біля шикарного "Готелю дю Кап" у порту Антіб, що на Лазуровому березі. Ви чудово проводите час в обіймах коханки, й ось на хвилинку відлучаєтеся з каюти за келихом шампанського та ікрою. На зворотному шляху берете пульт від телевізора і вмикаєте "Сі-Ен-Ен". А перед вами першим планом обличчя такого ж, як ви — тільки багатше, розумніше та впливовіше. І він — у клітці.

Як би ви на це відреагували? Що б зробили?

Звісно, усе — були б гарантії, що в цій клітці не опинитеся ви самі.

Коли завершився суд над Ходорковським, багато хто, якщо не всі, російські олігархи, напевно, один за одним приходили до Путіна за тим самим: "Що мені, Володимире Володимировичу, треба зробити, щоб не опинитися в клітці?" Мене там не було, тому можу тільки здогадуватися, який сигнал надсилав їм Путін: щось на кшталт — п'ятдесят відсотків.

Припускаю, що йшлося про п'ятдесят відсотків не уряду й навіть не адміністрації президента, а самому Володимиру Путіну. Я не маю твердої впевненості: може, це було тридцять відсотків або сімдесят, або ще якийсь інший договір. Напевно, я знаю одне: після того як Ходорковського кинули до в'язниці, мої інтереси більше не збігалися з інтересами Путіна. Він перетворив олігархів на своїх "шісток", консолідував всю повноту влади й, за деякими оцінками, став найбагатшою людиною у світі.

На жаль, я не помітив, як мої походи проти корупції суперечили інтересам президента. Після справи Ходорковського я не змінив своєї стратегії і продовжував таврувати російських олігархів. Але все стало інакше: якщо раніше я критикував ворогів Путіна, то тепер йшов проти його особистих економічних інтересів.

Ви, мабуть, спитаєте, чому я цього не помітив. Річ у тому випадку на дорозі. Тоді

міліція не захотіла зв'язуватися зі мною, бо я іноземець. Я вважав, що до мене не застосовні "поняття", яким підкорилося життя усієї великої країни. Якби я виступав проти корупції як громадянин Росії, мене, напевно, заарештували б, побили, а то й убили.

Але тоді Путін ще не був таким безцеремонним, як зараз. Тоді вбивство іноземця здавалося надто радикальним способом розв'язання проблем, а мій арешт перетворив би на заручника й самого Путіна: довелося б мати справу з главами західних держав і постійно вислуховувати наполегливі вимоги звільнити мене. У результаті Путін пішов на компроміс, який влаштував усіх у його оточенні: 13 листопада 2005 року, коли я повертався з Лондона до Москви, мене зупинили в віп-залі Шереметьєво-2, затримали на п'ятнадцять годин і вислали з країни.

19. Загроза національній безпеці

Щойно в листопаді 2005 року мене вислали з Росії, я почав телефонувати всім, намагаючись з'ясувати, що сталося.

Олена тоді була на восьмому місяці вагітності, але намагалася мені в цьому хоч якось допомогти. Десять років я ретельно, крок за кроком, створював свій бізнес — забував про розваги, невідступно стежив за рухами фондових ринків, працював, не відрізняючи вихідних від буднів. У результаті я побудував консультаційний бізнес і зумів залучити інвестиційний капітал на 4,5 мільярда доларів. Я не міг дозволити такій дрібниці, як відмова у видачі візи, одним махом усе знищити.

Спочатку я зв'язався з одним лондонським юристом щодо імміграційних питань, який мав широкі зв'язки. Він вислухав мене з цікавістю. Йому щойно повідомили, що у в'їзді в Росію відмовили ще одному британському громадянину, адвокату-правозахиснику Біллу Баурінгу, і сталося це наступного дня після того, як в'їзд у Росію закрили мені. Він припустив, що могла статися плутанина з прізвищами, і мене вислали з країни помилково замість нього. На мій погляд, це пояснення було притягнуте за вуха, але якщо йшлося про Росію, причина могла бути якою завгодно, навіть найнеймовірнішою.

Потім я звернувся в банк "Ейч-Ес-Бі-Сі", який став моїм діловим партнером після того, як Едмонд продав їм свій бізнес. Це був величезний забюрократизований банк, з яким дуже непросто вести повсякденний інвестиційний бізнес, проте він не мав собі рівних, коли стосувалося британського істеблішменту.

Я переговорив із Клайвом Банністером з керівництва "Ейч-Ес-Бі-Сі". Через п'ятнадцять хвилин він уже з'єднав мене з колишнім послом Великобританії в Росії, сером Родеріком Лайном, який консультував "Ейч-Ес-Бі-Сі" з таких питань. Сер Родерік пообіцяв сприяння та допомогу в навігації лабіринтами департаментів британського уряду. Не минуло й чверті години після нашої розмови, як мені призначили зустріч із Саймоном Смітом — головою департаменту Росії британського міністерства закордонних справ та в справах Співдружності.

За кілька днів я прийшов на зустріч у Міністерство закордонних справ у Лондоні. Ця велика, ошатно декорована будівля в неокласичному стилі розташована на вулиці Кінг-Чарльз-стріт, неподалік Даунінг-стріт, де стоїть резиденція прем'єр-міністра Великобританії. У приймальні я представився, і мене провели через велике подвір'я до головного входу. Інтер'єр був витриманий у державному стилі вікторіанської доби: склепінні стелі, мармурові колони. Внутрішнє оздоблення підкреслювало велич Британської імперії того періоду, вселяючи відвідувачам трепет і святобливість. Ті ж відчуття переповнювали й мене, хоча я часто зустрічався з керівниками великих компаній, політиками та мільярдерами.

Саймон Сміт увійшов за кілька хвилин. Він був років на п'ять старший за мене, з густим посивілим волоссям, в окулярах без оправ, що органічно зливалися з його рум'яним обличчям.

— Добрий день, пане Браудер, дуже радий зустрічі, — жваво привітався він. Його вимова підкреслювала образ ерудованої людини.

Він налив мені чаю з блакитної порцеляни тонкої китайської роботи, і ми сіли один навпроти одного. Аромат цейлонського чаю наповнив кімнату. Сміт сказав:

— Отже, у вас виникли проблеми з нашими друзями в Москві.

— Схоже, що так.

— Думаю, ви будете раді дізнатися, що ми вже займаємося цим питанням, — діловим тоном повідомив він. — Наш міністр у справах Європи зараз перебуває в Москві. Завтра він планує порушити ваше питання на зустрічі з помічником Путіна із зовнішньої політики, Сергієм Приходьком.

Це прозвучало обнадійливо.

— Прекрасно! Як швидко, на вашу думку, ми дізнаємося про результати цієї зустрічі?

Сміт знизав плечима.

— Сподіваюся, що скоро.

Він нахилився трохи вперед, притримуючи чашку, і змовницьки промовив:

— Проте Білле, тут є один важливий момент.

— Який же?

— Я з великим інтересом стежив за вашими кампаніями захисту прав акціонерів, поки працював у посольстві в Москві, і знаю, як ефективно ви взаємодіяли з пресою, обстоюючи свої інтереси. Однак у цьому конкретному випадку критично важливо не розголошувати справу. Якщо станеться витік, ми не зможемо вам допомогти: росіяни наполягатимуть, і розв'язати вашу проблему буде неможливо. За будь-якого розкладу росіянам треба дати шанс зберегти обличчя.

Я поставив чашку, намагаючись не виявити занепокоєння. Прохання Сміта суперечило моїм переконанням, але оскільки ситуація склалася так, що скрутної миті моєї кар'єри уряд Великобританії висловив готовність заступитися за мене, я розумів, що повинен дотримуватися його порад. Я погодився, і на цьому зустріч завершилася.

Наступного дня після обіду мені зателефонував Сміт і повідомив останні новини:

— Приходько сказав, що причини вашої заборони на в'їзд йому не відомі, але обіцяв усе з'ясувати.

Він говорив таким тоном, ніби це добрі новини. Я дуже сумнівався, що провідний радник Путіна з питань зовнішньої політики не в курсі депортації з Росії найбільшого іноземного інвестора.

— І ще, Білле, — продовжив Сміт, — ми вирішили залучити нашого посла в Москві, Тоні Brentона. Він хотів би негайно поговорити з вами.

Наступного дня я зателефонував Brentону. Почав було розповідати йому свою історію, але він майже одразу перебив мене.

— Можете не продовжувати, Білле, мені відомо все про вас і про фонд Hermitage. Думаю, росіяни роблять велику дурість з депортацією такої впливової в інвестиційних колах людини, як ви.

— Я сподіваюся, що це помилка.

— Я теж. Упевнений, що питання з візою буде улагоджено, щойно я переговорю з потрібними людьми. Тримайтеся. Ви в надійних руках.

Я справді відчував, що опинився в надійних руках. Тоні Brentон мені сподобався. Він, як і Сміт, щиро намагався допомогти мені. Я не знав, чому мені відмовили у в'їзді — чи то внаслідок плутанини з прізвищами, чи це була помста тих, хто фігурував у моїх публічних антикорупційних кампаніях, — але відчував: якщо уряд Великобританії на моєму боці, рано чи пізно перемога буде за нами. Насамперед Brentон надіслав у МЗС Росії запит із проханням надати офіційне пояснення події. Якщо відмова у в'їзді справді стала результатом помилки, то це з'ясується дуже скоро.

Через тиждень нам зателефонувала секретарка Тоні Brentона й повідомила, що отримали офіційну відповідь. Вона надіслала мені копію факсом. Вихопивши аркуш з апарата, я передав його Олені й попросив перекласти.

Олена прочитала вголос:

— "Міністерство закордонних справ РФ... має честь повідомити, що рішення про закриття в'їзду на територію Російської Федерації підданому Великої Британії Вільяму Браудеру прийнято компетентними органами відповідно до пункту один статті двадцять сім федерального закону".

— Що означає стаття двадцять сім федерального закону?

Олена знизала плечима.

— Гадки не маю.

Я зателефонував Вадиму, який усе ще перебував у Москві, і запитав його.

— Секундочку... — Він почав щось швидко набирати на комп'ютері й за хвилину знову взяв слухавку. — Білле, згідно з двадцять сьомою статтею закону, уряд Росії може відмовити у в'їзді в країну, "якщо це потрібно, щоб забезпечити обороноздатність чи безпеку держави".

— Що?

— Забезпечення безпеки держави, — повторив Вадим.

— Дідько... — сказав я тихо. — Кепські справи.

— Що ж. Авжеж.

Лист однозначно підтверджував, що відмова мені у в'їзді не була непорозумінням. Мене зовсім не переплутали з Біллом Баурінгом. Хтось дуже не хотів бачити мене в Росії, і цей хтось обіймав дуже серйозну посаду.

20. Vogue Café

Я повідомив послові Тоні Брентону, що Кремль оголосив мене загрозою безпеці держави, на що він відповів:

— Прикро, Білле, але не варто хвилюватися. Ми продовжимо працювати дипломатичними каналами. У мене призначено зустріч з одним з провідних економічних радників Путіна, Ігорем Шуваловим. Думаю, він з розумінням поставиться до ситуації, що склалася. Але вважаю, що на цьому етапі буде не зайвим вам підключити й свої зв'язки.

Я погодився, і ми з Вадимом почали складати список відомих нам російських офіційних осіб, які могли б допомогти.

Від зустрічі з Оленою в Москві минуло п'ять років. Весь цей час ми були нерозлучні й зараз чекали первістка. За два місяці до пологів Олена приїхала до Лондона. Увечері 15 грудня 2005 року я сидів у спальні й додавав імена в список, коли Олена вийшла з ванної. Халат щільно облягав її округлий живіт.

— Білле... — злякано покликала вона, — здається, у мене щойно відійшли води.

Я схопився, папери випали з рук і розлетілися по ліжку та підлозі. Я розгубився. Під час народження Девіда моїй першій дружині, Сабріні, робили плановий кесарів розтин, тож досвіду в природних пологах у мене було не більше ніж в Олени, яка вперше готувалася стати матір'ю. Ми перечитали гору літератури й ходили на спеціальні заняття, але коли це почалося, усе миттю вилетіло з голови. Однією рукою я схопив заздалегідь приготовлену лікарняну сумку, іншою підтримував Олену, і ми як могли поспішили до ліфта, а звідти в гараж поряд з будинком. Я допоміг дружині сісти в машину. До найближчої лікарні святих Іоанна та Єлизавети було недалеко, але, кваплячись, я звернув на Ліссон-Гроув й опинився на вулиці з одностороннім рухом і гадки не мав, як звідти вибратися. Намагаючись у паніці розібратися, куди їхати далі, я відчайдушно крутив головою на всі боки, а Олена, зазвичай лагідна й спокійна, вигукувала слова, яких я в житті від неї не чув. Схоже, починалися перейми.

Хвилин за десять ми вже були в лікарні. На щастя, приймати пологи на пасажирському сидінні не довелося. Десять годин по тому на світ з'явилася наша маленька Джессіка — красуня вагою 3,45 кілограма. Радість від народження доньки затьмарила всі похмурі думки через проблеми з візою.

З лікарні ми повернулися додому за два дні. Нашу квартиру заповнили друзі з подарунками та квітами. Дев'ятирічний Девід був у захваті, що тепер у нього є молодша сестричка. Те, як Девід уперше тримає загорнуту у вафельну пелюшку дитину й цілує її, назавжди залишиться в моїй пам'яті одним із найщасливіших моментів життя.

Ми відсвяткували Різдво, яке традиційно празнували, попри єврейське коріння нашої родини. На якийсь час усі мої тривоги зникли.

Так само щасливо та спокійно минув і Новий рік. З Росії новин не було, уся країна відпочивала, святкуючи православне Різдво. Але після свят, рано-вранці 14 січня 2006 року, з Москви зателефонував Вадим:

— Білле, я щойно говорив телефоном із заступником Грефа.

Герман Греф був міністром економічного розвитку й одним з найпомітніших реформаторів в уряді Путіна. Перед новорічними святами Вадим звернувся до його заступника з проханням допомогти мені у візовому питанні.

— І що він сказав?

— Грефу вдалося зв'язатися з високопосадовцями, власне, з Миколою Патрушевим, директором ФСБ, й обговорити цю ситуацію.

— Ого!.. — тільки й зміг вимовити я, здивований і трохи наляканий. Федеральна служба безпеки Росії — спадкоємиця радянського КДБ. Уже одне це не віщувало нічого доброго. На додачу Патрушев мав славу одного з найжорсткіших людей найближчого оточення Путіна.

— Начебто той сказав Грефу — цитую! — "Не пхай носа не у свою справу".

Вадим зробив паузу, доки я осмислював його слова, і додав те, що й так було очевидним:

— За цим явно стоять якісь серйозні люди, Білле.

Мене ніби облили крижаною водою. Суворе реальність відсунула на задній план усі позитивні емоції, пов'язані з народженням доньки, збільшенням сім'ї та святами.

За тиждень з не менш гнітючими новинами зателефонував Тоні Брентон:

— Шувалов поставився з розумінням, але сказав, що нічим не може допомогти.

Новини були невтішні, але надія ще жевріла. Моїм питанням зайнявся керівник Федеральної служби фінансових ринків Олег В'югін. Він написав листа заступнику голови уряду з проханням про відновлення моєї візи на в'їзд. У середині лютого В'югін планував приїхати до Лондона на міжнародну інвестиційну конференцію, і я сподівався, що, можливо, він привезе добрі новини.

Ми домовилися зустрітися ввечері в барі готелю "Кларідж", що в Мейфері, відразу після його приїзду в Лондон. Але щойно я його побачив, одразу зрозумів: хороших новин не буде. Ми вмостилися на оббитих оксамитом низьких табуретах і замовили напої. Поки ми чекали, я сказав:

— Дякую за такий сміливий лист, який ви надіслали заступнику прем'єр-міністра.

— Не варто дякувати, Білле, — промовив він вільною англійською. — Боюся, це не дало результату. Уряду спустили вказівку про вашу візу.

У мене тьохнуло серце:

— Хто?

Він глянув на мене й трохи підняв брови. Потім мовчки показав пальцем на стелю. Чи має він на увазі Путіна? До кінця не ясно, але інших пояснень загадковому жесту В'югіна в мене не було. Якщо це справді вирішив Путін, то шансів вплинути на

ситуацію я не маю.

Я розповів про зустріч Вадиму, але він не засмутився так, як я.

— Якщо за всім цим справді стоїть Путін, йому, можливо, надали сфабриковану інформацію про тебе. Нам треба знайти когось з оточення Путіна, хто розповість йому правду.

Мені було приємно, що Вадим налаштований позитивно, але це не заспокоювало.

— Та хто ж за це візьметься? — запитав я із сумнівом.

— Як щодо Дворковича? — запропонував Вадим.

Аркадій Дворкович був радником Путіна з економічних питань. Вадим познайомився з ним під час нашої кампанії щодо недопущення виведення активів із РАТ "ЄЕС". Дворкович ставився до нас із симпатією, і, що найголовніше, до його думки прислухався президент.

— Варто спробувати, — погодився я.

Вадим зв'язався з Дворковичем, і, на наш подив, той відповів, що спробує нам допомогти. Попри твердий оптимізм Вадима, було зрозуміло, що ми маємо дуже мало варіантів.

Через кілька днів після неприємних звісток від керівника комісії з цінних паперів у наш московський офіс зателефонував невідомий і заявив, що має важливу інформацію з питання про відмову мені у візі. Він був готовий поділитися цією інформацією лише особисто й пропонував зустрітися.

Вадим не знав, як вчинити. Зазвичай ми цуралися незнайомців, які виходили з наполегливими пропозиціями про зустрічі, але оскільки в цьому питанні майже вперлися в стіну, потрібен був якийсь вихід.

— Можеш зустрітися з ним десь у людному місці? — запитав я.

— Чому б і ні, — відповів Вадим.

— Тоді можна спробувати, — невпевнено порадив я.

Наступного дня незнайомиць зателефонував знову, і Вадим домовився з ним про зустріч у Vogue Café ("Вог кафе") на Кузнецькому мосту. У це популярне місце часто навідувалися російські олігархи зі своїми молодими подругами-моделями. Їх оточувало безліч охоронців, тож кафе ідеально підходило для зустрічі.

Поки в Москві тривала зустріч, я міряв кроками лондонську квартиру в очікуванні новин. Минуло понад дві години. Вадим зателефонував невдовзі після одинадцятої ранку за лондонським часом. Голос його звучав тихо й похмуро:

— Білле, новини огидні, до того ж він дуже багато знає.

— Так. Але найперше, хто він такий?

— Не знаю, справжнього імені він не назвав. Запропонував називати його Асланом. Він точно на держслужбі. Можливо, у ФСБ.

— Чому ми маємо вірити людині, яка відмовляється назвати себе? — скептично зауважив я.

— Тому що йому відомо буквально все, Білле. Він знав про наші спроби отримати допомогу від Грефа, В'югіна, Шувалова, Приходька. У нього була довідка з деталями

твого затримання в аеропорту, копія листа від Брентона. Одно слово, усі. Мені було моторошно.

У мене по спині пробіг холодок.

— А що саме він сказав?

— Справа на контролі у ФСБ, і відмова у видачі тобі візи — лише початок.

— Тільки початок?!

— Так. Також повідомив, що ФСБ зацікавлена в тому, щоб — цитую — "відібрати у фонду Hermitage всі активи".

— Дідько...

— Далі — гірше: ідеться не тільки про фонд. Ідеться про нас. Про мене. Схоже, ФСБ стежить за мною і, за його словами, збирається заарештувати мене.

Вадим промовив це спокійним тоном, ніби справа стосувалася не його особисто, а іншого.

Я різко встав, перевернувши стілець.

— Ти йому віриш?

— Не знаю, але все звучить дуже ймовірно.

— Навіщо цьому Аслану повідомляти нам про їхні наміри?

— Він стверджує, що серед різних департаментів усередині урядових структур йде війна, і його група зіткнулася з тією, що тисне на нас.

Я не знав, чи це правда, чи нас намагаються "розвести", але був упевнений в одному: Вадиму треба залишити Росію.

— Послухай, буде краще, якщо ти якнайшвидше приїдеш сюди. Якщо хоч частина сказаного правда, не можна ризикувати й чекати, поки тебе заарештують.

— Стоп, стоп, Білле. Давай не впадатимемо в крайнощі.

— Ти жартуєш? Негайно їдь! Ти ж у Росії, а там лише крайнощі й існують.

Ми завершили розмову. Вадим, попри вмовляння, відмовлявся їхати. Він знав, що якщо виїхати зараз, то, можливо, ніколи не повернешся. На його думку, було безглуздо виїжджати з країни на підставі слів, сказаних якимсь незнайомцем, і треба зібрати ще інформацію.

Я був іншої думки й благав Вадима поговорити з Володимиром Пастуховим, юридичним консультантом, до якого не раз звертався за порадою фонду Hermitage. Володимир був наймудрішою людиною з усіх, з ким зводила мене доля, й абсолютно унікальним. Він мав дуже поганий зір, й окуляри з товстезним склом надавали йому вигляду героя історичних романів Дікенса. Але я не знав інших людей із таким гострим поглядом на світ, широким кругозором і дуже тямущих. Ніхто не міг з ним зрівнятися. Володимир мав рідкісний талант: він міг ґрунтовно проаналізувати найскладнішу ситуацію, не прогававши жодної дрібної деталі. Він, немов великий шахіст, передбачав хід суперника не тільки до того, як цей хід було зроблено, а й до того, як супернику спадає на думку його можливість.

Вадим погодився зустрітися з Пастуховим. Закінчивши ближче до півночі роботу, він вирушив до нього додому. Володимир уже чекав. Коли відчинилися двері, Вадим

приклав палець до губ, натякаючи, що на серйозні теми краще вголос не говорити на випадок, якщо у квартирі Володимира вже встановлені жучки. Хазяїн квартири відсторонився й пропустив Вадима всередину. У тиші вони пройшли до комп'ютера й Вадим почав друкувати.

Одна людина із держструктур попередила, що мене заарештують. Чи можуть вони це зробити?

Володимир торкнувся клавіатури:

Ви питаєте мене як юриста чи як друга?

І те, й інше.

Якщо як юриста, то вони не мають підстав для вашого арешту. Якщо як друга, то так, безперечно, вони можуть усе.

Мені виїхати?

Наскільки надійним є ваше джерело?

Довіру викликає.

Тоді їдьте.

Коли?

Негайно.

Вадим повернувся додому, швидко зібрав речі й поїхав в аеропорт. Найближчий рейс до Лондона вирушав о п'ятій сорок ранку. Тієї ночі я не зімкнув очей, поки о пів на третю ночі за лондонським часом не отримав повідомлення, що літак Вадима готується до зльоту.

Вранці він прибув до Лондона й приїхав до мене. Ми обидва перебували в шоковому стані: не вірилося, що ситуація так блискавично перетворилася з поганої на жахливу.

Поки ми в робочому кабінеті обговорювали драматичні події попереднього дня, Вадим отримав повідомлення, що Аркадій Дворкович всерйоз поставився до нашого прохання про допомогу. Він переконав кількох чиновників в адміністрації президента, що відмова відновити мою візу негативно позначиться на інвестиційному кліматі Росії. Найголовніше, у повідомленні йшлося, що питання про надання мені візи внесено до порядку денного засідання Ради національної безпеки, яке має відбутися наступної суботи під головуванням президента Путіна.

Ми з Вадимом спробували знайти логіку в суперечливих даних, що надходять з Росії. Чому міністр економіки або керівник Федеральної служби фінансових ринків вважають мою ситуацію безнадійною, тоді як економічний радник президента, схоже, гадає, що зможе постряти мені з візою за допомогою Ради національної безпеки?

Мені спало на думку, що, можливо, усі вони говорять нам те, що вважають правдою, оскільки в російському уряді існує багато різних груп впливу з власними поглядами та інтересами.

Хай там що не відбувалося б насправді, мені лишалося тільки сподіватися, що група Дворковича буде переможцем, і засідання Ради національної безпеки буде для мене плідним.

Проте за чотири дні до засідання в цьому складному рівнянні з'явилася нова

змінна. Пітер Фінн, голова московського бюро газети "Вашингтон пост", надіслав мені коротке повідомлення: "Привіт, Білле! Вибач, що турбую, але ходять чутки, що в тебе виникли якісь труднощі із візою. Це може серйозно ускладнити життя інвестора твого масштабу. Прокоментуєш? Дякую. Пітер".

Дідько! Звідки він дізнався про мою візу? Це зовсім недоречно. Тієї ж секунди в моїй голові промайнуло попередження Саймона Сміта: якщо моя історія просочиться в пресу, то Кремль упиратиметься, і це унеможливить розв'язання проблеми. Фіну я не відповів. На щастя, більше повідомлень від нього не було. У четвер зателефонував інший журналіст — Аркадій Островський із газети "Файненшл таймс". Він спитав прямо:

— Білле, чи правда, що тобі відмовили у в'їзді в Росію?

Я напружився, підбираючи слова.

— Аркадію, шкодую, я не можу дати тобі коментар на цю тему.

— Невже, Білле, це ж сенсація! Мені треба знати, що відбувається.

Ми з Аркадієм були на "ти", він відіграв важливу роль у розголосі наших викриттів щодо "Газпрому". Я не міг заперечувати: щось справді відбувається, але мені як повітря було потрібне відтермінування.

— Припустімо, що це правда, і я дам тобі про це ексклюзивне інтерв'ю, почекаєш чотири дні? — запитав я.

Він не був у захваті від такої відповіді, але для журналіста це краще ніж нічого, тому ми домовилися, що я зателефоную йому в понеділок.

Після розмови з Аркадієм я не знаходив собі місця. Журналісти люблять і відчують сенсації. Мені треба було лише протриматися наступні тридцять шість годин. Але в п'ятницю о пів на одинадцяті ранку мені на телефоні залишила голосове повідомлення Еліф Кабан, журналістка агентства "Рейтер". Вона не назвала причини дзвінка, але за чверть дванадцята зателефонувала знову.

Того дня я обіцяв пообідати з давнім приятелем із Вашингтона й пішов на зустріч, не відповівши на її дзвінки. Ми зустрілися з ним в одному ресторанчику, що в китайському кварталі Лондона, я вимкнув телефонний режим, але залишив смартфон на столі, щоб отримувати листи на електронну пошту, аби про всяк випадок стежити за розвитком ситуації з "Рейтер". Щойно ми почали вибирати страви, як екран замиготів — надійшло електронне повідомлення від мого секретаря: "Біллі, з вами намагається зв'язатися Еліф Кабан. Вона має інформацію з джерел, яким можна довіряти, що вам заборонено в'їзд у Росію, і вони хочуть дати вам можливість це прокоментувати. Будь ласка, зателефонуйте їй. Це вже її четвертий дзвінок за сьогодні. Еліф Кабан надзвичайно наполеглива!"

Я дивився на це повідомлення кілька секунд, потім поклав смартфон у кишеню і спробував отримати насолоду від обіду. Я розумів, що все полетить шкереберть, і хотів насолодитися останніми хвилинами спокою.

Вийшовши з ресторану, я звернув зі звичного маршруту й пройшов через Грін-парк. Був яскравий і свіжий весняний день — один з тих днів, коли особливо приємно

почуватися жителем Лондона. Я дихав свіжим повітрям і дивився на безтурботних людей, які прогулювалися парком — їхній світ не перевернеться з ніг на голову в найближчі пів години.

Завершивши прогулянку, я повернувся в робочий кабінет. Через декілька хвилин агентство "Рейтер" видало заголовок новини: "Голові компанії Hermitage заборонено в'їзд у Росію".

Завіси таємниці впали, і мій телефон відразу заблимав, як новорічна ялинка. Телефонували з "Файненшл таймс", "Дейлі телеграф", "Індепендент", "Волл-стріт джорнал", "Форбс", "Комерсанта", "Ведомостей", "Доу Джонс", "Ассошіейтед прес", "Нью-Йорк таймс" і ще десятка інших агенцій та видань. Саме про це попереджав мене Саймон Сміт: тепер хвилю не зупиниш. У російських чиновників уже не буде нагоди зберегти обличчя, тож доля моя була вирішена.

Цієї миті я зрозумів: Росія для мене залишилася в минулому.

Але ось тільки Росія мене не відпускала.

21. "Велика вісімка"

Коли російський уряд вирішує когось зламати, він не робить це виважено й дозовано, а навалюється всією своєю міццю. Коли на шляху Путіна став Михайло Ходорковський, репресії чекали не тільки його самого, а й усіх, хто був з ним якось пов'язаний: керівництво компанії, юристів, бухгалтерів, постачальників і навіть благодійні організації. До початку 2006 року в російських в'язницях опинилося десять осіб, які мали стосунок до "ЮКОС"; ще більше працівників і партнерів були змушені залишити країну, а влада заарештувала активи на десятки мільярдів доларів. Це стало мені уроком, і я не хотів дозволити російським чиновникам так само розправитися зі мною. Я мав якнайшвидше вивести своїх людей і гроші своїх інвесторів з Росії.

Для втілення задуманого до Лондона з Москви приїхав партнер Hermitage Іван Черкасов. Він прийшов у компанію за п'ять років до цього з американського інвестиційного банку "Дж. П. Морган" і відповідав за відносини з брокерами, банками та персоналом. Іванові виповнилося 39 років. Це був високий, телегенічний чоловік, справжній професіонал, який бездоганно знав американську англійську.

Він орендував офісне приміщення на вулиці Тавісток у районі Ковент-Гарден, де розмістив наш оперативний штаб, і взявся до справи.

Перевезти наших людей з Росії виявилось доволі просто: протягом місяця всі з Hermitage, хто міг стати мішенню, та їхні сім'ї були в безпеці за межами Росії. Складніше було владнати справу з продажем російських цінних паперів вартістю кілька мільярдів доларів: продати папери потрібно було так, щоб про це не дізналися на ринку. Якби стало відомо про наші плани, брокери та біржові гравці почали б грати на пониження. У нашому випадку, якби вони дізналися про те, що компанії фонду Hermitage збираються продавати акції "Газпрому", вони б заздалегідь виставили свої пакети акцій на продаж, щоб збити ціну, а це могло б коштувати інвесторам фонду

Hermitage сотень мільйонів доларів лише щодо цієї однієї компанії.

Щоб уникнути цього, нам треба було знайти брокера, який міг би виконати заявки компанії фонду на продаж акцій у режимі цілковитої конфіденційності. Але більшість брокерів не вміють тримати язика за зубами, а російські й поготів. Ми не могли звернутися до великих західних брокерських компаній, з якими зазвичай працював фонд, адже щойно одна з них візьметься за виконання заявок на продаж, інші відразу зрозуміють, що до чого, і почнуть скидати свої пакети акцій.

Вибір у нас був невеликий. Ми зважили всі варіанти й зупинилися на кандидатурі привітного тридцятидворічного фахівця, який очолював невеликий, лише з двох осіб, відділ торговельних операцій великого європейського банку в Москві. У минулому він намагався укласти з фондом хоч якусь угоду, і тепер ми збиралися надати йому такий шанс.

Іван повідомив йому телефоном, що його наполегливість окупиться найближчим часом.

— Є тільки одне "але", — попередив Іван. — Ми готові працювати з вами за умови, що ви гарантуєте цілковиту конфіденційність.

— Зрозуміло, — охоче відповів брокер, — я не підведу.

Наступного дня він отримав розпорядження про продаж пакета акцій на суму сто мільйонів доларів. Він, мабуть, чекав мільйон, ну, може, п'ять, але навіть у найсміливіших мріях не міг уявити собі замовлення на сто мільйонів. Можливо, для нього це було найбільше замовлення за всю кар'єру.

Він продав акції на сто мільйонів протягом тижня без галасу та витоку й з гордістю повідомив про результат, вважаючи, що роботу на цьому завершено. І дуже здивувався, коли знову отримав замовлення на продаж акцій на суму ще сто мільйонів доларів. З ним він теж упорався бездоганно. Наступні два місяці він отримував від фонду замовлення на продаж на великі суми і в результаті реалізував акцій на мільярди доларів, як і раніше, без викриття. Завдяки віртуозному виконанню його крихітний, нікому не відомий відділ перетворився на значного гравця біржового ринку. Але найважливіше — фонд Hermitage забрав із Росії всі свої інвестиції так, що вороги про це не дізналися.

Гарантувавши безпеку своїм людям та безпеку фінансам, ми усунули головні важелі, які російський уряд міг використати, щоб завдати нам шкоди. Хай що б вони не вигадали далі, перспективи вже не здавалися нам такими похмурими.

Коли ця частина плану залишилася позаду, я відчув себе краще, але зовсім інша картина складалася у стосунках з інвесторами. Більшість довіряла кошти фонду Hermitage, бо я був у Москві. Мою присутність у Росії вони ототожнювали з цікавими інвестиційними ідеями й знали, що їхні кошти будуть захищені в найгіршому варіанті. Й ось, на їхню думку, я раптом втратив можливість займатися і першим, і другим.

На це звернув мою увагу Жан Карубі — мій перший інвестор далекого 1996 року. Жан завжди чуйно розумів ринкову кон'юнктуру й за минулі роки став моїм близьким повіреним з таких питань. Коли 17 березня агентство "Рейтер" вийшло з "сенсацією"

про мою історію з візою, Жан одразу ж зателефонував і незвичним, дуже стурбованим тоном промовив: "Білле, у нас з тобою було багато інвестиційних успіхів, але зараз, коли ти потрапив у немилість російського уряду, мені важко знайти причину, чому мені варто тримати гроші у фонді".

Почути таке від давнього й відданого прихильника було важким ударом, але Жан мав рацію. Найменше мені тоді хотілося переконувати його залишити гроші у фонді й потім бачити, як мої стосунки з російською владою полетіли шкереберть. Єдиним розумним рішенням з його боку було забрати те, що заробив фонд. Наступними днями в мене відбулися подібні розмови з багатьма іншими інвесторами, які дійшли тих самих висновків. Я знав, що тепер буде: заявки на вихід з фонду та виплати інвесторам їхніх коштів, причому у величезній кількості.

Найближчою датою, коли інвестори могли вилучити кошти із фонду, було 26 травня. За вісім тижнів до цього вони мали надіслати свої заявки. 31 березня стало датою, коли я вперше зміг оцінити весь тягар ситуації.

Того дня о 17:20 з банку "Ейч-Ес-Бі-Сі", адміністратора фонду, я отримав копію звіту із зазначенням заявок інвесторів на вихід із фонду. Зазвичай нові підписки на акції фонду та погашення акцій вміщувалися на одній сторінці. У найактивніші періоди список займав дві-три сторінки. Цього разу заявок на погашення назбиралося на десять сторінок — двісті сорок рядків з іменами інвесторів, які вимагали виплат за акціями. Я поспішно перегорнув звіт і склав суми: виходило понад двадцять відсотків фонду!

Це величезна сума за будь-якими мірками. І це лише початок. Я ніби стояв на краю прірви, дивлячись, як руйнується все, заради чого я працював. Становище могло врятувати лише відновлення моєї візи. Але я вже полишив надію.

На мій подив, уряд Великобританії цю надію зберігав. У середині червня 2006 року мені знову зателефонував Саймон Сміт, голова департаменту Росії британського МЗС.

— Білле, у нас є цікава зачіпка в справі з вашою візою, — повідомив він. — Але перш ніж розпочати, ми хотіли б переконатися, що ви все ще зацікавлені в поверненні до Росії.

— Звичайно, зацікавлений, Саймоне! — з ентузіазмом відповів я. — Але я думав, що ви нічого не робитимете після гармидеру в пресі.

— Преса, зрозуміло, не зміцнила ваші позиції, але ми не здаємося, — підбадьорливо зауважив він.

— Який ваш план?

— Вам, певно, відомо, що 15 липня Росія приймає у Санкт-Петербурзі глав держав "Великої вісімки". Ми плануємо внести ваше питання до порядку денного прем'єр-міністра для обговорення безпосередньо з Путіним.

— Це... це було б чудово, Саймоне!

— Не надто сподівайтесь, Білле. Гарантій немає, але ми працюємо над цим.

Розмова закінчилась, і я задумливо дивився у вікно. Хіба я міг не надіятися? Відновлення візи повернуло б мій бізнес так само легко, як відмова у в'їзді його

зруйнувала.

В очікуванні дати зустрічі "Великої вісімки" я перетворився на грудку нервів. Позитивний результат втручання прем'єр-міністра Тоні Блера міг стати для мене доленосним. Проте минали дні, тижні, і я почав сумніватися. До Сміта дотелефонуватися мені не вдавалося. Я намагався зберігати холонокровність, але ніяк не міг зрозуміти, чому раніше він надавав мені підтримку і раптом зник.

Коли очікування стало нестерпним, я зателефонував серу Родеріку Лайну, колишньому послу Великобританії в Росії, який консультував "Ейч-Ес-Бі-Сі", щоб дізнатися його думку з цього приводу. Той здивувався, що Сміт узагалі запропонував внести моє питання до порядку денного прем'єр-міністра й порадив мені не покладати на це великих сподівань. Досвід підказував йому, що під час зустрічей на найвищому рівні завжди виникають непередбачені питання, які перекреслюють ретельно сплановані порядки. Я спробував дотримуватися його поради. Тим часом за шість днів до зустрічі "вісімки" ми з Оленою зайшли пообідати в ресторан "Рішу" в районі Сент-Джонс-Вуд. В очікуванні замовлення Олена взяла новий номер газети "Обзервер" і перегорнула кілька сторінок. Раптом очі її спалахнули:

— Білле, поглянь на цей заголовок! "Блер обговорить справу керівника фонду на зустрічі з Путіним"!

Я вихопив газету в неї з рук і почав читати статтю. Вона повністю підтверджувала те, що говорив Сміт. Найголовніше полягало в наступному фрагменті: "На саміті "Великої вісімки", який відбудеться в Санкт-Петербурзі наступними вихідними, прем'єр-міністр звернеться до російського президента з проханням зняти всі обмеження щодо Браудера".

— Неймовірно... — здивовано сказала Олена, дивлячись на мене.

Замітка в "Обзервері" здивувала й моїх клієнтів: деякі з них вирішили почекати з рішенням про вихід із фонду до закінчення саміту.

Я перебував у чудовому настрої, поки за три дні до саміту мене не покликав Вадим.

— Білле, подивися на це, — вказав він на заголовок інформаційного агентства "Блумберг".

Я нахилився й пробіг поглядом статтю про бойовиків угруповання "Хезболла" в Лівані, які обстріляли територію Ізраїлю з протитанкових ракет. Троє ізраїльських солдатів загинуло, п'ятьох викрали й відвезли до Лівану.

— А ми тут до чого? — здивовано спитав я.

— Схоже, на Близькому Сході розпочинається війна. Це може відвернути увагу Блера від обговорення візи на саміті.

І справді наступного дня Ізраїль завдав авіаударів у відповідь по цілях у Лівані, зокрема аеропорту Бейрута, унаслідок яких загинуло сорок чотири мирні жителі. Росія, Франція, Великобританія та Італія негайно розкритикували дії Ізраїлю за "непропорційне" застосування сили, а США публічно засудили дії бойовиків "Хезболли". Вадим мав рацію: саміт "Великої вісімки" цілком міг стати самітом із врегулювання миру на Близькому Сході, і тоді про раніше підготовлену програму Блера

можна забути.

У суботу розпочався саміт, я не знав, що там відбуватиметься, і за вихідні не зміг дотелефонуватися ні до кого в британському уряді. Минало одне засідання за іншим, але всі новини були присвячені подіям в Ізраїлі та Лівані — жодного слова про мою візу.

Програма саміту завершувалася, і за її підсумками Путін давав пресконференцію. Зала була заповнена вщент. Сотні журналістів з усіх куточків світу сподівалися поставити Путіну запитання.

Після двадцяти хвилин невинних запитань мікрофон передали Кетрін Белтон з англомовної московської газети "Москов таймс" — невисокій миловидній британці тридцяти трьох років. З явним хвилюванням вона звернулася до Путіна:

— Нещодавно Біллу Браудеру було відмовлено у в'їзді в Росію. Багато інвесторів і західних дипломатів стурбовані цим і не розуміють, чому це сталося. Чи не могли б ви пояснити, чому йому без пояснення причин було відмовлено у в'їзді?

Закінчивши говорити, вона сіла, поклала блокнот на коліна й приготувалася слухати відповідь.

У залі запала тиша. Було помітно, що запитання застало Путіна зненацька. Через кілька секунд він сказав:

— Повторіть, будь ласка, кому було відмовлено у в'їзді в Росію?

Кетрін знову піднялася з місця:

— Біллу Браудеру. Це голова інвестиційного фонду Hermitage — найбільшого інвестора на російському фондовому ринку. Я вважаю, що прем'єр-міністр Великобританії міг сьогодні обговорювати з вами це питання.

Путін насупився і в'їдливым тоном відповів:

— Відверто скажу, я просто не знаю причин, з яких конкретній людині відмовлено у в'їзді до Російської Федерації. Можу уявити, що ця людина порушувала закони нашої країни.

І все. Почувши це, я зрозумів, що Блер моє запитання не порушував і мою візу відновлювати не будуть. Проте важливішим було те, що в перекладі з мови Путіна його слова означають одне: "Ми ніколи не вимовляємо вголос імена своїх ворогів, це стосується й Білла Браудера. І зараз я дам вказівку правоохоронним органам завести проти нього якнайбільше кримінальних справ".

Якщо вам здалося, що в такому трактуванні є божевілья чи перебільшення, смію вас запевнити, що це не так. Моє "божевілья", коли хочете, годі порівняти з тим, що сталося далі.

22. Обшуки

З казуїстики Путіна на запитання журналістки мої інвестори отримали відповідь і на власні запитання: від Росії тепер нічого хорошого не чекай. Наступною датою, коли вони могли забрати свої кошти з фонду, було 25 серпня. Цього разу 215 учасників

забрали загалом понад 30 відсотків активів фонду. У моєму бізнесі це називається "втеча інвесторів", і коли вона починається, її вже майже неможливо зупинити, як під час втечі вкладників з банку. Фонд Hermitage вимушено припинить існування, якщо я наче фокусник не зможу витягнути кролика з магічного циліндра.

За свою кар'єру я витримав безліч злетів та падінь. Акції на ринку часто падають чи підіймаються в ціні без видимої причини, і це навчило мене стоїчно сприймати погані новини й залишатися спокійним. 1998 року фонд обвалився на 90 відсотків, але я не втратив стійкості духу й був згодом винагороджений за витримку: ринкова вартість нашого портфеля повністю відновилася.

Але цього разу все було інакше.

Усе моє професійне життя було пов'язане з інвестиціями в Росію, і я не збирався займатися чимось іншим. Але двері до Росії переді мною зачинили, і довелося замислитися про майбутнє — чим ще я можу зайнятися. Які є варіанти? Я не хотів повертатися до Америки й конкурувати з тисячами таких самих бізнесменів. Не міг уявити себе й у якійсь новій країні, скажімо, у Китаї — на вибудовування бізнесу з нуля могло піти десять років.

І я напевно не збирався йти на відпочинок. Мені було сорок два роки, я був сповнений сил. Усі варіанти здавалися мені невдалими, і що більше я про це думав, то безнадійніше бачилася ситуація.

Моїх колег можливий кінець фонду Hermitage засмучував ще більше. Ми мали цікаву справу, ми працювали з ентузіазмом і змогли вплинути на поліпшення інвестиційного клімату в Росії — ніхто не хотів йти зі зіграної команди професіоналів і влаштовуватися на звичайну роботу в інвестиційні банки чи брокерські фірми.

Я зважив наші сильні сторони й виділив головне: ми вміємо знаходити недооцінені активи та нагромадили величезний досвід у захисті інвестицій від менеджерів-шахраїв. Загалом, це має стати в пригоді й на інших ринках, що розвиваються.

Я відправив чотирьох моїх експертів, включно з Вадимом, пошукати щось вартісне в Бразилію, Об'єднані Арабські Емірати, Кувейт, Туреччину та Таїланд. Там вони зустрілися з представниками двадцяти найдешевших компаній. Провели сотню зустрічей, досконало вивчили низку підприємств й у результаті знайшли три привабливі інвестиційні проекти.

Перший — телефонна компанія в Бразилії. Її ринкова вартість дорівнювала триразовій сумі прибутку за попередній рік — це був найнижчий показник по індустрії у світі. Другий — турецьке нафтопереробне підприємство. Його акції продавали з 72-відсотковою знижкою, якщо порівняти з цінами на активи аналогічних компаній у галузі. Третій — компанія з операцій з нерухомістю в Об'єднаних Арабських Еміратах. Її акції котирувалися з 60-відсотковою знижкою вартості її активів з відрахуванням всіх витрат.

Я почав інвестувати в ці акції та поділився ідеєю зі своїм другом Жаном Карубі. На його щирі й тверезу думку завжди можна було покластися. Реакція Жана перевершила очікування. "Білле, мені дуже подобається ця ідея, — зізнався він. — Думаю, саме цей

напрямок тобі й треба розвивати".

Він мав рацію. Мій досвід інвестора міг стати в пригоді скрізь, особливо в країнах, де були проблеми, схожі з російськими. Виявляється, формула успіху не прив'язана до Росії.

Коли я поділився своїми міркуваннями з іншими інвесторами, більшість відреагувала так само, як Жан. До осені 2006 року я так переконався в правильності обраного шляху, що почав готувати документи щодо створення нового фонду — Hermitage Global.

Я планував закінчити підготовку документів до Всесвітнього економічного форуму в Давосі, що мав відбутися в кінці січня 2007 року. У світі немає кращого місця для залучення інвестицій, ніж Давос.

З часу першої вилазки в Давос 1996 року моє життя кардинально змінилося. Уже не доводилося ночувати на підлозі або тинятися у фое, сподіваючись зустрітися з важливими людьми: з 2000 року я був офіційним учасником форуму та їздив туди щоразу.

Цього разу я вирішив взяти із собою Олену. Незадовго до цього ми дізналися, що вона знову вагітна, і я подумав: цікаві виступи та прийоми в Давосі відвернуть її від щоденних турбот із догляду за нашою однорічною дитинкою. Ми прилетіли до Цюриха й поїздом дісталися Давоса, як колись давно з Марком Хольцманом. Ми зупинилися в готелі "Дербі". Майже відразу мене затягла низка зустрічей.

Як і передбачав Жан, інвестори зацікавилися створенням нового фонду Hermitage Global. На другий день перебування в Давосі я провів презентацію для одного давнього клієнта, і той запитав:

— До речі, Білле, ти будеш завтра ввечері на російській вечері?

— Яка російська вечеря?

Я знав, що в Давос приїде багато росіян, але програма форуму була такою насиченою, що про неї навіть не чув.

— О, це щось важливе! Там зберуться всі російські офіційні особи.

— Сумніваюся, що мене туди взагалі пустять, — усміхнувся я.

— У цьому й зваба, Білле: не росіяни вирішують, хто буде гостем на цьому заході, а Всесвітній економічний форум. Ти можеш просто зареєструватися.

Ідея звучала спокусливо. Після цієї зустрічі я одразу подався до електронного терміналу для учасників форуму, де записуються на такі заходи. Увійшовши в систему, я миттєво зареєстрував на вечерю себе та Олену. Наступного вечора ми прибули за десять хвилин до початку заходу, але виявили, що майже всі столики вже зайняті. Оглянувши залу, ми помітили останні два місця поряд. За протоколом за кожним столом сидів хтось із російських високопосадовців. Я придивився і збентежився: на чолі нашого столу сидів не хто інший, як начальник експортного підрозділу "Газпрому". Невідповіднішого місця годі було й уявити. Найімовірніше, саме розслідування корупційних схем у "Газпромі", якими займався фонд Hermitage, стало каталізатором мого вигнання з Росії. Й ось мені треба було скуштувати ескалоп з телятини, смажену

картоплю й морквяний пиріг у товаристві одного з керівників цієї компанії.

Вечеряли ми мовчки й намагалися не зустрічатися з ним поглядами. Під час заходу російські чиновники й олігархи по черзі вимовляли промови, одна прісніша, банальніша й пишномовніша за іншу. Росіяни вміють багато говорити, нічого не сказавши по суті! Ця риса виявилася того вечора у всій красі.

Ближче до кінця заходу брязкіт столових приладів і метушню офіціантів перервало сум'яття біля входу: увійшло два десятки міцних охоронців, утворивши живе кільце навколо якоїсь невисокої людини. Я не міг розглянути, хто це, поки гість не підійшов до свого столика. Виявилось, що це перший заступник прем'єр-міністра Росії Дмитро Медведев. Він готувався замінити на президентській посаді Путіна, другий термін якого добігав кінця у квітні 2008 року. Форум у Давосі був для Медведева першою нагодою постати перед міжнародною спільнотою. Коли забрали основну страву, Медведев підвівся та підійшов до мікрофона в аванзалі. Його промова російською (я слухав переклад у навушниках) зайняла кілька хвилин і була ще бляклішою і тривіальнішою, ніж у попередніх ораторів. Я ледь дочекався, коли він припинить говорити.

Одразу після промови Медведева залом заковзали офіціанти, розставляючи перед гостями тарілки з морквяним пирогом і чашки з чаєм та кавою. Поки я пив чай і куштував глазур з пирога, Олена тихенько потягла мене за рукав і прошепотіла:

— Слухай, Білле, у мене з'явилася чудова ідея: чому б тобі не попросити Медведева допомогти з візою?

Я скося глянув на неї.

— Це безглуздо.

Тоді я спробував усі можливості, аж до Путіна, повернути дозвіл на в'їзд. Після саміту "Великої вісімки" я вирішив, що цей розділ мого життя дописано до кінця. До того ж підходити до Медведева й клопотати про свою візу мені було ніяково. Я намагався пояснити це Олені, але вона й слухати не хотіла та наполягала на своєму.

— Ну поглянь: зараз з ним ніхто не говорить. Просто спробуймо.

Вона встала й пильно подивилася на мене. Сперечатись з дружиною було важче ніж витримати не найприємнішу зустріч із Медведевим, тому я теж підвівся й нехотя пішов за нею через залу. Дійшовши до Медведева, я простягнув руку й привітався:

— Здрастуйте, пане заступник прем'єр-міністра. Я Білл Браудер. Можливо, ви пам'ятаєте мене?

Олена переклала. Медведев підвівся й потис мою руку. У залі помітили те, що відбувалося, і гомін посилювався: якщо я міг заговорити з Медведевим, значить, і їм можна. Люди почали вставати з місць і рухатися в нашому напрямку.

— Так, зрозуміло, я вас пам'ятаю. Як життя, пане Браудер?

— Дякую, добре, проте, як ви, напевно, знаєте, мені вже рік не дають дозволу на в'їзд у Росію. Я подумав, що, можливо, ви могли б допомогти мені в поверненні візи.

Поки я говорив, нас щільним кільцем оточила група людей — я помітив репортера інформагентства "Блумберг" та журналіста газети "Нью-Йорк таймс". Вони пробілися

дуже близько до нас. Форум у Давосі був міжнародним дебютом Медведєва, а ця розмова могла стати одним з найпримітніших моментів усієї конференції.

Медведєв швидко окинув оком людей, що зібралися навколо. Він мав зробити миттєвий вибір: відмовити мені (що приверне увагу преси) або висловити готовність посприяти (що журналістам буде не так цікаво). Після короткої паузи Медведєв сказав:

— Буду радий, пане Браудер. Надішліть мені копію вашої заяви на отримання візи, і я передам її до міграційної служби зі своєю рекомендацією.

Усе. Репортери обступили Медведєва. Поки ми з Оленою вибиралися з натовпу, вона стиснула мою руку:

— Бачиш? Моя правда!

Тієї ж миті ми повернулися в номер і зв'язалися з Лондоном. Зазвичай на збір усіх паперів, потрібних для отримання візи в Росію, потрібно три-чотири дні, але моя команда гарувала всю ніч, й о восьмій ранку готельний факс видав нам повний комплект документів.

Ранок був щільно зайнятий зустрічами з інвесторами, тому до зали, де виступав із промовою Медведєв, вирушила Олена. Вона чекала на нього біля подіуму. Навколо зосередилося стільки охорони, що Олена майже не мала шансів вручити документи особисто, але тут вона помітила радника Путіна Аркадія Дворковича, який намагався мені допомогти раніше. Вона попросила його передати папери Медведєву, і Дворкович погодився.

Наступного дня форум закінчився, і ми з Оленою повернулися до Лондона, горді, що завдяки щасливому збігу обставин нам вдалося заручитися підтримкою на такому високому рівні.

На результати довелося чекати кілька тижнів. 19 лютого я отримав повідомлення з Москви щодо своєї візи. Тільки прийшло воно не від міграційної служби, а від підполковника Артема Кузнецова із Головного управління внутрішніх справ у місті Москва. Це було дивно: МВС розслідувало кримінальні справи, а не видачу віз. Я не знаю російської мови, тож попросив Вадима перетелефонувати Кузнецову.

Після того як Вадим пояснив, що телефонує від мого імені, Кузнецов сказав:

— Гаразд, я вам поясню, у чому річ.

— Чудово.

— Наскільки я розумію, Браудер надіслав відповідний документ, щоб йому дозволили в'їзд на територію Російської Федерації.

— Так-так, ми подали документи.

— Я тому хотів під'їхати, поговорити, якщо це можливо, пояснити суть запитань, які в нас були до вас, може, ви на них відповісте, і жодних проблем, звісно.

— Розумієте, річ у тому, що я зараз не в Москві, — відповів Вадим. — Тому, якби ви могли надіслати ці запитання, то ми постаралися б на них відповісти.

— Надіслати так просто не вийде, мені хотілося б поговорити, якщо це можливо.

Це не схоже на стандартний запит. Коли триває якесь розслідування, запит має бути направлений в організацію письмово. За десять років, проведених у Росії, я

засвоїв, що чиновник, який пропонує неофіційну зустріч, розраховує на хабар. У ситуаціях, коли чиновники намагалися на мене в такий спосіб тиснути, я незмінно ігнорував їх, і вони йшли ні з чим.

Завершив розмову Кузнецов такою фразою:

— Мій висновок залежить від того, як ви поведете себе, тобто що ви надасте, як поясните тощо.

Як і раніше у подібних випадках, я вирішив проігнорувати цю пропозицію.

Дзвінок із Москви засмутив би мене сильніше, якби не успішний запуск нашого нового фонду Hermitage Global. Незабаром я про цей дзвінок зовсім забув.

Давні й нові інвестори один за одним подавали заявки на придбання часток у новому бізнесі. До кінця квітня 2007 року загальна сума вкладених у фонд грошей становила 625 мільйонів доларів. Нехай ці ресурси поступалися сумі, яку вилучили інвестори з фонду Hermitage, але мені вдалося зализати рани, і компанія продовжувала працювати.

Звіт у раді директорів про перші результати фонду Hermitage Global було призначено 4 червня 2007 року. Засідання проходило в Парижі, у готелі "Вестін". Після всіх неприємностей двох попередніх років у мене вперше були добрі новини.

Ми з Іваном прибули до Парижа напередодні ввечері, 3 червня, щоб вистачило часу для підготовки до засідання. Наступного ранку я прокинувся о шостій годині, сходив до тренажерної зали, прийняв душ і трохи перекусив. О восьмій ранку я вже лаявся телефоном з трейдером про пакет акцій, який той мав продати на фондовій біржі в Дубаї кілька днів тому, але не зробив цього. Тепер на дубайській біржі виникли якісь технічні проблеми, через що торги припинилися. Ціна на акції стрімко падала, і я не тямився від люті через те, що він вчасно не продав їх і ми втрачаємо гроші. Він наводив якісь докази, щоб виправдатися, але це мене тільки більше дратувало. Поки ми сперечалися, у телефоні пролунав сигнал про другий вхідний дзвінок. Я вирішив подивитися на номер того, хто телефонував тільки тому, що це могла бути дружина: наприкінці місяця ми чекали на появу другої дитини, і я дуже хвилювався за неї. Але телефонувала не вона, а Емма, секретарка з московського офісу Hermitage. Емма була приємною дівчиною з російської глибинки, порядною, працювитою та відповідальною. Їй був двадцять один рік, але здавалася вона набагато молодшою. Емма рідко телефонувала мені особисто, тому я попросив трейдера не класти слухавку й перемикнувся на Москву:

— Еммо, це може зачекати?

— Ні, Білле, не може, — відповіла вона вільною англійською мовою. — До нашого офісу вломилися двадцять п'ять міліціантів у цивільному!

— Що?

Вона повторила.

— Дідько. Зачекай секунду! — Я сказав трейдеру, що перетелефоную, і повернувся до Емми. — Чого вони хочуть?

— Не знаю, але за головного в них Артем Кузнецов, і він...

— Ти сказала Кузнецов?

— Так.

Це, мабуть, той самий Артем Кузнецов, який намагався нас шантажувати кілька місяців тому!

— А в нього є ордер на обшук?

— Він мені його показав, але не віддає.

— Можеш переписати все, що там зазначено?

— Спробую.

Я поклав слухавку й зателефонував Іванові розповісти про ситуацію. Новина теж його вразила, він поспішив зв'язатися з Еммою. Тим часом я зателефонував Джеймісону Фаерстоуну, юристу, який працював у Москві. Фаерстоун був русофілом і жив у Росії ще з 1991 року — ладний сорокаоднолітній американець з приємною зовнішністю, каштановим волоссям, ясними очима й напрочуд хлоп'ячими рисами обличчя. Він був керуючим партнером юридичної фірми "Фаерстоун Данкен", яку заснував разом з іншим американцем на ім'я Террі Данкен. 1993 року під час облоги Білого дому Террі перебував біля Останкінської телевежі з іншими мітингувальниками. Коли влада відкрила по них вогонь, він допомагав витягувати поранених, але сам був тяжко поранений і незабаром помер. Відтоді Джемисон залишився на чолі фірми.

Фаерстоун завоював мою прихильність після першої зустрічі. Не тільки тому, що говорив прямо і без натяків, а й тому, що, на відміну від інших юристів, ніколи не здирав утридорога. Ми довгі роки активно співпрацювали, і наші бізнеси набирали обертів майже одночасно.

Щойно він підняв слухавку, я, пропустивши обмін люб'язностями, одразу перейшов до справи:

— Джеймі, мені щойно телефонувала наша секретарка з Москви. У нас...

— Білле, я саме збирався тобі телефонувати...

— Наш офіс обшукують двадцять п'ять міліціантів!

— І тебе теж?

— Що ти маєш на увазі?

— Так, у мене тут два десятки міліціантів у цивільному. Перевернули все догори дригом. Вони мають ордер на обшук "Камеї".

У мене наче відняло мову.

— Не може бути!

Російська компанія "Камея" належала нашому клієнту, якого ми консультували щодо інвестицій у російські акції. Оскільки міліція проводила одночасні обшуки в нашому офісі й у Джеймісона, я дійшов висновку, що їхня справжня мета — ми.

— Справи кепські, Джеймі. Що нам тепер робити?

— Не знаю. Нас тримають тут у переговорній кімнаті, як заручників, нікого навіть у туалет не пускають. Ордер якийсь підозрілий. Міліція не має права розпочинати обшук до прибуття адвокатів, але вони вже тут каменя на камені не залишили.

— Зв'яжися зі мною, щойно щось з'ясуєш.

— Звісно.

Ми закінчили розмову. Поглянувши на годинник, я зрозумів, що спізнююся на збори ради директорів. Схопивши папку з порядком денним та презентаціями, я швидко рушив до зали. Адреналін у крові зашкалював. Тієї миті я не міг думати ні про що, крім цих обшуків.

У залі вже зібралися четверо членів ради директорів — усі імпозантні чоловіки старшого віку. Вони приїхали з різних куточків Європи, мали спокійний та невимушений вигляд, пили каву з круасанами й обговорювали ситуацію на ринках. Мені довелося порушити ідилію та повідомити їх про події в Москві. Поки я говорив, увійшов Іван, білий як полотно. Один директор запитав, що нам ще відомо. Оскільки інших новин не було, я вирішив зателефонувати Еммі й перевів телефон на гучний зв'язок. Вона відповіла і теж вивела офіс на гучний зв'язок. За дві з половиною тисячі кілометрів ми чули, як методично спустошують ящики наших столів і шаф — крики, тупіт ніг і навіть звук свердла — хтось розкривав наш сейф.

Так минуло десять хвилин. Двадцять. Пів години. Нас вразило, як Емма намагається опанувати ситуацію й кричить на міліціантів: "Гей, досить пити нашу каву!.. Гей, поставте комп'ютер на місце!.. А ви залиште його! Ця людина взагалі не має стосунку до Hermitage!" Вона мала на увазі працівника німецького "Дойче банку", який мав нещастя того ранку з'явитися в нашому офісі з якимись документами. Міліція затримала його, і він сидів у кутку конференц-зали, обливаючись від страху холодним потом.

Обшуки одночасно непокоїли і дратували. Я запевнив членів ради директорів, що міліції нема чого вилучати в нашому офісі: там не залишилося ні інформації, ні конфіденційних матеріалів, а найголовніше, там не було жодних активів. Усе цінне ще з минулого літа було в безпеці за межами Росії.

Поки ми слухали, що відбувається в нашому московському офісі, задзвонив мій телефон. То був Джеймісон. Я вийшов за двері, щоб поговорити з ним.

— Б-білле... сталося щось жахливе!

Він був пригнічений і на межі зриву. Я ніколи раніше не помічав, щоб Джеймісон, корпоративний юрист із п'ятнадцятирічним стажем, був у такому стані.

— Почекай, Джеймісоне, давай повільніше. Що у вас сталося?

— Максим, наш молодший юрист, сказав їм, що ордер на обшук незаконний, і що вони не мають права вилучати документи, непов'язані з "Камеєю".

— І що?

— Вони побили його! Зараз він поїде до лікарні.

— О Боже! Він упорається?

— Невпевнений.

У мене пересохло в горлі.

— Джеймі, треба обов'язково задокументувати те, що вони коять. Цим негідникам усе так просто з рук не зійде.

— Білле, річ не тільки в Максимі. Вони виносять майже все.

— У якому сенсі "все"?

— Хапають папки зі справами інших клієнтів, не пов'язаних із "Камеєю". Біля входу стоять дві "газели". Вони винесли майже всі наші комп'ютери, сервери, усі корпоративні документи, печатки й штампи, які ми зберігаємо для фінансової та податкової звітності компаній наших клієнтів. Це позбавлене будь-якого сенсу! Що нашим клієнтам робити без документів і печаток? Я навіть не знаю, як ми самі після цього працюватимемо. Ми тепер навіть електронної пошти не зможемо отримувати!

У мене не було слів.

— Мені... мені дуже шкода, Джеймі. Ми впораємося з цим разом. Обіцяю. Найголовніше, скажи, щойно стане відомо щось про стан Максима.

— Так, звичайно.

Геть приголомшений, я повільно повернувся до зали. Усі подивилися на мене.

Я попросив Івана перервати дзвінок. Іван попрощався з Еммою й поклав слухавку. Потім я розповів присутнім про те, що відбувається у "Фаєрстоуні Данкен". Настала мертва тиша.

Схоже, ми дуже вплили. Якщо я щось і розумів у Росії, то те, що це був тільки початок.

23. Управління "К"

О третій годині дня ми з Іваном були вже в поїзді "Євростар" Париж — Лондон. Нам треба було багато обговорити, а єдине місце, де наша розмова не стане надбанням чужих вух, — тамбур поряд з багажним відділенням. Там на твердих відкидних сидіннях ми й влаштувалися. За вікнами миготіли розмиті сірувато-зелені краєвиди Нормандії. Дорогою ми пробували телефонувати до Москви та Лондона, але поїзд час від часу потрапляв у черговий тунель, і зв'язок постійно уривався, тож ми залишили ці спроби й повернулися до вагона. Решта шляху пройшла в мовчазних роздумах.

Я знав, що насильство в Росії — явище поширене, але відколи 1992 року ступив на її землю, ні мене, ні моїх близьких воно не торкалося. Й ось тепер загроза стала реальною.

Мене не відпускала тривога за Максима. Щойно повернувшись додому, я зателефонував Джеймі й запитав про його стан. На щастя, удари виявилися не надто небезпечними. Я намагався вмовити Джеймі подати скаргу, але він відмовлявся.

— Білле, зрозумій: Максим наляканий. Йому погрожують арештом і звинуваченнями в опорі міліції, якщо він вирішить скаржитися на побиття.

Як мені було з цим сперечатися? Принаймні ми знали, що він одужує.

Наступного дня я приїхав на роботу рано-вранці. Іван уже був там і вивчав ордер на обшук, який Емма переписала від руки й надіслала факсом: акуратний почерк старанної школярки різко контрастував зі змістом документа. У ньому йшлося, що Головне слідче управління Головного управління внутрішніх справ у місті Москві порушило кримінальну справу проти Івана — його звинувачували нібито в несплаті

компанією "Камея" 44 мільйонів доларів податків на виплачені дивіденди. Само собою вимоги до компанії здавалися дуже сумнівними, а оскільки Іван був генеральним директором цієї компанії, яка належала нашому клієнту, звинувачення стосувалося його особисто.

Якою б репресивною й незаконною не здавалася російська система кримінального правосуддя сторонньому спостерігачеві, Росія як суверенна держава все ж таки продовжує залишатися суб'єктом міжнародного права, і більшість західних країн співпрацює з нею, зокрема й з питань екстрадиції, внесення до стоп-листів Інтерполу чи арешту закордонних активів. Ми перебували в Лондоні, але проігнорувати кримінальну справу не могли, оскільки це мало серйозні наслідки.

Постанова не мала жодних підстав: "Камея" сплачувала податки за тією самою ставкою, що й інші російські компанії, тому звинувачення на адресу Івана були просто несправедливими. Якщо й була на світі людина, яка дотримувалася всіх правил і законів, то це Іван Черкасов. Він був чудовим чоловіком, батьком, другом та колегою; завжди убраний як на весілля, акуратний і пунктуальний. Дивитися, як він ходить туди-сюди офісом обурений через сфабриковані звинувачення, було над мої сили. Я запрягнувся зробити все можливе, щоб владнати ситуацію.

Насамперед я звернувся до найкращого з відомих мені в Москві консультантів з податкового права — Сергія Магнітського. Йому було тридцять п'ять років, він очолював податкову практику й аудит у юридичній компанії "Фаерстоун Данкен" і мав справді енциклопедичні знання з податкового законодавства Росії. Казали, що з початку роботи у фірмі він не програв жодного процесу.

Сергій Магнітський у 2008 році — найсміливіша людина, яку я коли-небудь знав (З архіву родини Магнітських)

Щойно Сергій розібрався в суті справи, ми попросили його проаналізувати діяльність компанії за попередні роки й з'ясувати, чи не було помилок у податкових розрахунках. Іван завжди був скрупульозний у питаннях оподаткування, і я вважав, що всі суми сплачено повністю й відповідно до закону. Однак, ураховуючи тяжкість обвинувачень МВС, треба було переконатися в цьому на всі сто відсотків.

Сергій попросив усю податкову звітність "Камеї" з усіма без винятку первинними документами. До пізньої ночі він вивчав і перевіряв ще раз всі матеріали та податкові й наступного ранку виніс вердикт: "Я ретельно вивчив всі аспекти розрахунку й сплати податків компанією "Камея". Тут усе розраховано й сплачено правильно".

Сергій був готовий допомогти нам у питаннях податкового права, але, крім того,

Іванові був потрібен юрист з кримінального права, здатний захистити його від переслідування МВС. По допомогу ми звернулися до адвоката Едуарда Хайретдінова, який у минулому працював суддею і слідчим. З 1992 року Едуард зайнявся приватною адвокатською практикою. Високий, показний чоловік сорока восьми років із сивим волоссям, густими вусами й міцним рукостисканням — зовні Едуард чимось нагадував мені знаменитого ковбоя Мальборо з реклами. На таку людину можна покластися скрутної миті. Едуард представляв відомих у Росії людей і вигравав гучні процеси в, як здавалося, безнадійних справах. У країні, де 99 відсотків справ закінчується ухваленням обвинувального вироку, це було справжнім дивом.

Едуард запропонував насамперед з'ясувати, що ж відбувається в самому МВС. Коли він прибув до ДСУ ГУВС м. Москви, його направили до керівника слідчої групи — тридцятирічного майора Павла Карпова. Едуард попросив у Карпова низку документів, які слідство за законом має надати адвокату. Але Карпов відмовився їх видавати. Для Едуарда це було несподіванкою: за п'ятнадцять років роботи в адвокатурі він з подібним не стикався. Він був роздратований поведінкою слідчого, але я вважав це добрим знаком. Я вирішив, що якщо Карпов боїться показувати матеріали справи, це лише підтверджує її безпідставність.

На жаль, моя оптимістична теорія майже одразу ж розтанула. 14 червня мені зателефонувала журналістка Кетрін Белтон — та сама, яка на саміті "Великої вісімки" 2006 року поставила Путіну запитання про причини моєї депортації з країни. Тепер вона працювала в англійській газеті "Файненшл таймс" і хотіла отримати мій коментар щодо нещодавніх обшуків. Я відповів на її запитання, сподіваючись, що стаття правильно покаже нашу позицію.

Наступного ранку дорогою до офісу я купив газети й на першій шпальті "Файненшл таймс" побачив заголовок: "Росія перевіряє компанію Браудера щодо податків". Я сів на лаву й двічі перечитав статтю. Серед цілої купи інсинуацій і відвертої міліційної брехні десь у середині статті мені впало в око одне речення: "Слідчі націлилися на Браудера як на автора схеми".

Схоже, вони зовсім не мали наміру відступати. Навпаки — надумали щось набагато масштабніше. Очевидно, удар по Івану й "Камеї" — лише артпідготовка до наступу на мене.

Це дуже непокоїло. Крім того, ми перебували у вкрай нерівних умовах. Навіть попри те що ми залучили найкращих юристів у Росії, це само собою не мало значення, оскільки нам протистояли правоохоронці, які діють за межами права. Нам бракувало джерел інформації, щоб зрозуміти, що вони задумали. Нам потрібен був Аслан, який порадив Вадиму покинути Росію 2006 року.

Ми не знали, чи триває той міжвідомчий конфлікт, який свого часу підштовхнув Аслана до думки попередити Вадима. Впевненості в тому, що він знову захоче нам допомагати, не було, але все ж таки варто спробувати вийти з ним на контакт. Вадим надіслав йому коротке повідомлення з проханням про допомогу. Через пів години надійшла відповідь: "Що ви хочете дізнатися?"

"Хто стоїть за обшуками у нас минулого тижня, і що ще вони планують?" — запитав Вадим.

Через деякий час отримали відповідь: "За всім стоїть Управління "К" ФСБ. Вони хочуть покінчити з Браудером і відібрати всі активи. Це лише початок. Будуть й інші кримінальні справи".

Коли Вадим переклав мені це повідомлення, від хвилювання в мене почала смикатися нога — повідомлення було недвозначним й обіцяло великі неприємності. Але я відчайдушно сподівався, що Аслан помиляється.

У голові в мене виник мільйон запитань, починаючи з того, що таке управління "К".

Я спитав Вадима, але той не знав. Ми підійшли до його робочого столу, сподіваючись знайти хоч що-небудь в інтернеті. На диво, це спрацювало: кілька кліків на покликання, і перед нами офіційна структура органів ФСБ. Управління "К" займалося фінансовою контррозвідкою.

Я ледве добрався до свого столу й упав у крісло. Попросив секретаря ні з ким не з'єднувати: треба було все обдумати. Звістка про те, що я став об'єктом переслідування управління "К", лякала. Це було вже занадто.

Я сидів і розмірковував: "Отже, мене переслідують російські спецслужби, і я нічого не можу з цим вдіяти. Я не можу подати проти них скарги, не можу отримати від них документи справи. Це таємний підрозділ. Ба гірше, вони мають доступ до необмежених ресурсів — і законних, і незаконних. У ФСБ не виносять постанов про арешт і не надсилають запити на екстрадицію: вони просто надсилають професійних убивць".

24. У російських історій завжди сумний кінець

Поки я мовчки сидів у кабінеті, намагаючись осмислити ситуацію, секретарка тихенько поклала поруч записку. "Телефонувала Олена. Нетерміново", — прочитав я. Зазвичай я відразу ж перетелефонував дружині, але не цього разу: голова була сповнена турбот.

Приблизно за годину Олена зателефонувала сама. Не встиг я відповісти, як вона закричала в слухавку:

— Чому ти не зателефонував?!

— Ти ж сказала, що це нетерміново.

— Ні, я сказала ТЕРМІНОВО! Білле, я народжую. Я вже у лікарні!

— О Господи... Виїжджаю зараз же!

Я схопився й кинувся до виходу. Не чекаючи ліфта, рвонув униз сходами, ледь не впавши на повороті, послизнувшись у легких черевиках на гладкій підшві. Сонце саме вкотилося опівдні, я мчав угору вулицею, миттю забувши про управління "К", ФСБ та Росію разом узятих.

Район Ковент-Гарден — лабіринт крихітних вулиць-річечок, які впадають у центральну площу. Ловити таксі тут було безглуздо — довелося б вибиратися ще хвилин двадцять. Я припустив у бік вулиці Чарінг-крос, але не виявив жодного вільного

таксомотора, тому продовжував бігти до лікарні, оминаючи жвавий лондонський рух — вантажівки, двоповерхові автобуси, моторолери, пішоходи. Я постійно оглядався через плече, сподіваючись зловити машину. У місті ніби не лишилося жодного вільного таксі. Бігти до самої лікарні було надто далеко. На щастя, на Шефтсбері-авеню мені вдалося зловити вільне таксі.

За чверть години я забіг у лікарню. До пологового відділення на четвертому поверсі я дістався геть змилений. Олена тим часом була на останньому етапі пологів. Вона кричала, обличчя стало червоним від напруження. Їй було ніколи навіть думати про мене, не те що злитися. Я взяв її за руку, а вона стиснула мою долоню з такою силою, що мені здалося, що її пальці встромилися в мою долоню до крові.

За двадцять хвилин народилася наша друга донька — Вероніка.

Коли на світ з'явилася Джессіка, радість від немовляти відсунула задній план важкі думи, пов'язані з Росією. Але цього разу мої проблеми в Росії набули такого масштабу, що зовсім позбутися важких думок не вдалося. Щойно стало зрозуміло, що дружина й донька здорові та почуваються добре, російські проблеми повернулися на перший план.

Мені не хотілося розповідати Олені погані новини про управління "К" — принаймні не зараз. Їй треба було відпочити й встановити зв'язок із новонародженим малятком. Другого дня ми повернулися додому. Я відганяв страх, приймав вітання від рідних і близьких, але ніяк не міг позбутися тривоги. Досі Олена була для мене джерелом душевної рівноваги та підтримки. Між нами утворився дивовижний емоційний маятник: тоді, коли я панікував, вона була врівноважена, і навпаки. Раніше це діяло чудово. Але зараз новини здавалися дуже тривожними, і я не був певен, що психологічний баланс збережеться.

Я ледве протримався два дні після повернення додому. Вирішивши, що не можна більше тримати все в собі, того вечора, заколисавши Вероніку, я сів на ліжку поряд з Оленою.

— Мені треба з тобою чимось поділитися.

Вона взяла мене за руку й, подивившись мені в очі, запитала:

— Що трапилося?

Я розповів їй про нещодавнє повідомлення Аслана про управління "К". Поруч у дитячому ліжечку воркувала спляча Вероніка (новонародженим так вдаються дивовижні видихи-стакато "А-а-а-ахх!"). Закінчивши розповідь, я запитав Олену:

— Як думаєш, що нам тепер робити?

Обличчя її залишилося незмінним — вона, як завжди, випромінювала дивовижний спокій.

— Подивімося, що вони зроблять, — тихо запропонувала дружина, — і потім вирішимо, як краще з цим впоратися. Це лише люди, нехай і злі, а людям властиво помилятися. — Олена стиснула мою руку й лагідно всміхнулася.

— А як бути з відпусткою? — запитав я. Ми планували сімейну поїздку на серпень, щойно малеча зможе подорожувати.

— Тут усе просто, Білле. Ми поїдемо. Треба продовжувати жити.

На щастя, наступні кілька тижнів на роботі минули спокійно, без тривожних новин з Росії. У середині серпня 2007 року ми полетіли до Марселя, на південь Франції. Майже весь політ Вероніка проспала, а Джессіку я розважав невигадивою грою з пластмасовою пляшкою та мішечком з паперовими кульками. Девід подавав нам пляшки, серветки, улюблені іграшки й закуски, не відриваючись від шкільного зошита. Щойно ми приземлилися в Марселі, як я машинально ввімкнув смартфон і почав перевіряти дзвінки та повідомлення. У пошті не було нічого важливого, і я вважав це добрим знаком перед відпусткою.

Ми залишили літак, пройшли через приміщення аеропорту, отримали багаж і попрямували до виходу, де нас чекало таксі. Вийшовши з будівлі аеропорту, нас одразу ж обвіяло приємною густою літньою спекою. Водій допоміг завантажити речі, і ми розсілися місцями. Щойно машина від'їхала, запрацював мобільний. То був Іван.

— Білле, усе повторюється, — сказав він, ледь стримуючи хвилювання в голосі. Я ще не знав, що він скаже далі, але моя нога знову почала смикатися.

— Що повторюється?

— МВС проводить обшук у банку "Кредит Свісс" у Москві.

— А який стосунок це має до нас?

— Вони шукають усе, що належить Hermitage.

— Але у нас там нічого немає, — зауважив я.

— Правильно, проте МВС про це не знає.

— Тоді що саме вони шукають?

— Секунду... У мене тут копія ордера на обшук...

Пів хвилини його не було чути, а потім він продовжив:

— Вони шукають все, що стосується Hermitage Capital Management, Hermitage Capital Services, Hermitage Capital Asset Management, Hermitage Asset Management... і так ще дві сторінки. Продовжувати?

— Ні.

Дії МВС дивним чином були схожі на гру в "морський бій": вони брали всі можливі комбінації зі словом Hermitage, сподіваючись на пряме влучання. Я мало не розсміявся, так непрофесійно це виглядало.

— Хто керує обшуком? — запитав я.

— А в цьому й уся фішка, Білле. Артем Кузнецов!

— Що за чортівня! Артем Кузнецов? Він, схоже, докладає руку до всього поганого, що відбувається з нами в Росії.

Ми попрощалися, але я знав, що попереду нас чекають нові неприємності. Наше джерело Аслан мав рацію: ці люди справді полюють за нашими активами. Я одного не міг зрозуміти: невже вони й досі не знають, що в нас не залишилося активів у Росії? Хіба органи безпеки не повинні бути розумнішими? Але, може, і ні. Можливо, казала Олена, їм, як і всім людям, теж властиво помилятися.

Кузнецов пішов з "Кредит Свіссу" із порожніми руками, але спроб знайти активи Hermitage не полишив. Протягом двох тижнів, поки я намагався насолодитися

прованським теплом, Кузнецов один за одним обшукував московські філії іноземних банків — "Ейч-Ес-Бі-Сі", "Сітібанк", "ІНГ Банк" — але щоразу йшов ні з чим.

Кожне нове повідомлення про обшуки дедалі більше віддаляло мене від сім'ї. Замість відпочивати, співати пісеньки Вероніці й Джессіці й грати в басейні з Девідом, я провів більшу частину відпустки з телефоном, намагаючись розібратися, що розпочнуть наші опоненти.

Коли "відпустка" добігла кінця, я повернувся до Лондона, зібрав всю нашу команду, і ми почали планувати подальші дії. Основною юридичною проблемою була кримінальна справа проти Івана. Щодо обшуків у банках я не дуже хвилювався, але мене турбувало все, що могло спричинити арешт чи екстрадицію Івана.

Оскільки, як тоді з'ясував Едуард, майор Карпов не хоче надавати жодної інформації про справу Івана, Сергій Магнітський запропонував цікавий хід: "Якщо МВС не каже, що вони роблять, чому б не звернутися безпосередньо в податкові органи й не дізнатися, що скажуть вони?"

Чудова ідея. Наш податковий консультант направив запит до московської податкової інспекції, куди "Камея" подавала звітність, із запитанням, чи заборгувала компанія якісь податки.

13 вересня Сергій зателефонував Івану й з неприхованою радістю в голосі сказав: "Отримав відповідь на запит. Ви не повірите, але податкова інспекція повідомляє, що "Камея" нічого не винна за податками. До того ж в неї переплата податків на суму 140 тисяч доларів!"

Коли Іван розповів мені про це, я був вражений. Відповідь податкової доводила цілковиту неспроможність обвинувачень на його адресу. Уявіть, що Скотленд-Ярд за підозрою в ухиленні від сплати податків проводить обшуки у компанії в Сіті, а Міністерство з податків та мит Її Величності не висувало до неї жодних податкових претензій. Нехай російська правова система розхитана, але цей документ беззастережно свідчив про невинність Івана.

Після цього я вперше за багато місяців дозволив собі перевести дух. Вересень змінився жовтнем, поганих звісток з Росії більше не надходило. Я працював у режимі повномасштабної кризи, але восени порядок денний робочих нарад почав потроху зміщуватися від російської кризи в бік інвестицій. Я був дуже радий нагоді обговорювати інвестиційні ідеї з аналітиками, а не обшуки з юристами.

Одну країну дедалі частіше згадували на наших нарадах як інвестиційно привабливу — Південну Корею. Її навряд чи можна було назвати такою, що розвивається, як Таїланд або Індонезія, але південнокорейський фондовий ринок за коефіцієнтом "ціна до прибутку" був дешевший за американський на сорок відсотків. Це розпалювало мій інвестиційний інтерес. Якби вдалося з'ясувати, що для такої низької ціни немає об'єктивних причин, то низка корейських акцій обіцяла хороші перспективи зростання. Я вирішив злітати в жовтні до Кореї та відвідати кілька компаній, щоб зрозуміти справжні причини низької вартості їхніх акцій.

Літак зробив посадку в Сеулі недільного вечора 14 жовтня. Після

дванадцятигодинного перельоту й двогодинної поїздки до міста з аеропорту "Інчхон" я зупинився у готелі "Інтерконтиненталь" та розпакував речі. У Сеулі була одинадцята вечора, але організму здавалося, що зараз лише середина дня. Більшу частину ночі я провів, без успіху намагаючись заснути, але врешті-решт залишив спроби, вибрався з ліжка, сів біля вікна й став дивитися на вогні Сеула: яскраве, мерехтливе та явно іноземне місто, немов із кінофільму. Мабуть, усі західні мандрівники в Азії — у Токіо, Пекіні, Гонконгу або Бангкоку — страждали після прибуття від подібних безсонних ночей, намагаючись упоратися з різницею в часі.

Мені вдалося поспати всього кілька годин, і вранці я насилу змусив себе піднятися. На мене чекав тридцятип'ятирічний корейський брокер Кевін Парк, який мав відвезти мене на зустрічі з представниками різних компаній.

Він попередньо домовився з кількома банками, девелоперською компанією та виробником автозапчастин. Різниця в часі та безсонна ніч перетворили всі зустрічі на каторгу. Я мало не щипав себе під столом, щоб не клювати носом. Важкий видався день.

До вечора я хотів звалитися в ліжку й забути, але Кевін наполягав на тому, щоб відвезти мене на корейське барбекю. Він так старанно допомагав мені в підготовці цієї поїздки, що я не міг йому відмовити. Я випив у номері дві дієтичні коли, сполоснув обличчя холодною водою й спустився до нього у фое готелю. У ресторані ми замовили пульткоги (смажену яловичину), пібімпап (суміш з рису, овочів й інших продуктів) та кімчі (квашені овочі). До кінця вечері я тільки й міг думати про те, як повернуся в готель і впаду на ліжку, але Кевін сказав, що зараз познайомить мене з колегами й ми разом хильнемо по чарці в найближчому караоке-барі. Це було вже над мої сили: Кевін з приятелями пропонували мені віскі "Джонні Вокер", співаючи по черзі пісні в караоке. Опівночі, коли в мене вже злипалися очі, він зглянувся й викликав таксі до готелю.

Наступного дня було ще більше зустрічей і ще більше їжі. Попри різницю в часі й перебір із гостинністю, я отримував величезне задоволення від того, що знову можу просто побути інвестиційним аналітиком і на якийсь час забути про важкі турботи, пов'язані з Росією.

Наприкінці дня я повернувся в номер, щоб перевірити повідомлення. Англійський мобільний зв'язок у Кореї не працював, тому мій офіс перенаправляв дзвінки та пошту до готелю. Прогортаючи в ліфті невеликий стос записок із залишеними повідомленнями, я помітив одне від Вадима: "Зателефонуй, щойно зможеш. Терміново".

Вадим ніколи не гарячкував, і якщо він каже терміново, значить, це справді терміново. Серце прискорено забилося, і я кинувся у свій номер, щоб зателефонувати Вадиму.

Він підняв слухавку після першого ж гудка:

— Білле, рано-вранці нам зателефонував судовий пристав із суду в Петербурзі. Він сказав, що є судові рішення проти однієї з наших російських інвесткомпаній і запитував, з ким він може обговорити погашення заборгованості.

Хоча ми й продали всі свої акції, інвестиційно-холдингові компанії в Росії залишалися й мали ще протягом трьох років звітувати до своєї остаточної ліквідації.

— Яке рішення суду? Про що він говорить?

— Я не знаю.

— Ти не знаєш, це хоча б реальна особа? — уточнив я. Цілком могло виявитися, що це чийсь невдалий жарт.

— Поки не знаю, але в жодному разі нам не слід ігнорувати цю ситуацію.

— Ні, звісно. Про яку суму йшлося?

Я подумав, що, можливо, залишився неоплаченим дрібний рахунок якоїсь кур'єрської компанії і якимось чином ця суперечка стала предметом судового розгляду.

— Сімдесят один мільйон доларів.

— Сімдесят один мільйон?! Вадиме, це ж божевілля! Що це все означає?

— Гадки не маю.

— Терміново знайди Едуарда та Сергія. Нам треба з'ясувати, що відбувається.

— Добре.

Тиждень, присвячений роботі над корейськими інвестпроектами, на цьому було закінчено. Росіяни не здавалися.

Уся ця історія із судовим приставом була неймовірною. Звідки, дідька лисого, міг взятися позов? Хто за цим стоїть? Як вони можуть висунути вимоги на активи, які вже не в Росії? Не можуть! Чи таки можуть?

Я не міг зосередитися на Кореї. Треба було якнайшвидше повертатися до Лондона. Я зателефонував Кевіну, довго перепрошував, що не зможу прийти на вечерю, і попросив скасувати зустрічі.

Потім зв'язався з "Корейськими авіалініями" й зарезервував квиток на перший ранковий рейс до Лондона. Після довгого перельоту я попрямував на роботу, щоб зустрітися з Вадимом та Іваном. Ми влаштувалися в переговорній кімнаті, і вони розповіли мені, що сталося, поки я перебував у повітрі.

По-перше, рішення суду справді було. Едуард з'їздив поїздом до Петербурга, отримав і відзняв на цифру матеріали справи в суді. Вадим вийняв зі стосу знімок і поклав переді мною. Він показав одне слово:

— Ось тут ідеться про "Махаон".

"Махаон" була однією з інвестиційно-холдингових компаній фонду, що призупинили ділову активність.

— А ось тут вказана сума.

Вона була вказана в рублях, але я прикинув подумки курс й отримав приблизно сімдесят один мільйон доларів.

— Як могло так статися, що ми не знали про це? — суворо запитав я, вирішивши, що це, мабуть, якийсь колосальний недогляд з нашого боку.

— Сергій теж так подумав, — сказав Вадим. — Але поки Едуард їздив до Петербурга, Сергій зробив запит до державної бази даних юридичних осіб.

— І що? — спитав я з поганим передчуттям.

— "Махаон" вкрали, Білле, — видихнув Іван.

— Як це вкрали?! Як можна вкрати цілу компанію?

Іван, який трохи знався на питаннях реєстрації компаній, відповів:

— Це не просто, але загалом незаконно перереєструвати компанію на іншу особу без відома власника можна, якщо шахрай має печатку компанії, справжні свідоцтва про державну реєстрацію та реєстрацію в податковому органі, а також статут та установчі документи.

То був як грім серед ясного неба.

— Це ті самі документи, які конфіскувало МВС, — тихо сказав я. — Коли вони обшукували офіс Джеймі.

— Саме так, — підтвердив Іван.

Він пояснив, що після цього "нові" власники могли робити з компанією все, що завгодно: керувати нею, ліквідувати, вилучати активи, змінювати розташування.

Тепер усе з'ясувалося. Ми стали жертвами того, що в Росії називають рейдерством. Зазвичай для цього залучають корумпованих міліціантів, які фабрикують кримінальні справи, продажних суддів, які виносять протиправні рішення про арешт активів, та карних злочинців, які усувають будь-які перешкоди на шляху.

Це стало таким поширеним явищем, що ділове видання "Ведомості" навіть публікувало розцінки на "послуги" рейдерів: накладення арешту на майно — п'ятдесят тисяч доларів; порушення кримінальної справи — п'ятдесят тисяч доларів; отримання судового рішення — триста тисяч доларів тощо. Єдиний спосіб успішно протистояти рейдерам — застосування жорсткої сили, але нам цей варіант не підходив.

Сергій всю ніч вивчав отримані документи, а наступного дня зателефонував і пояснив, як це стало можливим.

— "Махаон" і дві інші компанії вашого фонду перереєстрували на якусь компанію "Плутон", зареєстровану в Казані — столиці Татарстану.

— А хто володіє "Плутоном"? — запитав я.

— Такий собі на прізвище Віктор Маркелов. Його було засуджено за ненавмисне вбивство 2001 року.

— Неймовірно! — вигукнув я. — Отже, МВС робить нальоти на компанії, вилучає тонни документів і потім використовує вбивцю, щоб обманом перереєструвати наші компанії?

— Саме так усе й сталося, — підтвердив Сергій. — Ба більше, з використанням цих документів були підготовлені підроблені договори, згідно з якими вкрадена у фонду компанія нібито винна сімдесят один мільйон доларів якійсь фейковій компанії, з якою ви ніколи не вели справи.

— Божевільня якась... — видавив я.

— Зачекайте, це ще не все. Фальшиві договори було показано в суді, і якийсь адвокат, якого ви не наймали, з'явився на судове засідання, нібито для захисту вашої компанії. Щойно почалися слухання, він заявив про цілковиту згоду з претензіями в розмірі сімдесяти одного мільйона.

Усе це мало огидний і незбагнений вигляд, але тепер хоч би стало зрозуміло. Події в голові з'єдналися в логічний ланцюжок, і я засміявся. Спершу тихо, потім на весь голос. Звичайно, у тому, що відбувалося не було нічого смішного, але я сміявся просто від полегшення, для розрядки. Усі спочатку мовчали, але потім приєднався до мене Іван, а за ним і Вадим.

Тепер ми точно знали, у чому полягає їхній план, і бачили, що він повністю провалився. Вони хотіли заволодіти активами фонду Hermitage, але їх там не було. Якщо вірити опублікованому прейскуранту на послуги рейдерів, то вони витратили мільйони на хабарі суддям, міліціантам та чиновникам, а отримали дулю.

Не сміявся лише Сергій.

— Я думаю, ви рано радієте, Білле, — похмуро промовив він по гучному зв'язку. — Це не кінець історії.

— Про що це ви? — здивувався Вадим.

— Поки що не знаю, але... — пролунав голос Сергія крізь легке потріскування на лінії, — у російських історій завжди сумний кінець, щасливий кінець буває тільки в російських казках.

25. Високочастотні перешкоди

Цієї миті можна було просто облишити цю ситуацію, якби не одне "але": МВС не закривало кримінальної справи проти Івана.

Справу вели Кузнецов і Карпов. Обидва були явно причетні до крадіжки наших компаній. Щоб з'ясувати роль цих людей, ми вирішили подати до російських органів заяву про порушення проти них кримінальної справи. Наша юридична команда працювала на межі можливостей, і ми звернулися по допомогу до Володимира Пастухова, того самого юриста, який переконав Вадима покинути Росію 2006 року.

Пастухов прибув до Лондона й облаштувався в переговорній кімнаті нашого нового офісу. Завдяки успішному старту фонду Hermitage Global нам більше не доводилося тіснитися в тимчасовому офісі в Ковент-Гарден, і ми перебралися у свіжовідремонтовану будівлю на Голден-сквер, що поряд з площею Пікаділлі.

Володимир обклався папками з документами й кілька днів усіх нас ретельно розпитував про деталі. Потім він почав складати докладну заяву про крадіжку наших компаній та створення фальшивих заборгованостей на гігантську суму. В окремому розділі він описав механізм шахрайства з використанням документів й електронних файлів, вилучених МВС під час обшуків під керівництвом Кузнецова, які потім зберігалися в слідчого Карпова.

Поки Володимир працював над підготовкою наступальних скарг на корупціонерів, Едуард тримав оборону в Росії. Протягом п'яти місяців він намагався отримати матеріали справи Івана, які пролили б світло на суть обвинувачень проти нього й дали змогу підготувати захист. І всі ці п'ять місяців майор Карпов наполегливо відмовлявся їх показувати. Едуард оскаржив дії Карпова в його керівництва й у прокуратурі, але

нічого не домігся. Поведінка слідчого та постійні відмови лише посилювали роздратування адвоката. В очах Едуарда ця справа перетворилася із суто професійної на особисту.

Але 29 листопада Карпов несподівано зателефонував Едуарду й повідомив, що згоден ознайомити його з деякими документами, які той просив уже не один місяць. Едуард відклав усі інші справи й поспішив на Новослобідську вулицю до Головного слідчого управління внутрішніх справ у місті Москві. Карпов зустрів його біля входу й провів у свій невеликий кабінет, вказавши на вільний стілець. Едуард сів.

— Я знаю, що ви подавали запит про видачу документів у справі Черкасова, і дещо готовий вам надати, — почав він, посміхаючись.

Поведінка Карпова викликала в Едуарда одночасно роздратування й огиду.

— Ви вже давно були зобов'язані мені їх надати.

— Це неважливо. Я даю їх зараз. Тож скажіть спасибі, — після цих слів Карпов підвівся, обома руками взяв важкий стос документів, обійшов навколо столу й демонстративно опустив його перед Едуардом.

— Є тільки одна проблема, дрібниця: копіювальна машина зламалася, тож якщо потрібні копії, доведеться вам переписувати їх вручну.

Едуард завжди тримався спокійно і професійно, але зараз з ним, як з хлопчиськом, поведився тридцятирічний службовець, одягнений в італійський костюм за три тисячі доларів, із дорогим годинником і випещеними наманікюреними нігтями. Після п'яти місяців марних спроб отримати ці документи це було занадто. Едуард і сам у молодості був слідчим, але ніколи не дозволяв собі такого поводження з людьми.

Едуард закипів від обурення й роздратовано промовив:

— Ви що собі думаєте, що на вас немає управи?! Ми спіймали вас за руку й знаємо все, що сталося в Санкт-Петербурзі.

Карпов вмить зблід.

— Що-що сталося в Петербурзі? — спитав Карпов, удавши дурня.

— У нас є всі докази. Документи, які ви вилучили й підшили в справу, були використані для крадіжки трьох компаній та створення фіктивних заборгованостей в особливо великому розмірі. Як фахівець із кримінального права можу запевнити, що це буде легко довести.

Карпов, сидячи в кріслі, схрестив руки на грудях і трохи нахилився вперед, очі його неспокійно бігали. За кілька секунд він жестом попросив Едуарда підійти до нього. Едуард наблизився, і Карпов, не вимовляючи жодного слова, почав щось набивати на ноутбук, мабуть, побоюючись, що його кабінет прослуховується.

Коли Карпов закінчив, Едуард нахилився вперед і прочитав:

Це не я. Це проєкт Кузнєцова.

Карпов відразу видалив цей запис. Він миттю змінив пихатість на лагідність і навіть

вибрав зі справи Івана кілька найважливіших документів, щоб Едуард зміг переписати їх зміст.

Едуард не знав, чим усе обернеться, і не хотів упускати сприятливу нагоду отримати більше документів. Він почав їх енергійно переписувати, доки слідчий не сказав, що вже спізнюється на іншу зустріч. Він провів Едуарда до виходу з будівлі й навіть пройшов з ним до машини, що було незвично. Можливо, він сподівався, що Едуард розповість йому про інші відомі нам деталі. Дійшовши до машини, Едуард раптом зрозумів, якої серйозної помилки припустився: ми просили його ні з ким не обговорювати виявлені факти. Втративши самовладання, він дозволив ворогам зрозуміти, що їх зловили на місці злочину.

Майор МВС Павло Карпов. Він керував слідчою групою й відповідав за збереження документів, які було використано для 5,4-мільярдного податкового шахрайства, яке розкрив Сергій Магнітський. Карпов намагався змусити мене замовкнути за допомогою судового позову в Англії 2012 року, але програв (© Sergey Kiselyev/Kommersant/Getty Images)

Заспокоївшись, Едуард зателефонував до Лондона розповісти про те, що сталося. Звісно, це була помилка. Але, беручи до уваги бундючну поведінку Карпова, я навряд чи міг сердитися. Перепросивши, Едуард порадив нам подати скарги якнайшвидше, оскільки противник уже знає про наше викриття. Я спитав Володимира, скільки ще

часу йому знадобиться. "Чотири дні", — відповів він.

Це означало понеділок, 3 грудня 2007 року.

Тим часом 30 листопада я мав бути в Женеві на діловому обіді з клієнтом. З огляду на ситуацію хотів би залишитися в Лондоні, але зустріч була надто важливою, і я не міг її скасувати. Вилетівши вранці до Швейцарії, я того ж вечора повернувся в Лондон, приземлившись в аеропорту "Сіті"^[12]. Поки таксі пробиравлося до мого будинку закутками району Кенері-Ворф, зателефонувала секретарка передати отримані повідомлення. Вона пройшлася списком і на завершення сказала:

— Телефонував якийсь Ігор Сагірян і запитував про вас. З'єднати з ним?

— Сагірян?

Я вже чув це прізвище. Прогорнувши записник у смартфоні, я згадав, що це один з керівників московської брокерської фірми "Ренесанс Капітал", якою керував Борис Джордан, тоді, коли боровся з розмиванням активів "Сіданко". Із Сагіряном я зустрічався лише раз, на конференції з інвестицій кілька років тому. Дивно, що він намагається зв'язатися зі мною зараз.

— Звісно. Я поговорю з ним.

Секретарка набрала номер і з'єднала нас.

— Ігорю, це Білл Браудер. Як поживаєте?

— Добре, наскільки в наші дні може бути добре. Слухайте, коли ви будете в Лондоні? Я хотів би зустрітися й обговорити деякі питання. Бажано під час особистої зустрічі, а не телефоном.

Це прохання мене здивувало. Я ледве його знав, а він навіть збирався прилетіти з Москви, щоб зустрітися зі мною.

— Добре. А в чому річ?

— Нічого особливого, але, як ви знаєте, зараз усі зазнають певного тиску, тож я хотів би обговорити, що ще ми можемо зробити, бо багато працюємо з вами. Я хочу сказати, що зараз у нас невеличкі труднощі, але було б краще, якби їх не було зовсім.

Вкрай туманна відповідь. Я гадки не мав, про який тиск і труднощі він говорить, і починав підозрювати, що це може бути якимось пов'язане із зустріччю Едуарда з Карповим.

— Можливо, ви хочете обговорити щось конкретне просто зараз?

— Проблема в тому, що я, якщо чесно, розмовляю мобільним телефоном. Це ви, щасливчик, живете у Великій Британії, а я — у Росії, тому віддав би перевагу особистій зустрічі.

Було щось дивне. Можливо, Сагірян намагається передати повідомлення від наших ворогів чи домовитися зі мною від їхнього імені. Хай що там не було б у нього в голові, на випадковість не схоже. Тому я погодився зустрітися в готелі "Дорчестер" 11 грудня, одразу після відрядження на Близький Схід, куди відлітав наступного дня.

Вранці я вилетів до Саудівської Аравії, а з понеділка наші юристи почали подавати до правоохоронних інстанцій заяви про порушення кримінальної справи (обсягом двісті сорок чотири сторінки). Два примірники надіслали генеральному прокуророві, інші два

— голові Слідчого комітету при прокуратурі й ще два — керівникові Департаменту власної безпеки МВС.

Я очікував, що реакція на ці заяви настане після Нового року, але через два дні, коли я йшов через фое "Фор Сізонс" в Ер-Ріяді, мені зателефонував стурбований Джеймісон Фаєрстоун, який все ще перебував у Москві:

— Білле, ти на "чистій" лінії?

— Що?

— У тебе телефон не прослуховується?

— Гадки не маю. Я в Саудівській Аравії. А що?

— У мене щойно відбулася дуже дивна зустріч із таким собі Ігорем Сагірянном.

— Із Сагірянном?

— Так. Це президент "Ренесанс Капітал".

— Я знаю, хто це. Чому він зв'язався з тобою?

— Він хотів поговорити про тебе, Білле.

— Про мене?

— Це було дивно. Він усе знав про твою ситуацію. Коли я прийшов до нього в офіс, у нього на столі лежала пачка паперів про тебе. Він узяв один аркуш і сказав, що справа серйозна, і що до цього причетні дуже страшні люди. З тих, хто не боїться насильства. Люди із судимістю.

— Що він хотів? — запитав я.

— Це найцікавіше. Він хотів, щоб я переконав тебе дозволити "Ренесансу" ліквідувати викрадені компанії вашого фонду.

— Ліквідувати наші викрадені компанії? Але це маячня! Навіщо це йому? І як він це може зробити?

— Не знаю. І не розумію, як така ліквідація може допомогти справі Івана. Крім того, як Сагірян може ліквідувати щось, що йому не належить?

На цьому ми попрощалися. Події почали розвиватися дуже дивно. Звідки про це міг дізнатися Сагірян? Ясна річ, не від нас. Це означало, що майбутня зустріч з ним мала вирішальне значення й розкрити карти противників.

Я швидко закінчив близькосхідні справи й повернувся до Лондона. Разом з Іваном та Вадимом ми почали готуватися до цієї зустрічі. Я сподівався застати Сагіряна зненацька.

Також дуже важливо було записати нашу розмову, щоб пізніше проаналізувати кожне його слово. За два дні до зустрічі я зв'язався зі Стівеном Беком, колишнім британським офіцером військ спеціального призначення й експертом з безпеки, до якого звертався за різними порадами. Він приїхав до нас в офіс з двома фахівцями із зовнішнього спостереження. Один попросив мій кашеміровий піджак. Я неохоче простяг йому піджак і скривився, дивлячись, як він недбало відпорює шов лацкана й вшиває мікрофон. Провід він сховав у підкладці й вивів у ліву кишеню, де встановив записувальний, тонший за монету, пристрій. Його мені треба було використовувати під час зустрічі із Сагірянном.

Й ось настав день зустрічі. Я вийшов з офісу на Голден-сквер, взяв таксі та, щойно ми від'їхали, увімкнув диктофон для запису. Нерви були на межі. Мені треба було з хвилини на хвилину зустрітися віч-на-віч з людиною, яка, як ми підозрювали, могла бути якось пов'язана зі скоєним проти нас злочином. Я вмів протистояти фінансовим шахраям і шахраям у бізнесі, але ніколи в житті ось так добровільно не йшов на зустріч, заздалегідь знаючи про те, наскільки вона потенційно небезпечна та ворожа. Я докладав усіх зусиль, щоб залишатися спокійним.

Лондонське таксі підвезло мене до готелю "Дорчестер" на Парк-лейн і припаркувалося між сріблястим "бентлі" та червоним "феррарі". Ці автомобілі не здавалися тут недоречними — готель був улюбленим місцем російських олігархів й арабських шейхів, які обожають хизування.

Я прийшов раніше. Влаштувався у фое в кріслі оливкового кольору й оглядав приміщення з червоними мармуровими колонами та шторами в тон, намагаючись вигледіти в натовпі Сагіряна.

Він швидко ввійшов приблизно десять по восьмій і був схожий на людину, яка спізнюється на звичайну ділову зустріч. Це був бізнесмен трохи вищий за мене зростом, років п'ятдесяти п'яти, з сивим волоссям, пухкими щоками та м'яким подвійним підборіддям, що плавно переходило в шию. Він скидався на добродушного дідуся, ніж на якогось зловмисника.

Ми трохи поговорили про дрібниці: про Лондон, про погоду, про Москву й політику, оминаючи основну причину зустрічі. Нарешті я запитав, заради чого такого важливого він здолав весь цей шлях до Англії.

Сагірян зітхнув і розповів, що в "Ренесансі" нещодавно провело обшуки МВС. Він стверджував, що це сталося тому, що його фірма вела справи з нами, і повторив те, що сказав Джеймісону: якщо я дозволю йому ліквідувати викрадені у фонду Hermitage російські компанії, це якимось чином розв'яже проблеми, з якими стикнувся він і "Ренесанс".

Я не бачив у цьому жодної логіки. По-перше, фонд Hermitage вже багато років майже не вів операцій з "Ренесансом". По-друге, як я можу дати йому дозвіл на ліквідацію компаній фонду, якщо їх викрали, і вони не перебувають під контролем фонду? І по-третє: припустімо, я дозволю, але яка від цього користь нам і саме Івану, чия справу МВС так і не закривало? Про себе я подумав: або Сагірян недалекий, або переслідує якісь інші цілі. Найімовірніше, друге.

Я намагався витягти з нього якнайбільше інформації для запису. На жаль, на всі прямі запитання він відповідав ухильно й невиразно, як і вперше, коли зателефонував.

Наша розмова завершилася, коли він глянув на годинник і різко встав:

— Білле, я спізнюся на вечерю. Бажаю вам гарних різдвяних свят.

Ми потиснули один одному руки, і він зник так само швидко, як і з'явився. Я пішов за ним вестибюлем, вийшов з готелю, сів у таксі й поїхав в офіс прослухати запис разом з колегами.

Коли я дістався Голден-скверу, уся команда разом зі Стівеном Беком й одним з

його технарів чекала мене в кімнаті переговорів. Я вийняв диктофон, від'єднав його від дроту й вручив Стівену. Той поставив апарат на стіл і натиснув відтворення.

Ми скупчилися навколо. На записі було чути мій голос — ось я говорю з першим таксистом, потім звуки поїздки в "Дорчестер", мої кроки та вітання швейцара біля входу в готель. Було чути шум і суєту у фое готелю. А потім, о десятій по восьмій, раптово почалися перешкоди, заглушуючи всі інші звуки.

Стівен узяв пристрій у руки, вважаючи, що з ним щось негаразд. Відмотав запис на кілька секунд назад і знову натиснув відтворення. Результат той самий. Тоді він перемотав запис трохи вперед, сподіваючись почути бодай частину розмови, але перешкоди не зникали. Припинилися вони тільки після того, як я покинув готель і попросив швейцара викликати таксі. Стівен знову зупинив запис.

Я подивився на нього:

— Що це було?

Похмурий, він крутив пристрій у руці.

— Або диктофон несправний, або Сагірян застосував якийсь спеціальний глушник, на зразок генератора високочастотних перешкод.

— Дуже цікаво, спеціальний глушник! А де його взагалі можна дістати?

— Це не просто, але їх активно використовують спецслужби на кшталт ФСБ.

Я відчув неудаване занепокоєння. Думав, що вчиняю розумно, найнявши Стівена пограти в шпигунів, а виходило, що сидів поруч із справжнім. Мабуть, досить наївних спроб удавати Джеймса Бонда.

На Сагірянну наше розслідування зайшло в глухий кут, а ми так і не наблизилися до розгадки ворожих задумів. Тепер усі сподівання ми покладали на заяви, подані до російських правоохоронних органів.

Наступного дня після зустрічі із Сагірянном ми отримали першу офіційну відповідь — зі слідчого управління Слідчого комітету Санкт-Петербурга. Вадим видрукував його, пробіг очима й, пропустивши юридичну передмову, переклав висновок:

— Білле, послухай, що тут написано: "Відмовити в порушенні кримінальної справи за повідомленням про фальсифікацію доказів в Арбітражному суді Санкт-Петербурга та Ленінградської області через відсутність складу злочину".

— Відсутність складу злочину? Наші компанії було вкрадено!

— Стривай, це ще не все: вони, роблячи нам послугу, повідомляють, що не порушуватимуть кримінальної справи проти нашого юриста, Едуарда Хайретдінова, за подання заяви, — додав Вадим із сарказмом у голосі.

Наступного дня ми отримали ще одну відповідь, цього разу від Департаменту власної безпеки МВС, яка, за ідеєю, мала зацікавитися проханням перевірити своїх працівників Кузнецова та Карпова.

— Лишень послухай, — промовив Вадим, перечитавши його знову. — Головне управління внутрішніх справ передає нашу заяву на розгляд Карпову!

— Цього не може бути!

— Може. Тут сенс саме такий.

Протягом тижня ми отримали ще три аналогічні відповіді, однаково марні.

До Нового року без відповіді залишалася тільки одна заява. Не було причин думати, що відповідь на неї буде іншою. Проте вранці 9 січня 2008 року Едуарду зателефонував слідчий Ростислав Рассохов з Головного слідчого управління Слідчого комітету при прокуратурі Російської Федерації. Рассохова призначили розглянути нашу заяву, і він запросив Едуарда в управління.

Коли Едуард прибув на місце, його зустрів чоловік приблизно того ж віку. Рассохов був одягнений у трохи пом'ятий дешевий костюм, на руці мав простий годинник, волосся пострижене нашвидкуруч — у такій корумпованій країні, як Росія, ці прикмети здавалися обнадійливими. Вони пройшли в кабінет, і Рассохов, по рядках розбираючи текст заяви, з неупередженим виглядом став ставити Едуарду докладні запитання. Наприкінці зустрічі він повідомив, що має намір розпочати попереднє розслідування у зв'язку з нашими звинуваченнями на адресу Кузнецова та Карпова, і їх викличуть на допит. Це була чудова новина. Я уявляв собі обличчя Кузнецова й Карпова, коли їх викличуть у Слідчий комітет давати свідчення. Після всіх неприємностей, які нам довелося пережити, здавалося, що справедливість ось-ось переможе.

Я насолоджувався цим відчуттям майже два місяці, поки одного вечора на початку березня в офіс не зайшов похмурий і стурбований Вадим.

— Я щойно отримав повідомлення від Аслана.

— Про що? — глухо запитав я, встигнувши звикнути до того, що Вадим постійно приносить погані новини, особливо з Росії.

Він простягнув мені повідомлення й показав на російські слова:

— Тут ідеться: "Порушено кримінальну справу № 401052 у Республіці Калмикія проти Браудера. Ухиляння від сплати податків в особливо великому розмірі".

У мене перехопило подих, наче від удару. Схоже, так Кузнецов і Карпов мстилися за виклик на допит. Напрошувалася сотня запитань, але, як на зло, уже було о пів на восьму вечора, і нам з Оленою час було їхати на вечерю, заплановану багато місяців тому. Старий приятель із "Саломон Бразерс" зі своєю нареченою якимось дивом зарезервували столик у новому лондонському ресторані під назвою "Ателье Жоеля Робюшона", і я не міг скасувати зустріч останньої миті.

Дорогою до ресторану я зателефонував Олені й розповів їй про повідомлення з Москви. Вперше з початку кризи наші емоційні ритми збіглися й ми одночасно запанікували. Коли ми ввійшли в ресторан, друзі вже сиділи за столиком й привітно всміхалися. На свій страх і ризик вони вже замовили дегустаційне меню із семи страв, на яке в нас пішло б години три, не менше.

Усю вечерю я намагався не піддаватися паніці, поки вони безтурботно розповідали про майбутнє весілля, плани на медовий місяць та класні ресторани. Я не міг дочекатися, коли все скінчиться, і ми підемо. Тут подали другий десерт. Олена, стиснувши моє коліно під столом, перепросила друзів, що змушена поспішати додому до дітей. Вибравшись з ресторану й сівши в таксі, ми їхали додому, промовчавши всю дорогу.

Нова кримінальна справа проти мене вимагала негайних дій. Наступного ранку я попросив Едуарда відкласти всю поточну роботу й поїхати до Елісти, щоб дізнатися якомога більше подробиць.

Рано-вранці Едуард вилетів у Волгоград, спіймав машину й звідти за чотири години дістався Елісти, столиці Калмикії. У цій республіці на півдні європейської частини Росії є вихід до Каспійського моря, більшість місцевого населення сповідує буддизм. Таких безлюдних пейзажів, як у Калмикії, Едуард ніколи ще не бачив: голі рівнини, позбавлені рослинності, коричнева земля й сіре небо похмуро простягаються, скільки сягає око. Одноманітний краєвид розбавляли хіба що старі будинки через кожні двадцять-тридцять кілометрів.

В Елісті Едуард попрямував до МВС, що на вулиці Пушкіна. Акуратний сучасний чотириповерховий будинок стояв навпроти площі із золотою пагодою.

Едуард увійшов, представився і запитав, чи можна поговорити із слідчим у кримінальній справі № 401052. Через кілька хвилин з'явився невисокий середнього віку чоловік азійської зовнішності й широкою кавалерійською ходою. Він був одягнений у шкіряну жилетку.

— Чим можу допомогти?

Едуард потис йому руку.

— У вас справа проти Вільяма Браудера?

Слідчий Нусхінов уважно подивився на Едуарда.

— А ви хто?

— Прошу вибачення, я щойно з Москви. Я адвокат пана Браудера.

Показавши слідчому ордер, Едуард запитав:

— Не могли б ви розповісти про справу проти мого клієнта?

Слідчий розслабився.

— Так-так, зрозуміло. Прошу, ходімо в мій кабінет.

Удвох вони пройшли довгим коридором у тісний захаращений кабінет, де слідчий показав Едуарду матеріали справи.

Російська влада звинувачувала мене в тому, що дві компанії фонду нібито ухилилися від сплати податків 2001 року. Тоді в Калмикії діяли спеціальні податкові пільги, як, наприклад, на острові Джерсі або на острові Мен у Британії. Фонд свого часу зареєстрував свої російські компанії саме тут.

Було очевидно, що кримінальну справу сфабриковано. У матеріалах справи були акти податкових перевірок щодо відсутності заборгованостей.

Едуард звернув увагу слідчого на цей факт, і той, важко зітхнувши, сказав:

— Послухайте, я не хотів цим займатися. Мене викликали з відпустки — з Москви наскочила делегація високопосадовців.

— Високопоставлених осіб?

— Так, четверо. Вони й вимагали порушити цю справу. Сказали, що це вказівка зверху, і треба робити, як вони кажуть, бо це спричинено погіршенням відносин між Великою Британією та Росією. У мене не було вибору, — підкреслив Нусхінов, явно

стурбований, що, виконуючи ці вказівки він порушив не один закон.

Пізніше ми дізналися, що до делегації входили Карпов, два підлеглих Кузнецова й працівник управління "К" ФСБ.

— І який статус справи? — спитав Едуард.

— Проти Браудера відкрито кримінальне провадження. Його оголошено у федеральний розшук.

Повернувшись увечері наступного дня до Москви, Едуард зателефонував і розповів нам усі новини. Наші джерела в Москві мали рацію: справа проти Івана — лише початок, і треба звикнути до думки, що попереду на нас чатує багато інших.

26. Загадка

1 жовтня 1939 року Вінстон Черчилль виголосив знамениту промову, у якій розглядав імовірність вступу Радянського Союзу в Другу світову війну: "Я не можу передбачити події в Росії. Це загадка, оповита таємницею, прихованою за сімома замками. Якщо до неї і є ключ, то це національні інтереси росіян".

Перенесімося тепер у 2008 рік. Спостереження Черчилля про Росію й досі правильні, але з одним великим застереженням: діями російської держави керують не національні інтереси, а гроші, точніше жадібні чиновники-казнокради.

Усе в нашій ситуації було загадкою. Навіщо Карпову й трьом його колегам довелося летіти за тисячу кілометрів від Москви, у Калмикію, і порушувати проти мене кримінальну справу? Заради помсти? Навіщо вони продовжували справу проти Івана, знаючи, що вона їм нічого не дає? Навіщо їм знадобилося влаштовувати всі ці обшуки в банках, якщо фонд Hermitage не залишив у Росії активів?

Я не міг знайти відповіді.

Що більше я розмірковував про це, то більше переконувався, що розгадка криється в наших колишніх компаніях, по-шахрайському перереєстрованих на нових власників. Великої економічної цінності вони не становили, але якби ми змогли якимось чином повернути їх назад, то отримали б право попросити інформацію, яка нас цікавить, у будь-яких державних інстанціях. А це дозволить побачити всю картину й дізнатися напевно, хто саме стоїть за цим шахрайством (було очевидно, що доріжки ведуть набагато вище за Кузнецова і Карпова).

Тому ми подали позови до Московського арбітражного суду, щоб повернути компанії фонду. Схоже, шахраї цього не очікували, оскільки своєю чергою подали позови, але вже до Арбітражного суду Казані — у результаті справу довелося розглядати в Татарстані. Можливо, вони вважали, що суд у Казані буде прихильніший до них.

Я не знав, які в нас шанси в регіональному російському суді, але сам факт, що наші противники зайняли кругову оборону, мене порадував. Ми напевно зачепили їх за живе. Едуард і ще один молодший юрист одразу вилетіли до Казані. Вони прибули на місце холодного березневого дня й вирушили до суду, що був розташований в

імпозантній будівлі біля Казанського Кремля. Едуард звик працювати з кримінальними справами в похмурих судах загальної юрисдикції, де люди агресивні й панує напружена атмосфера, але це був інший суд — арбітражний, де розглядають цивільні суперечки між юрособами. Зовнішня обстановка тут була приємніша, а люди спокійніші.

За день до слухань Едуард підійшов до секретаря й попросив матеріали в справі. Та ввела назви наших компаній у базу даних й охоче уточнила:

— За цими компаніями є два позови. Вам потрібні обидва?

Едуард вперше чув про другий позов, але вирішив не подавати виду й усміхнувся.

— Так, обидва, дякую.

Секретарка вийшла й незабаром повернулася з повною коробкою документів, підказавши, що вивчати їх буде зручніше за столом далі коридором. Едуард подякував їй і пішов ознайомитися з матеріалами.

Перша справа стосувалася позову, через який Едуард сюди й прилетів. Другого він ніколи раніше не бачив, але по ньому вже було ухвалено рішення про стягнення з однієї з викрадених у нашого фонду компаній — "Парфеніон" — майже 581 мільйона доларів.

Едуард переглянув матеріали й отетерів: ця справа точнісінько повторювала петербурзьку. Шахраї залучили того ж адвоката й такі ж підроблені контракти з використанням даних з документів, які вилучило МВС під час обшуків у нас та в офісі нашої юридичної фірми.

Почувши про чергове рішення суду, цього разу на 581 мільйон доларів, я замислився: а скільки ще подібних судових рішень проти вкрадених компаній могло бути ухвалено по всій Росії? Я поділився побоюваннями з колегами, і Сергій зайнявся пошуком у базах даних російських судів. Протягом тижня він знайшов ще одне таке рішення — цього разу в московському арбітражному суді на суму 321 мільйон доларів.

Загалом за тією ж схемою проти компаній фонду було винесено постанови про стягнення уявних боргів на загальну суму приблизно один мільярд доларів.

Усі ці відкриття лише ускладнили пошуки ключа до розгадки. Ми не могли зрозуміти, як злочинці мали намір збагатитися на стягненнях за цими позовами. Те, що хтось нібито їм "повинен" на папері, не означало, що ці кошти з'являться чарівним чином на їхніх рахунках. Грошей просто не було! Я був певен, що в них був якийсь інший план. Але який?

Очевидної відповіді не було, тому я вирішив ще раз подивитися на ситуацію із самого початку, сподіваючись виявити якісь деталі й збіги, які ми не помітили.

Суботнього ранку наприкінці травня 2008 року я попросив Івана приїхати в офіс і зібрати всі юридичні документи компаній фонду, банківські виписки й судові позови. Ми розклали всі папери на довгому дерев'яному столі у великій переговорній кімнаті: окремо за кожним судовим рішенням, за кожним обшуком у банках і за кожною кримінальною справою. Розсортували документи, ми почали відновлювати хронологію подій.

— Коли Кузнецов востаннє проводив обшуки в банках? — запитав я.

Прогорнувши пачку паперів, Іван сказав:

— 17 серпня.

— Коли було ухвалено судові рішення щодо фальшивих договорів?

— У Петербурзі — 3 вересня, у Казані — 13 листопада, а в Москві — 11 грудня.

— Чекай, чи правильно я розумію, що шахраї побували в усіх цих судах і витратили купу грошей на отримання цих рішень уже *після* того, як точно знали, що в цих компаніях не залишилося ані грошей, ані активів?

— Виходить, що так, — відповів Іван, уперше звернувши увагу на ці нестиківки.

— Навіщо ж вони це зробили?

— Можливо, хотіли скористатися судовими рішеннями як заставою, щоб отримати позики, — припустив Іван.

— Навряд чи. Жоден банк не позичить гроші на підставі цих дилетантських рішень.

— А що, якщо вони спробують витребувати відшкодування за цими рішеннями з твоїх особистих коштів за кордоном?

Звучало дуже неприємно, але такої можливості в противника не було. Це підтвердили мої британські юристи, щойно ми дізналися про позови в Петербурзі.

Ми якийсь час сиділи мовчки, а потім мене раптом осінило:

— Який був дохід російських компаній фонду Hermitage у 2006 році?

— Секундочку... — Іван увімкнув ноутбук і відкрив потрібний файл. — 973 мільйони доларів. — І скільки податків з доходу вони сплатили того року?

Він знову звірився з даними на комп'ютері:

— 230 мільйонів доларів.

— Це, мабуть, прозвучить дико, але... як ти думаєш? — раптом вони хочуть, щоб їм відшкодували ці 230 мільйонів доларів?

— Біллі, це неможливо, податківці на це не підуть.

— Хтозна... Думаю, варто запитати Сергія.

У понеділок Іван зателефонував Сергію, щоб перевірити цю гіпотезу. Сергій, як й Іван, вважав її цілком неправдоподібною.

— Це неможливо, — упевнено заявив він. — Ідея, що хтось може вкрати вже сплачені податки, більше ніж абсурдна.

Однак через годину Сергій перетелефонував:

— Можливо, я був надто категоричний. Я звірився з податковим кодексом: теоретично таке можливе. Але на практиці я це собі важко уявляю.

Протягом кількох тижнів, доки я, перебуваючи в офісі, перебирав у голові одну теорію за іншою, Сергій крок за кроком вів ретельне розслідування на передовій. Насамперед він намагався виявити, хто причетний до цього злочину. Він надіслав офіційні листи до податкових інспекцій Москви, куди було перереєстровано викрадені в нас компанії, з проханням надати всі наявні дані. Відповіді він не отримав, зате шахраї зробили промовистий хід: вони відразу перереєстрували викрадені компанії в непримітне містечко Новочеркаськ, що в Ростовській області. Звернення Сергія явно їх злякало. Наступний лист Сергія, з аналогічним запитом, пішов у Новочеркаськ. Поки

податківці мовчали, злочинці знову змінили адреси реєстрації наших компаній, цього разу на Хімки — передмістя Москви. Гра у квача явно змушувала шахраїв працювати, тож наступним кроком Сергія було звернення до хімкинської податкової інспекції.

Сергій розумів, що люди, з якими ми маємо справу, закон мають за ніщо, зате чітко дотримуються всіх бюрократичних процедур. Він змусив їх понервувати з переведеннями компаній на нові адреси й вирішив, що треба змусити співучасників злочину залишити якнайбільше доказів і свідчень, які згодяться в кримінальній справі. Сергій знав, щойно щось потрапляє до кримінальної справи, воно згідно з процедурою залишається там назавжди. Він сподівався, що навіть попри те що розслідування крадіжки компаній фонду загальмувалося, у майбутньому знайдеться чесний слідчий, який дасть хід справі й виконає все сумлінно та згідно із законом. Навіть вірогідність цього постійно триматиме шахраїв у страху.

Визначеного дня, 5 червня 2008 року, Сергій прибув до Слідчого комітету для надання свідчень. Його зустрів слідчий, який вів справу, і вони пройшли в його кабінет. Перед тим як слідчий узявся за ручку, щоб відчинити двері, Сергій звернув увагу, що той нервує, а його рука помітно тремтить.

Варто було відчинити двері, як стало ясно, чому: у кабінеті за столом сидів підполковник Артем Кузнецов.

Сергія пересмикнуло. Дивлячись слідчому прямо в очі, він спитав:

— А він що тут робить?

Слідчий, намагаючись не зустрічатися поглядом із Сергієм, відповів:

— Підполковника Кузнецова призначено допомагати в розслідуванні цієї справи.

Спочатку Карпову доручили розслідувати власну участь у шахрайстві, а тепер те саме робить Кузнецов!

— Я не розмовлятиму з вами в його присутності, — рішуче заявив Сергій.

— Добре, — невпевнено промовив слідчий, — у такому разі вам доведеться почекати в коридорі, доки ми не закінчимо.

Сергій цілу годину просидів на твердій лаві, стискаючи в руках документи. Ймовірно, слідчий і Кузнецов розраховували, що Сергій відмовиться від наміру свідчити, але вони помилилися. Коли Кузнецов нарешті пішов, Сергій підвівся й пройшов у кабінет. Він виклав факти й дав свідчення, що викривали Кузнецова і Карпова. Слідчий, дотримуючись визначеного порядку, змушений був підшити свідчення Сергія до матеріалів справи.

Вийшовши з будівлі Слідчого комітету, Сергій спустився в метро. Те, що сталося, не вкладалося в голову. Він був готовий до того, що його свідчення проігнорують. Навіть припускав, що слідчий буде залякувати. Але ніяк не очікував побачити в кабінеті слідчого чоловіка, проти якого він свідчитиме, та ще й дізнатися, що той бере участь у розслідуванні.

Дорога до офісу не зайняла багато часу, і Сергій вирішив трохи пройтися, щоб заспокоїтися. Увійшовши у свій кабінет у "Фаерстоун Данкен", він виявив ще щось несподіване. На столі лежала відповідь хімкинської податкової інспекції на запит про

викрадені компанії.

Розкривши конверт, Сергій уважно прочитав довідку. Це був рідкісний випадок, коли хтось належним чином виконав свою роботу: на папері були дані й імена, щодо яких робили запит, а найголовніше, містилася інформація про те, що особи, які викрали наші компанії, відкрили рахунки у двох невідомих московських банках — "Інтеркоммерці" та "Універсальному банку заощаджень".

То був справжній прорив. Навіщо шахраям банківські рахунки для вкрадених компаній без активів та із заборгованістю у мільярд доларів? Сергій зайшов на сайт Центробанку, ввів у рядку пошуку "Універсальний банк заощаджень" і з'ясував, що його капітал становить лише півтора мільйона доларів. "Інтеркоммерц" виявився не набагато більший — 12 мільйонів доларів капіталу. Називати їх банками було перебільшенням.

Раптом Сергій виявив щось виняткове: оскільки ці банки були крихітними, будь-який рух великих клієнтських сум чітко простежувався у звітності, яку вони надавали Центробанку. На сайті було видно всі піки таких грошових надходжень. Наприкінці грудня 2007 року, невдовзі після того як шахраї відкрили компаніям, які вкрали в нашого фонду, нові рахунки, до "Універсального банку заощаджень" надійшло 97 мільйонів доларів, а в "Інтеркоммерц" — 147 мільйонів доларів.

Тут Сергій і згадав, як ми запитували про можливе повернення сплачених податків. Сума коштів, які отримали ці два банки, приблизно збігалася із сумою податків, що сплатили 2006 року компанії фонду Hermitage. Це не могло бути простим збігом. Сергій негайно дістав усі судові рішення й розклав їх поряд із податковими деклараціями наших компаній — тут уся картина й склалася.

Ухвалене в Петербурзі за фальшивими договорами судові рішення проти вкраденої у фонду компанії "Махаон" було на суму майже 71 мільйон доларів, і саме таку суму доходу ця компанія отримала 2006 року. Отримане шахраями рішення проти компанії "Парфеніон" у казанському суді було на 581 мільйон доларів, що збігалася із сумою доходу цієї компанії того ж 2006 року. Історія повторилася і в Москві зі ще однією викраденою у фонду компанією — "Ріленд". Злочинці отримали судові рішення щодо фальшивих договорів, що перевищують 973 мільйони доларів. У такий спосіб на папері вони звели до нуля реальний прибуток компаній, який становив ті ж 973 мільйони.

Сергій відразу зателефонував Іванові, щоб поділитися відкриттям, і вже за кілька хвилин Іван, підвівшись з місця, помахом руки покликав Вадима й мене.

— Хлопці, ви тільки погляньте, — схвильовано промовив він, вказуючи на екран.

Там було видно піки сум клієнтських депозитів у цих банках, які виявив Сергій.

— Бісові діти... — пробурмотів я.

— Сергій молодець, зміг у всьому розібратися, — сказав Іван.

— Усе це чудово, але як ми зможемо довести, що показані на депозитах кошти прийшли від податкових органів? — запитав я.

— Я уточню у кількох джерел у Москві, чи можуть вони підтвердити банківські перекази, — запропонував Вадим. — Тепер, коли відомі банки, можливо, ми зможемо

визначити, звідки прийшли гроші.

Через два дні Вадим швидко ввійшов до мене в кабінет і поклав на стіл кілька документів.

— Це ті самі банківські перекази, — повідомив він, задоволений собою.

Я схопив папери, але там усе було російською.

— Що тут сказано?

Він перегорнув на останню сторінку:

— Тут підтверджується повернення компанії "Парфеніон" податків на суму 139 мільйонів доларів із податкової інспекції. Тут — 75 мільйонів — це повернення компанії "Ріленд", а тут — 16 мільйонів — компанії "Махаон". Разом 230 мільйонів доларів.

Це була та сама сума податків — *230 мільйонів доларів*, які сплатили компанії фонду. Копійка до копійки.

Ми зібралися в моєму кабінеті й зателефонували Сергію, щоб привітати з неймовірним успіхом у розслідуванні. Ось тільки Сергій був засмучений: розгадка не принесла йому радості. Ці гроші були викрадені у російських платників податків, а отже, у нього, його родини, його друзів, у всіх, кого він знав.

— Це, мабуть, найгірше, з чим я стикався в житті, — сказав він.

Це було найбільше повернення податків за історію Росії! Викрадення було таке велике й скоєно так нахабно, що ми були впевнені, що зможемо притягти шахраїв до відповідальності. Такий злочин не міг бути санкціонований на самій верхівці, а в нас тепер були докази, щоб учасники цієї афери постали перед законом.

Саме це ми й мали намір зробити.

27. Посилка з Лондона

Я вважав, що моє вигнання з Росії санкціював особисто Володимир Путін. Ймовірно, і наші компанії викрали з його відома. Але мені здавалося зовсім незбагненим, щоби він міг дозволити державним чиновникам викрасти 230 мільйонів доларів у своєї держави. Я був переконаний, щойно ми надамо уряду докази злочину, добрі хлопці розберуться з поганими, і на цьому буде поставлено крапку. Попри все, що з нами сталося, я вірив у те, що добрі хлопці в Росії є.

Й ось, починаючи з 23 липня 2008 року, ми почали подавати до всіх правоохоронних та контрольних органів докладні заяви про шахрайське повернення податків.

Ми також поділилися результатами нашого розслідування з американською газетою "Нью-Йорк таймс" та провідним російським діловим виданням — газетою "Ведомості". Статті викликали справжній фурор, і наша історія незабаром стала широко відома як у Росії, так і за її межами.

За кілька днів після цих публікацій мене запросили дати інтерв'ю телефоном провідній незалежній радіостанції Росії — "Ехо Москви". Я погодився і в прямому ефірі 29 липня протягом сорока п'яти хвилин у всіх подробицях розповідав, що нам довелося

пережити: обшуки, крадіжку компаній фонду та їхню перереєстрацію на колишніх кримінальних злочинців, сфабриковані судові рішення, співучасть у цьому працівників МВС і, найголовніше, крадіжку 230 мільйонів доларів у російських платників податків. Модератор передачі Матвій Ганапольський, досвідчений журналіст, який не раз мав справу з історіями про хабарництво та корупцію, був так вражений моєю розповіддю, що наприкінці розмови сказав: "Якщо наш передавач не вимкнений, якщо нас чують, — а нас чують, — то завтра, мабуть, будуть проведені якісь арешти; можливо, навіть сьогодні надвечір, щось таке має статися".

Я був з ним цілком згоден, проте реакції не було. Жодної. Годинник змінювався днями, дні — тижнями, але нічого не відбувалося. Важко вірилося, що така гучна історія про крадіжку державних грошей пройде непоміченою.

Реакція все-таки була, але зовсім не та, на яку я очікував. 21 серпня 2008 року, у незвично безвітряний та спекотний лондонський день почав дзвонити мій робочий телефон. Першим зателефонував Сергій Магнітський із "Фаєрстоун Данкен", потім Володимир Пастухов зі свого офісу, і незабаром Едуард Хайретдінов зі своєї підмосковної дачі. Усі три наші юристи мали одну й ту саму новину: працівники МВС проводять обшуки в їхніх офісах.

Новини від Едуарда були найтривожнішими: о 16:56, за його відсутності, до нього в адвокатську контору міжнародна кур'єрська служба DHL доставила посилку. Менш як за годину туди налетіла з обшуком група працівників МВС. Вони відразу ж "виявили" неприховану посилку й вилучили її, після чого припинили обшук та пішли.

Уся ця мізансцена була явно поставлена навколо загадкової посилки. На щастя, секретар Едуарда встигла зробити копію накладної й відправила її нам факсом. Зайшовши на сайт доставлянь DHL і ввівши номер накладної, ми розгубилися: у графі відправника була вказана наша адреса в Лондоні.

Звісно, від нашого офісу ніхто посилку не надсилав. Дані кур'єрської служби свідчили, що її насправді відправили з пункту збору посилок DHL, розташованого в південній частині Лондона. Ми негайно звернулися із заявою до поліції. Трохи пізніше в нашому офісі з'явився хлопець у шкіряній куртці й сонцезахисних окулярах. То був детектив розшукової поліції Річард Нортен.

Представившись, я запитав, чи вдалося поліції дізнатися, хто надіслав посилку. Він знизав плечима й дістав з кишені куртки диск.

— Ні, але я маю запис камери спостереження з відділення DHL району Ламбет, — відповів він. — Можливо, ви впізнаєте когось.

Я провів його до свого столу. Ми з Іваном та Вадимом стояли поруч і дивилися, як Нортен завантажує дані з диска на комп'ютер. Клікнувши кілька разів мишкою, він відкрив файл із відеозйомкою невисокої роздільної здатності, де було видно рух людей біля стійки. Перемотавши запис уперед, він натиснув на відтворення і сказав:

— Ось тут.

Ми побачили, як у відділення DHL увійшли двоє чоловіків східноєвропейської зовнішності. Один з них мав поліетиленовий пакет із логотипом універмагу,

розташованого в Казані.

Пакет було заповнено документами. Чоловік переклав усе в коробку DHL, поки другий заповнював накладну й розплачувався готівкою. Після цього вони повернулися спиною до камери та вийшли з приміщення.

Коли запис закінчився, Нортен запитав:

— Ви впізнаєте когось з них?

Ми презирнулися. Іван та Вадим похитали головою.

— Ні, нікого, — відповів я.

— У такому разі, якщо ви дасте список осіб, які створюють вам проблеми в Росії, я зможу перевірити, чи не проходило чиєсь ім'я в "Гітроу" та "Гатвіку"^[13] за останній тиждень. Може, щось виявиться.

У успіх я не особливо вірив, але все ж таки дав Нортену список імен, і він пішов.

У мене не було часу розмірковувати про посилку, оскільки російські силовики відновили наступ. Окрім обшуків, влаштованих в офісах усіх наших юристів, Володимира та Едуарда викликали для надання свідчень до казанського управління МВС.

Вони мали з'явитися туди на допит за три дні, у суботу. Ці виклики були абсолютно незаконними — адвокатів не можуть допитувати щодо справ, які вони ведуть, — та, ймовірно, мали на меті залякування. Казанська міліція здобула сумну славу пошесною корупцією та середньовічними методами вибивання зізнань. Якщо порівняти з казанським ізолятором, в'язниця з фільму "Опівнічний експрес" здається готелем "Голідей Інн". Працівники місцевої міліції були відомі не просто знущаннями, а вибиванням зізнань із затриманих за допомогою витончених тортур, і не гребували згвалтуванням пляшками з-під шампанського. Ще гірше, викликаючи Володимира та Едуарда на допит у суботу, емведівці чудово розуміли, що юристи зникнуть з поля зору до понеділка — за цей час з ними можна зробити що завгодно, і ніхто не дізнається.

Я був нажаханий. Настав якийсь нелюдський рівень ескалації. Івана, Вадима й інших працівників компанії Hermitage я вивіз із Росії саме через такі побоювання. Але навіть у страшному сні я не міг уявити, що під прицілом опиняться сторонні юристи.

Я особливо хвилювався за Володимира, арешт міг цілком підірвати його здоров'я. Я негайно зателефонував йому й прямо сказав про свої побоювання. Але Володимир залишався, на диво, спокійний і ставився до того, що відбувається, ніби до абстрактної наукової проблеми, яку можна вивчати й аналізувати, ніби йшлося не про нього самого.

— Білле, не турбуйтеся про мене. Як адвокат я захищений: вони не можуть викликати мене для свідчень. Я зв'язався з московською колегією адвокатів, і вони дадуть відповідь від мого імені. До Казані я не поїду.

— Припустімо на мить, що ви помиляєтеся, і що вони все одно до вас доберуться. Ви й тижня у в'язниці не витримаєте з огляду на стан вашого здоров'я.

— Але, Білле, це за межами здорового глузду. Не можуть вони почати полювання на адвокатів!

Я стояв на своєму:

— Володимире, послухайте, адже саме ви кілька років тому переконали Вадима посеред ночі покинути країну. Приїдьте хоча б до Лондона, щоб ми могли спокійно все обговорити.

Він помовчав трохи, потім промовив:

— Мені треба подумати.

Схожа розмова відбулася у Вадима з Едуардом, який теж не збирався їхати. Обидва адвокати знали, що виклики МВС незаконні, і вони мають всі підстави їх відхилити, тому для надання свідчень вони не поїхали.

Настала й минула субота, за нею неділя, але нічого не відбувалося. У понеділок вранці я зателефонував Володимирі:

— Отже, дякувати Богу, ви пережили вихідні, й у вас був час подумати. Коли ви приїжджаєте до Лондона?

— Я не певен, що приїду. Усі кажуть мені одне й те саме. Від'їзд із Росії стане для мене найгіршим рішенням: здаватиметься, що я в чомусь винний. Крім того, усе моє життя тут, і всі мої клієнти також тут. Я не можу все покинути, Білле.

Я добре розумів його сумніви, але відчував: залишаючись там, він наражає себе на небезпеку, яка сягнула тепер критичного рівня. Люди, які за всім цим стояли, були злочинцями та діяли так, ніби мають цілковитий контроль над правоохоронними органами.

— Володимире, якщо вони сфабрикують проти вас справу, буде байдуже, винні ви чи ні. Ви маєте вибратися звідти. Якщо не назавжди, то хоча б доти, доки все не вщухне. Залишатися там зараз — божевілля!

Попри всі мої аргументи, він був непохитний... поки не настала середа. У середу Володимир зателефонував мені, і цього разу його голос звучав менш впевнено:

— Білле, я щойно отримав нову повістку з Казані.

— І?..

— Я зателефонував слідчому, який підписав повістку, і сказав йому, що це незаконно. У відповідь він пригрозив, що якщо я не з'явлюся сам, вони примусять мене силою. Я намагався пояснити йому, що маю проблеми зі здоров'ям, але він і слухати не хотів. І розмовляв як бандит, а не як правоохоронець!

— Ну, тепер ви...

— Це ще не найгірше, Білле. Від усіх цих заворушень у мене вчора вночі загострилася проблема з оком. У голові ніби розпечена куля, і треба терміново проконсультуватися з лікарем, але вона зараз в Італії.

— То летіть до Італії.

— Так, так, щойно зможу перенести політ.

Того ж дня ми дізналися, що ще одну повістку з МВС надіслали й Едуарду. Він думав, що після звернення московської колегії адвокатів йому дадуть спокій, але зараз і колегія нічого не могла вдіяти. Едуард, який у минулому працював слідчим, пізніше суддею, вирішив через свої зв'язки дізнатися, хто стоїть за цими витівками. Але ніхто нічого не знав, і у відповідь він чув те саме: "Поки ти це не з'ясуєш, Едуарде, тобі

краще зникнути".

Уперше в житті Едуард почувався як не у своїй тарілці. Зазвичай усі зверталися по допомогу до нього, а не навпаки. Він працював адвокатом у кримінальних справах з 1992 року, захистив безліч клієнтів, заробив завидний послужний список і багатом у Росії міг бути прикладом. Він знав кримінальне право до найдрібніших деталей, але не знав, як можна взяти й зникнути. На щастя, багато колишніх клієнтів Едуарда це вміли: дізнавшись про його труднощі, деякі запропонували допомогу.

У четвер 28 серпня 2008 року, за два дні до призначеного допиту в Казані, Едуард зателефонував Вадиму: "Якийсь час від мене не буде звісток. Нехай це вас не турбує: зі мною все буде гаразд". Вадим почав було питати, що той має на увазі, але Едуард перебив його, додавши лише: "Мені час", і поклав трубку. Дорогою додому на Воробйові гори він витяг з мобільного телефону батарею. Він знав, що ще кілька тижнів тому за ним встановили стеження. Ці люди й не думали ховатися: у дворі будинку Едуарда щоночі чергувала машина з двома чоловіками, які стежили за його квартирою. Вигляд це мало дуже зловісний: він не знав, бандити це чи працівники МВС, але в жодному разі з'ясовувати не збирався.

Того вечора, нашвидкуруч перекусивши, Едуард з дружиною вийшли на прогулянку. Ті, що стежили за ними, залишилися на своїх місцях, оскільки знали, що вони роблять цей моціон щовечора тим самим маршрутом і завжди повертаються додому.

Тримаючись за руки, вони повільно прогулювалися вздовж широкого проспекту. Пройшовши з кілометр, Едуард, замість повернути назад, несподівано потягнув дружину за руку, і вони швидко перетнули дорогу. На іншому боці на них уже чекав чорний "седан ауді А8" з тонованим склом. Дружина знала, що в Едуарда виникли труднощі, але про свій план він нічого не розповідав. Він повернувся до дружини, взяв її за руку й швидко промовив: "Час настав".

Цього вечора він мав зникнути.

Вона обійняла його за плечі й поцілувала. Вони не знали, коли їм судилося побачитися знову. Едуард пірнув на заднє сидіння авто, ліг, і машина зникла з поля зору.

Дружина перейшла вулицю й побрела на самоті додому, засунувши руки в кишені й ледь стримуючи сльози. Вона не помітила, як і коли пожвавилася група зовнішнього спостереження, а вони, безперечно, засмикалися, зрозумівши, що сталося. Майже опівночі вони подзвонили у двері квартири й почали розпитувати про Едуарда. Але його дружина не мала жодного уявлення про місцеперебування чоловіка, про що й сказала непроханим гостям.

Якщо вже Едуард зі всіма своїми зв'язками й знанням кримінального законодавства вирішив на якийсь час зникнути, то Володимир — вченому-теоретику, та ще й обтяженому купою хвороб — точно слід негайно покинути Росію.

Я одразу ж зателефонував йому, нарікаючи, що той досі в Москві:

— Володимире, Едуард поїхав. А ви колись збираєтеся?

— Білле, шкодую, але здоров'я поки що не дозволяє нікуди їхати. Хоча ваші аргументи почуті.

Я не знав, що саме він хоче сказати цією завуальованою фразою, а в подробиці він не вдавався, але було схоже, що Володимир все ж таки зважився.

Принаймні я дуже на це розраховував, бо був упевнений: якщо вони з Едуардом не з'являться в суботу до Казані за повторною повісткою, ті ж продажні працівники МВС спробують їх заарештувати.

Тоді Володимир не міг сказати мені, що вже обмірковує варіанти виїзду з країни. Найлогічнішим було перетнути кордон сушею або морем. Російська прикордонна служба тоді значно ослабла: багато віддалених пропускних пунктів не були обладнані сучасними технологіями розпізнавання втікачів, і працювали там зазвичай ті, кого не прийняли на службу в пристойніші місця. Зважаючи на ці міркування, найзручніше було перетнути кордон з Україною поблизу хутора Нехотіївка чи сісти на пором із Сочі до Стамбула. На нещастя для Володимира, обидва ці місця були досить далеко від Москви, а жажливі російські дороги ввійшли до прислів'я. Через вибоїни й дорожні ями ця поїздка закінчилася б для Володимира якнайсумніше.

Відкинувши ці два варіанти, Володимир вирішив вдатися до третього — він теж мав шанси на успіх. Період літніх відпусток у Росії закінчувався 31 серпня, у неділю, і в цей час кордон в обидві сторони перетинали величезні юрби людей. Володимир сподівався, що митники втомляться від цього хаосу й надвечір вже перевірятимуть кожен паспорт абияк. Ідея ризикована, і будь-яка фізично здорова людина відразу ж відкинула б її як надто ненадійну, але великого вибору Володимир не мав.

Й ось настала субота, 30 серпня — день, коли Володимир та Едуарду належало з'явитися для надання свідчень до Казані. Я сидів як на голках і чекав, коли зателефонує дружина Володимира й скаже, що за ним прийшли. Але дзвінків з Росії не було. Мені хотілося зателефонувати йому в неділю вранці, але я стримався: раптом його телефон прослуховують і зрозуміють, що Володимир все ще на місці.

Того дня Володимир із сім'єю замовили квитки на рейс італійської компанії "Аліталія". Літак вилітав до Мілана об одинадцятій вечора з "Шереметьєво". За двадцять п'ята вони вийшли з дому із простим ручним багажем. За Володимиром, на відміну від Едуарда, жодні підозрілі особи не стежили. Вони сіли в таксі, але через затори потрапили в "Шереметьєво" лише за дві з половиною години. О сьомій вечора вони стали в чергу на реєстрацію. В аеропорту тим часом панував цілковитий хаос. Море людей скрізь, і ніхто навіть не намагався утворити нормальну чергу. Проходи були завалені сумками та валізами. Пристрасті розпалювалися щохвилини — усі боялися запізнитися на свій рейс.

Саме на це й розраховував Володимир. Реєстрація зайняла понад годину. Потім треба було пройти через службу безпеки аеропорту. На проходження контролю пішла ціла година. Коли Володимир із сім'єю стали в чергу до стійки паспортного контролю, була вже десята вечора. Тут народу юрмилося не менше ніж у попередніх точках: усі стояли не в лінію, а абияк, маневруючи й лаючись за право стати ближче до початку

черги.

Коли настала черга Володимира із сім'єю, на нього раптом навалилася вся тяжкість становища. Якщо план не спрацює, його, напевно, заарештують, а в разі арешту він, найімовірніше, згине у в'язниці. Проста й буденна процедура перетину кордону була для Володимира без перебільшення питанням життя чи смерті.

До рейсу залишалося менше ніж сорок хвилин, коли вони перетнули червону лінію, що відділяла зону паспортного контролю, і підійшли до стійки. Працівник прикордонної служби аеропорту, молодий, ясноокий і рожевощокий хлопець із потом, що виступив на лобі, не відриваючи погляду від монітора, сказав:

— Ваші документи.

Володимир почав діставати з портмоне паспорти й посадкові талони.

— Який метушливий сьогодні вечір, — сказав він, намагаючись, щоб голос звучав якомога невимушено.

Працівник аеропорту пробурчав щось нерозбірливе й похмуро глянув на Володимира, чекаючи на документи.

— Ось, будь ласка. — Володимир простягнув йому документи.

За поточну зміну це був, мабуть, уже п'ятисотий паспорт, який молодик узяв для перевірки. Зазвичай працівники паспортного контролю ретельно вивчають кожен документ: вводять дані в комп'ютер, чекають на відповідь і тільки після цього ставлять у ньому штамп. Однак того дня вони не мали часу на повну перевірку, інакше це спричинило б величезні затримки, і половина пасажирів запізнилася б на свої рейси.

Прискорюючи процедуру, молодик швидко перегорнув усі паспорти, а потім поставив на останніх сторінках червоний штамп про виїзд. Повернувши їх Володимир, він одразу ж вигукнув:

— Наступний!

Вони поспішили далі й потрапили в літак всього за п'ятнадцять хвилин до вильоту. Сіли, пристебнули ремені й перевели дух, радіючи, що все завершилося щасливо. За кілька годин вони прибули до Італії.

Володимир зателефонував мені пізно ввечері після приземлення.

— Білле, ми в Мілані! — вигукнув він.

У мене відлягло від серця: Володимир у безпеці.

28. Хабаровськ

Володимир уже був у безпеці, але Едуард, як і раніше, перебував десь у Росії. Звісток від нього не надходило.

Навіть його дружина не знала, де він. Після того як Едуард попрощався з нею на Університетському проспекті, він зупинився в друга на сході столиці, за Садовим кільцем, і перебував там протягом двох днів, нікуди не виходячи й ні з ким не спілкуючись телефоном. Протягом дня він був у квартирі сам, а коли друг повертався додому, вони обговорювали ситуацію й планували подальші дії. Едуард, як і раніше, не

був готовий покидати країну. Поки що не готовий.

На світанку третього дня по Едуарда приїхав інший товариш і відвіз його на свою квартиру. Але перед тим вони покружляли містом — Едуард сидів позаду. Переконавшись, що хвоста немає, вони поїхали до пункту призначення.

На новому місці він провів ще два дні. Переїзди починали його нервувати. Едуард звик приймати рішення сам, а тут доводилося покладатися на інших. Він не міг користуватися телефоном й електронною поштою. Усе, що йому лишалося, — дивитися новини й ходити з кутка в куток чужою квартирою. Він почував себе, як звір у клітці, і від цього ще більше переживав.

До кінця першого тижня один приятель Едуарда повідомив, що штат працівників, які займаються його пошуком в Москві, збільшили.

Кільце стискалося, і залишатися в Москві ставало дедалі небезпечніше.

Він усе ще не був упевнений, що слід залишити Росію, тим паче визнати поразку. Треба було знайти надійну схованку в іншому місті. Едуард розмірковував поїхати нічним поїздом до Воронежа чи Нижнього Новгорода, але там він буде сам. Едуард був досвідченим юристом, але ніяк не втікачем-нелегалом, тому йому самому було важко протриматися й тиждень. Потрібні були дві речі: місце якомога далі від Москви й надійний товариш, який надасть безпечне укриття.

Едуард почав перегортати записник. Погляд зупинився на одному імені — Михайло з Хабаровська. Багато років тому Едуард надавав йому юридичну допомогу в складній справі, і той уникнув тривалого ув'язнення.

Едуард зателефонував Михайлові на Далекий Схід з нового мобільного телефону та пояснив ситуацію. Коли він закінчив, Михайло сказав: "Якщо зможеш дістатися Хабаровська, я схочу тебе скільки знадобиться".

Хабаровськ якнайкраще підходив по віддаленості від Москви: між цими містами понад шість тисяч кілометрів, це на чотириста вісімдесят кілометрів більше ніж відстань від Лондона до екватора. Проблема була в тому, як туди дістатися. Їхати машиною занадто довго, рано чи пізно якісь здирники-даїшники зупинять його, і це може закінчитися дуже погано. Поїзд теж проблематичний варіант — під час купівлі квитка його ім'я засвітиться в системі, і погані хлопці матимуть цілий тиждень на здогадку, що до чого, поки Едуард трястиметься рейками в металевій коробці.

Найкращим рішенням залишався переліт. Ім'я в систему потрапить, але переліт займе всього вісім годин, а значить у переслідувачів буде менше часу.

Бажаючи збільшити шанси на успіх, Едуард вирішив, що найбезпечніше вилітати в п'ятницю пізно ввечері — слідчі напередодні вихідних уже напевно відкоркують пляшки й не встигнуть обробити нові дані, поки він не приземлиться. Едуард приїхав за півтори години до вильоту в аеропорт "Домодедово", який обслуговує більшість регіональних рейсів, і пішов до квиткової каси. Касир назвав вартість квитка — 56 890 рублів. Едуард дістав гаманець і відрахував готівку. Він простягнув гроші, намагаючись вдавати байдужість, хоч на душі було тривожно. Сума була чимала, але жінка спокійно прийняла їх, продовжуючи щось друкувати, а згодом з усмішкою вручила квиток і

побажала приємної подорожі.

Перший бар'єр подолано.

Наступні перешкоди до зльоту — огляд багажу й перевірка під час виходу на посадку. Незабаром Едуард щасливо подолав і це, але попереду була ще одна: з купівлею квитка його ім'я потрапило в систему, і в аеропорту Хабаровська Едуарда цілком могли чекати колеги його ворогів. Поки літак перетинав уночі сім часових поясів, він намагався заснути, але марно.

Коли літак нарешті зробив посадку в Хабаровську, Едуард почував себе зовсім змученим і розбитим. Літак підкотив до стоянки й завмер. Подали трап. Двері відчинилися, нечисленні пасажери зійшли та попрямували пішки до термінала. Виходячи з салону, Едуард пригнув голову й просто на паркувальному майданчику літака побачив чорний автомобіль. Серце завмерло, але тут він помітив поряд з машиною Михайла, що привітно усміхався.

Едуард спустився трапом з невеликою сумкою в руці. Михайло відвіз його, минаючи будівлю аеропорту, до непримітного приміського готелю, де вже було заброньовано номер.

Ми не знали, де перебуває Едуард, що з ним відбувається і чи не в небезпеці він. Ми не могли допомогти йому в Росії, але це зовсім не означало, що ми не мали способів дізнатися, що проти нього починають. На початку вересня ми отримали копії матеріалів із суду в Казані. Найзловіснішим документом були "свідчення" Віктора Маркелова, що вкрав наші компанії й судимого в минулому за ненавмисне вбивство. Він заявив, що діяв за наказами якогось Октяя Гасанова, який помер від кардіосклерозу за два місяці до розкрадання коштів. Крім того, Маркелов стверджував, що всі розпорядження Гасанов отримував нібито від Едуарда Хайретдінова, а той від мене.

Тепер ми зрозуміли, що чекає Едуарда, якщо він залишиться в Росії: корупціонери в погонах рано чи пізно знайдуть і заарештують його. У слідчому ізоляторі на нього тиснутимуть, щоб отримати свідчення, ніби ми з ним вкрали 5,4 мільярда рублів (230 мільйонів доларів). Якщо він погодиться, то вони, можливо, виявлять "м'якість" і дадуть кілька років колонії. Якщо ж він відмовиться, то його просто вб'ють, і тоді все, що сказав Маркелов, вважатимуть у Росії "офіційною правдою".

Нам треба було знайти спосіб передати йому інформацію. Вадим вирішив залишити коротке повідомлення декільком московським знайомим Едуарда в разі, якщо він вийде з ними на зв'язок: "Є нова інформація. Твоє життя в небезпеці. Їдь якнайшвидше".

Ми пізніше дізналися, що Едуард усе-таки отримав це повідомлення, але навіть після цього продовжував затято стояти на своєму. Він сподівався, що якщо наші заяви про крадіжку 5,4 мільярда рублів, які ми сплатили як податки, розгляне хтось із високих чиновників, то все ще може вирішитися.

Однак Михайло, який ховав Едуарда, почав нервувати, розуміючи, що тепер навіть у Хабаровську залишатися надто небезпечно. Він надав Едуарду двох озброєних охоронців, які відвезли його на таємну дачу Михайла за сотню кілометрів від міста.

Дача була обладнана генератором для подачі електрики й тепла, а в розпорядженні Едуарда були супутниковий зв'язок та машина. Місця були невимовної краси: дика природа, тайга, непрохідні хащі та річки, що рясніли рибою.

За два тижні перебування за містом Едуард отримав повідомлення від Михайла. Один з близьких друзів Едуарда приїжджає до Хабаровська, щоб передати йому новини особисто. Едуард сприйняв це як добрий знак, інакше навіщо комусь перетинати всю країну, щоб передати погані звістки? Через два дні він з охоронцями сів у машину й вирушив до кафе на околиці Хабаровська зустрітися з московським гостем. Едуарду вистачило одного погляду на друга, щоб солодкі надії миттю розвіялися. Той тяжко потис йому руку, вони сіли за столик, замовили чай і почали розмову.

— Ми всіх долучили, Едуарде, — сказав він. — Але до справи проти вас причетні надзвичайно впливові люди. Ніщо не зміниться і проблему не розв'язати.

— Тоді навіщо треба було проходити весь цей шлях? Тільки щоб сказати мені про це?

Нахилившись, гість продовжив:

— Для того, Едуарде, щоб повідомити тобі віч-на-віч: ти маєш виїхати з Росії. Тебе тут можуть вбити. Вони не зупиняться ні перед чим.

Ці слова підтвердили найгірші побоювання Едуарда й переконали його в неможливості далі залишатися в Росії. Після цієї зустрічі він зателефонував Михайлові й запитав:

— Мені треба вибратися з країни. Чи зможеш допомогти?

— Зроблю все, що зможу, — відповів Михайло.

Росія має багато різних регіонів, і в деяких краях влада великого підприємця часом не поступається владі Головного управління внутрішніх справ у місті Москві. Михайло був одним з ключових осіб у Хабаровську, й Едуарду довелося покластися на нього; на виїзді з країни йому ще треба було пройти паспортний контроль.

Михайло домовився із працівником місцевого аеропорту провести Едуарда від входу до літака.

18 жовтня 2008 року о десятій годині ранку Едуард прибув до аеропорту, де на нього вже чекав невисокого зросту чоловік із доброзичливим поглядом, одягнений в елегантний сірий костюм. Едуард мав англійську візу, тому одразу попрямував до квиткової каси південнокорейської авіакомпанії "Азіана" і купив квиток в економклас за маршрутом Хабаровськ — Сеул — Лондон. Зареєструвавшись на рейс, він вирішив почекати, поки до вильоту залишиться година, потрібна для огляду багажу та паспортного контролю. Коли більше чекати було вже не можна, Едуард із провожатим попрямували до стійки служби безпеки.

Минаючи чергу, вони пройшли далі.

Людина Михайла весь час була поряд з Едуардом, періодично обмінюючись рукоштовпаннями із працівниками служби безпеки аеропорту. Едуард поклав сумку на стрічку транспортера, подав посадковий талон і пройшов через металошукач.

Потім вони підійшли до стійки паспортного контролю.

Прикордонник узяв паспорт Едуарда. Поклавши його на стіл, він глянув на Едуарда, знайшов у паспорті вільне місце й поставив штамп відбуття. Закривши паспорт, повернув його власнику. Едуард зустрівся поглядом з людиною Михайла і сказав: "Дякую". Той підбадьорливо підморгнув. Едуард повернувся й поквапився до свого виходу. До закінчення посадки залишалося кілька хвилин.

Він встиг на борт вчасно. І лише коли літак був уже над Японським морем, залишивши повітряний простір Росії, напруга цих страшних тижнів почало поступово відпускати.

Едуарда переслідувачі вже не могли дістатися.

Пізніше того ж дня в Лондоні задзвонив телефон Вадима. На екрані з'явився номер із кодом незнайомої країни. Вадим підняв слухавку:

— Так?

— Вадиме, це Едуард.

Вадим скочив зі стільця. Від Едуарда не було звісток майже два місяці. Щодня ми розривалися між надією та розпачем, не знаючи, що з ним, чи живий він, чи в безпеці.

— Едуарде! — вигукнув Вадим. — Ти де? З тобою все гаразд?

— Так, усе добре. Я в Сеулі.

— У Сеулі?!

— Так. Вилітаю в "Гітроу" наступним рейсом авіакомпанії "Азіана". Завтра буду у вас. Нам багато про що треба поговорити. До зустрічі!

— То все добре?

— Так. Так.

Наступного вечора, о сьомій годині, машина забрала Едуарда в аеропорту й привезла в наш офіс на Голден-сквер. Варто було йому увійти, як ми кинулися обіймати його та плескати по спині. У мене було таке відчуття, що я возз'єднався з давно зниклим братом, попри те що зустрічався з Едуардом до цього всього раз.

Ми влаштувалися в переговорній кімнаті, й Едуард розповів нам усе, що йому довелося пережити, а Вадим з Іваном допомагали з перекладом. Усі були глибоко вражені, і коли він закінчив, я сказав:

— Едуарде, це просто неймовірно. Слава Богу, що ти вирвався.

Він кивнув головою.

— Справді, слава Богу.

Того вечора я радів, що Едуард у безпеці. Але наші проблеми були далекі від розв'язання.

Поки Едуард ховався, Сергій, як і раніше, перебував на видноті в Москві. Якось у вересні ми натрапили на відверто замовну статтю в маловідомому московському тижневику "Деловой вторнік". Називалася вона "Суто англійське дурисвітство". У ній повторювалася вже знайома нам версія шахраїв про те, що за мільярдними розкраданнями податків стоїмо ми з Едуардом, але в статті вперше згадувалося ім'я Сергія Магнітського — до цього ми ніколи не бачили його в пресі.

Вадим спробував переконати Сергія в тому, що слід негайно виїхати з країни, але

той вперто відмовлявся, наполягаючи, що нічого з ним не станеться, оскільки він нічого протизаконного не робив. Сергія обурювало те, що шахраї вкрали стільки грошей у його співгромадян. Він непохитно й так свято вірив у закон, що 7 жовтня подав другу заяву до Слідчого комітету. Він знову, покладаючись на правову процедуру, намагався донести правду й закріпити її в матеріалах справи, і цього разу надав ще більше інформацію про крадіжку та тих, хто міг за цим стояти. І все це попри погрозу Едуарду та Володимирі від зловмисників.

То був відважний вчинок. Але він не міг не викликати побоювань за Сергія. Мене захоплювали цілісність його характеру та рішучість, але ставало страшно від думки, що Сергія можуть заарештувати.

Вранці 20 жовтня 2008 року Іван ще раз спробував умовити Сергія:

— Усі наші юристи зараз під прицілом. Едуард вибрався і перебуває тут, Володимир теж. Ми бачили матеріали, у яких згадано твоє ім'я. Я дуже боюся, що якщо ти залишишся, трапиться щось страшне.

— Але чому і що може статися? — твердо заперечував Сергій. — Закону я не порушував. А полюють вони за Едуардом та Володимиром, бо ті боролися в судах, анулюючи фальшиві позови. Я в цьому не брав участі. У мене немає причини їхати.

— Сергію, ти маєш виїхати! Усе закінчиться арештом. Прошу тебе!

— Вибач, Іване, але закон на моїй стороні. Зараз не тридцять сьомий рік, — відповів він, нагадавши про сталінські репресії, коли люди пропадали ні за що й гинули від рук працівників НКВС.

Нікому не вдавалося переконати його. Сергій залишався в Росії, і ми нічого не могли з цим вдіяти.

Сергій належав до нового покоління росіян. Володимир й Едуард були набагато старшими, виросли в непростий радянський час і від старшого покоління чули про те, як влада може розправитися з незручними людьми. Якщо високому начальству завгодно було заарештувати людину, чекісти-опричники робили це за дві секунди. Норми права не мали значення.

Сергію було тридцять шість років. Він вступив у доросле життя, коли в країні почалися зміни на краще. Він бачив Росію не такою, якою вона була, а такою, якою хотів її бачити. Через це він не уявляв, що в країні немає верховенства закону, а є верховенство людей.

А люди ці були шахраями.

29. Дев'ята заповідь

Рано-вранці 24 листопада 2008 року три групи оперативників МВС під головуванням підполковника Артема Кузнецова виїхали на спецоперацію. Одна група вирушила до Сергія додому, дві інші — на квартири молодших юристів, які працювали в команді з Сергієм у "Фаерстоун Данкен".

Ірина Періхіна, одна з молодших юристів, була зайнята ранковим макіяжем, коли

почула дзвінок у двері. Як будь-яка російська жінка трохи старша за тридцять, вона не могла дозволити собі з'явитися перед людьми, не завершивши цей обов'язковий ранковий ритуал. Незважаючи на дзвінок, вона продовжила наносити туш та помаду. Лише поклавши на обличчя останній штрих, Ірина підійшла до дверей, але там уже нікого не було: на її щастя, оперативники не стали чекати й пішли, вирішивши, що у квартирі нікого немає.

Іншому колезі Сергія, юристу Борису Самойлову, теж пощастило: оперативники налетіли до нього за адресою прописки, але Борис мешкав не там і тому уникнув зустрічі з міліцією того ранку.

Сергій же був удома з восьмирічним сином Микитою. Сергій збирався йти на роботу, а Микита — до школи. Старший син пішов у школу трохи раніше, а дружина Сергія, Наталія, вирушила на прийом до лікаря.

Коли у двері подзвонили, Сергій відчинив і, побачивши трьох працівників міліції, впустив їх у квартиру.

Сім'я Магнітських мешкала в затишній трикімнатній квартирі на Покровці, у центрі Москви. Протягом восьмої години оперативники перевертали все у квартирі догори дригом. Повернувшись від лікаря й побачивши вдома цю картину, Наталія жахнулася, але Сергій був спокійний. Вони сиділи в кімнаті Микити, і Сергій тихо казав дружині: "Не хвилюйся, за мною немає жодної вини. Вони нічого не можуть мені вдіяти". Оперативники продовжували обшук, коли зі школи повернувся старший син. Юнак почав обурюватись, але Сергій рівним голосом попросив його не хвилюватись і запевнив, що все буде добре.

Обшук закінчили приблизно о четвертій годині дня. Оперативники вилучили всі особисті документи Сергія, комп'ютери, сімейні фотографії, стос дитячих мультфільмів на дисках і навіть колекцію паперових літаків та малюнків Микити. Сергія заарештували, і коли його відводили, він зі змученою усмішкою обернувся до дружини та дітей і сказав, що скоро повернеться.

Це стало початком нелюдських випробувань, через які слід було пройти Сергію Магнітському. Я дізнавався про них уривками протягом кількох місяців і думав про нього постійно.

Про обшук у Сергія я дізнався відразу. У середині дня, 24 листопада Вадим підійшов до мене.

— Білле, ти нам потрібен у переговорній негайно! — промовив він голосом, сповненим розпачу.

Ідучи за ним, я здогадувався, що він збирається мені повідомити. Іван, Едуард та Володимир уже були там. Зачинивши двері, Вадим сказав:

— Щойно заарештували Сергія!

— Прокляття!

Я знесилено впав на найближчий стілець. Від потрясіння в роті миттю пересохло. У голові одразу виникали десятки запитань, уява малювала страшні картини. Де його утримують? Що з ним чинять? На якій підставі його заарештували? Що проти нього

сфабрикували?

— Що буде далі, Едуарде? — запитав я.

— Буде судове слухання щодо запобіжного заходу й у результаті якого або випустять під заставу, або залишать у слідчому ізоляторі. Майже напевно друге.

— Що там за умови?

Едуард зітхнув і відвів погляд.

— Погані. Дуже погані, Білле.

— Як довго вони можуть тримати його під вартою?

— До року.

— До року?! До передачі справи до суду?

— Так.

Уява посилено малювало дедалі нові образи. Я не міг не згадати відомий американський телесеріал "В'язниця Оз" про адвоката, випускника Гарварду, який за сюжетом фільму потрапив за ґрати й сидів разом із запеклими кримінальними злочинцями у вигаданій в'язниці штату Нью-Йорк. Це було лише кіно, але навіть на саму згадку про огидні речі, що відбувалися з головним героєм, я здригнувся, уявивши, що чекає Сергія. Чи катуватимуть його? Гвалтуватимуть? Як може впоратися з подібним врівноважена, інтелігентна людина, юрист, типовий представник середнього класу?

Я повинен був зробити все, щоб витягти його звідти.

Найперше, що мені треба було зробити, це знайти Сергію хорошого адвоката. Сам Сергій попросив найняти його знайомого юриста — Дмитра Харитонова, який був його земляком. Це було побажання Сергія, і ми, звичайно ж, негайно погодилися. Я припускав, що Дмитро, по змозі, ділитиметься з нами будь-якою інформацією про те, що відбувається з Сергієм, але він виявився людиною надзвичайно обачною. Він був упевнений, що його телефон прослуховують, а електронну пошту переглядають, і тому погодився спілкуватися з нами лише під час особистих зустрічей. Перший приїзд до Лондона було заплановано на середину січня. Мене зовсім не влаштовував такий стан справ, але, коли Сергій просив запросити саме його, я не вважав за можливе заперечувати. Далі мені треба було зустрітися з головою департаменту МЗС Великобританії у справах Росії та країн СНД Майклом Давенпортом. Він був приблизно мого віку, випускником Кембриджу, юристом за освітою. На відміну від свого попередника, Давенпорт не викликав у мене симпатії. Ми раніше зустрічалися з ним кілька разів — я розповідав йому про стан наших проблем у Росії, але він, схоже, бачив у мені тільки бізнесмена, який просто заробляє гроші й не заслуговує на увагу британського уряду.

Однак зараз йшлося про людське життя, і тому я дуже сподівався, що він змінить свою позицію.

Я прийшов до нього в офіс на Кінг Чарльз-стріт. Давенпорт запросив мене пройти в кабінет. Ми сіли один навпроти одного за дерев'яним столом для переговорів. Він попросив секретаря принести чаю й запитав:

— Чим я можу бути корисним, пане Браудер?

— У мене дуже погані новини з Росії, — тихо промовив я.

— У чому справа?

— Заарештовано одного з моїх юристів Сергія Магнітського.

Давенпорт заляк:

— Один з ваших юристів?

— Так. Сергій розкрив масштабне шахрайство, пов'язане з розкраданням податків, про яке я раніше розповідав. А тепер причетні до цього злочину працівники МВС заарештували його.

— На якій підставі?

— Ми намагаємося це з'ясувати. Але якщо робити припущення, гадаю, йдеться про ухилення від сплати податків. Це їхній стиль.

— Це дуже прикро. Розкажіть, будь ласка, про все, що вам відомо.

Я повідомив Давенпорту всі подробиці, він по ходу бесіди записував. Коли я закінчив, він, намагаючись надати голосу вагомості, пообіцяв:

— Ми порушимо це питання на зустрічі з нашими колегами з Росії за першої ж нагоди.

Я побачив за своє життя досить дипломатів і розумів, що ця фраза мовою працівників МЗС насправді означає, що ні чорта вони не зроблять.

По завершенні зустрічі я поспішив покинути будівлю, пірнув у чорне таксі й попрямував в офіс. Коли ми проїжджали повз Трафальгарську площу, зателефонував Вадим.

— Білле, у мене погані новини від Аслана, нашого джерела.

— Що таке?

— Він сказав, що до слідчо-оперативної групи в справі Сергія МВС долучили дев'ятьох працівників міліції. Дев'ятьох, Білле!

— Що це означає?

— Зазвичай їх один чи двоє. Під час розслідування великої справи можуть виділити трьох чи чотирьох. Тільки в разі гучного політичного замовлення, як у випадку з "ЮКОС", призначають більше.

— Нічого собі!

— Це ще не все. Він повідомив, що на арешті Сергія наполягав особисто Воронін, голова управління "К" ФСБ.

— От дідько... — буркнув я і припинив розмову.

Стало зрозуміло, що Сергія чекають дуже серйозні випробування.

Слухання про обрання запобіжного заходу Сергію відбулося у Тверському районному суді Москви, через два дні після його затримання. МВС не мало доказів злочину й законних підстав для взяття Сергія під варту. Сергій та його адвокати вважали, що затримання розглядатимуть як непорозуміння, і до закінчення слідства його випустять під заставу.

У залі суду вони вперше побачили слідчого, якого було призначено старшим групи,

— Олега Сільченка. Для тридцяти одного року той мав молодий вигляд, але вже був майором. Хлоп'ячий вигляд і високий голос робили його схожим на якогось юриста-стажера з податкового відділу "Фаерстоун Данкен" або випускника МДУ. Але коли Сільченко у випрасуваному синьому мундирі почав жваво озвучувати "докази", стало зрозуміло, що доля Сергія в руках безжального виконавця.

Слідчий МВС Олег Сільченко на пресконференції у грудні 2011 року. Він несе відповідальність за створення тортурних умов Сергію та відмову в невідкладній медичній допомозі. Незадовго до першої річниці вбивства Сергія майора Сільченка, як і Карпова, відзначили нагородою Міністерства внутрішніх справ "Кращий слідчий" (© Reuters/Anton Golubev)

Сільченко заявив, що Сергій може втекти від слідства, і послався на лист з управління "К" ФСБ, у якому йшлося, що Сергій нібито оформлював документи на отримання візи в консульстві Великої Британії в Москві й забронював авіаквиток до Києва. Подані документи були цілковитою фабрикацією. Сергій відповів, що не подавав документи на візу, і це легко перевірити, зробивши запит до консульства Великої Британії. Потім навів аргументи, що бронювання квитка до Києва є вигадкою, але суддя перебив його на півслові: "Всупереч аргументам захисту надана суду органом слідства інформація сумнівів у своїй правдивості не викликає". Суддя погодився зі слідством і виніс рішення про взяття Сергія під варту, після чого його в наручниках вивели з будівлі суду та відвезли автозаком у невідомому напрямку. Там він провів десять днів. Потім його перевели до Московського слідчого ізолятора № 5, де він мав провести не менше як два місяці. Після прибуття в ізолятор Сергія помістили в камеру, де на вісім нар припадало чотирнадцять осіб, тому в'язням доводилося спати по черзі. Світло

горіло цілодобово. Очевидно, це було задумано, щоб позбавити арештантів сну.

Можливо, Сільченко вважав, що через тиждень боротьби за матрац із запеклими злочинцями Сергій, людина з вищою освітою та податковий юрист, зламається і зробить усе, що від нього вимагатиме слідство.

Він помилявся.

У наступні місяці Сергія знову й знову переводили на нове місце. Кожна наступна камера була гіршою за попередню. В одній не було опалення й скла у фрамугах, тому в камеру проникало морозне повітря з вулиці. Ночами було так холодно, що Сергій не міг спати. Діра в підлозі, що слугувала туалетом, була відділена від решти камери. Нечистоти часто підіймалися з каналізації та заливали підлогу. В іншій камері єдина електрична розетка була розташована поряд з підлоговою відхожою чашею, тому, щоб зігріти собі чаю, воду доводилося кип'ятити, стоячи над смердючою клоакою. У третій Сергій спробував прикрити каналізаційний стік пластиковою пляшкою, але за ніч її згриз пацюк, а до ранку підлогу затопила смердюча рідина так, що Сергію зі співкамерником довелося пересуватися по табуретках і нарах, немов мавпи.

Набагато важчими за фізичний дискомфорт виявилися для Сергія психологічні тортури, яким його піддавали в ув'язненні. Сергій був дбайливим сім'янином, а Сільченко витончено мучив його, відмовляючи в будь-якому контакті із сім'єю. Коли Сергій звернувся з проханням побачитися з дружиною та матір'ю, Сільченко відповів: "Надання вам побачень із дружиною та матір'ю слідство вважає недоцільним". Тоді Сергій звернувся з проханням дозволити йому поговорити телефоном з восьмирічним сином. У відповідь Сільченко повідомив: "Слідство вважає недоцільним дозволити вам телефонну розмову із сином через малоліття останнього".

Сільченко також відмовив Сергію в проханні побачитися з тіткою, вказавши, що "достовірних даних про те, що вони родичі, слідство не має".

Мета Сільченка була проста: змусити Сергія відмовитися від свідчень проти Кузнецова та Карпова. Але Сергій був непохитний, і з кожною відмовою Сільченко створював йому дедалі нестерпніші умови тримання, відрізаючи його від колишнього життя й свободи, яка нещодавно була частиною цього життя.

Про нелюдські умови тримання Сергія, цілковиту ізоляцію від сім'ї та поводження Сільченка ми вперше дізналися в січні 2009 року із судового засідання, на якому суддя знову продовжив термін тримання під вартою. Тоді ж ми дізналися, що Сергій рішуче відмовився змінювати свідчення, і перед нашими очима почала відкриватися вся сила його духу.

Майже всі січневі новини були надзвичайно похмурими, але все ж таки були й позитивні моменти. Після чергового переведення Сергій опинився в камері з одним вірменином, якого звинувачували в крадіжці. Той чекав на суд і відчайдушно потребував допомоги, і Сергій, не маючи під рукою жодної юридичної літератури, зумів викласти переконливі докази на захист співкамерника. На суді того, як не дивно, виправдали й випустили на волю. Звістка про це швидко розлетілася серед ув'язнених, і Сергій несподівано став одним із найшанованіших людей серед арештантів слідчого

ізолятора, яких старанно оберігають від небезпек. Коли я дізнався, що інші в'язні добре ставляться до Сергія, жажливі образи в'язниці Оз відпустили, і я зміг хоч трохи спати ночами.

Проте, на жаль, правоохоронна система поводитися з Сергієм зовсім інакше.

Наприкінці лютого Сільченко таємно перевів Сергія в ізолятор тимчасового тримання на Петрівку. Цей ізолятор перебуває поза загальною системою слідчих ізоляторів й підпорядковується МВС. Там із Сергієм могли зробити будь-що. Ми розуміли, що тут Сільченко і ФСБ спробують змусити Сергія підписати хибне зізнання. Ми не мали уявлення, що там з ним відбувається, але підозрювали найгірше.

Наступні два-три місяці новин майже не приносили.

Було ясно одне: попри всі зусилля Сільченка й інших працівників слідчої групи Сергій відмовлявся підписувати документи, які вони йому пропонували. Коли Сільченко вимагав від Сергія дати проти когось свідчення, Сергій повторював: "Я готовий знову дати свідчення проти тих працівників МВС, які скоїли злочини". Зрештою Сільченко, мабуть, усвідомив, що серйозно недооцінив цього поступливого на вигляд юриста.

Що більше вони намагалися зламати Сергія, то більше загартовувався його дух. У листі до матері він писав:

"Психологічному своєму стану я сам іноді дивуюся: здається, мені все байдуже, тільки скучив за всіма вами й за домом. Усіх вас цілую та обіймаю".

Сергій був непохитний. Їм не вдавалося зламати його волю, але тіло почало здаватися. На початку квітня Сергія знову перевели — цього разу в слідчий ізолятор "Матроська тиша". Там його почали мучити гострі болі в шлунку. Напади тривали годинами й супроводжувалися блювотою. До середини червня він втратив двадцять кілограмів.

Сергій захворів, але я ще не знав про це.

Настала весна, Сергій продовжував нудитися під арештом. У мене почала закрадатися думка, що, можливо, Сергію краще поступитися й дати проти мене свідчення — аби тільки йому дали спокій. Нехай мої проблеми з російською владою посиляться — це дрібниця, якщо Сергій вибереться з міліційного пекла й повернеться до сім'ї, до дітей, у тепло та затишок домашнього вогнища.

Кожен новий день лише загострював відчуття розпачу від того, що я безсилий визволити Сергія з в'язниці. Тоді я почав робити для його порятунку все можливе тут, на Заході.

Бюрократи в британському уряді дали чітко зрозуміти, що не силуватимуться заради порятунку Сергія, тож я почав шукати міжнародні організації, які зможуть йому допомогти. Першу перспективну можливість я знайшов у Раді Європи. Це міждержавна структура, яка, зокрема, займається правами людини. Її штаб-квартира розташована в Страсбурзі, а до її складу входить сорок сім європейських країн, і Росія також. Незадовго до цього Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЕ) доручила депутатові та колишньому міністру юстиції Німеччини Сабіні Лойтгойссер-Шнарренбергер

оцінити роботу російської системи кримінального правосуддя, і вона відбирала для вивчення найрезонансніші справи. Ми розуміли, що численні жертви російської феміди намагаються привернути її увагу. Тоді в Росії було засуджено й вважали, що несправедливо, майже 300 тисяч осіб.

Ми не надто сподівалися на успіх, але наші юристи зв'язалися з депутатом ПАРЄ, і вона погодилася з ними зустрітися. Ми тижнями підбирали документи й складали ілюстративний матеріал до цієї зустрічі: наочно змалювали кожен етап злочину, вчиненого російськими чиновниками; показали, як Сергій став заручником системи і як нелюдяно з ним поводитися в ув'язненні. Почувши ретельно викладені факти й побачивши силу-силенну доказів, вона негайно погодилася взятися за справу Сергія.

У квітні 2009 року вона звернулася до російських правоохоронних органів із довгим переліком запитань. Це був хороший поворот: запит Ради Європи про Сергія, спрямований у російські владні структури, міг само собою сприяти звільненню чи хоча б поліпшенню умов тримання.

На жаль, цього не сталося.

Російська влада відмовила Сабіні Лойтгойссер-Шнарренбергер у зустрічах, тому їй довелося надіслати запитання письмово. Після тривалої мовчанки вона отримала офіційну відповідь.

На її перше просте запитання "Чому Сергія Магнітського було заарештовано?" відповідь вражала: "Сергія Магнітського не було заарештовано". Звісно, Сергія заарештували й тримали під вартою. Не можу уявити, про що думали російські офіційні особи, вказуючи у відповідях свідому брехню.

На друге запитання "Чому його заарештував працівник МВС Кузнецов, проти якого він давав свідчення до свого арешту?". Вона отримала не менш безглузду відповідь: "Працівник з таким ім'ям не працює в ГУВС Москви". Ми ж мали дані, що він працював там не один рік! Російська влада відверто клеїла дурня.

Майже всі відповіді були такими ж абсурдними й брехливими.

Пані Лойтгойссер-Шнарренбергер планувала вказати на всі ці невідповідності в завершальному звіті, який вона готувала до початку серпня, але ми не мали часу чекати. Я продовжував пошуки. У результаті ще дві впливові організації погодились допомогти: Міжнародна асоціація правників та Товариство правників Англії. Обидві організації, почувши історію Сергія й ознайомившись з документами, надіслали листи з проханням про його звільнення президенту Медведеву та генеральному прокурору Чайці.

Я покладав великі надії, що це втручання допоможе. Але все марно. Генеральна прокуратура відповіла Товариству юристів Англії формальною відпискою:

"Підстав для вжиття заходів прокурорського реагування немає".

На решту листів російські державні органи взагалі не спромоглися відповісти.

Мої пошуки перекинулися за океан — у Сполучені Штати Америки. У червні 2009 року мене запросили до Вашингтона виступити перед Гельсінською комісією США. Це окрема урядова організація, яка займається моніторингом дотримання міжнародних

норм у галузі прав людини країн колишнього радянського блоку. Тоді її очолював Бен Карден, сенатор-демократ від штату Меріленд, обраний на перший термін. Метою слухання було вирішити, які справи увійдуть у добірку матеріалів для майбутньої зустрічі президентів Обама та Медведєва.

Це була моя перша нагода представити справу Сергія на такому високому політичному рівні в Сполучених Штатах. Я підготував доповідь. Сенатори та конгресмени були до глибини душі вражені випробуваннями, які випали на долю Сергія. На жаль, один із членів комісії — молода людина, на ім'я Кайл Паркер — вирішив не вносити справу Сергія до меморандуму, адресованого президенту Обамі. Він вважав, що інші питання були актуальнішими.

Після цього я зрозумів: щоб привернути громадську увагу до Сергія, нам потрібна преса. До цього про Сергія було написано лише кілька статей, і всі вони вийшли невдовзі після його арешту. Хай як я не намагався, журналісти не виявляли інтересу. У Росії відбувалося стільки жахливого, що ситуація з арештом якогось юриста не була для них новиною. Усі мої спроби поділитися складними подробицями справи Сергія журналісти просто ігнорували.

Я майже вичерпав свій список іноземних кореспондентів, які працювали в Росії, коли раптом натрапив на Філіпа Пена — молодого репортера газети "Вашингтон пост". На відміну від інших, до Москви він приїхав досить недавно, і його око ще не замилилося. Він одразу відчув масштаб історії Сергія.

З початку липня до серпня 2009 року він розмовляв з моїми колегами, займався перевіркою наших документів і намагався, як міг, отримати відповіді від російських державних органів. На початку серпня був готовий справді сенсаційний матеріал. 13 серпня у "Вашингтон пост" з'явилася стаття під заголовком "Трое юристів, викривши корпоративне рейдерство, стали жертвами переслідування".

Вона звинувачувала російські державні органи у великомасштабних фінансових махінаціях і пояснювала, як вони фабрикують справи проти Сергія, Едуарда та Володимира, щоб сховати сліди злочину.

Зазвичай подібні викриття зчинюють багато шуму, але цього разу — мертва тиша. Російська влада була геть байдужа й незворушна. Крім того, російська преса взагалі не звернула уваги на цей матеріал. Схоже, журналісти в Росії побоювалися писати про щось пов'язане зі мною. Я був для них немов прокажений.

Майже одночасно зі статтею Пена у "Вашингтон пост" було опубліковано і звіт депутатки Лойтгойссер-Шнарренбергер. Вона також детально аналізувала брехню російської влади, шахрайство з крадіжкою податків, необґрунтований арешт Сергія та жорстоке поводження з ним. Висновок депутата ПАРЄ: "Я не можу не підозрювати, що ця скоординована атака відбувається за цілковитої підтримки високопосадовців. Вони, зважаючи на все, скористалися наявністю системних проблем у кримінальному судочинстві Російської Федерації".

Її доповідь була нищівною, вона розставляла всі крапки над "і". Але теж ні на що не вплинула. Російський уряд зустрів цю доповідь такою самою оглушливою тишею. Тим,

хто продовжував катувати Сергія, було однаково.

У своєму колі ми довго й палко обговорювали подальші дії. Традиційні інструменти захисту ні до чого не привели, і ідеї майже вичерпані. Але тут у нашу кімнату заглянула двадцятичотирирічна секретарка й сказала: "Вибачте, що перериваю, я почула вашу розмову. А ви не думали зняти відеоролик та викласти його на ютубі?"

2009 року я ще не знав, що в інтернеті є такий сайт, де будь-яка людина може розмістити своє відео. Вона принесла свій ноутбук та показала, як влаштований цей інтернет-сервіс.

З огляду на відсутність будь-яких серйозних результатів, ми вирішили, що варто спробувати. Ми знову переглянули наявні документи, ще раз підсумували свідчення шахрайства, написали сценарій та зняли 14-хвилинний відеосюжет. У ньому просто й доступно розповідалося, як МВС та злочинці вкрали з російського бюджету 5,4 мільярда рублів і кинули за ґрати людину, яка це викрила, — Сергія Магнітського. Ми зробили дві версії ролика — російською та англійською мовами. Результат виявився наочнішим і зрозумілішим, ніж все, що ми робили до цього, і я вважав, що цей відеоролик відразу створить враження.

Мені хотілося, щоб ролик з'явився в інтернеті якнайшвидше, але для початку треба було погодження Сергія, адже саме він перебував у найвразливішому становищі. Я передав копію сценарію його адвокату і з нетерпінням чекав на рішення.

Становище Сергія тим часом ставало дедалі важчим і важчим.

До літа 2009 року стан його здоров'я помітно погіршився. У медичній частині "Матроської тиші" йому поставили діагноз: панкреатит, каміння в жовчному міхурі та холецистит. Йому призначили повторне ультразвукове дослідження (УЗД) першого серпня й планову операцію.

Проте за тиждень до запланованого УЗД за погодженням майора Сільченка Сергія перевели з "Матроської тиші" в "Бутирку" — слідчий ізолятор суворішого режиму, який за радянських часів використовували як пересильну в'язницю на шляху до таборів. Це місце мало в Росії таку ж погану славу, як в'язниця Алькатрас у Каліфорнії, тільки умови утримання були ще гіршими. Для Сергія ситуація ускладнювалася тим, що "Бутирка" не мала лікарні, потрібної для його лікування.

Те, що довелося пережити Сергієві в "Бутирці", можна порівняти хіба що з тим, що Олександр Солженіцин описав у своєму "Архипелазі ГУЛАГ".

25 липня, щойно Сергій опинився в "Бутирці", він попросив тюремне начальство провести призначене раніше лікування, але прохання залишили поза увагою. День за днем він втрачав сили в камері, а біль ставав дедалі гостріший.

24 серпня о четвертій годині дня біль у шлунку став таким нестерпним, що Сергій не міг навіть лежати. Він пробував приймати різні положення, але біль сильно віддавав у сонячне сплетіння та груди. Тимчасове полегшення приносило лише поза ембріона, якщо підібгати ноги, згорнутися клубком і похитуватися з боку на бік.

О пів на шосту вечора з допиту повернувся його співкамерник Ерік. Сергій лежав, скорчившись на ліжку, і тихо стогнав. Ерік спробував дізнатися, що трапилося, але біль

був такий сильний, що Сергій не міг навіть розмовляти. Ерік почав кричати й кликати лікаря. Охоронець почув його й пообіцяв когось привести, але нічого не відбувалося. Ще за пів години Ерік почав стукати у двері камери, щоб привернути увагу охоронця, але відповіді не дочекався.

Через годину Ерік почув чоловічі голоси:

— У якій камері?

— Двісті шістдесят сім! — закричав він. — Будь ласка, скоріше!

Але ніхто не підійшов.

За наступні кілька годин біль, що роз'їдав Сергія, став нестерпним. Нарешті о пів на десяту вечора до камери ввійшли двоє охоронців і доставили його в санітарний кабінет.

Сергію довелося ще пів години чекати, поки медсестра неквапливо закінчить заповнювати документи. Щоб хоч якось полегшити біль, Сергій сидів скорчившись, підбгавши коліна до грудей. Закінчивши з паперами, медсестра сказала:

— Так. Що з вами?

Сергія пересмикнуло від болю, і крізь зціплені зуби він повільно вимовив:

— У мене нестерпний біль. Мені потрібен лікар. Я просив багато разів, але з дня мого переведення сюди минулого місяця мене ніхто не оглянув.

Медсестра дивилася на нього з неприхованим роздратуванням:

— Як це не оглядали? Вас оглядали там, звідки привезли!

— Так, і мені призначили обстеження, та ніхто це обстеження не проводить і лікування не призначає.

— Вас коли до нас привезли? Лише місяць тому! Ви що хочете, щоб вас щомісяця лікували? Треба вам було на волі лікуватися.

— На волі в мене не боліло. Я ці захворювання дістав, уже перебуваючи в ув'язненні.

— Не розповідайте мені казки! — обурилася медсестра. — Якщо потрібен медичний догляд, пишіть заяву, щоб вас прийняв лікар, — додала вона наостанок і відправила його назад до камери, так і не оглянувши.

Охорона відвела Сергія в камеру. Біль потроху вщух, і він поринув у важкий сон. Стало зрозуміло, що начальство слідчого ізолятора цілеспрямовано відмовляє Сергію в медичній допомозі. Його кати використовували хвороби, що розвинулися в ув'язненні, як інструмент тортур, чудово знаючи, що камені в жовчному міхурі викликають моторошні болі. Зазвичай під час таких нападів людина може протриматися кілька годин, поки свідомість не помутніє від болю. Потім вона опиниться у відділенні інтенсивної терапії, де лікарі насамперед вколють сильне знеболювальне на кшталт морфіну, перш ніж розпочати курс лікування. Але це на волі. Сергій же був змушений протягом *чотирьох місяців* терпіти нестерпний біль, без лікування та знеболювальних засобів. Як він тримався весь цей час, як терпів цей біль — мені й досі незбагненно.

Сергій та його адвокати написали в усілякі інстанції понад двадцять заяв, вимагаючи медичної допомоги. Вони зверталися й до пенітенціарної служби, і до

правоохоронних органів, і до суду. Більшість звернень залишилися без реакції, а отримані відповіді шокували.

Майор МВС Олег Сільченко писав: "Про забезпечення проведення Магнітському контрольного УЗД черевної порожнини... винесено ухвалу про цілковиту відмову в її задоволенні".

Суддя Тверського районного суду міста Москви Олексій Криворучко відповів: "Аргументи Магнітського про антисанітарні умови тримання під вартою суд визнає необґрунтованими, оскільки дослідженими матеріалами вони не підтверджуються".

Прокурор Андрій Печегін із Генеральної прокуратури відповів: "Перевірка встановила, що під час попереднього слідства фізичного та психологічного тиску на Магнітського не чинилося... Підстав для вжиття заходів прокурорського реагування немає".

Суддя Олена Сташина, одна з тих, хто санкціював продовження терміну тримання Сергія під вартою, написала: "Суд вважає, що заяви Магнітського, які стосуються його умов утримання, не підлягають дослідженню".

Одночасно з цими катуваннями Сергія почала періодично відвідувати людина, яка відмовилася назвати своє ім'я, посаду й організацію. Щоразу, коли вона приходила, Сергія виводили з камери й на час зустрічі заводили в задушливе приміщення без вікон. Зустрічі були короткими, тому що незнайомець говорив лише одне:

"Зроби, що нам потрібно, або тобі буде гірше".

Щоразу Сергій мовчки дивився на людину з іншого боку столу й відмовлявся підкорятися.

Ніхто не знає межі своїх можливостей, доки йому не випадуть випробування. І я не знаю, як би себе повів у такій ситуації. Та й Сергій, напевно, не знав, поки не зіткнувся з ними віч-на-віч. Хай як важко йому не доводилося, він щоразу відмовлявся лжесвідчити. Сергій вірив у святі заповіді й не міг порушити дев'яту: "Не кажи неправдивого свідчення на ближнього твого".

Визнати себе винним у злочині, якого не вчиняв, й обмовити іншу людину здавалося йому неприпустимим за будь-яких обставин. Вчинити так було для Сергія гірше за будь-які фізичні страждання.

Невинна людина, силоміць відірвана від рідних і близьких, обдурена законом, зраджена державою, стояла перед глухим муром, який збудували казнокради. За ґратами йому влаштували катування хворобою і спокушали — поступися нам, і все знову буде добре. Але навіть у цих найнестерпніших умовах, коли в нього були всі підстави дати своїм катам те, чого вони домагалися, людина трималася. Втративши свободу й здоров'я, ризикуючи життям, він не зрадив своїх ідеалів і віри.

Він не здавався.

30. 16 листопада 2009 року

Сергій переживав цей кошмар наяву, а мої дні минали наче в напівсні. Особливо

нестерпними були суботні ранки. Я прокидався рано й дивився, як Олена спить поруч у великому та затишному ліжку. Біля нашого ліжка було вікно, а за вікном — Лондон. Я був вільний, оточений комфортом та любов'ю. Я міг доторкнутися до кохання й будь-якої миті відчутти її тепло — Сергій міг хіба що поринати в спогади. Від цієї думки мені ставало млосно.

Прагнення розібратися в комуністичному минулому моєї родини та якось пов'язати його з власними амбіціями капіталіста привело мене в Росію. Але я уявити собі не міг, що це наївне бажання зробить заручниками тих, хто мені став дорогим.

Я підводився, йшов у ванну, вмикав душ. Гаряча вода зазвичай давала відчуття оновлення, але не зараз. Вона допомагала тілу, але почуття провини обволікало мене зсередини й в'язло, як смола. Сергію дозволяли прийняти душ щонайбільше раз на тиждень, а інколи доводилося чекати всі три. Вода у в'язниці була холодна, а мило (якщо воно взагалі було) грубе. Камери були смердючі, і здоров'я Сергія згасало. Від усього цього мене часто нудило до запаморочення. Навіть зараз, через роки, заходячи в душ, я щоразу подумки повертаюся в те, що пережив Сергій.

Але я все-таки прокидався у вихідні, приймав душ, любив свою сім'ю, а отримуючи вкотре невтішні новини про стан Сергія, ще рішучіше боровся за нього. Однак і так важка ситуація продовжувала погіршуватися.

У жовтні 2009 року, укотре намагаючись привернути увагу політиків до долі Сергія, я знову вирушив до Вашингтона та Нью-Йорка. Це мало кого цікавило, але я не здавався. Я повинен був привернути увагу всього світу до ситуації Сергія, але, на жаль, гадки не мав, як це зробити.

Увечері, коли я проходив реєстрацію на зворотний рейс "Британських авіаліній" до Лондона, пролунав дзвінок. То була Олена.

Перш ніж вона встигла слово вимовити, я запитав:

— Мила, це терміново? Я сідаю в літак.

— Так, це важливо. Слідчі щойно зачитали обвинувачення!

Я зробив крок убік, пропускаючи інших пасажирів.

— Сергію?

— Так... — Вона зробила паузу. — І проти тебе. Вони мають намір переслідувати вас обох.

Такий поворот не був несподіванкою, але, почувши це, я отетерів.

— Отже, вони підуть до кінця?

— Так. Планують влаштувати грандіозний показовий процес.

Я замислився і потім спитав:

— Ми розуміємо, що буде далі?

— Едуард вважає, що Сергієві дадуть років шість. Тобі також, але заочно. Після цього Росія розішле червоний циркуляр через Інтерпол і надішле британській владі запит про твою видачу.

Червоний циркуляр Інтерполу — це міжнародний ордер на арешт. Якщо випишуть такий ордер, мене можуть затримати під час перетину будь-якого кордону, щойно я

покажу паспорт. Далі російська влада зробить запит про видачу мене, і його, наімовірніше, виконають. Мене екстрадують до Росії, і доведеться пройти через усе те, що пережив Сергій.

— Білле, нам треба поширити пресреліз зі спростуванням їхніх брехливих звинувачень.

— Добре, — кивнув я, знову вливаючись у потік пасажирів. Мене гнітила думка про судовий процес і переповнювало почуття тривоги.

— Я щось напишу в польоті, і ми обговоримо це, як прилечу.

— До зустрічі, серце моє. Кохаю тебе.

— І я тебе.

Я зайняв своє місце і, вступившись в одну точку, поринув у думи. Я розумів, до чого все йде, і вже бачив скандальні газетні заголовки: "Браудер і Магнітський постануть перед судом за ухилення від сплати податків" або "Росія оголосила Браудера в міжнародний розшук".

Протилежні думки журналісти зазвичай вказують в останніх абзацах і читачі до них просто не доходять. У цьому вся вигода ситуації для силовиків-корупціонерів. Вони використовували службове становище для крадіжки й тероризували своїх жертв, ховаючись одночасно за ширмою легітимності, яку надає їм статус силового відомства. Преса публікує їхні офіційні заяви, не сумніваючись у правдивості, оскільки в більшості країн правоохоронні органи відкрито не брешуть. Ми зіткнулися з великою проблемою: як тепер донести до суспільства правдиву картину подій?

Літак набрав висоту, у салоні приглушили світло на ніч, а я спробував влаштуватися зручніше. Сидів, дивлячись на тьмяне світло від таблички "Не курити", і раптом згадав про відеоролик, який ми підготували для ютуба. Сергій дав нам зелене світло минулого тижня й тепер нас ніщо не стримувало. Я подумав: "А чи потрібен пресреліз, коли у нас є кращий варіант — адже можна розповісти людям правду й так?"

Приземлившись у Лондоні, я спіймав таксі й приїхав на роботу. Взяв із полиці жорсткий диск із відео й завантажив файл на ютуб під заголовком "Розслідування Hermitage про шахрайство працівників МВС". Відео швидко розійшлося всім інтернетом. До кінця першого дня його подивилося одинадцять тисяч осіб, через три дні понад двадцять тисяч, а через тиждень більш як сорок сім тисяч. Для фільму про складний злочин і порушення прав людини це були дуже добрі цифри. Раніше я розповідав про нашу справу й про Сергія в нескінченній низці розмов тривалістю хвилин по сорок п'ять кожна. Тепер тисячі людей могли одночасно дізнатися про це з відео.

Щойно фільм виклали в інтернеті, посипалися дзвінки від друзів, колег, знайомих і всі дивувалися цій неймовірній історії. Вони чули про те, що трапилося із Сергієм, але не усвідомлювали всієї трагічності ситуації, поки не побачили наш ролик. Телефонували не лише знайомі, а й журналісти. Фільм став подією. Уперше люди наочно побачили, що МВС Росії замість служити народові стало прикриттям для шахраїв-казнокрадів. Фільм допоміг нам розповісти правду й захиститися від нападок

ворогів.

Тим часом у неволі, попри всі муки, Сергій, як і раніше, твердо стояв за правду.

14 жовтня 2009 року він дав нові свідчення на дванадцяти сторінках, продовжуючи документально закріплювати в справі свідчення співучасті чиновників у розкраданні та приховуванні. Він вказував імена людей, дати та місця подій, не залишаючи нічого уяві. Насамкінець він зазначив: "Я вважаю всіх членів слідчої групи виконавцями чийогось злочинного замовлення".

То справді був видатний документ. Те, що Сергій наважився його написати, було неймовірно хоробрим вчинком. Тим, хто далекий від реалій сьогоденної Росії, важко зрозуміти, на яку небезпеку він наражав себе, даючи ці свідчення. У Росії вбивають людей за набагато менше. Те, що Сергій говорив, перебуваючи під владою людей, які його запроторили за ґрати й проти яких він свідчив, демонструвало його рішучість. Він не збирався замовчувати корупцію в правоохоронних органах і вимагав кримінального переслідування своїх катів.

У ті ж дні я мав виступити з великою промовою в Стенфордському університеті про ризики, пов'язані з інвестуванням у Росію. Моєму синові Девіду тоді було тринадцять років. Він ніколи не відвідував мою альма-матер. Останнім часом Девіда оточили мої пригоди, і я вирішив взяти його із собою, щоб показати місце, де провів кілька щасливих років життя.

Ми полетіли в Сан-Франциско, і я спробував на якийсь час подумки відключитися від Росії. Але в якому б часовому поясі чи частині світу я не перебував, думка про становище Сергія не покидала мене ні на хвилину, вона сповнювала смутком і почуттям провини. Єдине, що могло принести мені полегшення, це звільнення Сергія.

Наступного дня після нашого приїзду я виступив із промовою та розповів слухачам про долю свого бізнесу в Росії. Я завершив розповідь подіями, які повністю захопили мене останній рік, а наприкінці показав ролик з ютуба — багато хто був зворушений до сліз.

Залишивши залу, ми з Девідом поринули в тепле каліфорнійське повітря, і цієї миті я відчув себе трохи краще. Хоча наш ролик в інтернеті переглянули десятки тисяч людей, мені раніше не доводилося бачити реакцію глядачів. Поділившись історією Сергія з присутніми в залі людьми, побачивши їхні обличчя й почувши обурення в їхніх голосах, я відчув, що не самотній у своїй боротьбі.

Поки ми з Девідом прогулювалися територією університету, пролунав дзвінок. Телефонував Володимир Пастухов. Його голос звучав похмуро:

— Білле, сталося щось жахливе.

— Що таке?

— Мені на телефон щойно надійшло текстове повідомлення. Воно російською. Ось його текст:

"Що страшніше... не знаю, смерть... чи в'язниця".

Від хвилювання я почав ходити туди-сюди.

— Воно адресоване вам?

- Не знаю.
- Може бути мені, Вадиму... чи Сергію?
- Можливо.
- Хто його надіслав?
- Незрозуміло.
- А звідки в них ваш номер? Цього номера не знає ніхто.
- Я не знаю, Білле.

Син стояв поруч і занепокоєно дивився на мене, вирячивши очі. Я перестав крокувати й усміхнувся, щоб заспокоїти його.

- А можна відстежити це повідомлення та з'ясувати, хто відправник?
- Я спробую. Зателефоную, щойно щось дізнаюся.
- Дякую.

Цей хвилинний дзвінок розвіяв без залишку всі позитивні емоції дня. Зворотний шлях до Лондона був довгий і безрадісний. Я гадки не мав, як пояснити це послання, на чю адресу воно спрямоване, і що мені слід зробити. Ситуація була серйозна й викликала в мене великі побоювання.

Незабаром Володимир отримав ще одне повідомлення, теж російською:

"Потяги... їдуть потяги... усі на північний... на схід... і мені здається... ніколи... не закінчиться... цей термін...".

Як пояснив Володимир, це був приспів із тюремного шансону. Мали на увазі потяги, які забирали арештантів до сибірських таборів на вірну смерть.

За кілька днів мені несподівано зателефонував давній клієнт — Філіп Фалтон. Він був моїм близьким приятелем з часів історії з "Газпромом". Вони з дружиною зупинилися проїздом у Лондоні й хотіли побачити Олену та дітей. Ми чудово провели час, пообідавши в ресторані на п'ятому поверсі торговельного центру "Гарві Ніколс", і мені вдалося на кілька годин залишити осторонь тривогу. Філіп з дружиною милувалися нашими малюками, і ми з Оленою отримали справжнє задоволення від зустрічі.

Мені неприємно це визнавати, але якийсь час я почувався, ніби все стало на свої місця. Я, звісно, розумів, що проблеми нікуди не ділися, але вважав, що можна — або навіть потрібно — забувати про них на якийсь час, відпочивати й бодай один вечір провести так, ніби в мене все нормально.

Я вже збирався йти, коли знову зателефонував Володимир:

- Білле, надійшло чергове повідомлення.
- Що цього разу?
- Цитата із "Хрещеного батька":

"Якщо історія чогось і вчить, то тільки того, що вбити можна будь-кого. Майкл Карлеоне".

Я завмер. У мене затремтіли руки. Я спересердя вилаявся й закінчив розмову.

Перелякався я не на жарт. Наступного дня рано-вранці зібрав усі три повідомлення зі смартфона Володимира, включно з часом отримання, і звернувся до

антитерористичного підрозділу Скотленд-Ярду, відомого як "SO15". Вони надіслали групу слідчих, які опитали нас з Володимиром, а їхні технічні фахівці відстежили вихідні номери. Усі три повідомлення надіслали з номера, незареєстрованого на конкретного абонента, і це було дивно. Пізніше наш фахівець із безпеки Стівен Бек пояснив, що в Росії допуск до таких незареєстрованих номерів мали працівники ФСБ.

У четвер, 12 листопада, мало відбутися чергове судове засідання про продовження тримання Сергія під вартою. Добиратися до суду арештантам було дуже непросто. Шлях до судів зазвичай починався о п'ятій ранку, коли охоронці виводили ув'язнених із камер і садили в автозак. Двадцять із лишком людей заштовхували в кузов, розрахований на вдвічі меншу кількість. Кілька годин людей тримали у вантажівці, доки службовці слідчого ізолятора оформлювали документи. Сергій та інші арештанти змушені були стояти в заповненому вщент фургоні й чекати. Вони були позбавлені свіжого повітря, ковтка води й доступу до туалету. Те саме повторювалося на зворотному шляху із суду, виснажені люди добиралися до своїх нар уже далеко за північ. Протягом дня їх не годували, часто вони залишалися без гарячої їжі по тридцять шість годин. Поїздка до суду перетворювалася на своєрідне катування, щоб зламати й деморалізувати обвинувачених, поки ті борються за примарний шанс на виправдання.

Того дня Сергія доправили до суду приблизно о десятій ранку. У коридорі його кайданками прикували до батареї централізованого опалення. Поки він перебував там й обмірковував свої заздалегідь підготовлені клопотання, з'явився слідчий Сільченко й з посмішкою сказав: "Я надав суду документи, які ви просили".

За попередні шість тижнів Сергій п'ять разів просив слідчого ці документи. Вони були потрібні для завчасної підготовки до судового засідання, але Сільченко додав їх до справи тільки зараз, за десять хвилин до початку слухання, у такий спосіб позбавивши Сергія повноцінної підготовки до свого захисту. Сергій навіть не встиг заперечити, як конвоїр звільнив його від наручника, завів у залу засідання та залишив у клітці для підсудних.

Сідаючи на лаву, Сергій побачив у першому ряду свою маму й тітку. Він помахав їм рукою, удаючи, що все гаразд.

Суддя Олена Сташина оголосила слухання відкритим. Спочатку Сергій зачитав клопотання про долучення документів про ненадання йому медичної допомоги у в'язниці. Суддя Сташина відхилила його. Далі він зачитав клопотання про долучення документів, які свідчать про фальшування доказів у матеріалах слідства. Сташина відмовила й у цьому. Коли Сергій перейшов до клопотання про долучення документів про незаконність арешту, суддя перебила його на півслові та відхилила й це клопотання. У результаті вона відхилила понад десяток клопотань Сергія. Коли Сергій попросив дати йому додатковий час для ознайомлення з матеріалами, які щойно приніс Сільченко, суддя веліла йому замовкнути.

Але він не замовчав. Піднявшись у клітці на повен зріст, Сергій, попри погане самопочуття, голосно й виразно вимовив обвинувальну промову, заявивши судді

Сташиній про зневажання закону та його власних прав. Сергій закінчив свій виступ так:

"Моє право, яке передбачене Конвенцією про захист прав людини та основних свобод мати достатній час та можливість для захисту, грубо порушено, і всі мої клопотання, з якими я звертався до суду з проханням забезпечити мені це право, суд просто проігнорував. Тому я сьогодні не виступатиму й відмовляюся брати участь та слухати щось у судовому засіданні".

Він сів і відвернувся від судді. Слухання тривало без участі Сергія. Сташина залишалася незворушною. Вона розглянула кілька технічних питань, а потім холоднокровно продовжила термін тримання під вартою. Слухання було завершено, і конвоїри ввійшли до клітки по Сергія. Коли його виводили із зали, Сергій не знайшов у собі сили навіть усміхнутися родині.

Його вивели в коридор і знову прикували до радіатора. До кінця вечора ні адвокату, ні сім'ї не дозволили побачити Сергія. Мама і тітка кілька годин простояли на холоді, чекаючи тюремного фургона, який мав відвезти Сергія назад до "Бутирки". Вони сподівалися бодай помахати йому рукою на прощання й сказати, що люблять його, але до дев'ятої вечора машина так і не з'явилася. Холод, розпач і смуток гнітили їх. Чекати далі ставало нестерпно, і вони пішли додому.

Я дізнався про все, що сталося, наступного ранку. Коли я розповів це Олені, вона занепокоїлася:

— Білле, у мене дуже погане передчуття.

Було важко не погодитися з нею.

— Хтось з адвокатів обов'язково має поїхати відвідати його в "Бутирці", — продовжила вона рішуче. — Хтось має побачити його. Сьогодні ж.

Але вирушити туди ніхто не міг. Адвокат Сергія — єдиний, кому було дозволено з ним бачитися, — поїхав з міста до понеділка.

Тієї ночі, за чверть перша, мій смартфон завібрував — надійшло повідомлення на голосову пошту. Ніхто ніколи не телефонував мені на цей номер, ніхто його навіть не знав. Я глянув на Олену й натиснув кнопку голосової пошти. Там було залишено одне нове повідомлення.

Я почув крики й благання людини, яку жорстоко били. Запис тривав дві хвилини й обривався напівзойком. Я дав Олені прослухати запис. Ми до ранку просиділи в ліжку так і не заснувши, думаючи про найгірші сценарії.

На світанку я зателефонував усім хлопцям з нашої команди. Усі були в нормі. Єдиний, кому я не міг телефонувати, був Сергій.

У понеділок, 16 листопада 2009 року, адвокат Сергія, Дмитро Харитонов, вирушив до нього в "Бутирку". Проте працівники слідчого ізолятора не привели Сергія — він "не може залишити камеру за станом здоров'я". Дмитро попросив показати йому медичний висновок, але вони не надали його, повідомивши, що документ у слідчого Сільченка. Дмитро зателефонував Сільченку й попросив копію висновку про стан здоров'я Сергія, але й Сільченко сказав, що медичний висновок є "внутрішньою справою слідства", і

навідріз відмовився повідомляти будь-які подробиці.

Вони навмисно давали адвокатові ухильні відповіді. Насправді Сергій не просто "не здужав". За час ув'язнення в нього розвинулися панкреатит, каміння в жовчному міхурі та холецистит. Декілька місяців без лікування закінчилися тим, що організм здався, у Сергія почалося серйозне загострення. До цього начальство "Бутирки" відмовляло Сергію в численних проханнях про медичну допомогу, але того дня направило його під конвоем до лікарні "Матроської тиші" для невідкладної госпіталізації.

Після прибуття в СІЗО його відвели не до лікарняного відділення, а до ізоляційної камери, де прикували наручниками до нар. Там його відвідало вісім конвоїрів й оперативників. Сергій вимагав терміново викликати його адвоката й прокурора, і кричав: "Мене кинули сюди тому, що я розкрив, як чиновники й працівники органів вкрали 5,4 мільярда рублів". Але спецзагін прийшов не для того, щоб допомогти йому. Їхня мета полягала в іншому — і саме для цього вони прихопили із собою гумові кийки. Через одну годину та вісімнадцять хвилин допущений до слідчого ізолятора цивільний лікар виявив мертве тіло Сергія Магнітського на підлозі камери.

Дружина Сергія більше ніколи не почує його голос, матір ніколи не побачить його лагідної усмішки, а діти не відчують тепла батьківських рук.

"Кримінальне переслідування, яке вчиняли проти мене — писав Сергій у своїй заяві з ув'язнення, — спрямоване не на досягнення цілей, визначених ст. 6 КПК РФ, а репресивним заходом, метою якого є покарання мене за допомогу, що я надавав своєму клієнтові під час розслідування обставин викрадення товариств, які йому належали — ТОВ "Ріленд", ТОВ "Махаон", ТОВ "Парфеніон". Під час надання допомоги клієнту, мені стало відомо про можливу причетність працівників МВС РФ до розкрадання, а також про те, що викрадені компанії згодом зловмисники використали для крадіжки з державної скарбниці суми податків розміром 5,4 мільярда рублів, які раніше сплатили зазначені товариства саме тоді, коли їх контролював мій клієнт".

Сергія Магнітського вбили за його ідеали. Його позбавили життя, бо він вірив у закон. Його вбили за те, що він любив свій народ і свою батьківщину — Росію.

Йому було лише 37 років.

31. "Катинський принцип"

У квітні 1940 року на початку Другої світової війни працівнику НКВС Василю Блохину, який перебував у Білорусі, було наказано розстріляти якнайбільше польських військовополонених^[14]. Щоб ефективно виконати наказ, не привертаючи уваги полонених до уготованої ним долі, Блохін розпорядився про будівництво спеціального сараю біля табору. Вхід зробили з одного боку, вихід — з іншого. Сарай з усіх боків обклали мішками з піском. Поляків заводили туди по одному й наказували стати на коліна. Потім Блохін приставляв пістолет до потилиці полоненого й стріляв. Тіла витягували через вихід із протилежного боку й складали у вантажівку. Наповнивши

кузов, "вантаж" відвозили в ліс і скидали в загальну яму.

Роботу свою Блохін виконував добре. Він був "совою" і під покровом ночі працював не покладаючи рук від заходу сонця до світанку. Спочатку він використовував стандартний пістолет радянського зразка, але згодом перейшов на німецький вальтер. У того менша віддача, тож не так сильно втомлювалася рука. За двадцять вісім днів, із невеликою перервою на травневі свята, Блохін вбив понад сім тисяч польських військовополонених. Цей результативний кат був далеко не єдиним виконавцем волі комуністичної партії та Сталіна. У найкоротший термін знищили майже 26 тисяч польських солдатів й офіцерів — більшість поховано в Катинському лісі.

Коли війна закінчилася й виявили масові поховання, радянське керівництво заявило, що в цих жахливих злочинах винні нацисти. Світ знав про жорстокі й немислимі неподобства нацистів під час війни, і ця брехня здавалася цілком правдоподібною. Щоб закріпити її у свідомості людей, радянські чиновники сфабрикували докази, підготували офіційні експертні висновки й повторювали їх стільки разів і в такій кількості місць, зокрема на знаменитому Нюрнберзькому процесі, що їхню версію подій не брали під сумнів.

І тільки через десятиліття, на початку 1990-х років, коли Радянський Союз стояв на межі розпаду й на приховування правди в цій справі не лишалося сил, російське керівництво зізналося, що ж насправді сталося в лісі під Катинню.

Ви, мабуть, подумаете, що все це лишилося в минулому — зробивши крок у XXI століття, російська держава припинила подібну практику. Однак, прийшовши у 2000 році до влади, Володимир Путін замість того, щоб розформувати цей апарат брехні та фальсифікації, удосконалив його й зробив ще потужнішим.

Вбивство Сергія Магнітського стало яскравим свідченням такого принципу, і нам на собі довелося відчувати, як працюють поршні та шестерні машини брехні.

Вранці 17 листопада 2009 року задовго до світанку мама Сергія, Наталія Миколаївна, поїхала до Бутирського слідчого ізолятора, щоб передати синові пакет з їжею та ліками, як вона робила щотижня. О 5:30 ранку вона вже стояла в черзі. Родичі ув'язнених юрмилися біля бокового входу в "Бутирку". Приїжджати треба було рано, бо передачі приймали лише з дев'ятої до одинадцятої ранку у вівторок. Якщо пропустити це вікно, то наступної нагоди передати потрібне рідним доводилося чекати тиждень. Багато ув'язнених без цих передач не вижили б, і Наталія Миколаївна ніколи не запізнювалася.

Того ранку черга рухалася повільно. Разом з півсотнею таких самих, як вона, Наталія Миколаївна стояла у вузькому сирому коридорі, який вів до віконця, де двоє службовців ізолятора приймали передачі. Нарешті, о 9:40 ранку настала черга Наталії Миколаївни. Вона простягла працівниці список вмісту своєї передачі.

Жінка глянула на нього й енергійно замотала головою.

— Цей ув'язнений більше не в нас. Його перевели минулого вечора до "Матроської тиші".

— В їхню лікарню? — з тривогою спитала Наталія Миколаївна. За кілька днів до

цього Сергій мав поганий вигляд на судовому слуханні, мама хвилювалася за його здоров'я й сподівалася, що йдеться не про екстрену госпіталізацію.

— Не знаю, — жорстко промовила приймальниця.

Тримаючи передачу синові в руках, Наталія Миколаївна швидко вийшла. На метро вона дісталася "Матроської тиші". О 10:30 ранку вона вже стала в чергу. Перед нею було лише троє осіб. Дійшовши до вікна приймання передач, вона звернулася до працівниці:

— Мені сказали, що мого сина, Сергія Магнітського, переведено сюди.

Не глянувши в журнал або екран комп'ютера, працівниця відповіла:

— Так, його доставили сюди вчора ввечері в дуже тяжкому стані.

— Що трапилося? З ним все гаразд? — запанікувала Наталія Миколаївна.

Декілька секунд жінка мовчала, а потім відповіла:

— Я дуже шкодую. Він помер учора о дев'ятій годині вечора.

Наталія Миколаївна скрикнула.

— Я-як? Як це відбулося?

— Помер від панкреонекрозу, розриву черевної мембрани й токсичного шоку, — повідомила приймальниця монотонним голосом. — Співчуваю вашій втраті.

Наталія Миколаївна затремтіла. Від почутого вона не могла й кроку ступити. Вона важко сперлася на стійку. Сенс почутого почав доходити до неї, й обличчям ринули сльози.

— Жінко, відійдіть, будь ласка, убік, — холодно відрізала працівниця слідчого ізолятора. — У мене наступний на прийомі.

Пелена застигла очі Наталії Миколаївни.

— Вам слід відійти вбік, — повторила працівниця й показала на убогий пластмасовий стілець біля стіни.

Наталія Миколаївна зробила кілька кроків до стільця, насилу переставляючи ноги. Черга безмовно дивилася на неї.

Наталія Миколаївна опустилася на стілець. По щоках текли сльози. Через кілька хвилин їй вдалося опанувати себе, щоб зателефонувати Дмитру, адвокату Сергія — його офіс був розташований поблизу. Коли за чверть години він прибув на місце, Наталія Миколаївна вже не могла говорити. Дмитро попросив покликати чергового лікаря. Через кілька хвилин з'явився чоловік у білому халаті, повторив причину смерті й сказав, що тіло перевезли до моргу № 11, тож якщо вони хочуть з'ясувати щось іще, слід їхати туди.

Того дня мій домашній телефон задзвонив о 7:45 ранку (10:45 за московським часом). Я підняв слухавку. Телефонував Едуард. Він щось швидко говорив російською мовою, і я передав телефон Олені. Вона слухала, потім зойкнула, й очі її наповнилися сльозами. Олена закричала. Не російською і не англійською: у цьому було щось первісне — такого стогону я в житті не чув.

Коли Олена сказала мені, що Сергій помер, я схопився і заметався по кімнаті, як птах, який вперше опинився в клітці. Смерть Сергія перевершувала найгірші

побоювання, і я не знав, як із цим упоратися. Я відчував біль, ніби мене вдарили ножом у живіт.

Відійшовши від першого потрясіння і метань, віддихавшись трохи від сліз, що переповнювали серце, я зібрався з силами, аби зателефонувати.

Першим я набрав Володимира. Він завжди знав, що треба робити, що говорити, до кого звернутися по допомогу... але не цього разу. Коли я повідомив йому про те, що сталося, він якийсь час мовчав, потім прошепотів у слухавку: "Білле, це жахливо".

Не прийнявши душ, я натягнув штани, схопив на ходу сорочку й поспішив в офіс. Спіймавши таксі, я прибув на роботу першим, але за двадцять хвилин зібралися вже всі, скуйовджені, з охопленими горем обличчями.

У будь-якій критичній ситуації важливим стає те, що ми робимо в перші кілька годин. Ми швидко склали заяву для преси англійською та російською мовами. Його супроводжував рукописний документ Сергія на сорока аркушах, у якому він докладно описував, як з нього знущалися, як відмовляли в медичній допомозі, змушуючи мучитися й поневірятися в неволі. Ми розіслали заяву, молячись за те, щоб не зустріти байдужості й цього разу.

І цього разу люди почули нас.

Більшість великих газет взялися за власні розслідування — російській владі посипалися дзвінки з проханнями прокоментувати трагедію. Пресслужбою у Слідчому комітеті при МВС керувала Ірина Дудукіна — повнощока блондинка років за сорок. Невдовзі після перших запитів вона озвучила версію МВС — Сергій помер не від панкреонекрозу й токсичного шоку, як раніше повідомила Наталії Миколаївні адміністрація слідчого ізолятора, а від гострої серцевої недостатності (без ознак насильницької смерті).

Посмертні фотографії кистей Сергія Магнітського, які було зроблено наступного дня після його загибелі 17 листопада 2009 року. Глибокі рани від наручників та садна на руках свідчать про відчайдушну сутичку за життя (З архіву родини Магнітських)

Дудукіна не обмежилася цим і трохи пізніше того ж дня повідомила, що "у кримінальній справі не було жодної скарги від Сергія Магнітського на стан здоров'я" і що смерть Сергія "для слідчого — це просто шок".

Це було відвертою брехнею. Не лише тому, що в матеріалах справи лежали численні скарги, а й тому, що там були відмови в медичному обстеженні за підписом слідчого Сільченка й інших посадових осіб.

Дудукіна брехала й про час і місце смерті Сергія. За її заявою Сергій помер о 21:50 у відділенні лікарні "Матроської тиші", поки лікарі нібито намагалися його реанімувати. Цю версію повністю спростовували свідчення цивільного лікаря, який виявив тіло на підлозі одиночної камери й зафіксував, що Сергій помер о 21 годині.

Я не був раніше знайомий з мамою та дружиною Сергія, бо спілкувався або

безпосередньо із Сергієм, або після його арешту з адвокатом. Але з цього дня ми назавжди стали нерозривно пов'язані.

Мій перший дзвінок його мамі був 17 листопада. Вадим перекладав. Я хотів не тільки висловити глибоке співчуття, а й сказати їй, що відчуваю свою відповідальність за те, що сталося з її сином, і що вона не самотня. Ця розмова й сьогодні залишається однією з найважчих у моєму житті. Наталію Миколаївну годі було втішити. Сергій був її єдиним сином, сенсом її життя. Щоразу, коли вона намагалася говорити, її голос зривався до сліз. Я не хотів завдавати їй нового болю, намагався тільки донести, що відтепер дбатиму про неї та про сім'ю Сергія. А головне — я хотів сказати, що не заспокоюся, поки люди, причетні до тортур і смерті Сергія, не постануть перед законом, і зроблю для цього все, що в моїх силах.

На жаль, я не міг приїхати до Москви, щоб допомогти на місці, тому тягар похорону Сергія ліг на його родину. Дізнавшись про смерть, вони відразу ж попросили, щоб розтин було зроблено в присутності незалежного експерта-патологоанатома, на що отримали відмову прокурора, який заявив, що "всі експерти однаково незалежні".

Через два дні Наталія Миколаївна попросила видати тіло сина, щоб сім'я змогла організувати незалежний розтин, на що теж отримала відмову — мовляв, "підстав не довіряти результатам проведеного державним експертом розтину немає". Того ж дня вона приїхала в морг № 11, де їй повідомили, що тіло Сергія слід негайно поховати, інакше воно почне розкладатися через проблеми з холодильниками в морзі. Тоді Наталія Миколаївна запитала, чи можуть видати тіло сім'ї, щоб відспівати Сергія полюдськи у відкритій труні, і знову категорична відмова: "Тіло видадуть лише для негайного поховання".

Сім'ї Сергія довелося організувати похорон наступного дня. Наталія Миколаївна з удовою та тіткою Сергія привезли в морг темний костюм, білу випрасувану сорочку й синю смугасту краватку. Вони сподівалися побути з ним наодинці, без сторонніх, востаннє. Службовець моргу неохоче погодився. Вони пішли вниз сходами й потім коридором у підвальне приміщення. Там було темно, нестерпно тхнуло формаліном, а повітря було просякнуте смертю. Через п'ятнадцять хвилин їм викотили на візку тіло Сергія й сказали: "Можете попрощатися".

Тіло було по плечі вкрите білим простирадлом. Наталія Миколаївна принесла із собою свічку, яку хотіла вкласти Сергію в руки за православною традицією. Відгорнувши простирадло, вона жахнулася, побачивши темні плями від синців на його кісточках і глибокі рани на зап'ястях. Самовладання залишило всіх трьох, і вони розплакалися.

Зі сльозами на очах вони поцілували покійного в лоб і торкнулися поранених рук. Віддавши працівникові моргу одяг Сергія, жінки пішли.

20 листопада 2009 року коричневу дерев'яну труну винесли з моргу № 11 і поклали в катафалк. Сім'я йшла за машиною до Преображенського цвинтаря на північному сході Москви. Друзі Сергія перенесли труну з катафалка на візок, і процесія потяглася до місця поховання. Багато хто ніс похоронні вінки й великі букети квітів. Труну

поставили поряд з підготовленою для поховання могилою, віко зняли й притулили до основи труни. Сергій, одягнений у свій костюм, був по груди накритий накрохмаленим бавовняним покривалом.

Мама Сергія, Наталія Миколаївна Магнітська, тужить над тілом сина під час похорону на московському цвинтарі 20 листопада 2009 року (© Reuters/Mikhail Voskresensky)

Відкриті ділянки тіла були покриті товстим шаром косметики, які нанесли працівники моргу. Але навіть попри це, на зап'ястях і кісточках пальців добре виднілися сліди насильства. Сергій здавався умиротвореним, і саме таким його і мали поховати.

Рідні та близькі по черзі прощалися з ним, кладучи до ніг червоні троянди. Мати Наталія Миколаївна та вдова Наталія, не стримуючи сліз, розклали в узголів'ї білі троянди. Коли всі попрощалися із Сергієм, труну закрили й опустили в могилу.

Відразу після смерті Сергія Магнітського в усіх правоохоронних інстанціях почали замітати сліди. 18 листопада представник Слідчого комітету Російської Федерації міста Москви оголосив: "Слідство не має підстав для порушення кримінальної справи за фактом смерті Сергія Магнітського в СІЗО".

23 листопада, через три дні після похорону, Генеральна прокуратура повідомила, що під час перевірки, яку провела прокуратура міста Москви, "порушень... з боку

адміністрації [слідчих ізоляторів] не виявлено. Магнітський помер від гострої серцево-судинної недостатності".

Нарешті, 24 листопада начальник "Матроської тиші" затвердив офіційний висновок, у якому йшлося:

"Порушення законності не допущено. Подальшу перевірку припинити, матеріали перевірки списати до відділу режиму [СІЗО "Матроська тиша"]".

Але непомітно списати справу Сергія в архів не вдалося. Кожен арештант має свій спосіб справлятися з негараздами ув'язнення. Спосіб Сергія полягав у докладному письмовому фіксуванні всього, що з ним відбувається. За 358 днів ув'язнення він разом з адвокатами подав 450 скарг і клопотань, які у найдрібніших подробицях описували, хто, як і коли зневажав його права. Ці свідчення зробили скоєний проти Магнітського злочин найдокументованішим порушенням прав людини в Росії за останні тридцять п'ять років.

Першого ж тижня після загибелі Сергія я повністю придушив емоції та намагався зробити якнайбільше, щоб добитися хоч якоїсь справедливості в Росії. Однак безперервний потік відмов вибивав із колії.

Прийшовши додому ввечері 25 листопада, я сів за стіл повечеряти з Оленою. Обхопив голову руками й заплющив очі, сподіваючись, що дружина м'яко торкнеться моїх плечей і, як раніше, підбадьорить мене. Але всю її увагу поглинув смартфон.

Я підняв голову й побачив, що вона щось напружено читає.

— Щось трапилося?

Вона підняла руку вгору, щоб я зачекав, дочитала до кінця й сказала:

— Медведєв щойно розпорядився розслідувати обставини смерті Сергія!

— Що?

— Президент Медведєв збирається розпочати розслідування!

— Серйозно?

— Так. Тут йдеться, що голова ради з прав людини повідомив йому обставини справи, і він доручив генеральному прокурору та міністру юстиції провести перевірку.

Цієї миті задзвонив мій телефон. То був Володимир.

— Білле, ви чули новини, що Медведєв...

— Так, ми з Оленою якраз їх читаємо. Що ви думаєте з цього приводу?

— Знаєте, Білле, я ніколи не вірив жодному слову цих людей, але, з іншого боку, якщо це так, то що в цьому може бути поганого?

— Думаю, нічого, — погодився я.

Ніщо не поверне Сергія, але ця новина давала надію хоча б на те, що фундамент брехні дасть тріщину. А раптом це шанс — нехай і крихітний, — що російське керівництво не піде знову за "катинським принципом" і не брехатиме про вбивство Сергія.

Через два тижні, 11 грудня, пресекретар Медведєва повідомив, що за підсумками службової перевірки смерті Сергія звільнено двадцять керівників федеральної системи виконання покарань. Почувши про це, я почав уявляти, як катів Сергія заарештовують

по домівках і кидають у ті ж камери, де мучився Сергій.

Того ж дня до мене з похмурим виглядом підійшов Вадим, стискаючи в руці якісь листки.

— Що це? — запитав я, кивнувши на папери.

— Імена звільнених чиновників. Дев'ятнадцять не мають жодного стосунку до справи Сергія. Дехто взагалі працював за тисячі кілометрів від Москви — у Владивостоці та Новосибірську.

— А є в цьому списку хтось причетний?

— Усього один. Але це цілковита дурня. Просто пилюка в очі.

Кульмінацією відмовок та показових звільнень стала реакція влади на звіт незалежної наглядової комісії з прав людини у місцях ув'язнення, опублікований 27 грудня. Ця московська громадська група розслідує порушення прав ув'язнених, факти жорстокого поводження з ними та підозрілі смерті в слідчих ізоляторах столиці. Незабаром після загибелі Сергія комісія розпочала власне розслідування. Проводили його під керівництвом найчеснішої людини — Валерія Васильовича Борщова. Він і комісія, яку він очолював, особисто опитували охоронців, лікарів та співкамерників, які так чи інакше пов'язані з Сергієм. Вони вивчали заяви й скарги Сергія та матеріали його кримінальної справи.

Їхні висновки були однозначними:

"Поведінка медиків <...> не була недбалістю. Це було <...> ненадання медичної допомоги"; на Сергія "чинили психологічний та фізичний тиск"; "випадок із С. Л. Магнітським можна розглядати як порушення [державою] права на життя"; слідчі, прокурори та судді зіграли свою роль "у створенні тортурних умов тримання"; і, зрештою, "вони навмисно приховують правду".

Борщов направив звіт до п'яти різних урядових установ, зокрема до Адміністрації Президента, Міністерства юстиції та Генеральної прокуратури. На висновки комісії жодна установа не відповіла.

Те, що "Новая газета" опублікувала фрагмент тюремних щоденників Сергія на першій шпальті, і його прочитало безліч людей, не мало для влади жодного значення.

Для них не мало жодного значення й те, що після смерті Сергія опублікували 1148 статей російською мовою та 1257 репортажів англійською, у яких згадувалися його ім'я та його історія.

Для них не мало значення, що вбивство Сергія порушує негласний суспільний договір: "Не втручайтеся в конфліктні сфери — політику, питання прав людини або Чечню — і живіть собі спокійно, задовольняючись результатами авторитарного режиму".

Силові структури були так заклопотані приховуванням фактів, що навіть не розуміли — те, що сталося із Сергієм, зачіпає кожного. Сергій був лише хорошим фахівцем із податкового законодавства — представником молодого середнього класу Росії, простою людиною, яка любить свою сім'ю і щодня ходить на роботу в скромний офіс.

Єдине нещастя Сергія полягало в тому, що він випадково виявив, як чиновники-корупціонери скоїли велике розкрадання з державної скарбниці, і вчинив як патріот своєї країни — дав свідчення. За це його вирвали з нормального життя й кинули за ґрати, де повільно та методично закатували до смерті.

Зрештою, на місці Сергія Магнітського запросто міг опинитися будь-який росіянин.

Я відганяв сумніви, бажаючи вірити в те, що Росія залишила далеко в минулому "катинський принцип" — свідоме поширення брехні самою державою, щоб приховати свою відповідальність за злочин. Але під яскравим променем суспільної уваги зло просто так не зникло. Я хотів добитися справедливості для Сергія в його країні, але іншого варіанта, окрім як зробити це за межами Росії, не бачив.

32. Війна Кайла Паркера

Як же мені добитися справедливості на Заході проти катування та вбивств, які кояться в Росії?

Оскільки уряд Великобританії показав свою неспроможність, мені треба було розширити сферу пошуків. Моє походження логічно вказувало на наступний крок — звернутися по допомогу до американських політиків.

Домовившись заздалегідь про низку зустрічей, 2 березня 2010 року я прибув до Вашингтона. У місті було холодно, і час від часу накрапав дрібний дощ. Моя перша зустріч була з Джонатаном Вайнером, провідним фахівцем з питань міжнародного кримінального права. Перш ніж зайнятися приватною практикою, Джонатан служив заступником помічника держсекретаря з правопорядку та контролю за обігом наркотиків, або, як казали у Вашингтоні, "замою із наркоти та криміналу". Він відповідав за зовнішню політику США щодо наркаторговців та російської мафії. Працював він результативно й нікому спуску не давав.

Я прибув в офіс Джонатана в центрі міста вранці 3 березня. Враховуючи його репутацію, я очікував зустріти високого й суворого чоловіка, такого собі Клінта Іствуда, і подумав, що помилився адресою, коли побачив у кабінеті чоловіка зростом десь метр сімдесят, із зализаною й довгастим обличчям. Йому було років за сорок, і він скидався на одного з моїх улюблених професорів економіки в університеті. На вигляд Джонатан здавався зовсім не схожим на супергероя й борця зі злочинністю, якого малювала моя уява. Він запросив мене увійти. Ми сіли, і Джонатан ввічливо попросив розповісти про факти. Слухав він уважно, не перебиваючи, і час від часу робив нотатки в невеликій картці. Тільки після того як я закінчив свою промову і Джонатан почав говорити, я зрозумів, чим він заробив свою репутацію.

— Ви вже зверталися з цим питанням до сенатського комітету з міжнародних відносин? — вистрілив він низьким уривчастим голосом перше запитання.

— Ні. А треба?

— Безумовно. Додайте їх до свого списку, — сказав він і поставив хрестик поряд з одним пунктом у своїх записах. — А до комітету Палати представників США з

розслідувань?

— Ні. А яка його роль? — спитав я, почуваючи себе невідповідним школярем.

— У нього майже необмежені повноваження проводити розслідування. Його також внесіть у список. Як щодо Гельсінської комісії США?

— Так, я зустрічаюся з ними останнього дня перебування у Вашингтоні, — відповів я, полегшено завваживши, що не провалив іспит повністю. Мені чомусь дуже хотілося отримати схвалення цієї людини, хоча ми з нею щойно зустрілися.

— Добре. Це важливо. Повідомте мене потім про результати зустрічі. — Він поставив ще одну позначку в нотатках. — А що з Держдепартаментом? Ви плануєте з кимось там зустрітися?

— Так завтра. З главою російського відділу Кайлом Скоттом.

— Для початку непогано. На цьому етапі вони все одно не дадуть вам зустрітися з людьми вище, тому зараз це слушний варіант. Але важливо, що ви йому скажете. — Джонатан витримав паузу. — Маєте план?

З кожним запитанням я дедалі більше усвідомлював, що не маю жодного уявлення про те, що роблю.

— Я збирався розповісти йому про те, що сталося із Сергієм, — невпевнено промовив я.

Обличчя Джонатана розпливлося в доброзичливій усмішці, наче він розмовляв з дитиною.

— Білле, у Скотта буде велике аналітичне досвід і на вас, і на Сергія. З ресурсами уряду США він, ймовірно, знає про вашу історію більше ніж ви. З погляду Держдепартаменту, основна мета такої зустрічі — оцінювання ризиків. Вони вирішуватимуть, чи досить серйозна ця ситуація, щоб спонукати уряд до вжиття якихось заходів. А ваше завдання — показати їм її значущість.

— Добре. І як це мені зробити?

— Усе залежить від того, що вам від них потрібно.

— Зрештою, мені потрібно, щоб ті, хто причетний до вбивства Сергія, не залишилися безкарними.

Джонатан кілька секунд тер підборіддя.

— Ну, якщо ви вирішили запустити лисицю в курник, я рекомендував би просити їх застосувати президентський указ за номером 7750. Він дає Держдепартаменту право накладати візові санкції на корумпованих іноземних чиновників. Буш підписав його 2004 року. Цей ляпас у Росії безсумнівно відчують.

Ідея застосувати указ 7750 була геніальною. Візові санкції здатні зачепити російського корупціонера за живе. Після краху Радянського Союзу злодійкуваті російські чиновники стали подорожувати всім світом, заповонивши розкішні готелі від Монте-Карло до Беверлі-Гіллз і смітити грішми так, ніби завтра потоп. Якщо я зможу переконати уряд США обмежити їхнє пересування світом, це стане шоковою терапією для російської "еліти".

— А Держдеп піде на це? — поцікавився я. — Малоймовірно, але спробувати варто,

— знизав плечима Джонатан. — Цей указ майже не застосовують, але він є. У світлі доказів по вашій справі буде цікаво подивитися, які аргументи вони наведуть, щоб *не застосовуватийого*.

Я встав:

— У такому разі, вирішено. Красно дякую за ваш час.

Я покинув кабінет Вайнера, відчуючи насагу. Я все ще був для Вашингтона новачком, але тепер у мене принаймні є план, та ще й прихильник.

Я прибув до Держдепартаменту на вулицю Сі-стріт наступного ранку. Проста на вигляд й незграбна будівля була схожа більше на витягнуту цеглу, ніж на осередок дипломатичної могутності США. Після тривалої процедури огляду мене зустріла помічниця Кайла Скотта й повела, ритмічно постукуючи чорними шпильками, тьмяними коридорами, застеленими лінолеумом. Нарешті ми опинилися біля дверей з табличкою "Управління в справах Росії".

Вона відчинила двері й показала рукою:

— Будь ласка.

Я пройшов у невеликий офіс із кількох приміщень. Вона провела мене у кутовий кабінет:

— Пан Скотт зараз підійде.

Зазвичай кутовий кабінет покликаний наголосити на величі начальника, але, озирнувшись, я зазначив, що це, мабуть, єдина прикмета статусу Кайла Скотта. Кабінет був затісний, тут ледве вистачало місця для письмового столу, двомісного диванчика, журнального столика й кількох стільців. Я сів на диван і почав чекати.

За кілька хвилин у кабінет у супроводі помічниці ввійшов Кайл Скотт.

— Добрий день, пане Браудер.

Кайл Скотт, чоловік приблизно мого зросту й віку, з близько посадженими карими очима, одягнений у білу сорочку з червоною краваткою і сірий костюм — типовий мундир вашингтонського бюрократа.

— Дякую, що ви погодилися на зустріч, — сказав він, великодушно не згадавши, що це я просив про неї.

— Це вам дякую, що приділили мені час, — відповів я.

— У мене є для вас дещо, що має вас порадувати, — промовив він з посмішкою змовника.

Його помічниця — дівчина в сірому брючному костюмі з яскраво-червоним шовковим шарфом, пов'язаним навколо шиї, — робила записи в блокноті. Скотт розвернувся і взяв зі столу заповнену документами папку — там, напевно, лежала вся аналітика про мене та Сергія, як і передбачав Джонатан. Скотт звів ноги і, поклавши папку на коліна, дістав один аркуш.

Я був заінтригований.

— Що це?

— Пане Браудер, на початку кожного року Держдепартамент публікує доповідь про дотримання прав людини, і цього року в доповідь внесено два *дуже сильні* абзаци про

справу Магнітського.

Я чув, що міжнародні неурядові організації на кшталт "На варті прав людини" або "Міжнародної амністії" цілий рік працюють над тим, щоб внести в цю доповідь ту чи іншу справу, а тут раптом Кайл Скотт сам пропонує мені це на тарілочці.

Можливо, в інших справах це мало велике значення, але не в нашій. Російському уряду начхати на кілька абзаців в американській урядовій доповіді про права людини. Російська влада активно покривала масштабний злочин, і єдине, на що їм було не начхати, — це реальні наслідки.

Кайл Скотт дивився на мене, очікуючи на реакцію.

— Чи можу я ознайомитися з текстом?

Він простяг мені аркуш. Я прочитав текст — він звучав досить жорстко, але це лише слова. Я глянув на Скотта й чемно сказав:

— Це чудово. Я вдячний вам. Але я маю ще одне прохання.

Скотт змінив позу, ніби через незручність, а його помічниця відірвала погляд від своїх записів.

— Так, звичайно, я вас слухаю.

— Річ у тім, пане Скотт, що мені стало відомо про нормативний акт, що, як я вважаю, буде дуже доречним у справі Магнітського. Йдеться про президентський указ за № 7750, який можуть застосовувати для заборони на в'їзд до Сполучених Штатів корумпованим іноземним чиновникам.

Скотт випростався і відрізав:

— Мені відомо про цей указ. Але який стосунок він має до цієї справи?

— Указ можна застосувати в нашому випадку, оскільки очевидно, що чиновники, відповідальні за вбивство Сергія, є корупціонерами й, отже, підпадають під дію указу. Держсекретар має заборонити їм в'їзд до США.

Помічниця гарячково записувала за мною, ніби я наговорив втричі більше слів. Вони не очікували, що розмова набере такого оберту. Джонатан Вайнер мав рацію.

Це було не те, що їм хотілося чути, оскільки відтоді, як 2008 року президентом США став Барак Обама, Білий дім щодо Росії вів політику утихомирення. Американська адміністрація навіть вигадала їй особливу назву — "перезавантаження". Вона була покликана відновити зіпсовані відносини між Кремлем і Вашингтоном, але насправді це означало, що Америка готова заплющувати очі на обурливі епізоди в Росії, поки Кремль демонструє співпрацю у сфері торгівлі, ядерного роззброєння та інших сферах. Уряд Сполучених Штатів міг, звісно, внести кілька речень у доповідь, щоб висловити свою "заклопотаність" порушеннями прав людини, але головна політична лінія зводилася до того, що США активно не діятиме з цього приводу. Я просив про речі, які суперечили цій політиці, і Скотт несподівано опинився на тонкому льоду.

— Жаль, пане Браудер, але... я, як і раніше, не бачу, як указ № 7750 можна застосувати в справі Магнітського, — сказав він ухилисто.

Я розумів, що Скотт опинився в незручному становищі, але замість того щоб відступити, я вирішив виявити наполегливість:

— Як ви можете так говорити? Ці чиновники викрали в росіян 230 мільйонів доларів, а потім убили людину, яка розкрила цей злочин. Вони "відмили" вкрадені гроші, і тепер низка державних структур займається великомасштабним приховуванням слідів злочину. Указ № 7750 видано саме для таких випадків!

— Але, пане Браудер, я не... неможливо буде довести, що згадані особи справді зробили те, про що ви розповіли, — твердо заявив він.

Я намагався зберігати спокій, але що далі, то важче це давалося.

— У двох абзацах, які ви мені щойно показали, деякі ці чиновники названі поіменно, — сказав я з притиском.

— Так... але ж...

Я підвищив голос:

— Пане Скотт, від розпаду Радянського Союзу це найкричущіший і найзадокументованіший випадок зневажання прав людини. Незалежні експерти визнали причетність конкретних російських чиновників до смерті Сергія. Я ладен викласти вам факти.

Наша розмова відхилилася від сценарію, який запланував Скотт, і тепер він хотів якнайшвидше завершити зустріч. Він дав знак помічниці, та припинила робити записи й встала. Я теж підвівся.

— На жаль, пане Браудер, — сказав він, проводжаючи мене до дверей, — але я маю йти на наступну зустріч. Радий обговорити з вами подробиці іншого разу, але не зараз. Ще раз дякую за візит.

Я потиснув йому руку, чудово розуміючи, що інших зустрічей з ним не буде. Помічниця Скотта мовчки провела мене до виходу.

Я покинув будівлю Держдепартаменту, відчуваючи злість та розчарування. Пішовши на схід у бік Капітолійського пагорба до місця наступної зустрічі, я незабаром опинився в Національній алеї. Наді мною нависло сірувато-брудне небо. Назустріч, щось жваво обговорюючи, наближалися двоє чоловіків, років двадцяти, у синіх піджаках з мідними гудзиками та бежевими штанами. У них ще підліткові прищі не пройшли, а вони вже працювали у Вашингтоні, граючи в управління державою. Я був чужий цьому світові. Хто я такий, що думаю, ніби маю шанс чогось добитися у Вашингтоні? Коли я зустрівся з Джонатаном, то вже зрозумів, як мало я знаюся на політиці. Це підтверджувала моя неприємна зустріч із Кайлом Скоттом.

Того дня в мене відбулося ще кілька зустрічей, але всі вони минули як у тумані — жодна не дала конкретних результатів. Я тільки й думав про те, щоб якнайшвидше повернутися додому у Лондон. Залишалася остання зустріч перед від'їздом із Вашингтона — з Кайлом Паркером із Гельсінської комісії США. Саме він вирішив не вносити питання про Сергія в добірку матеріалів для президента Обами, коли Сергій ще був живим, тому на теплий прийом я не розраховував. Я пішов на цю зустріч тільки тому, що Джонатан Вайнер наголошував на її важливості, коли ми обговорювали план дій у Вашингтоні.

Кайл Паркер запам'ятався мені як чоловік років за тридцять, з бездонними очима,

у яких, попри молодий вік, ніби відзеркалився весь смуток світу. Він чудово знав російську мову й добре знався на всьому, що відбувається в Росії. Він однаково міг би працювати не в маловідомому урядовому комітеті з прав людини, а десь на престижній посаді в ЦРУ.

Я дістався офісної будівлі "Форд-гаус" на вулиці Ді-стріт, усього за квартал від залізничних колій та автомагістралі. Ця похмура сіра будова без ознак архітектурної думки на фасаді була далеко від центру Капітолійського пагорба. Мабуть, найгіршої нерухомості уряд не мав. Заходячи всередину, я подумав, що саме сюди виселяють усі допоміжні структури Конгресу, які не належать до владного кола.

Кайл Паркер зустрів мене біля прохідної служби безпеки й провів у переговорну кімнату — там було прохолодно, а на книжкових полицях розташовувалася колекція пам'ятних речей та сувенірів із СРСР. Він сів на чолі столу, і на якийсь час у кімнаті запанувала незручна тиша. Я зробив вдих, щоб порушити її, але Паркер випередив мене:

— Білле, мушу вам сказати, я глибоко шкодую про те, що минулого року ми не доклали більше зусиль, щоб допомогти Сергію. Не можу навіть передати, як часто я думаю про це відтоді, як його не стало.

Я не сподівався почути від нього такі слова, і мені знадобився якийсь час, щоб зібратися з думками й сказати:

— Ми намагалися, Кайле.

І раптом він сказав фразу, яка так суперечила всім канонам офіційного Вашингтона, що я досі не можу в це повірити:

— Коли після смерті Сергія ви опублікували матеріал його пам'яті, я їхав у метро і перечитував його знову й знову. Я був убитий горем. Адже за чотири місяці до цього ви приїжджали сюди й просили про допомогу. Я розплакався просто там, у метро. Вдома я прочитав статтю дружині, і вона також розплакалася. Це вбивство — одна з найбільших трагедій, з якими мені довелося зіткнутися від початку роботи тут.

Я був приголомшений — ніколи не чув, щоб американський чиновник говорив настільки по-людськи й з такими почуттями.

— Кайле, не знаю, що й сказати. Для мене це теж стало жахливим потрясінням. Вранці мене підіймає тільки одна думка — протягом дня я можу щось зробити, аби ті, хто заподів це Сергію, постали перед законом.

— Я знаю. І допоможу вам.

Я глибоко зітхнув. Цей Кайл Паркер відрізнявся від усіх, з ким мені доводилося зустрічатися у Вашингтоні.

Я хотів розповісти йому про зустріч у Держдепартаменті, але не встиг — він уже сам шукав рішення.

— Білле, я хочу скласти список усіх причетних до незаконного арешту, тортур і загибелі Сергія. Не лише Кузнєцова з Карповим й інших працівників МВС, а й лікарів, які ігнорували звернення про допомогу, суддів, які проштампували рішення щодо тримання Сергія під вартою, податківців, які вкрали гроші в співгромадян. Усіх, хто мав

прямий стосунок до вбивства Сергія.

— Це нескладно, Кайле. У нас є ця інформація та підтверджувальні документи. Але що ви думаєте робити?

— Я вам скажу: організую поїздку до Москви представників Конгресу для вивчення фактів, і посольство США зателефонує всім за цим списком, щоб влаштувати зустрічі, на яких йтиметься про справу Магнітського. Не думаю, що багато хто погодиться, але російський уряд, напевно, сильно стривожиться тим, що Америка звернула таку пильну увагу на смерть Магнітського.

— Думка хороша, хоча я бачу безліч причин, чому це не спрацює. Однак такий список можна використовувати іншим способом.

— Слухаю вас.

Я розповів йому про свою зустріч з Джонатаном Вайнером, про указ № 7750 і про візит до Кайла Скотта з Держдепартаменту. Поки я говорив, Кайл Паркер записував.

— Це чудова ідея... — він постукав ручкою по блокноту. — Якою була реакція в Держдепартаменті?

— Налякана. Варто мені вимовити "7750", як Скотт напустив туману й ледь не виставив мене з кабінету.

— Я ось що скажу. Я поговорю з сенатором Карденом і попрошу його надіслати листа держсекретареві Гіллари Клінтон із клопотанням про застосування указу № 7750.

— Він зробив паузу й подивився мені прямо в очі. — Подивимося, чи вони відмовлять сенаторові США.

33. Рассел, 241

Після повернення до Лондона я зібрав колег, щоб поділитися новинами з поїздки до Вашингтона. Я знав, що їм зараз потрібні хороші звістки, адже все, що ми робили в Росії, не дало результатів. Я не став поспішно підбадьорювати колег, поки вони розсідаються в кріслах, і вирішив просто розповісти їм вашингтонську історію цілком, насамкінець залишивши ідею про візові санкції та звернення сенатора Кардена до Гіллари Клінтон.

— Білле, ти розумієш, як це важливо? — сказав Іван, коли я закінчив розповідь. — Якщо це вдасться, то на нашому боці буде уряд США!

— Знаю, Іване, знаю.

Це підняло бойовий дух, особливо російської частини нашої команди. Ті, хто читав Чехова, Гоголя чи Достоевського, знають, що російські історії не мають щасливих кінцівок; про це казав нам і Сергій. Росіяни звикли до негараздів, страждань і відчаю й стали сприймати як належне те, що успіх та справедливість — це не їхня доля. Не дивно, що в багатьох укорінився глибинний фаталізм — світ поганий, так буде завжди, а будь-які спроби змінити його приречені.

А ось молодий американець, на ім'я Кайл Паркер, кидає виклик фаталізму.

На жаль, минув тиждень, за ним другий, потім третій, а від Кайла ані звуку. Я

помітив, що Іван, Вадим і Володимир щодня втрачають надію і повертаються до фаталістичного погляду на речі — до кінця тижня я й сам цим заразився. Я стримував бажання зателефонувати Кайлові, бо боявся все зіпсувати. Але що більше часу минало після зустрічі з Кайлом, то більше я сумнівався в тому, що правильно зрозумів його слова. До кінця березня 2010 року я не міг більше чекати й набрав його номер. Кайл відразу підняв слухавку, ніби спеціально сидів і чекав мого дзвінка.

— Так, слухаю, — бадьоро промовив він.

— Добрий день, Кайле. Це Білл Браудер. Перепрошую за клопіт, але мені хотілося б дізнатися, коли приблизно буде готовий лист сенатора Кардена. Для нашої кампанії це має колосальне значення... я навіть сказав би, що воно може все змінити.

— Змушений визнати, Білле, що справи тут у нас зазвичай швидко не робляться. Але не хвилюйтеся, просто наберіться терпіння й зачекайте ще трохи. Я ставлюся до цього питання дуже серйозно.

— Що ж, я спробую, — відповів я, не відчуваючи себе переконаним. — Але якщо я хоч якось можу допомогти, прошу вас, дайте мені знати.

— Обов'язково.

Хай як я не вірив би в те, що Кайл щиро схвилюваний смертю Сергія, порада набратися терпіння здавалася мені ввічливою формою відмови. Я був упевнений, що багато хто у Вашингтоні не підтримає санкції, і в результаті жодного листа Кардена не буде.

Через кілька тижнів, у п'ятницю ввечері, я вирішив відволіктися ненадовго від справ, пов'язаних з нашою кампанією, і пішов з Оленою та Девідом у кінотеатр на Лестер-сквер. Там йшов політичний трилер Романа Поланскі "Примара"^[15] про письменника-невидимку й впливового політика — що нагадувала мою ситуацію. Коли ми під хрускіт попкорну дивилися трейлери нових фільмів, завібрував телефон. Я глянув на номер — це був Кайл Паркер. Я шепнув Олені, що зараз повернуся, і вийшов у фое.

— Так?

— Білле, маю гарні новини. Він готовий і в понеділок уранці піде до держсекретаря Клінтон.

— Лист? Усе ж таки вам вдалося?

— Авжеж. Зараз робимо останні штрихи, і за годину зможу вам його переслати.

Розмова була завершена. Я неуважно дивився кіно, насилу встигаючи за поворотами сюжету. Щойно фільм закінчився, ми поквапилися додому, і я одразу видрукував копію листа, адресованого Гіллари Клінтон. Стискаючи лист обома руками, я кілька разів його перечитав.

Текст був чудовий — місткий і переконливий. В останньому абзаці йшлося:

"Я закликаю Вас негайно скасувати та назавжди відкликати візові привілеї США щодо всіх осіб, причетних до цього злочину, а також їхніх утриманців та членів їхніх сімей. Зробивши це, ми певною мірою відновимо справедливість щодо загиблого пана Магнітського та його сім'ї, подамо важливий сигнал корумпованим чиновникам у

Росії та по всьому світові, що США налаштовані серйозно боротися з корупцією за кордоном і тією шкодою, яку вона завдає".

Я відразу перетелефонував Кайлу:

— Це приголомшливо! Не можу передати, як багато це означає для мене й для всіх, хто знав Сергія...

— Адже я казав, що ми все зробимо, Білле, і це були не просто слова. Моє серце переповнювало горе, коли Сергія вбили. Я хочу добитися того, щоб жертва, яку він приніс, була не даремною, — сказав Кайл ледь зривистим голосом.

— Що далі?

— У понеділок листа буде надіслано Клінтон. Одразу після надсилання його опублікують на сайті комісії.

— Чудово. Тоді до зв'язку в понеділок. Гарних вихідних!

Тієї ночі я години дві крутився в ліжку, намагаючись заснути. Чи справді Карден це зробить? Раптом останньої миті щось завадить йому? А якщо вийде, що зробить Клінтон? Як відреагують росіяни?

Нарешті настав ранок понеділка. На світанку я вже був на роботі, сів на своє місце й відкрив сайт Гельсінської комісії США. Нічого. Але ранок настає в Лондоні на п'ять годин раніше ніж у Вашингтоні, тому цілком логічно було очікувати, що листа опублікують трохи пізніше.

Опівдні я знову перевіряв сайт — знову нічого. Через нетерплячку тиняючись офісом, помітив, що не я один прилипнув до сайту Гельсінської комісії: на екранах Вадима, Івана та Володимира була та сама сторінка, але скільки ми її не оновлювали, лист не з'являвся.

Й ось о 14:12 — о 9:12 ранку за Вашингтоном — з'явилася нова сторінка. На мене з екрана дивилися Кузнецов та Карпов, їхні фотографії були взяті в рамки в стилі "їх розшукує поліція". Там була копія листа сенатора Кардена держсекретарю Гіллари Клінтон. До листа додавався список із шістдесяти осіб, причетних до смерті Сергія й розкрадання податків, а поряд з кожним прізвищем були зазначені дані: дата народження, посада та роль у справі Магнітського. Карден пропонував позбавити віз на в'їзд та не видавати їх у майбутньому всім згаданим у списку особам.

Я відкинувся на спинку крісла.

Вдалося! Правду дізнаються в усьому світі. Нарешті вдалося щось зробити, щоб покликати до суду винних у загибелі Сергія. Я дивився на екран, а до горла підступав клубок... Якби ж Сергій побачив, що його несамовиті листи із слідчого ізолятора з проханнями про допомогу нарешті почуті...

За десять хвилин ця новина вже була в стрічках російських інформгентств. За пів години історію підхопила й західна преса. До кінця дня з'явився новий термін — "список Кардена", і він постійно миготів у пресі.

У Росії про Бенджаміна Кардена ніхто раніше не чув, але після 26 квітня 2010 року стало зрозуміло, що сенатор Карден зі штату Меріленд — найвагоміша постать на політичній арені. Російські правозахисники й політична опозиція взяли цю ідею на

озброєння та почали писати листи президенту Обамі й голові Євросоюзу на підтримку списку Кардена.

Уперше з часів Рональда Рейгана росіяни побачили, як іноземний політик робить рішучі дії щодо прав людини в Росії.

Хай як сумно не було б, але в минулі роки, що б не діялося в Росії, іноземці нічого не помічали, а в тих поодиноких випадках, коли порушення прав людини набували розголосу, іноземні уряди майже завжди ігнорували їх. І раптом американський сенатор закликає позбавити шістдесят названих російських чиновників права на в'їзд у Сполучені Штати, бо ці люди причетні до жахливого злочину проти особистості. Безпрецедентна подія.

Тоді як прості росіяни раділи з цього, наближені до Путіна чиновники були розлючені. Люди його кола казково збагатилися на хлібних посадах, і на шляху до багатства багато хто робив жалюгідні справи. Список Кардена становив для них потенційну загрозу — вони ризикували потрапити в майбутньому під ті самі санкції. З появою цього списку все змінилося.

Утім, спочатку вони могли не дуже хвилюватися. Вашингтонський Держдепартамент не горів бажанням реагувати на лист Кардена, сподіваючись, що ситуація владнається само собою, якщо нічого не робити.

Але цього не сталося. Поки Держдепартамент ігнорував сенатора Кардена, Кайл підвищував ставки. Він організував мій виступ про справу Магнітського перед комісією Палати представників Конгресу США з прав людини імені Тома Лантоса.

Слухання було призначено 6 травня в "Рейберн-гаусі" — будівлі Палати представників Конгресу США, розташованому на південний захід від Капітолійського пагорба.

Цю будівлю добудували 1965 року, вона була зразком неокласичної архітектури, яких чимало по всьому Вашингтону, але помітно відрізнялася внутрішнім виглядом. Тут не було спрямованих вгору мармурових колон, склепінь та панелей із вишневого дерева на стінах. Натомість підлога з лінолеуму, низькі стелі та хромовані деталі годинників та ліфтів.

Я ніколи раніше тут не був, тому приїхав задовго до десятої ранку, щоб роздивитися й відчутти атмосферу місця. Я ввійшов з боку ІнDEPENDЕНС-авеню через невеликий контрольно-пропускний пункт, на якому чергували двоє поліціантів. Знайшовши аудиторію 2255, я зазирнув усередину. У просторій залі для слухань було влаштовано напівкруглу платформу для членів комісії, два довгі столи для запрошених доповідачів та галерею для публіки, що вміщувала сімдесят осіб. Голови — конгресмена від штату Массачусетс, на ім'я Джим Мак-Говерн — поки не було, але персонал і помічники вже ходили залом та жваво перемовлялися. Я вийшов у коридор і деякий час прокручував у голові текст свого виступу про Сергія.

Коли я повернувся до зали, на столах доповідачів уже були розставлені таблички з іменами промовців. Серед запрошених були представники авторитетних правозахисних організацій — Комітету захисту журналістів, міжнародної організації "На варті прав

людини" та Центру сприяння міжнародному захисту. Як бізнесмен я відчував себе трохи ніяково серед професійних правозахисників.

У галереї я помітив Кайла Паркера, він сидів збоку, і цієї миті до зали ввійшов конгресмен Мак-Говерн. Це був чоловік приємної зовнішності з хлоп'ячими рисами обличчя, але вже з помітною лисиною. Він привітав усіх, хто мав виступити, міцним рукоштовпанням. Розмовляв він з явним бостонським акцентом. Не знаю чому, але я миттю перейнявся до нього симпатією. Він запропонував усім зайняти свої місця, після чого рівно в призначений час відкрив засідання.

Першою доповідачкою була захисниця російських журналістів, які зазнали політичних репресій та розправ. Вона зачитала заяву, зі знанням справи виклала суть питання й навела численні факти та цифри щодо вбивств і викрадень журналістів, які викривали злочини путінської влади. Мене схвилював як масштаб її виступу, так і глибина розуміння політичних проблем. Я ж збирався розповісти всього про одну справу, долю однієї людини й навіть не підготував письмову заяву.

Наступною доповідала представниця організації "На варті прав людини", яка також навела численні факти різноманітних порушень прав людини в Росії, які зафіксувала її організація. Ще згадала низку сумнозвісних справ, зокрема вбивство журналістів Анни Політковської та Наталії Естемірової. Я добре пам'ятав обидві трагедії, і доповідь створила на мене незабутнє враження. Коли вона закінчила промову, я ще гостріше відчув себе тут незручно.

Але ці виступи не дуже торкнулися присутніх у залі — вони регулярно відвідували подібні засідання й багато наслухалися. Вони сиділи, утупившись в екрани своїх смартфонів, бігаючи пальцями екраном, і навряд чи помічали, як один доповідач на трибуні змінює іншого.

Підійшла моя черга виступати. Я не мав із собою ні статистичних даних, ні таблиць, ні політичних рецептів. Відчуваючи себе ніяково, я просто підвівся, поправив рукави піджака і почав говорити.

Я трохи розповів про себе, а потім про страшну й тяжку історію Сергія Магнітського.

Конгресмен Мак-Говерн уважно слухав і дивився прямо мені у вічі. Крок за кроком я докладно описав йому та іншим слухачам, як Сергій розкрив злочин, як після надання свідчень його заарештували, як витончено катували в слідчому ізоляторі та як після всього цього вбили.

Під час виступу я звернув увагу, що багато хто перестав стукати в смартфонах.

Закінчуючи промову, я попросив комісію підтримати вимогу сенатора Кардена щодо застосування Держдепартаментом візових санкцій проти вбивць Сергія.

На закінчення я сказав: "Справа Сергія Магнітського — це історія однієї людини, але в Росії є тисячі й тисячі схожих історій. І відповідальні за них продовжуватимуть сваволити, якщо тільки не знайдеться спосіб кинути їм виклик і показати, що такі вчинки не залишаться безкарними".

Я сів і глянув на годинник. Увесь виступ зайняв вісім хвилин. Розім'явши руки під

столом, я озирнувся. У кількох слухачів у залі, зокрема правозахисників, на очах виступили сльози. Я чекав, що хтось заговорить, але в залі стояла тиша.

Секунд через двадцять Мак-Говерн сплів пальці рук і нахилився вперед.

— Я маю честь бути співголовою цієї комісії вже майже два роки, і за цей час дуже багато чого дізнався. Нас так часто завалюють статистикою й цифрами, що ми іноді втрачаємо людську здатність відчувати, що вони означають. Пане Браудер, я вдячний вам за те, що ви прийшли сюди й розповіли про справу пана Магнітського. Це справді трагічна історія. Я переконаний, що вбивці не повинні мати права приїжджати сюди та вкладати кошти в наші підприємства. Наслідки мають бути. Тому, гадаю, буде правильно, якщо ми не лише надішлемо листа Гіллари Клінтон, а й внесемо законопроект, вписавши туди імена цих шістдесяти осіб, а потім передамо його комітету з офіційними рекомендаціями для проведення слухань, схвалимо його на засіданні Палати представників і повідомимо адміністрацію президента про те, що саме такі наслідки мають настати! І ви, пане президенте, зобов'язані це виконати! Бо інакше нічого не станеться. Даю слово, що так ми й зробимо.

Кайл Паркер, працівник адміністрації Сенату США, який взяв активну участь у підготовці Закону Магнітського, показує мамі Сергія ротонду Капітолію у квітні 2013 року (© Allison Shelley)

Коли слухання закінчилися, ми з Кайлом мовчки вийшли із зали. Невже Мак-

Говерн щойно пообіцяв подати законопроект Магнітського? Так і є. Це перевершило найсміливіші очікування й здавалося неймовірним.

Ми спустилися сходами вниз, і я запитав:

— Кайле, як ви вважаєте, Карден зможе зробити те саме в Сенаті?

Кайл зупинився.

— З огляду на те, що зараз сталося, Білле, не можу уявити, щоб Карден сказав "ні".

Трохи згодом Кайл зателефонував і повідомив, що Карден готовий ініціювати законопроект у Сенаті. Так несподівано з'явився невеликий, але реальний шанс, що в США з'явиться закон імені Сергія — Закон Сергія Магнітського.

Звісно, від задуму до ухвалення закону лежить довгий шлях й багато роботи. Для початку був потрібен сам законопроект, який Карден і Мак-Говерн зможуть внести на розгляд обох палат. Коли текст документа буде готовий, його мають схвалити комітет і Сенат, Палата представників. Потім — голосування в кожній палаті Конгресу. Якщо обидві палати схвалять законопроект, він піде президентові на підпис.

Щорічно Конгрес розглядає тисячі законопроектів, але ухвалює лише кілька десятків. Було вкрай важливо, щоб проект документа, який Карден і Мак-Говерн представлять колегам у своїх палатах, був із самого початку вищим за будь-яку критику. Кайл усе літо працював над цим законопроектом, і в процесі роботи між нами зміцнювалася дружба. Ми спілкувалися майже щодня, іноді навіть двічі на день, й уважно вивчали всі аспекти законодавства США щодо санкцій.

На початок вересня прийнятний текст був готовий. Коли Кайл надіслав мені документ, я запитав:

— Як скоро сенатор Карден зможе призначити дату голосування щодо нього в Сенаті?

— Це не так просто, Білле, — засміявся Кайл. — У Вашингтоні, щоб законопроект пройшов, потрібна підтримка обох основних партій. Щоб ініціювати, нам потрібна участь шановного та впливового сенатора від Республіканської партії. Тільки після цього можна буде розпочинати процес.

— А Карден знайде таку людину?

— Можливо, але якщо ви хочете прискорити процес, можете спробувати щось зробити зі свого боку. Те, що пережили Сергій і ви, нікого не залишить байдужим.

Я не хотів пускати таке важливе питання на самоплив, тому після розмови з Кайлом уважно переглянув список сенаторів-республіканців, які б могли виступити ініціаторами законопроекту, й одне ім'я кричало зі сторінок — Джон Мак-Кейн.

Сенатор Мак-Кейн, сам переживши жах в'язниць і тортур, здатен широко співпереживати долі іншої людини, яка загинула від катувань у в'язниці. Під час війни у В'єтнамі він був морським льотчиком-винищувачем і коли його літак збили, потрапив у полон.

П'ять років його тримали й катувала в таборі для військовополонених. Я був певен, що він зрозуміє весь жах, який довелося пережити Сергію, і захоче допомогти.

Але що робити і як добитися зустрічі з Джоном Мак-Кейном? Підступитися до

конгресменів на Капітолійському пагорбі непросто, і що важливіше політик, то складніше до нього просочитися. Тому у Вашингтоні з'явилася навіть окрема професія — лобіст. Коли я спробував запитати людей, чи не можуть вони представити мене сенаторові Мак-Кейну, на мене дивилися так, ніби я з місяця впав.

Тут я згадав про одну людину, яка могла мені допомогти. Звали її Джуліанна Гловер. Це була висока приваблива дама з хвилястим золотисто-каштановим волоссям, яка відрізнялася бездоганним стилем і невимушеними манерами. Нас познайомив спільний друг у Вашингтоні 2006 року, невдовзі після того, як мене позбавили права в'їзду в Росію. Тоді вона запросила мене на спільний обід у "Кафе Мілано", модний італійський ресторан у Джорджтауні. Наприкінці заходу ми обмінялися візитівками, але лише повернувшись у готель і прогугливши її ім'я, я зрозумів, що сидів поруч з найвпливовішою вашингтонською лобісткою.

Послужний список Джуліанни вражав. Вона працювала речницею віцепрезидента Діка Чейні, потім старшою радницею з питань політики генерального прокурора Джона Ешкрофта. Вона пішла за Ешкрофтом, коли той звільнився з уряду, й очолила вашингтонський офіс його юридичної фірми "Ешкрофт груп". Джуліанну поважали всі, і 2012 року модний журнал "Елль" вніс її до десятки найвпливовіших жінок у Вашингтоні. Як виявилось, після тієї вечери Джуліанна теж прогуглила мене в інтернеті й дізналася про мої проблеми з російським урядом. Наступного дня вона зателефонувала мені й запропонувала посильну допомогу. Відтоді ми стали добрими друзями. Коли не стало Сергія, Джуліанна та Джон Ешкрофт зателефонували одні з перших, щоб висловити свої співчуття. "Ми розуміємо, як вам зараз, Білле, — сказав тоді Ешкрофт, — але знайте, що ви не самі. Якщо ми хоч щось можемо зробити, щоб допомогти вам чи родині Сергія, усе зробимо. Тільки дайте знати".

Й ось тепер мені справді була потрібна допомога — організувати зустріч з Джоном Мак-Кейном.

Я зателефонував Джуліанні й ознайомив її з деталями справи. Вона відповіла, що влаштувати зустріч із Мак-Кейном буде неважко. "Невже для неї це так просто?" — подумки здивувався я. Джуліанна перетелефонувала хвилин за десять: "Білле, сенатор Мак-Кейн зустрінеться з вами 22 вересня о третій п'ятнадцять". Так, для неї це справді було просто.

21 вересня я полетів у Вашингтон, і наступного дня після полудня Джуліанна зустріла мене у фое готелю. Ми на таксі доїхали до Капітолійського пагорба, пройшли перевірку служби безпеки на вході й попрямували до офісу Мак-Кейна — Рассел, 241.

Відповідно до статусу Мак-Кейна в Сенаті, його офіс розташовувався в найпрестижнішій частині будівлі та займав низку приміщень з високими стелями. Ми доповіли про прихід, і помічниця провела нас у кімнату очікування. Тут нас привітав головний радник Мак-Кейна з питань зовнішньої політики — високий худий рудоволосий чоловік з привітною усмішкою на ім'я Кріс Броуз. Ми трохи поспілкувалися з ним, чекаючи, доки сенатор прийме нас.

За пів години Мак-Кейн привітався з нами у дверях міцним рукостисканням і

запросив у свій кабінет — затишне приміщення зі шкіряним диваном, великою книжковою шафою та м'яким освітленням. Повітря було просякнуте атмосферою американського заходу. Якби не високі стелі й велике вікно за письмовим столом, офіс можна було б прийняти за впорядкований домашній кабінет якогось книголюба з Фінікса — столиці штату Арізона.

Я сів на диван, Мак-Кейн вмонтувався на стільці за журнальним столиком і сказав, прокашлявшись:

— Дякую за візит, пане Браудер. Мені сказали, що ви хочете повідомити про деякі події, що відбуваються в Росії.

Ймовірно, він вважав, що я шукаю підтримки в якомусь діловому питанні, пов'язаному з російським бізнесом.

— Так, сенаторе.

Я почав розповідати історію про Сергія, і Мак-Кейн незабаром зрозумів, що ця зустріч не буде схожою на інші. Не минуло й двох хвилин, як він зупинив мене, щоб уточнити дату арешту Сергія. Я відповів і продовжив розповідь. Трохи згодом він знову перебив мене, щоб розпитати про умови тримання у в'язниці. Через деякий час він знову поставив запитання. Так минули відведені мені п'ятнадцять хвилин.

У двері зазирнула його помічниця — сказати, що все готове до наступної зустрічі. Я завмер. Не можна упускати нагоди й не попросити його виступити ініціатором законопроекту від Республіканської партії.

— Мені треба продовжити зустріч з паном Браудером, — сказав Мак-Кейн і, коли помічниця вийшла, попросив мене розповідати далі.

З'явилися нові запитання та відповіді. Через кожні п'ятнадцять хвилин з'являлася помічниця, але Мак-Кейн ввічливо давав їй зрозуміти, що йому потрібен ще час. До того моменту, як я закінчив розповідь, розмова тривала майже годину.

— Білле, історія Сергія справді жахлива. Я глибоко жалкую про те, що з ним сталося, і співчую вам і всім, хто поділяє ваше горе.

— Дякую, сенаторе.

— Скажіть, чим я можу допомогти?

Я розповів йому про Кардена й Мак-Говерна й про розроблення законопроекту Магнітського. Потім я додав:

— Оскільки сенатор Карден — демократ, для цього законопроекту було б дуже важливо заручитися підтримкою вагомого політика-республіканця. Я сподівався, що цією людиною могли б стати ви, сер.

Мак-Кейн з безтурботним виразом обличчя задумливо відкинувся на спинку стільця.

— Зрозуміло, я згоден. Це найменше, що я можу зробити.

Він повернувся до свого радника, Кріса Броуза, який весь цей час сидів поруч.

— Крісе, зв'яжіться, будь ласка, негайно із сенатором Карденом, щоб долучити мене до цього проєкту.

Потім він знову звернувся до мене. — Ви були Сергієм справжнім другом. Мало хто

здатний на те, що ви робите, і я ставлюся до цього з глибокою повагою. Я зроблю все, що в моїх силах, щоб допомогти вам добитися справедливості для Сергія. Найблагодійніше вас Бог.

34. Каста недоторканих

Поки я літав між Лондоном та Вашингтоном і напрацьовував політичний напрям на Заході, наша команда в Лондоні займалася аспектами, пов'язаними з Росією.

Відтоді, як у жовтні 2009 року ми розмістили перше відео на ютубі, до нас почали надходити звернення телефоном й електронною поштою від людей з Росії, які ділилися інформацією в нашій справі. Серед них була Катерина Міхеєва — вона розповіла нам історію, що леденила душу.

Група працівників МВС, як виявилось, тероризувала не лише нас. За словами Катерини, двоє з цих "міліціантів" брали участь в обшуку офісу її чоловіка Федора ще 2006 року. Після обшуку його заарештували й відвезли в той самий ізолятор, що й Сергія. Протримали Федора там недовго, потім його вивели на вулицю й пересадили в приватну автівку. Кинули на заднє сидіння й привезли в заміський будинок кілометрів за п'ятдесят від Москви. Незабаром Федір здогадався, що став заручником. Катерина повідомила нам, що одним з викрадачів був Віктор Маркелов — той самий засуджений за вбивство "через необережність" злочинець, який 2007 року брав участь у крадіжці наших компаній.

Викрадачі озвучили умови визволення Федора його керівникові: 20 мільйонів доларів. Вони також зв'язалися з нею, як його дружиною, і попередили: якщо та піде в міліцію, то Федорові буде непереливки, а її саму "пустять по колу" в неї ж удома. Катерина перелякалася, але все ж хоробро продовжила боротьбу за свою сім'ю. Не злякавшись погроз, вона звернулася в ОМОН, а ті вже знайшли її чоловіка, узявши штурмом будинок, де його утримували, звільнили Федора й заарештували Маркелова та його спільника.

На жаль, історія на цьому не закінчувалася. Через місяць працівники МВС того ж відділу знову заарештували Федора й кинули в камеру разом з одним з його викрадачів. Ми не знаємо, що з ним трапилося в камері й хто до цього був причетний, але відомо, що в результаті Федора засудили за нібито вчинене шахрайство до одинадцяти років позбавлення волі, з відбуванням терміну в колонії Кіровської області, за вісімсот кілометрів від Москви. Катерині було тридцять чотири роки, вони з Федором мали двох маленьких дітей. Сімейне щастя було розтоптане, тепер Катерині довелося самій виховувати дітей та піклуватися про себе, доки чоловік виживав у таборах.

Я знав, що ми маємо справу з нелюдьми, але після того як почув цю історію, зупинити таких як Кузнецов і Карпов, стало справою принципу.

Наша команда зосередилася на з'ясуванні всіх можливих даних про Кузнецова та Карпова. Щоб знайти їхні активи, було вивчено безліч фінансової документації, банківських виписок, заяв, судових матеріалів та рішень, реєстраційних документів,

листів й інших повідомлень. Ми були впевнені: щось та знайдемо. Кузнецов і Карпов вели гламурний спосіб життя, носили дорогі костюми й годинники, їздили шикарними машинами, хоча заробляли менше як півтори тисячі доларів на місяць. Будь-яке свідчення їхньої необґрунтованої марнотратності дало б нам величезну перевагу.

Ми розпочали розслідування, перевіривши їхні імена в базах даних, схожих до тих, що стали в пригоді під час наших антикорупційних баталій з управлінцями російських держкомпаній. На жаль, спроби знайти якісь активи, зареєстровані на них особисто, результатів не мали. Проте імена їхніх батьків дали низку прямих влучань. Кузнецов і Карпов поводитися вкрай необачно, зважаючи на те, що обидва були працівниками МВС.

Однією з найцікавіших знахідок була власність, зареєстрована на матір Кузнецова: квартира площею півтори сотні квадратних метрів у престижному висотному житловому комплексі "Едельвейс" поряд з Кутузовським проспектом, який називають московськими Єлисейськими Полями. Вікна квартири виходили на парк Перемоги, і її ринкова вартість становила понад півтора мільйона доларів. Крім того, ми виявили, що батько Кузнецова зареєстрований власником квартири площею 83,6 квадратних метрів в елітному комплексі "Сузір'я Капітал" із ринковою вартістю майже 750 тисяч доларів.

На додаток до цієї престижної нерухомості на ім'я матері Кузнецова було зареєстровано три земельні ділянки у передмісті Москви, у Ногінському районі, загальною вартістю приблизно 180 тисяч доларів.

Теоретично всю цю власність справді могли придбати батьки Кузнецова, але їхній сукупний місячний дохід становив лише чотири з половиною тисячі доларів, цього було явно мало для всіх цих покупок. На нашу думку, було лише одне пояснення: за нерухомість заплатив їхній син, Артем.

Майно родини Кузнецових не обмежувалося елітною нерухомістю та землею. Згідно з реєстраційними даними, мати Кузнецова володіла новеньким автомобілем "ленд-ровер-фрілендер" вартістю майже 65 тисяч доларів, а в дружини Кузнецова був "рейндж-ровер" вартістю 150 тисяч доларів і "мерседес-бенц SLK200" вартістю 81 тисячу доларів.

Серед даних про перетин російського кордону й проходження прикордонного контролю виявилися ще цікавіші факти, що проливали світло на спосіб життя Кузнецова. 2006 року Артем з дружиною раптом почали подорожувати по всьому світу як завсідники модних курортів. За п'ять років вони зробили понад тридцять поїздок у вісім різних країн, побувавши в Дубаї, Франції, Італії та Великій Британії, а на Кіпр навіть злітали приватним літаком. Як показало наше розслідування, загальна вартість активів сім'ї Кузнецових перевищувала два мільйони шістсот тисяч доларів. Для порівняння: щоб зібрати таку суму, отримуючи офіційну зарплату в МВС, Кузнецову довелося б працювати сто сорок п'ять років.

На Карпова ми розкопали не менш приголомшливу інформацію та всі активи за тією самою схемою: елітна квартира ринковою вартістю 930 тисяч доларів, зареєстрована на матір-пенсіонерку; нова "ауді А3", спорткар "порше 911",

zareestrovaniy takozh na im'ya materi, y "mercedes-benc E280" na yogo im'ya. Zgidno z dаними про пересування Карпова світом, з 2006 року він побував у Великій Британії, США, Італії, Іспанії, Австрії, Греції, Омані, Дубаї, Туреччині, а також на Кіпрі й на Карибських островах. Він став завсідником найдорожчих і найпрестижніших нічних клубів Москви, фотографуючись з розкішними дівчатами й франтуватими друзями. Він вочевидь не економив і відкрито публікував в інтернеті фотографії, з яких дивився на світ з посмішкою.

Обидва викликали огиду.

Показна розкіш Кузнецова і Карпова — усі ці будинки, автівки й подорожі — мали викликати шок у пересічних громадян. Такі кадри можуть створити більший ефект, ніж усі статті в газетах та інтерв'ю для радіо разом узяті. Нам треба було показати, яку вигоду отримують зі своєї діяльності ці емведівці, цілком собі середньої ланки. Це більше не могло залишатися безкарним. Не можна ламати чиєсь життя вранці й бенкетувати в дорогих ресторанах увечері.

Я вирішив, що треба зробити нові відеоролики, цього разу про Артема Кузнецова та Павла Карпова. Ми взялися за роботу, і до червня 2010 року все було готове. Саме в цей же час у Вашингтоні вирувала робота над проектом Закону Магнітського. Ми тільки чекали відповідного моменту, щоб опублікувати ці матеріали.

Момент настав, коли генерал МВС Олег Логунов — ключова постать в арешті Сергія — розпочав кампанію в пресі, щоб вигородити слідство й обґрунтувати переслідування та смерть Сергія. Відповідаючи на запитання відомої російської радіостанції, чи чинило слідство тиск на заарештованого Сергія, Логунов цинічно заявив: "Звісно, слідство як у справі Магнітського, так і в будь-якій абсолютно іншій справі, було зацікавлене в отриманні від нього свідчень щодо себе й інших співучасників. Це не хитрість. У всьому світі це називають співпраця зі слідством". Тобто те, що вони зробили з Сергієм, подавали як щось абсолютно звичайне.

Замовчування й приховування фактів злочину проти Сергія з їхнього боку набирало обертів, і треба було щось протиставити натомість. Тому 22 червня я завантажив на ютуб відео про Кузнецова. Одночасно ми запустили новий сайт під назвою "Каста недоторканих"^[16], де виклали на загал документи й свідчення шикарного життя цих посадових осіб, яке не відповідало їхнім заробіткам.

Першого ж дня відео про Кузнецова переглянуло понад п'ятдесят тисяч осіб. Це більше ніж загальна кількість переглядів нашого першого відео про розкрадання.

За тиждень ця цифра сягнула ста сімдесяти тисяч переглядів — цей ролик став на ютубі найпопулярнішим політичним відео в Росії.

Московський тижневик "Новое время" опублікував велику статтю "Приватний літак для підполковника".

Статки Кузнецова стали такою апетитною темою для преси, що цю історію було опубліковано навіть у Великій Британії — у газеті "Сандей експрес", яка майже ніколи не бере матеріалів про події за межами країни.

Поки всі говорили й писали про це відео та ділилися покликаннями, група

російських активістів перейшла від слів до справи. Вони обклеїли двері квартир у під'їзді будинку Кузнецова фотографіями Сергія та ім'ям Кузнецова, а на багатоповерхівці навпроти вікон Кузнецова розгорнули величезний банер.

Щоб спонукати владні структури все-таки розпочати розслідування діяльності Кузнецова, незадовго до того, як ми опублікували відео, Джеймісон Фаєрстоун подав до Слідчого комітету, Генеральної прокуратури та Департаменту особистої безпеки МВС заяви про проведення перевірки й порушення кримінальної справи, поставивши під сумнів законність статків Кузнецова.

Попри наявність очевидних доказів, силові органи згуртувалися навколо цього цілком пересічного міліціанта. Вони виставили на лінію вогню заступника міністра внутрішніх справ Олексія Анічина, який заявив, що розслідування питання законності джерел статків працівника МВС Кузнецова та його сім'ї — "не наша компетенція".

Хоч реакція офіційних осіб і була відсутня, стало очевидно, що матеріал зачепив їх за живе. 11 липня 2010 року майор МВС Павло Карпов подав заяву до Генпрокуратури РФ, у якій звинувачував мене, Джеймісона Фаєрстоуна й навіть Сергія Магнітського, який вже загинув, у наклепі та "дискредитації". Крім того, у заяві Карпов вказував таке: "Єдиною зацікавленою особою в розкраданні часток власних компаній, відшкодуванні податків та смерті С. Магнітського є В. Браудер". Саме так: Карпов тепер заявляв, що в смерті Сергія винен я.

Можливо, Карпов вважав, що це змусить мене відступити, але своїми нападками досягнув протилежного ефекту: наступного дня після того, як його заява надійшла в пресу, ми опублікували відео з Карповим у "головній ролі". Кінематографічно це відео було навіть краще за попереднє. Ми додали до нього кадри, на яких була зображена власність і машини, зареєстровані на нього та його матір, а також фотографії, що Карпов зробив власноруч — з нічних клубів, ресторанів та дискотек по всій Москві.

Життя "звичайного" емведівця, показане без цензури, шокувало будь-якого чесного росіянина.

Крім того, Джеймісон також подав заяву з проханням провести перевірку щодо майора Карпова.

Цього разу працівники Департаменту особистої безпеки МВС навіть допитали Кузнецова та Карпова. Але, як і слід було очікувати, "не виявили" правопорушень, зіславшись на те, що служба не має повноважень запитувати і перевіряти джерела доходів родичів Кузнецова і Карпова.

Може, для правоохоронних органів країни підполковник Кузнецов з майором Карповим і були недоторканими, але не для громадської думки. Протягом трьох місяців опубліковані відеоматеріали переглянуло понад чотириста тисяч осіб. Скільки б неправди не виходило від російських держорганів, завжди хтось допитливий запитував: "Вибачте, але якщо Кузнецов і Карпов не корумповані, то звідки в них такі статки? Поясніть, як вони так розбагатіли?"

35. Рахунки у швейцарському банку

У серпні на вихідні ми разом із сином Девідом вирушили в похід на півострів Корнуолл. Ми підіймалися досить крутою стежкою, що тяглася вздовж скель, коли телефон зробив сюрприз — телефонував Джеймі Фаєрстоун. Він був такий схвилюваний, що ледь міг чітко говорити.

— Привіт, Білле! Можу тебе порадувати!

— До хороших новин я готовий, — відповів я, зупинившись перевести дух, поки Девід у тіні дерев пив воду. — Що в тебе?

— Я щойно отримав повідомлення від однієї людини... Вона стверджує, що має докази, як працівниця московської податкової інспекції № 28 заробила на тому шахрайстві мільйони!

— А від кого повідомлення?

— Такий собі Алехандро Санчес.

— На російське ім'я не схоже. Ти певен, що це не розіграш?

— Не знаю... він додав до листа виписки з рахунків у швейцарському банку та документи якоїсь офшорної компанії.

— І що в них?

— Там є платежі за рахунками, які, судячи з усього, належать чоловікові Ольги Степанової — тієї самої начальниці з податкової, яка схвалила повернення податків.

— Оце так! Думаєш, вони справжні?

— Не знаю, але Санчес каже, що готовий зустрітися, якщо нас це зацікавить.

— А для тебе це небезпечно?

— Не хвилюйся, Білле, — відмахнувся Джеймі. Навіть після того, що сталося з нами, він не втратив звичного оптимізму. — Тут турбуватися нічому.

Закінчивши розмову, я зробив кілька ковтків води, і ми із сином продовжили підійматися стежкою, але тепер ледве звертав увагу на прекрасний краєвид узбережжя, що відкривався звідси. Голова йшла обертом. Нашій кампанії потрібен був такий прорив, але я хвилювався за Джеймі й не хотів наражати його на небезпеку.

Нині не було безпечно ніде, особливо в Лондоні, де осіло безліч росіян. 2006 року агенти ФСБ отруїли свого колишнього працівника та відомого критика Путіна — Олександра Литвиненка, і сталося це через дорогу від американського посольства, у лондонському готелі "Міленіум".

Обмінявшись ще кількома повідомленнями, Джеймі та Санчес домовилися зустрітися 27 серпня 2010 року. Було вирішено, що спочатку на зустріч прийде Джеймі, і якщо вирішить, що Санчес заслуговує на довіру, то зателефонує Вадимові, і вони разом ознайомляться з документами.

Санчес запропонував зустрітися в барі готелю "Вестбері", "Поло", що в Мейфері, центральному районі Лондона, — небезпечно близько від того місця, де отруїли Литвиненка. Дуже стурбований тим, що може статися щось погане, я зв'язався з нашим експертом із безпеки Стівеном Беком, щоб той розробив план дій.

Стівен оглянув місце зустрічі й вирішив, що за Джеймі та Вадимом наглядатимуть чотири людини: двоє колишніх спецназівців та ще двоє колишніх працівників британської розвідки.

27 серпня о пів на третю колеги Стівена один за одним з'явилися в барі "Поло". Органічно розчинившись серед відвідувачів, вони зайняли стратегічні позиції: двоє — біля виходів, один — біля столика, де мала відбутися зустріч, і ще один — у кінці барної стійки. Один мав із собою пристрій, здатний виявити й заглушити будь-які технічні засоби спостереження, подібні до глушилки, яку, на нашу думку, використовував Сагірян під час зустрічі в готелі "Дорчестер". Інший непомітно пройшовся залом з лічильником Гейгера, щоб перевірити, чи тут немає радіації, оскільки Литвиненка отруїли високотоксичним радіоактивним ізотопом полонію.

Гарантій не було, але я знав, що якщо ситуація погіршуватиметься, ці хлопці швидко відведуть Джеймі та Вадима.

Джеймі дістався бару трохи раніше за призначений час й увійшов через металевоскляні двері. Пройшовши через салон, витриманий у стилі арт-деко з низькою стелею, він сів біля заброньованого столика в низьке оксамитове крісло спиною до стіни під картиною із зображенням нью-йоркського хмарочоса Емпайр-Стейт-Білдінг. Стівен вважав це місце найвигіднішим та найбезпечнішим. Джеймі спробував виділити з натовпу туристів-охоронців, але нікого не помітив. Тоді він кинув погляд на барну стійку з чорно-зеленого мармуру: бармен, що стояв за нею, збивав мартіні й розливав напій у покриті інеєм коктейльні келихи. Офіціантка принесла невелику тацю з безплатною закускою. Джеймі пильно подивився на копчений мигдаль, але вирішив не торкатися його. Він замовив дієтичну колу з долькою лимона. Але коли офіціантка принесла напій, він залишив склянку на столі, так і не торкнувшись її.

Отруєним могло бути будь-що.

Санчес запізнився на чверть години. То був чоловік років за сорок невеликого, приблизно метр вісімдесят, зросту й з помітним черевцем. Одягнений він був у коричневу спортивну куртку, темні штани та білу сорочку без краватки. Розпатлане каштанове волосся, шкіра молочно-матового відтінку, погляд нервовий і пильний.

Варто було йому заговорити, як стало зрозуміло: ніякий це не Алехандро Санчес.

— Прощу вибачення за псевдонім, пане Фаєрстоун, — сказав він російською мовою, — але мені слід бути обережним.

— Розумію, — відповів Джеймі теж російською, подумавши, що всі інші люди в барі можуть виявитися охороною Санчеса.

— Моє справжнє ім'я — Олександр Перепиличний, — представився співрозмовник, сідаючи на стілець.

Джеймі подав знак офіціантці, й Олександр замовив зелений чай. Обидва деякий час оцінювально дивилися один на одного.

Подали чай.

— Дякую, що погодилися зустрітися, — продовжив Перепиличний.

— Не варто. Нам цікаво вислухати вас.

Перепиличний узяв чашку, обережно відпив і поставив назад. На якийсь час знову запанувала незручна мовчанка. Потім Олександр усе ж заговорив:

— Я зв'язався з вами, бо подивився відеоматеріали про Кузнецова та Карпова. Смерть Магнітського стала потрясінням. Росіяни звикли до корупції, але тортури й смерть невинної людини — це занадто.

"Нісенітниця, — подумав Джеймі. — У наш час більшість людей у Росії не сповідують таких шляхетних принципів. Там усе зводиться до грошей: як заробити, примножити, а головне, щоб потім не відібрали". Джеймі не знав справжніх намірів Перепиличного, але був упевнений, що його привело сюди не співчуття до Сергія.

— Інформація, яку ви надіслали поштою, неповна, — зауважив Джеймі. — Маєте ще інші документи?

— Так, але не із собою, — відповів співрозмовник.

Джеймі відкинувся назад, помітивши краєм ока, як зрушив шматочок льоду, що танув у склянці з кока-колою.

— Не заперечуєте, якщо до нас приєднається мій колега? Я хотів би, щоб він ознайомився із документами, які ви передали. Вивчивши їх, ми зможемо сказати, яка інформація ще потрібна.

Перепиличний погодився. Діставши з кишені телефон, Джеймі надіслав повідомлення Вадиму, який чекав за рогом, на вулиці Нью-Бонд. Через дві хвилини той увійшов до бару й, наблизившись до столика, представився.

Коли Вадим сів, Джеймі дістав документи Перепиличного. Прогортавши їх, Вадим спитав:

— Не могли б ви пояснити мені зміст цих документів?

— Авжеж. Це виписка за рахунком Владлена Степанова — чоловіка Ольги Степанової — у банку "Кредит Свісс". Ось тут, — вказавши на рядок у центрі сторінки, — переказ на суму 1,5 мільйона євро, зроблений 26 травня. Тут — переказ на 1,7 мільйона від 6 червня. А ось тут ще один, на 1,3 мільйона від 17 червня.

Він показав ще кілька переказів. Усього за травень-червень 2008 року на цей рахунок було переказано 7,1 мільйона євро.

— Звідки вони у вас? — Джеймі кивнув на документи.

Перепиличний засовався на стільці.

— Скажімо так, маю деякі зв'язки.

Така відповідь явно не влаштовувала Джеймі та Вадима, але вони не стали дошкуляти Перепиличному розпитуванням, щоб не злякати.

Вадим ще раз перегорнув папери.

— Ці дані можуть виявитися виключно корисними, але я не бачу в жодній виписці імені Владлена. Який тут з ним зв'язок?

— Пояснення просте. Рахунок належить кіпрській компанії, власником якої є Владлен, — відповів Перепиличний, показавши свідоцтво про реєстрацію власності на ім'я Владлена Степанова, на якому, однак, був відсутній підпис.

Вадим поправив окуляри. Він тринадцять років займався розслідуваннями

шахрайства в бізнесі й узяв за правило припускати, що всі дані є хибними, поки не доведено протилежне.

— Дякую, але без доказів, що Степанов справді власник цієї компанії, ми мало що можемо зробити з цього приводу. Потрібні копії реєстраційних документів із його підписом.

— Розумію, — кивнув Перепиличний. — Я припускав, що це лише перша зустріч. Якщо є бажання знову зустрітися, я зможу знайти потрібні документи.

— Так, це було б чудово, — відповів Джеймі.

На цьому вони потиснули один одному руки. Перепиличний підвівся й пішов.

Коли Вадим повернувся в офіс і розповів про зустріч, я вимовив з недовірою:

— Дуже схоже на підставу.

— Можливо. Але якщо його інформація правдива, ми вперше зможемо точно побачити, як саме вони отримали гроші від шахрайського повернення податків.

— Логічно. Подивимося, чи зможе Перепиличний дістати обіцяне.

Через тиждень вони знову домовилися про зустріч. Цього разу до них приєднався Володимир Пастухов, у якого, попри слабкий зір, було блискуче розвинене шосте чуття.

Наступного вівторка Вадим та Володимир зустрілися з Перепиличним у тому ж барі "Поло". Той, як й обіцяв, приніс копію підписаного документа, який свідчив, що Владлен Степанов був власником кіпрської компанії, чиї банківські виписки в "Кредит Свісс" він передав раніше.

Коли Вадим із Володимиром повернулися до офісу й показали мені цей документ, він не створив на мене належного враження. Він скидався на простий папірець з нерозбірливим підписом. Таку будь-хто міг зробити чи підробити.

— Що це за документ? Його складно розібрати.

— Це від аудитора Степанова, — сказав Вадим.

Мені здалося, що колеги надто легко довірилися Перепиличному.

— Цей підпис може належати будь-кому. Ви справді вважаєте, що цій людині можна вірити?

— Так, — сказав Вадим. — Гадаю, він каже правду.

— А ви як вважаєте, Володимире?

— Я теж йому вірю. Він створює враження відвертої людини.

Вони зустрічалися ще протягом наступних тижнів, і ми з'ясували цікаві подробиці.

Перепиличний розповів, що, крім рахунків у швейцарському банку, Степанови придбали шикарну віллу із шістьма спальнями та дві елітні квартири в Дубаї на Пальмі Джумейрі — величезному штучному острові у формі пальмової гілки на узбережжі Перської затоки.

Він повідомив, що ринкова вартість цієї нерухомості становила приблизно сім мільйонів доларів, а в Росії Степанови вибудували величезний особняк в одному з найпрестижніших передмість Москви ринковою вартістю приблизно 20 мільйонів доларів. Загальна сума коштів на банківських рахунках та в нерухомості, за його

даними, сягала майже 40 мільйонів доларів.

Масштаб цього багатства та марнотратства став зрозумілим, коли Вадим вивчив податкові декларації Степанових: їхній офіційний середній річний дохід з 2006 року становив... 38 281 долар.

Це була справді цінна інформація. Годі сумніватися, що якби в нас був відеоролик з такою інформацією, він одразу розійшовся б інтернетом. Ми додамо новий портрет — Ольги Степанової — до галереї "недоторканих", і російська верхівка таки відчує удар.

Залишалася проблема: історія Перепиличного була не просто гарною, а надто гарною.

Не можна виключати, що Перепиличний працює на ФСБ, і все це добре продумана операція, щоб підірвати мою репутацію. Цілком у їхньому стилі: створити персонажа з правдоподібною історією, злити нам важливу інформацію, зачекати, поки ми викладемо її у відкритий доступ, а потім показати, що вона фальшива.

Якщо це так і було задумано, то в результаті все, чого ми так наполегливо досягли за три роки разом із журналістами й урядовими організаціями по всьому світу, буде скомпрометовано, і політики почнуть запитувати: "Навіщо ми взагалі підтримуємо цього брехуна й ставимо заради нього під загрозу відносини з Росією?"

Якщо робити відеоролик про Степанових, то треба бути абсолютно впевненим, що Перепиличний говорить правду. Крім того, я маю знати джерело його інформації.

Тривалий час Перепиличний ухилявся від прямої відповіді, але потім наважився й відверто пояснив, що доступ до такої великої кількості фінансових документів у нього є тому, що раніше він був фінансовим радником кількох багатих російських сімей, зокрема Степанових.

Справи в Перепиличного йшли досить непогано до 2008 року, але коли під час кризи ринки обвалилися, він втратив велику суму грошей, які належали Степановим. За словами Перепиличного, Степанови не захотіли миритися зі збитками, звинуватили його в крадіжці грошей та вимагали відшкодувати втрачену суму. Оскільки Перепиличний не міг відшкодувати їм ринкові збитки, то Ольга Степанова, скориставшись службовим становищем начальниці податкової інспекції, ініціювала проти Перепиличного кримінальну справу щодо ухилення від сплати податків. Перепиличний, щоб уникнути арешту, поспішив покинути Росію, вивіз сім'ю в Англію й заліг на дно, оселившись в орендованому будинку в графстві Суррей. Коли він уперше побачив відео про Кузнєцова та Карпова, у нього виникла ідея переконати нас зробити аналогічне відео про Степанових й скомпрометувати їх настільки, щоб це допомогло йому розв'язати власні проблеми.

Коли Володимир розповів мені про це, я заспокоївся й вирішив узятися за створення відеоролика.

Але тільки-но ми почали вивчати матеріали Перепиличного, як надійшло повідомлення від нашого джерела в Росії — Аслана, у якому йшлося, що управління "К" лютує через відео про Кузнєцова та Карпова й проти фонду Hermitage та Браудера готують нову велику операцію. Ми сподівалися дізнатися більше, проте Аслан не зміг

повідомити подробиці. Мої побоювання, що Перепиличний — частина задуму ФСБ, повернулися з новою силою. Можливо, усе йде за їхнім планом. Хай якою правдивою не здавалася б його інформація, найперше треба було переконатися, що ми не втрапимо просто в пастку ФСБ.

36. Податкова принцеса

Одним з головних завдань восени 2010 року було переконатися, що Перепиличний не намагається обвести нас круг пальця.

Спочатку ми вирішили перевірити наявність нерухомості під Москвою й невдовзі виявили, що ділянка в шістдесят соток, на якій зведено особняк, належить вісімдесятип'ятирічній матері Владлена Степанова. Її дохід становив лише 3,5 тисячі доларів на рік, але якимось чином вона володіла землею з оцінною ринковою вартістю 12 мільйонів доларів, і це лише вартість землі без будь-яких будівель.

А вони на ділянці були — та ще й які! До зведення заміської резиденції Степанови залучили одного з найкращих столичних архітекторів, який спроектував дві будівлі з німецького граніту, склопрофіліту та полірованого металу в стилі техномодерн загальною площею понад тисячу квадратних метрів. Побачивши фотографії цих будівель, я подумав, що вони швидше могли б належати якомусь топменеджеру інвестиційного фонду, ніж працівниці податкової інспекції та її чоловікові.

Потім ми перейшли до Дубая. За допомогою електронної бази даних нерухомості легко з'ясували: вілла справді існує, її було придбано за 767 123 долари й зареєстровано на ім'я Владлена Степанова. На жаль, дві інші квартири загальною вартістю шість мільйонів доларів ще не добудовано, і тому вони в базі не фігурували. Ми знали про них лише за грошовими переказами зі швейцарських рахунків Степанових.

Ці швейцарські рахунки, наче ниточки, пов'язували всі частини картини в єдине ціле. Через них було оплачено не тільки дорогі покупки, на цих рахунках лежало понад десять мільйонів доларів, які, як стверджував Перепиличний, з'явилися приблизно тоді, коли під виглядом повернення податків були викрадені. Якщо факт існування рахунків буде підтверджено, то можна випустити в серії "Каста недоторканих" таке запальне відео про Ольгу Степанову, що стіни Кремля побіліють.

Тепер усе залежало лише від підтвердження правдивості швейцарських рахунків.

Було б, звісно, чудово звернутися в "Кредит Свісс" і просто запитати, чи це справжні виписки. Проте швейцарські банкіри потайливі й обережні, тож нічого не скажуть.

Я міг би звернутися до знайомих із "Кредит Свісс", але знав, що й вони не допоможуть. Розголошення конфіденційної інформації про клієнта — серйозне порушення, за яке негайно звільняють, а я нікого не знав так добре, щоб хтось пішов заради мене на такий ризик.

Залишався один варіант — надіслати заяву швейцарській владі та подивитися, що з

цього вийде. Мій лондонський юрист склав таке звернення. Коли все було готове, я запитав, скільки часу, на його думку, займе відповідь.

— Від трьох місяців до року, — відповів він.

— До року? Це надто довго. А чи немає способу їх прискорити?

— Ні. Як свідчить досвід, швейцарська влада дуже некваплива та займеться нашим питанням саме тоді, коли до нього дійде черга.

У січні й лютому новин не було, минав березень 2011 року. До середини місяця відеоролик про Степанову закінчили. Він, безсумнівно, був кращий за всі попередні. Мені кортіло зробити наступний крок, але стримувала відсутність відповіді від швейцарців.

Натомість наприкінці березня ми дізналися про кардинально новий поворот у російській сазі з приховування злочину.

В'ячеслава Хлебнікова, якого раніше судили за інші злочини, було засуджено за співучасть у розкраданні бюджетних коштів. Російські силовики могли вибрати цапом-відбувайлом і посадити за ґрати хоч сотню рецидивістів — мене це мало хвилювало. Тут важливим було інше — формулювання в обвинувальному висновку Хлебнікова, у якому йшлося, що працівники податкових інспекцій ні в чому не винні, вони, мовляв, були "не обізнані про злочинні дії та задуми" та "введені в оману", коли схвалили за один день під кінець грудня 2007 року повернення з казни мільярди рублів.

Податкові працівники — це Ольга Степанова з товаришами.

Я вирішив, що це вже занадто. Брехню треба зупинити. Дані Перепиличного були вірогідними: це знав я, це знала швейцарська влада, і про це мав дізнатися весь світ.

Відеоролик було запущено 20 квітня 2011 року. Грандіозна реакція російської інтернет-аудиторії побила всі попередні рекорди. До кінця першого дня відео подивилося понад двісті тисяч осіб, до кінця тижня — майже триста шістдесят тисяч, а до кінця місяця — понад пів мільйона.

Ольгу Степанову охрестили "податковою принцесою", і журналісти з усіх куточків країни навперебій говорили про неї та її чоловіка. На телеканалі "НТВ" навіть показали інтерв'ю із мамою Владлена. Вона мешкала у звичайній однокімнатній квартирі, а на запитання про кошовну нерухомість, номінально зареєстровану на її ім'я, відповіла, що погодилася в обмін на те, що син найме для неї жінку приходити раз на тиждень прибиратися у квартирі. Синочок-мільйонер навіть не подбав як слід про свою стареньку матір. Ну а найкращою новиною стало те, що через три дні після показу відеоролика Генеральна прокуратура Швейцарії оголосила, що заморозила рахунки Степанова в банку "Кредит Свісс". Виявилося, що, отримавши нашу заяву, швейцарська влада порушила кримінальну справу про відмивання грошей, не розголошуючи свої дії.

Я дуже зрадів, що справедливість перемогла, що дані Перепиличного підтвердилися, і що гроші було заморожено. Удар уцілив у найвразливіше місце — банківські рахунки.

37. Як роблять ковбасу

Відеоролики про казнокрадів і корупціонерів застали б їх зненацька, але сильнішим ходом, що справді мав шанс вибити російську бюрократію з рівноваги, був би закон, який запроваджує санкції.

Восени 2010 року, поки ми налагоджували зв'язок із Перепиличним, Кайл Паркер закінчував розробляти законопроект імені Магнітського. 29 вересня сенатори Бен Карден, Джон Мак-Кейн, Роджер Вікер та Джо Ліберман внесли його на розгляд до Сенату США. Текст, написаний просто й недвозначно, зводився до того, що імена всіх, хто був причетний до незаконного арешту, тортур і смерті Сергія Магнітського та до злочинів, які він викрив, оприлюднять, їм заборонять в'їзд на територію США, а будь-які їхні активи заморозять.

Коли про це стало відомо, обуренню російських держорганів не було меж, і вони почали думати, як протидіяти Вашингтону.

Сприятлива нагода відреагувати на події випала їм 10 листопада, коли до річниці смерті Сергія залишалося менш ніж тиждень. 10 листопада в Росії відзначають День міліції, і МВС проводило щорічну церемонію нагородження працівників, які особливо відзначилися. З тридцяти п'яти нагороджених п'ять були фігурантами в справі Магнітського. Слідчих МВС — Павла Карпова та Олега Сільченка — нагородили відзнаками "Кращий слідчий".

А Ірині Дудукіній, керівниці пресслужби Слідчого комітету при МВС, яка з ентузіазмом поширювала брехню про Сергія після його смерті, висловили подяку.

На цьому влада не зупинилася, і через п'ять днів було проведено пресконференцію, щоб поінформувати громадськість про нові "викриття" в справі Магнітського. Виступала Дудукіна. Її фарбоване волосся здавалося трохи довшим, а зачіска пишнішою, ніж за рік до цього. Проте масивна нижня щелепа робила обличчя, так само одутле й втомлене, схожим на театральну ляльку-маріонетку, яку водить актор-черевомовник. Вона розгорнула саморобний плакат, склеєний з двох десятків аркушів формату А4, і прикріпила його до дошки. Ця мішанина цифр і слів, надто дрібних, щоб хтось міг розгледіти написане, "доводила", що сам Сергій і вчинив шахрайство з поверненням податків, збагатившись на 5,4 мільярда рублів. Коли журналісти почали ставити елементарні запитання про презентоване "простирадло", Дудукіна не мала точних відповідей, і присутні одразу зрозуміли, що це фальсифікація.

Така агресивна й груба тактика підтверджувала, що наша законодавча ініціатива зачепила їх за живе. Не тільки я це помітив. Чимало людей, чиї права знехтувала Росія, зробили такі ж висновки. Після внесення законопроекту на розгляд Конгресу багато хто з них почав приїжджати до Вашингтона або писати листи ініціаторам Закону Магнітського, зазначаючи одне: "Ви знайшли ахіллесову п'яту путінського режиму". Далі люди почали звертатися до політиків з проханнями: "Чи не могли б ви внести до цього списку вбивць мого брата?", "Чи не можна додати тих, хто катував мою матір?", "А як же бути з викрадачами мого чоловіка?"... Потік прохань не зменшувався.

Сенатори незабаром переконалися, що не просто зіткнулися з ще однією людською трагедією, а мимоволі знайшли новий спосіб боротьби з порушеннями прав людини в авторитарних державах у XXI столітті: адресні візові санкції та заморожування активів.

Ірина Дудукіна, прессекретарка МВС РФ, тримає змонтоване "простирадло", яке нібито доводить причетність Сергія Магнітського до злочину, який він сам і викрив. Пресконференція МВС РФ до першої річниці вбивства Сергія, листопад 2010 року (© Dmitry Kostyukov/AFP/Getty Images)

Після десятка таких візитів і листів сенатор Карден й інші співавтори закону порадилися й вирішили розширити проєкт, додавши до нього шістдесят п'ять слів про те, що на додаток до санкцій проти осіб, причетних до тортур Сергія, Закон Магнітського торкнеться всіх випадків злісного порушення прав людини в Росії. Ці шістдесят п'ять слів перетворили мою особисту боротьбу за справедливість у загальну справу.

Виправлену редакцію законопроекту було офіційно представлено на розгляд Сенату 19 травня 2011 року, тобто приблизно через місяць після того, як побачив світ відеоролик про "податкову принцесу" Ольгу Степанову. Після цього до Капітолійського пагорба прибула невелика "армія" російських активістів, які вимагали схвалення законопроекту й переконували сенаторів, які з ними погодилися зустрітися, підписати цей важливий для Росії документ. Серед активістів були знаменитий чемпіон світу з шахів та відомий правозахисник Гаррі Каспаров, найпопулярніший лідер російської опозиції Олексій Навальний, безстрашна російська активістка-еколог Євгенія Чирікова. Мені не треба було агітувати цих людей — вони прийшли самі.

Ця неузгоджена ініціатива спрацювала чудово. Кількість сенаторів, що приєдналися до законопроекту, швидко зростала: щомісяця троє чи четверо

погоджувалися поставити під ним підпис. Й особливо переконувати їх у цьому не доводилося. У Вашингтоні не було лобі на користь російських катів та вбивць. Жоден сенатор, чи то найліберальніший демократ, чи архіконсервативний республіканець, не втратив би голосів своїх виборців через заборону цим людям в'їжджати до Америки.

Законодавча ініціатива Магнітського так інтенсивно нарощувала темпи, що, здавалося, її не зупинити. Відтоді, як Кайл Скотт із Держдепартаменту зустрів цю ідею багнетами, я знав, що уряд налаштований категорично проти такого закону. Але зараз вони опинилися в скрутному становищі: якщо відкрито протистояти його ухваленню, то це матиме вигляд, ніби офіційний Вашингтон підтримує корумпованих російських чиновників; якщо ж відкрито підтримати законопроект, це поставить під загрозу політику "перезавантаження" відносин з Росією.

Уряд шукав якийсь інший шлях.

20 липня 2011 року Держдепартамент розкрив свої карти, направивши в Сенат меморандум "Коментарі адміністрації до законопроекту S.1039 — Сергій Магнітський та верховенство закону". Цей документ не планували оприлюднювати, але не минуло й дня, як текст просочився у відкритий доступ.

Я дістав копію й нетерпляче пробігся очима документом: вершина вашингтонського політиканства... Основним аргументом Держдепартаменту було те, що можливість вводити санкції, які пропонують у Законі Магнітського, уже є в межах президентського указу, і тому немає сенсу ухвалювати новий закон.

Водночас вони спритно спробували залишити сенаторам кістку. У меморандумі йшлося про те, що інша важлива причина, через яку Сенату не слід підтримувати цей закон, полягає в тому, що вбивцям Магнітського вже заборонено в'їзд у США. Отже, окремої потреби в цьому законі немає.

Я не знав, чи можна вважати це позитивним розвитком подій, тому вирішив зателефонувати Кайлу Паркеру й дізнатися його думку.

— Білле, нам це теж незрозуміло. Карден доручив мені зателефонувати в Держдеп і запитати, кого конкретно внесли в список за візовими санкціями, але там не стали відповідати.

— Вони хоча б сказали, скільки там людей?

— Ні, про це вони теж мовчать.

— А щодо заморожування активів що чути?

— А ось про це вони висловилися недвозначно: заморожування активів вони не схвалюють.

— І яка реакція Кардена?

— Він відкрито заявив, що так не годиться, і що продовжуватиме наполягати на ухваленні закону.

8 серпня 2011 року в авторській статті під заголовком "Убивць Сергія Магнітського до відповідальності", опублікованій у газеті "Вашингтон пост", сенатор Карден публічно й рішуче заявив про те, що не прийме позицію адміністрації, і підтвердив, що добиватиметься ухвалення Закону Магнітського. Стаття стала важливим свідченням

його намірів з огляду на те, що Обама та Карден належали до однієї партії: цим сенатор відкрито кидав виклик президенту.

Після виходу статті уряд ще більше занепокоївся. Білий дім так побоювався зачепити Кремль і нашкодити "перезавантаженню", що його представники звернулися до Кардена й інших співавторів із пропозицією розширити застосування цього закону на весь світ, а не лише до Росії.

Сенаторам ця ідея сподобалася. Те, що задумували як закон, пов'язаний із Сергієм й однією країною, перетворювалося на історичний законодавчий акт про права людини, який набув всесвітнього значення.

Після цього Карден зосередився на тому, щоби поставити законопроект на голосування в Сенаті. Мав бути ще один проміжний етап: розгляд у сенатському комітеті з міжнародних відносин. Згідно з процедурою, законопроект, який передбачає введення візових санкцій, має схвалити сенатський комітет, перш ніж він потрапить на голосування до senatorів. Це здавалося простою формальністю, оскільки проект Закону Сергія Магнітського щодо санкцій уже отримав широку підтримку й не зустрів жодної протидії.

Карден звернувся до голови комітету, сенатора Джона Керрі, з проханням додати цей пункт до порядку денного наступного засідання комітету, яке мало відбутися 9 вересня. Але з незрозумілих причин Керрі відхилив це прохання. Тоді Карден запропонував внести його до порядку денного засідання, запланованого 20 жовтня, але Керрі знову відмовився обговорювати це питання. Було незрозуміло, у чому проблема, але, вочевидь, вона була.

Тим часом надійшли похмурі звістки з Москви. Мама Сергія, Наталія Миколаївна, нарешті отримала доступ до звіту патологоанатома. Серед документів, що дозволили їй скопіювати, було шість кольорових знімків тіла Сергія, зроблених невдовзі після смерті. Ні для кого не було новиною, що на руках і ногах Сергія залишилися сліди сильних забиттів, а на зап'ястях були глибокі рани. Ці рани Наталія Миколаївна помітила в морзі, коли прийшла побачити тіло сина. Їй також вдалося зробити копію офіційного документа з підписом начальника "Матроської тиші", який дозволяв оперативним працівникам ізолятора застосовувати до Сергія гумові кийки ввечері 16 листопада.

Ми й раніше знали, що Сергій помер насильницькою смертю від рук держави, але тепер це стало незаперечним і документально підтвердженим фактом.

Побачивши ці знімки та документи, Наталія Миколаївна подала до правоохоронних органів нову заяву з проханням розпочати розслідування вбивства сина. Але знову отримала відмову, як і у всіх випадках, коли ми намагалися щось зробити в Росії.

Як я міг втішити Наталію Миколаївну, спілкуючись з нею телефоном? Хіба що розповісти, як ми близькі до того, щоб добитися справедливості в цій справі в Америці. Я обіцяв їй зробити все можливе. І хоча заборону на в'їзд до Сполучених Штатів й заморожування активів навряд чи можна порівняти з тим, що було зроблено із Сергієм, нам вдалося хоч щось протиставити цілковитій безкарності, якою ці люди користувалися й досі.

29 листопада 2011 року сенатський комітет із міжнародних відносин скликав чергове робоче засідання. Коли на його сайті з'явився порядок денний засідання, я переглянув список питань, сподіваючись побачити законопроект імені Сергія. Першим пунктом була "Резолюція захисту басейну річки Меконг". Я спустився сторінкою трохи нижче й прочитав: "Резолюція щодо ставлення Сенату до мирної "жасминової" революції в Тунісі". Імені Магнітського в списку не виявилось. Я негайно зателефонував Кайлу:

— Що відбувається? Законопроекту в списку немає.

— Поки не знаю. Ми самі намагаємося це з'ясувати.

Я почав підозрювати, що за лаштунками ведеться якась хитромудра політична гра. Керрі вперто мовчав.

Здавалося, що проблема саме в Керрі, і я подумав, що є сенс зустрітися з ним — раптом історія Сергія вразить його так само як сенатора Мак-Кейна та конгресмена Мак-Говерна.

Я зателефонував Джуліанні Гловер. Якщо раніше їй легко вдавалося домовитися про зустріч із сенаторами, то Керрі виявився недосяжний. Проте вона змогла домовитися про зустріч із Джейсоном Брудером, радником Керрі з російських справ.

Я прилетів до Вашингтона і наступного дня разом із Джуліанною вирушив до Дірксенського корпусу Сенату на зустріч з Брудером. Він мав чекати на нас біля виходу із зали засідань комітету з міжнародних відносин. Брудер, молодий чоловік віком трохи за тридцять, середнього зросту й з коротко підстриженою борідкою, провів нас у залу дуже незвичайної конфігурації зі столами, розташованими у формі букви П. Не знайшовши відповідного місця для розмови, ми просто взяли собі по стільцю й сіли в центрі зали один навпроти одного.

Подякувавши Брудеру за те, що той погодився зустрітися, я почав розповідати йому історію Сергія, але через три речення він перебив мене:

— Так-так, я в курсі цієї справи. Мене глибоко зворушило те, що сталося. Він і його сім'я заслуговують на справедливість.

— Саме тому ми тут.

— Послухайте, я багато думав про це. Ми з сенатором були б раді допомогти в справі Магнітського.

— Чудово. Отже, сенатор Керрі підтримає законопроект і домагатиметься його ухвалення в комітеті?

Брудер відхилився назад, і стілець під ним рипнув.

— Ну, правду кажучи, я не вважаю ухвалення Закону Магнітського правильним підходом у завершенні цього питання, пане Браудер.

"Ну ось, знову за рибу гроші", — подумав я, згадавши Кайла Скотта й інших заляканих кар'єристів з уряду США. — Що ви маєте на увазі під неправильним підходом?

У відповідь він ледь не слово в слово повторив ту саму заяву Держдепартаменту. Я намагався заперечувати, але той не слухав.

На закінчення він сказав:

— Білле, зрозумійте, справа Магнітського має для нас велике значення. Я хочу запропонувати сенатору Керрі порушити це питання на зустрічі з російським послом.

"З російським послом? — подумки обурився я. — Та він знущується! Ім'я Сергія й те, що трапилося з ним — на передовицях найбільших газет світу! Російський президент годинами обговорював зі своїми міністрами, як мінімізувати небажані наслідки справи Магнітського, а Брудер вважає, що тут допоможе тиха бесіда з послом?"

Я покинув зустріч, лаючись про себе.

Як з'ясувалося згодом, позиція Керрі проти розгляду Закону Магнітського не мала нічого спільного з тим, вважав він його гарною чи поганою ініціативою. У Вашингтоні подекуди говорили, що Джон Керрі перешкоджає ухваленню цього законопроекту з однієї простої причини: він має намір стати держсекретарем після відставки Гілларі Клінтон. Очевидно, однією з умов отримання цієї посади було простежити, щоб Закон Магнітського не отримав зеленого світла в сенатському комітеті з міжнародних відносин.

Протягом наступних кількох місяців новин про Закон Магнітського не було. Але навесні 2012 року в нас з'явилася надія. Після майже двадцяти років переговорів Росію нарешті готові були прийняти до Світової організації торгівлі (СОТ), і це мало статися у серпні того року. Щойно Росія стане членом цієї організації, решта учасників СОТ зможуть торгувати з нею на рівних умовах, без мит й інших зборів, але внаслідок поправки Джексона — Веніка до американського закону про торгівлю лише одна країна продовжувала б торговельні відносини з Росією на колишніх умовах — Сполучені Штати.

Законодавчий акт майже сорокарічної давності, який набрав чинності в середині сімдесятих років XX століття, вводив американські торговельні санкції проти СРСР за відмову євреям у праві на еміграцію. Спочатку уряд Радянського Союзу був непохитним, але через кілька років стало зрозуміло, що ціна санкцій надто висока, і в результаті півтора мільйону євреїв дозволили залишити країну.

Країна Рад уже спочивала в бозі, російські євреї вільно виїжджали з країни, але поправка Джексона — Веніка все ще діяла. Залишилася вона чинною після вступу Росії до СОТ, й американські підприємства, наприклад: "Боїнг", "Катерпілар", "Форд" чи експортери яловичини, потраплять у гірші умови, якщо порівняти з іншими членами СОТ — торговельними партнерами Росії.

Ділова спільнота США вважала, що слід скасувати поправку, й уряд Обама повністю підтримував цю ідею. Якби президент міг самотійно анулювати поправку Джексона — Веніка, він так і зробив би, але для цього Конгрес мав би ухвалити відповідний закон.

Того тижня, коли уряд США розпочав кампанію зі скасування поправки Джексона — Веніка, я був у Вашингтоні й з допомогою Джуліанни продовжував перемовини для ухвалення Закону Магнітського.

Провівши кілька годин за ранковими зустрічами, ми з Джуліанною обідали в закуточній на цокольному поверсі сенатської будівлі імені Гарта. Я сидів за хитким на вигляд алюмінієвим столиком і їв салат, коли Джуліанна раптом торкнулася моєї руки й непомітно вказала вглиб зали. Там я побачив сенатора Джо Лібермана, одного з високопоставлених ініціаторів Закону Магнітського, в оточенні невеликої групи радників.

— Білле, тут Ліберман, — прошепотіла Джуліанна. — Думаю, варто поговорити з ним про цю ситуацію з поправкою Джексона — Веніка.

— Як, просто зараз? Він же просто йде залю. Хіба можна серйозно говорити за таких обставин?

Хоч життя й навчило мене за потреби виявляти наполегливість, мені досі незручно підходити з проханнями до незнайомців, особливо коли їх і так безперервно беруть в облогу.

Однак Джуліанна, проігнорувавши мій внутрішній дискомфорт, підвелася й рішуче потягла мене за собою:

— Ну, Білле, ходімо поговоримо з ним.

Ми разом перетнули залу й попрямували в бік сенатора Лібермана. Щойно ми підійшли ближче, Джуліанна простягла руку й звернулася до нього:

— Перепрошую, що відволікаю, але я хотіла б, якщо можна, представити вам Білла Браудера, людину, яка стоїть за ідеєю Закону Магнітського.

Ліберман та його радники зупинилися. Сенатори зазвичай пам'ятають сотні важливих думок одночасно, й іноді їм потрібно кілька секунд, щоб зрозуміти, про кого йдеться. Коли він почув "закон Магнітського", його обличчя просвітліло.

— А, пане Браудер! — Він повернувся до мене. — Радий знайомству. Дозвольте подякувати вам за важливу справу, якою ви займаєтеся.

Я зрадів, що він знає про мене.

— Я не зміг би нічого досягти без вашої підтримки, — щиро відповів я. — Але є одна проблема. Як ви, напевно, знаєте, Білий дім наполягає на скасуванні поправки Джексона — Веніка.

— Так, це правда.

— Я вважаю аморальним те, що уряд, анулюючи один з найважливіших правозахисних актів за всю американську історію, водночас перешкоджає ухваленню Закону Магнітського.

Він подумав, а потім прямо відповів:

— Ви маєте рацію, і з цим треба щось робити.

— Але що можна вдіяти?

— Ось що я думаю. Ми заявимо уряду, що не схвалимо скасування поправки Джексона — Веніка, якщо вони не припинять перешкоджати ухваленню Закону Магнітського. Впевнений, що Джон, Бен і Роджер^[17] підтримають мене в цьому.

— Це буде сильним ходом. Спасибі вам.

— Ні, Білле, це вам дякую за все, що ви робите.

Потім Ліберман повернувся до своїх радників, попросив одного з них нагадати йому скласти відповідний лист і пішов, а ми з Джуліанною залишилися стояти серед шуму й суєти зали.

За кілька секунд я повернувся до своєї супутниці:

— Мені це не наснилося?

— Ні, Білле. Ось так робляться справи у Вашингтоні. Вітаю!

Ліберман дотримав слова й через кілька днів разом з іншими ініціаторами Закону Магнітського надіслав листа голові фінансового комітету Сенату, сенатору від штату Монтана, Максу Бокусу. Подібно до того як сенатський комітет із міжнародних відносин повинен був схвалити й внести на голосування Закон Магнітського, фінансовий комітет Сенату мав зробити те саме щодо законопроекту про скасування поправки Джексона — Веніка. У їхньому листі було сказано: "У разі неприйняття Закону Магнітського ми виступатимемо категорично проти скасування поправки Джексона — Веніка".

Знаючи принципи роботи Сенату, можна було прирівняти лист до офіційного вето.

Сенатор Бокус був зацікавлений у скасуванні поправки. Серед його виборців у Монтані були власники тваринницьких ферм, які експортували яловичину й хотіли продавати свої біфштекси в Росію — шостому за величиною імпортеру американської яловичини без ризику опинитися в нерівному становищі щодо закордонних конкурентів-постачальників.

А скасувати поправку Джексона — Веніка тепер можна було, лише ухваливши Закон Магнітського. Після деяких роздумів Сенат вирішив об'єднати ці два законопроекти.

Розглянути об'єднаний законопроект планували спочатку в сенатському комітеті з міжнародних відносин, щоб схвалити частину, пов'язану із Законом Магнітського, а потім у фінансовому комітеті Сенату, щоб затвердити частину щодо скасування поправки Джексона — Веніка, і вже потім подати на голосування всього Сенату.

У відомому вислові ідеться: "Тим, хто любить ковбасу й поважає закон, краще не бачити, як роблять те й інше".

Наша кампанія за дотримання прав людини дивним чином об'єднала фермерів-скотарів із Монтани, активістів правозахисних організацій та працівників авіакорпорації "Боїнг".

Виходило так, що разом ми ставали сильнішими, могли подолати опір, що залишився, і домогтися ухвалення закону.

Зіткнувшись із перспективою затримки законопроекту скасування поправки Джексона — Веніка, Керрі припинив вставляти палиці в колеса: 26 червня 2012 року він призначив засідання сенатського комітету з міжнародних відносин з єдиною метою — розглянути Закон Магнітського. Задля цього я спеціально прилетів до Вашингтона. Відкрите засідання мало розпочатися за чверть по третій. Я прибув на місце за сорок п'ять хвилин до початку, щоб встигнути зайняти місце в перших рядах, але, на мій подив, біля входу вже зібралося не менше як триста осіб. Журналісти, активісти,

студенти, працівники Сенату, представники російського посольства й багато інших хотіли потрапити усередину.

Я став у чергу, але за кілька хвилин хтось гукнув мене на ім'я. Я впізнав старшокурсника Колумбійського університету, який допомагав нашій кампанії як волонтер. Попросивши друзів притримати місце, він підійшов до мене й сказав:

— Пане Браудер, давайте я проведу вас вперед.

Коли ми підходили до початку черги, нас зупинив поліціант Конгресу:

— Хвилинку, куди це ви йдете?

Мені стало ніяково, і я промовчав, але студент з ентузіазмом повідомив:

— Ця людина — ініціатор Закону Магнітського. Йому треба потрапити на початок черги.

— Мені немає діла до того, хто він і що зробив. У кінець черги, будь ласка. — Але...

— У кінець черги!

Я запевнив студента, що все гаразд, і поплентався на колишнє місце, дорогою помітивши краєм ока одного з працівників російського посольства, якого я знав в обличчя. Зважаючи на посмішку, його явно потішило, що мене вилаяли.

Діставшись нарешті фое біля входу до зали засідань комітету, я побачив, як багато там зібралося людей. Приміщення могло вмістити осіб шістдесят, і я зрозумів, що якщо не потрапити туди зараз, то шансів не залишиться. Рівно о другій п'ятнадцять двері відчинила сувора з вигляду кремезна шатенка й гучним голосом запросила представників преси. До дверей рвонула третина тих, хто чекав, і я спробував прослизнути разом з ними, але грізна жінка, яка явно серйозно ставилася до своїх обов'язків, зупинила мене й попросила показати посвідчення журналіста.

— Е-е... у мене його немає. Але я брав активну участь у створенні Закону Магнітського, і мені дуже важливо бути тут присутнім.

Вона похитала головою — мовляв, знаємо ми вас, хитрунів, — і повернула мене назад.

Що мені лишалось робити? Удруге я побрів назад, відчуваючи себе чужим. Щойно я зайшов за оксамитову стрічку огорожі, як з'явилися сенатори зі своїми радниками. Натовп розступився, і репортери заклацали фотоапаратами. Одним з останніх прибув сенатор Бен Карден, але він мене не помітив. Натомість помітив Фред Тернер — його старший радник. Я побачив, як він зупинився біля дверей і, вказуючи на мене, щось сказав шатенці. Та одразу ж підійшла до мене й промовила:

— Пане Браудер, перепрошую. У нас є місце для вас. Ходіть за мною, будь ласка.

Вона провела мене в переповнену залу (проти інших сенатських комітетів тут був, мабуть, найвишуканіший інтер'єр) і вказала на останнє вільне місце.

Сенатор Керрі увійшов через бічні двері й оголосив засідання відкритим. Здавалося, що цієї миті йому найменше хочеться тут сидіти. Він відкрив засідання стриманою промовою про те, що Америка неідеальна країна й що присутнім варто пам'ятати — не треба постійно показувати пальцями в інших і читати нотації, а коли думаєш про чужі вчинки, варто звертати більше уваги на власні.

Потім він надав слово декільком іншим сенаторам — усі вони висловилися за законопроект. Після цього Керрі звернувся безпосередньо до Кардена, зазначивши, що вважає поданий законопроект сирим і пропонує іншим знову подивитися на нього. У продовження Керрі поблажливим голосом бостонського аристократа не надто переконливо говорив про те, що Закон Магнітського загрожує розсекреченням конфіденційної інформації, що ганьбити когось, звичайно, допустимо, але він стурбований непередбачуваними наслідками таких дій і тут потрібен масштабніший і глибший аналіз.

Дипломатичний жаргон Керрі чітко давав зрозуміти, що сенатор змушений бути тут, але не згоден з тим, що належить зробити. Усе, що він сказав, здавалося їм погано завуальованою спробою відкласти голосування щодо цього акта до Конгресу нового скликання, щоб потім довелося повернутися до виготовлення "ковбаси" (тобто закону) заново з вихідної позиції. Це був вирішальний момент, від якого все залежало. Чи зможе новачок Карден, обраний у Сенат вперше, дати відсіч Керрі, ветерану Сенату з двадцятисемирічним стажем і ключовій людині у демократичній ієрархії?

Щойно Керрі закінчив довгу промову, усі погляди вступилися в Кардена. І Карден не спасував. Він відмовився відкласти розгляд законопроекту, закликавши Комітет до негайного голосування. Після п'яти хвилин дебатів Керрі не витримав і, перебивши Кардена на півслові, запитав: "Чи будуть ще думки? Коментарі? Чи є потреба в подальшому обговоренні?"

У залі запанувала мовчанка.

Керрі порушив питання голосування. І... проти не проголосував ніхто.

Після цього Керрі оголосив одностайне рішення й закрив нараду. Усі залишили приміщення. Процедура голосування й підрахунку голосів зайняла лише п'ятнадцять хвилин.

Я не йшов, а ніби летів, не торкаючись землі, найважливішим містом наймогутнішої країни у світі. Щодня з 16 листопада 2009 року я докладав всіх своїх зусиль, щоб увічнити пам'ять про Сергія. І сьогодні, 26 червня 2012 року, здавалося, що в цьому місті не залишилося жодної людини, яка б не чула імені Сергія Магнітського.

38. Делегація Малкіна

Здавалося, усі зірки сприяють швидкому ухваленню Закону Магнітського. Підприємці, правозахисники, адміністрація президента Обами, політики — республіканці та демократи — усі були "за". Я не бачив попереду жодних перешкод.

Проте 9 липня 2012 року, коли до розгляду об'єднаного законопроекту у фінансовому комітеті Сенату залишалося менше ніж два тижні, російський уряд зробив останню відчайдушну спробу зірвати голосування за цим законом. У Вашингтон вирушила делегація високопоставлених російських офіційних осіб оголосити "результати парламентського розслідування", яке провели в Росії у справі Магнітського. Вони заявляли, що хотіли б створити об'єднану комісію Конгресу США та

російського парламенту в справі Магнітського. Але справжньою метою, як і в ситуації з Керрі, було загальмувати розгляд законопроекту й по змозі відкласти його до нового скликання Конгресу, після чого проект кане в небуття.

До делегації ввійшли чотири члени Ради Федерації — верхньої палати Федеральних законодавчих зборів Росії. Очолював її Віталій Малкін, російський мільярдер, який займав 1622 місце в списку найбагатших людей світу журналу "Форбс".

Пошукавши інформацію про Малкіна, я виявив, що 2009 року канадський уряд зважив на інформацію про його зв'язки з організованою злочинністю та заборонив йому в'їзд, хоча сам Малкін усе це категорично заперечував. Я не міг зрозуміти, як людина з такою репутацією могла очолити делегацію до Вашингтона, поки не знайшов фотографію, на якій він, стоячи на сходах будівлі Конгресу США, тиснув руки людям, бо робив благодійний внесок на потреби Бібліотеки Конгресу в один мільйон доларів. Мабуть, у Вашингтоні за мільйон можна придбати деяку частку поблажливості.

Попри минуле Малкіна, низка серйозних політиків у Конгресі хотіли дізнатися, яку "нову" інформацію він має в справі Магнітського. Я був упевнений, що доповідь Малкіна, напевно, містить фальшиві дані, підготовлені ФСБ з цієї нагоди, але хіба міг це зрозуміти під час пів годинного брифінгу звичайний конгресмен?

9 липня я провів більшу частину дня, телефонуючи до різних управлінь Конгресу й намагаючись з'ясувати, хто погодився прийняти делегацію. Кайл Паркер повідомив, що Карден відповів відмовою, але Мак-Кейн, Вікер і Мак-Говерн неохоче погодилися. Крім того, Кайл чув, що делегації призначено аудієнції в Раді національної безпеки при президенту США та в Держдепартаменті. Малкін повідомив, що після всіх цих зустрічей та прийомів проведе 11 липня пресконференцію в російському посольстві, щоб надати громадськості "нові дані в цій справі".

Більшість зустрічей Малкіна відбулися 10 липня. Я швидко намагався дотелефонуватися до всіх, з ким знайомий у Вашингтоні, щоб дізнатися подробиці, але марно. Того дня навіть Кайла не було на зв'язку.

Я й наступного дня продовжував би телефонувати людям, але, на жаль, у мене вже давно була запланована поїздка із сім'єю до Сан-Дієго. Невідповіднішого часу я й уявити не міг, але скасовувати поїздки не став. Коли все це тільки починалося, я пообіцяв дружині, що ми не дозволимо російським казнокрадам впливати на наше сімейне життя.

Опівдні ми сіли в літак. Я, як міг, допомагав Олені з дітьми, хоч і був у полоні своїх думок. Ми влаштувалися в кріслах.

Поки літак викочував на злітну смугу й підіймався, Джессіка сиділа поруч й грала з парою плюшевих жирафів. Літак уже набрав висоту, і тут раптом дочка спитала мене:

— Татку, а хто такий Магнітський?

Я ніколи раніше не говорив з нею про Сергія, але Джессіка багато разів чула це ім'я з розмов дорослих. Я подумав, як їй відповісти, і сказав:

— Сергій Магнітський був моїм другом.

— З ним щось трапилося?

— Так. Погані люди посадили його до в'язниці, робили йому боляче, змушуючи сказати неправду.

— А він сказав?

— Ні. І через це вони зробили його життя дуже важким і забороняли бачитися із сім'єю.

— Чому вони хотіли, щоб він сказав неправду? — спитала вона, примушуючи жирафа танцювати на підлокітнику між нашими сидіннями.

— Тому що вони вкрали багато грошей і хотіли привласнити їх.

Вона впустила жирафа собі на коліна. Трохи подумавши, знову спитала:

— А що трапилося з Магнітським?

— Розумієш, люба... він пішов із життя.

— Бо не хотів говорити неправду?

— Так. Він загинув, бо не хотів казати неправду.

Джессіка зітхнула, потім підбрала жирафа й щось прошепотіла йому своєю дитячою мовою. Якийсь час я сидів мовчки, занурившись у себе, поки вона не сказала:

— А з тобою цього не станеться?

Я ледве стримав сльози.

— Ні, сонечко. Обіцяю, що не станеться.

— Добре.

Цієї миті згас індикатор ременів безпеки, і дочка перебралася до мами, а я продовжував сидіти пригнічений від емоцій, що нахлинули. Розмова вийшла сумною, але до смутку долучалася й злість: я просто зобов'язаний був якнайшвидше дізнатися, що відбувається у Вашингтоні і як справи з делегацією Малкіна. Об одинадцятій годині наш літак приземлився. Насамперед я ввімкнув телефон і набрав номер Кайла, подумки готуючись до гіршого. Він відповів відразу, і голос його звучав невимушено, як завжди, я вже встиг до цього звикнути.

— Білле, привіт, як справи?

— Я весь день провів у літаку. Що відбувається з росіянами? Ухвалення закону не під загрозою?

— Та ні, усе гаразд. Їхнє оперативне втручання, якщо можна це так назвати, з тріском провалилося. — Він хмикнув. — Шкода, що ти цього не бачив.

Він розповів, що Малкін для початку повідомив сенаторам, що Сергій "пив і був людиною неспортивною" і що його смерть спричинили певною мірою наслідки алкоголізму. Сенатори сприйняли це як образу пам'яті загиблого й огидну брехню. Вони бачили незалежні експертні звіти, з яких випливало, що смерть Магнітського настала унаслідок тортур, побоїв та ненадання медичної допомоги.

Потім Малкін продемонстрував сенаторам товсту пачку копій документів російською мовою й повідомив, що вони містять "безперечні докази" того, що Сергій і я — шахраї, які викрали 5,4 мільярда рублів зі скарбниці. Але цей номер не пройшов. Багато сенаторів переглядали відеоматеріали про "Касту недоторканих" і таємні статки працівників МВС Кузнецова та Карпова й податківці Степанової, не кажучи

вже про розслідування швейцарською прокуратурою відмивання грошей та заморожені мільйони чоловіка Степанової. Сенатори нагадали Малкіну про цю неприємну правду, на що він відповів, що російські держоргани розглянули всі ці звинувачення й визнали їх безпідставними.

За словами Кайла, фінальна пресконференція завершилася ще більшим провалом. Коли журналіст газети "Чикаго тріб'юн" попросив прокоментувати надані документи, що конвоїри били Сергія, Малкін поблажливо відповів: "Ну, може, стукнули один чи два рази, але це не стало причиною смерті".

Уся ця погано зрежисована вистава, яку росіяни влаштували, намагаючись зупинити перебіг подій, мала кардинально протилежний ефект: замість того щоб відвадити інтерес конгресменів від Закону Магнітського, він, навпаки, переконав усіх у його потрібності. Наша підтримка тепер була настільки жорсткою, що закон просто не міг не пройти у фінансовому комітеті.

18 липня комітет одностайно схвалив законопроект Магнітського. Наступним кроком було голосування в обох палатах Конгресу США, яке мало відбутися після літніх канікул.

На час канікул пристрасті вщухли, і я вперше за багато років насолодився спокійним відпочинком з дітьми. Я вже забув, як це — залишити всі проблеми далеко-далеко й радіти спілкуванню з рідними.

Під час подорожі діти вмовили мене сходити з ними в похід. Ми взяли намет та кілька спальних мішків, і я відвіз сім'ю до Паломарського національного парку, що за півтори години їзди на північ від Сан-Дієго. Там ми отаборилися, принесли з лісництва дров і розклали багаття, а потім вирушили на прогулянку лісом. Девід узявся готувати вечерю, і ми всі разом їли вермішель із сосисками під соусом із помідорів.

Повітря сповнилося запахами лісу й багаття, а коли опустилася ніч, десь неподалік пугукали сови. З лісу по сусідству долинали звуки інших птахів. Для мене це був перший такий спокійний день за довгий час.

Після повернення до Лондона я відчув, що набрався сил і готовий до вирішального етапу.

Але й росіяни були насторожі. Першого ж дня після мого повернення до нас в офіс доставили важкий рекомендований конверт. Усередині був судовий позов Павла Карпова на двохстах п'яти сторінках, адресований мені. Майора Карпова представляла престижна й дорога британська юридична фірма — "Олсванг". З її допомогою Карпов подав позов до Високого суду Лондона й звинуватив мене в наклепі. У позові йшлося, що опубліковані в ютубі відеоролики про нього, його колегу підполковника Кузнецова й податківцю Степанову завдали шкоди його репутації й моральних страждань. Я не знав, як на це реагувати, і засміявся. Моральні страждання? У Карпова? Хороший жарт.

І це тоді, як майор Карпов заробляв менше як півтори тисячі доларів на місяць, а найнята ним англійська юридична контора брала за годину роботи десь 960. Виходило, що на одне складання цього позову Карпов витратив всю свою офіційну зарплату за

кілька років.

Це скидалося на чергову спробу зупинити нашу кампанію й відповідало духу путінських вказівок. Після переобрання на третій президентський термін й офіційного вступу на посаду у травні 2012 року Путін відразу ж підписав указ про зовнішню політику, одним з пунктів якого було недопущення ухвалення Закону Магнітського в Америці. На мій погляд, саме це пояснювало, яким чудовим чином Карпов може дозволити собі послуги дорогої юрфірми.

Можу уявити, які раді були працівники "Олсванг" взятися за цю справу та як красномовно британський адвокат розписував цим росіянам свої послуги: вкладіть мільйон фунтів стерлінгів у судовий розгляд — і всі ваші проблеми і з Браудером, і із Законом Магнітського буде розв'язано. "Олсванг" приховала лише те, що працівник МВС, який не знає англійської і лише двічі до цього відвідував Великобританію, навряд чи має шанс у справі про захист "честі та гідності" на англійській землі. Я найняв адвокатів, щоб оскаржити позов у справі про наклеп, але намагався не дозволити відвернути себе від головної мети: Закону Магнітського. На початку вересня закінчилися літні канікули, і щойно Кайл Паркер повернувся на роботу, я одразу ж зателефонував йому, щоб з'ясувати, коли відбудеться голосування.

— Білле, у політичному житті країни перед виборами президента настає мертвий сезон, — засміявся Кайл. — Закон Магнітського для керівництва Конгресу — надто безпрограшний, щоб призначати голосування найближчим часом.

— Але ж у нього повна підтримка, й одразу від обох партій! — здивувався я. — Здається, це єдине питання, де у Вашингтоні немає розбіжностей.

— У цьому й річ, Білле. Вибори у розпалі, і ніхто не зацікавлений в обговоренні рішень, з якими всі згодні. Ніхто не хоче виставляти інших у вигідному світлі.

— І що це означає?

— А те, що голосування за Закон Магнітського відбудеться лише після 6 листопада. Я подумки прикинув.

— Виходить, що між виборами та закінченням роботи Конгресу нинішнього скликання буде лише сім тижнів?

— Навіть менше. Треба врахувати ще канікули.

Це мене турбувало, але інших варіантів не було — залишалося просто чекати. У вересні та жовтні наша команда поринула в інвестиційні справи Hermitage, які тепер здавалися лише тінню попередніх моїх справ. Щоб повернути фонд у колишнє становище, потрібно було провести місяці в роз'їздах, організовувати незліченні зустрічі й конференції з інвестицій. Коли я зважив погоню за інвесторами й боротьбу за правосуддя для Сергія, останнє миттєво переважило.

Повільно тяглися тижні. Зрештою, 6 листопада відбулися вибори президента США. Обама легко обійшов Мітта Ромні. Наступного дня я зателефонував Кайлові й знову спитав, коли можна очікувати голосування. На мій подив, він відповів:

— Я саме зібрався тобі телефонувати. Палата щойно оголосила, що голосування відбудеться наступної п'ятниці.

— Серйозно?

— Авжеж!

Я глянув на календар.

— Це буде 16 листопада...

До Кайла одразу ж дійшла значущість цієї дати — третя річниця від дня загибелі Сергія.

— Справді... — тихо промовив він, помовчавши. — Але є одна проблема: Палата представників наполягає, щоб закон стосувався тільки Росії. Саме таку версію вони ставлять на голосування.

Коли сенатор Карден вирішив надати Закону Магнітського статусу правозахисного акта світового масштабу, його так захопили перспективи й історичне значення, що він був готовий ризикнути, щоб зберегти глобальний характер документа.

— Чи означає це, що Карден не підтримає в Сенаті версію, яка стосується лише Росії?

— Цілком можливо.

Якщо версії закону, прийняті Сенатом і Палатою представників, відрізнятимуться, їх треба узгоджувати, на що знадобиться час, а ось його ми й не мали. Якщо Карден не поступиться, зростає ризик, що закон не пройде зовсім.

Зрозуміло, я хотів, щоб було прийнято глобальну версію закону, яку запропонував Карден. Ім'я Сергія на законодавчому акті світового значення, яким бачив його Карден, було найкращим способом віддати шану його пам'яті. Однак ще важливіше, щоб законопроект став законом, і якщо для цього треба обмежитися зрізаною "російською" версією, то, на мій погляд, так і слід було вчинити. Я сподівався, що Карден дотримується тієї самої думки.

Й ось настало 16 листопада. Це був багато в чому знаменний день. Палата представників США проводила голосування щодо законопроекту Магнітського. Увечері того ж дня я виступав на лондонській прем'єрі вистави "Година вісімнадцять". Це була театральна постановка російської драматургині Олени Греміної про останні хвилини життя Сергія.

У другій половині дня всі в офісі припали до моніторів і в прямому ефірі стежили на сайті C-SPAN^[18] за тим, що відбувається в Палаті представників США. До початку голосування члени Конгресу брали слово й говорили про те, що сталося із Сергієм, закликаючи до правосуддя. Ця знакова подія відбувалася просто на моїх очах — у просторій залі, просоченій американською історією. Саме тут приймали поправку, що забороняє рабство, і поправку, що надає виборчі права жінкам. Саме тут затверджувалося історичне законодавство у сфері цивільних прав. Я відчував трепет, думаючи про те, що спричинила трагічна історія Сергія Магнітського.

Зрештою почалося голосування. Один за одним надходили голоси — майже всі були "за". Коли якийсь голос був "проти", у нашому офісі лунав гул несхвалення, але їх можна було перерахувати на пальцях. Було ясно, що в Палаті представників закон проходить.

Приблизно на середині голосування пролунав дзвінок. Я відповів, не дивлячись на номер абонента, вважаючи, що це Олена або ще хтось, хто радіє разом з нами й хоче обговорити те, що відбувається у Вашингтоні.

— Білле, це Марсел.

Я впізнав його голос. Це був бухгалтер, якого нам представив Олександр Перепиличний, коли розповідав про швейцарські рахунки. Мене здивував його несподіваний дзвінок, бо він не мав жодного стосунку ні до Закону Магнітського, ні до інших питань, якими я займався тоді.

— Марселе, привіт! Це може зачекати? Я зараз зайнятий.

— Білле, перепрошую, але це важливо.

— Добре, я слухаю.

— Я навіть не впевнений, що мені варто цим ділитися, — сумніваючись промовив він.

— Чим? — Я відвернувся від екрана, на якому транслювали голосування.

— Пообіцяйте, що нікому про це не скажете... навіть колегам.

— Залежить від того, про що йдеться. То в чому річ?

— Помер Олександр Перепиличний.

39. Правосуддя для Сергія

Марсел розповів, що Перепиличний упав за мертво неподалік свого будинку в графстві Суррей під час денної пробіжки, але всіх подробиць він не знав.

Декілька хвилин я намагався усвідомити почуте. Від нашого офісу до Суррея не більше як тридцять кілометрів. Якщо він помер насильницькою смертю (а було дуже схоже), значить, наші вороги перейшли від залякувань до відкритого терору.

Прохання Марсела нікому про це не говорити було зовсім недоречним, і я негайно покликав у кабінет Вадима, Володимира та Івана. Новина приголомшила колег до глибини душі, особливо Вадима та Володимира, які за останній рік добре вивчили Перепиличного. Раптом за межами кабінету пролунали оплески та крики тріумфу. Побачивши крізь скляні перегородки аплодування працівників, я визирнув за двері й запитав, що відбувається. Помічниця відповіла: "Закон Магнітського щойно затвердили в Палаті представників, отримавши 365 голосів! Проти лише 43".

Це була грандіозна подія, але я не міг радіти, адже загинула ще одна людина, пов'язана з нашою справою. Я вийшов до зали, привітав хлопців з успіхом і подякував за наполегливу працю, намагаючись не показувати почуттів від новини про Перепиличного. Якийсь час я говорив з колегами про голосування та подальші плани, але про Перепиличного вирішив не розповідати, доки не проаналізую можливі наслідки. Чи його вбили? А раптом убивці Перепиличного досі в Англії? Я дуже хотів зателефонувати тим, кому довіряв, хто б допоміг мені розібратися із ситуацією, але не міг, оскільки через сорок п'ять хвилин відкривав в театрі "Нова діорама" прем'єру вистави пам'яті Сергія.

Я рушив у театр пішки й спробував хоча б на якийсь час викинути з голови похмурі думки. У фое я зустрів відомих людей, які присвятили своє життя правозахисній діяльності, членам парламенту, урядовцям, діячам культури та близьким друзям. Вистава вийшла яскравою та зворушливою. Після закінчення я з трьома почесними гостями зайняв своєрідну "президію" — ми розташувалися на складених стільцях просто на сцені й розпочали відкриту розмову з аудиторією. Поруч зі мною сиділи відомий драматург Том Стоппард, колишній радянський політв'язень Володимир Буковський та Б'янка Джаггер — колишня дружина Міка Джаггера й авторитетна правозахисниця.

Стоппард із Буковським розповіли про те, як у 1970-ті роки Стоппард поставив спектакль, який зрештою допоміг звільнити Буковського з радянської психіатричної лікарні. Обговоривши історію, що сталася із Сергієм, вони зазначали, що в Росії, на жаль, відтоді мало що змінилося.

Я звернувся до аудиторії останній:

— Ситуація в Росії справді дуже складна, але сьогодні з'явився невеличкий промінчик надії: лише кілька годин тому Палата представників Конгресу США схвалила законопроект "Сергій Магнітський — верховенство закону та відповідальність", який передбачає санкції проти тих, хто катував та вбив Сергія. З гордістю повідомляю, що законопроект отримав 89 відсотків голосів.

Я планував продовжувати промову, але мої слова потонули в бурхливих оплесках. Одне за одним люди вставали зі своїх місць, і незабаром стояла вся зала. Вони аплодували не так успіху кампанії, як крихітній частинці правосуддя у світі. Я був глибоко цим зворушений і, стоячи разом з усіма, також аплодував.

На виході з театру я потискав руки та приймав вітання, але думки повернулися до Перепиличного. Ще дорогою до театру я розповів про те, що сталося, Олені, і тепер мені дуже хотілося все з нею обговорити.

Вдома я застав Олену — вона сиділа на дивані й блудними розгубленими очима водила по кімнаті. Бачити жах в очах коханих людей нестерпно, але тієї ночі саме це мені довелося випробувати. Діти спали в ліжечках, ми були вдома й теоретично в безпеці, але й Перепиличний у своїй оселі в Сурреї, напевно, думав те саме.

Наступного ранку я зв'язався зі своєю лондонською адвокаткою Мері, і ми вирішили, що якнайшвидше слід повідомити поліцію Суррея, ким був померлий. Поліції слід знати, що в цій справі могла бути замішана російська організована злочинність та корупціонери з найвищих ешелонів влади. Пригода з Перепиличним — навряд чи просто нещасний випадок.

Мері підготувала листа, наголосивши, що Перепиличний виступав свідком, допомагав західним правоохоронним органам у розслідуванні розгалуженої справи про відмивання грошей російською злочинною спільнотою, і його могли отруїти, як Олександра Литвиненка 2006 року. Вона рекомендувала поліції терміново провести токсикологічний аналіз.

Лист надіслали в суботу факсом. Почекавши неділю, Мері в понеділок

зателефонувала в поліцейний відділок у Вейбріджі. Черговий підтвердив, що листа вони отримали, але, на наш подив, відповів, що в поліцію не надходила інформація про смерть людини з прізвищем Перепиличний.

Це було цілковитою нісенітницею, і я попросив Мері зателефонувати старшому за званням, хто може знати, що ж насправді сталося. Цього разу в поліції підтвердили, що Перепиличний справді помер 11 листопада на дорозі до його будинку, але подробиці обговорювати відмовилися. Мері нагадала їм, що ми маємо важливу інформацію, яка може допомогти слідству, але поліціант лише записав її номер телефону й сказав, що в разі потреби з нею зв'яжуться. Однак час минав, а до середини з нею так ніхто й не зв'язався. Того дня Марсел повідомив нам, що перші результати розтину непевні: судмедексперт не зміг встановити причину смерті Перепиличного — це був не серцевий напад, не інсульт і не аневризма. Він просто помер. І все.

Це серйозно стурбувало мене ще й тому, що перед смертю Перепиличний казав, ніби фігурує в якомусь "розстрільному" списку й що йому погрожували розправою. Це наводило на думку, що десь у Великій Британії блукає російський найманий убивця, і якщо він зміг дістатися Перепиличного, то ніщо не заважає йому дістатися й до нас.

Мері до кінця тижня тримала в облозі поліцію телефонними дзвінками, але щоразу з нею відмовлялися говорити. Усе це пригнічувало, і в понеділок я запитав її поради: що робити, щоб вони почали працювати. Відповідь була проста: треба звернутися до преси. Зазвичай адвокати радять у подібних ситуаціях триматися якомога далі від журналістів, але справа торкалася громадських інтересів, а поліція, схоже, не збиралася реагувати, тож, на її думку, ми не мали іншого виходу.

Через два дні в газеті "Індепендент" було опубліковано докладну статтю на п'яти сторінках під заголовком "У Сурреї знайдено мертвим ключового свідка в справі про велике російське шахрайство" з портретом Перепиличного на передовиці. Новина облетіла телеканали, радіопередачі та газети Великобританії. Люди жахнулися від думки, що російські злочинці можуть вести розправу вже на вулицях Англії.

Одразу після публікації поліція Суррея направила до нас в офіс двох детективів-криміналістів. Через двадцять один день після смерті Перепиличного поліція оголосила, що буде призначено токсикологічне дослідження. Я вважав, що з цим вони вже запізналися: якщо його отруїли, то виявити сліди отрути після трьох тижнів навряд чи можливо.

Хай хто не відповідав би за смерть Перепиличного, тепер вони напевно знали, що повним ходом йде розслідування вбивства, а в пресі бурхливо обговорюють подробиці справи, і залягли на дно. Рівень загрози залишався високим, але паніка поступилася місцем відносному спокою, що дало змогу зосередитися на інших справах і проблемах.

До голосування в Сенаті залишалися лічені дні. Я планував бути в цей час у Сполучених Штатах, але не міг бути присутнім у Вашингтоні та бачити все на власні очі: виступав у Гарвардському університеті й проводив кілька ділових зустрічей у Нью-Йорку.

У неділю, 2 грудня, я вилетів до Бостона. На виході з літака отримав термінове

повідомлення від Кайла Паркера й на шляху до паспортного контролю перетелефонував йому.

— Білле, привіт, як справи? — звично озвався він.

— Я отримав твоє повідомлення. Щось трапилося?

— Можливо. Деякі сенатори наполягають, щоб Закон Магнітського так поширювався на всі країни, а не лише на Росію.

— І що це означає для нас?

— Ну, річ уже не лише в тому, що думає Карден. Дедалі більше сенаторів приєднується до групи, яку очолює Кіл і Левін, які наполягають на глобальній версії закону.

— Я думав, що весь Сенат підтримує закон.

— Голоси в нас, без сумніву, є, Білле. Але якщо немає консенсусу щодо того, яку версію прийняти, Гаррі Рід не призначить голосування, — пояснив Кайл, маючи на увазі керівника сенатської більшості. — А час минає.

— Я можу чимось допомогти?

— Спробуй вийти на людей Кіла та Левіна й наведи свої аргументи на користь російської версії закону, а я поговорю з Карденом.

— Добре. Я, на жаль, у найближчі кілька днів зависаю в Бостоні та Нью-Йорку, але все зроблю.

Я зупинився на півдорозі до паспортного контролю й поговорив із Джуліанною. На відміну від Кайла, вона сприйняла те, що відбувається, спокійніше й пообіцяла в понеділок із самого ранку зв'язатися з радниками сенаторів з питань зовнішньої політики.

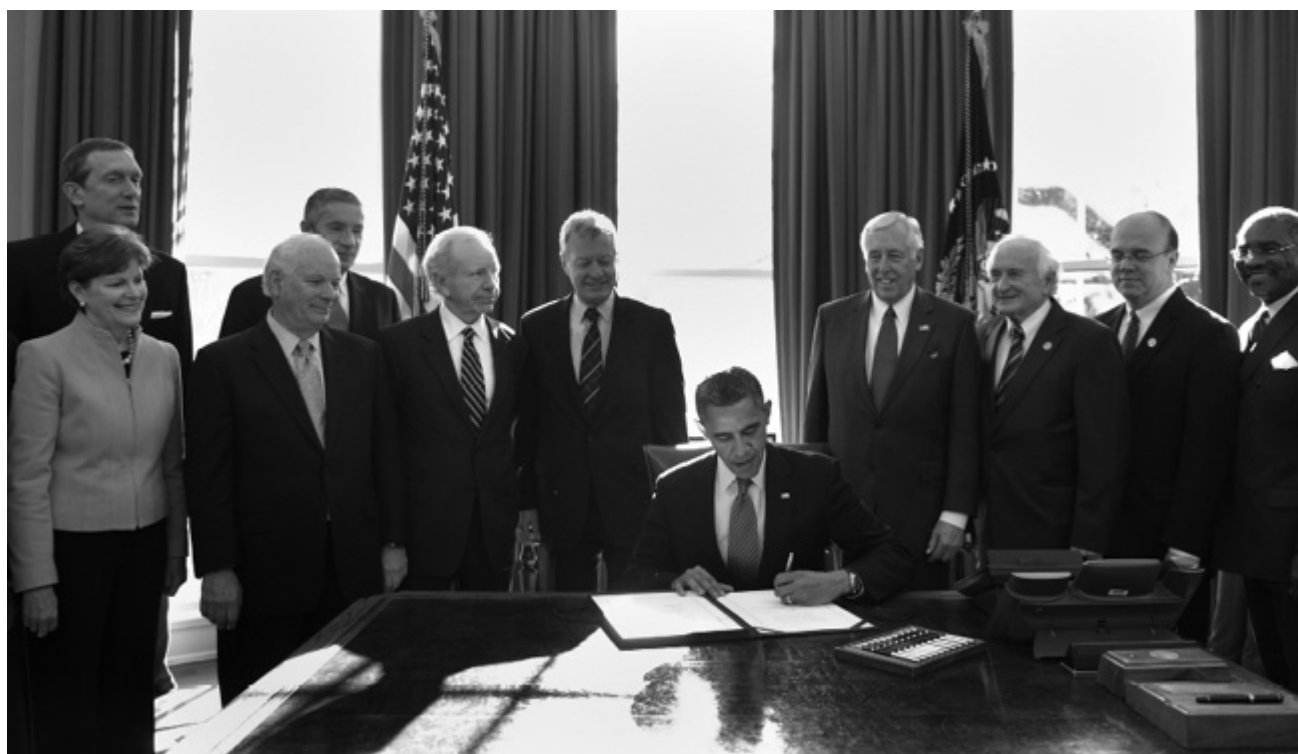
Закінчивши формальності в аеропорту, я подався в готель. Наступного ранку я ділився в Гарвардській бізнес-школі досвідом роботи в Росії. У першій частині семінару студенти по черзі розповідали викладачеві, що б вони зробили на моєму місці, а я тихо сидів у задньому ряду, спостерігаючи, як народжуються цікаві ідеї, і трохи шкодував, що вони не спали мені на думку раніше. Аналіз торкався лише подій, що відбувалися до обшуків в офісах 2007 року, тому вони думали тільки про управління портфельними інвестиціями та встановлення стандартів корпоративного управління, а не про кримінальне переслідування. Студенти не знали продовження історії.

У другій частині семінару слово надали мені, і я розповів історію до кінця — про виявлене розкрадання, про Сергія, його арешт, тортури та загибель. Настрій в аудиторії помітно змінювався, доки я говорив. Наприкінці виступу я бачив сльози в очах деяких студентів.

Проводячи мене до виходу, професор Альдо Мусакіо сказав, що вперше за роки роботи в Гарвардській бізнес-школі бачить, як студенти плачуть під час аналізу прикладів з ділової практики.

Завершивши візит до Гарварду, я вирушив до Нью-Йорка. У Вашингтоні ж, попри зусилля Кайла та Джуліанни, до кінця наступного дня нічого не змінилося. Сенатор Левін був непохитний, а Карден не розкривав своїх планів.

У ніч на 5 грудня я ліг спати раніше, але через зміну часових поясів і непевність ситуації в Сенаті прокинувся о другій ночі. Я зрозумів, що заснути більше не зможу, тому прийняв душ, одягнув готельний халат, відкрив ноутбук і почав шукати в інтернеті останні новини в справі Магнітського.

Президент США Барак Обама підписує Закон імені Сергія Магнітського 14 грудня 2012 року. Закон ввів санкції проти російських офіційних осіб, причетних до затримання, катування та вбивства Сергія, а також проти інших порушників прав людини (© Mandel Ngan/AFP/Getty Images)

Одним з перших на екрані з'явилося повідомлення для преси з офісу сенатора Кардена. Його було опубліковано минулого вечора. Я натиснув покликання й прочитав документ. Карден пішов на компроміс: він зняв свою вимогу ставити на голосування Сенату глобальну версію закону.

Я скасував усі заплановані 6 грудня зустрічі й відкрив сторінку C-SPAN на комп'ютері. Я сидів у готельному номері сам, чекаючи. Замовивши їжу в номер, я ходив з кутка в куток, мов неприкаяний.

Й ось майже ополудні в Сенаті розпочалося голосування щодо законопроекту Магнітського.

Усе відбулося дуже швидко. Після підрахунку половини голосів стало зрозуміло, що закон ухвалять. Результат: дев'яносто два — за, чотири — проти. Проти проголосували лише Левін і ще троє сенаторів.

Прийняття законопроекту в Конгресі було зовсім позбавлене будь-якої урочистості: ні тобі барабанного дробу, ні салюту, ні параду — просто поіменне голосування й одразу ж перехід до наступного питання порядку денного. Але наслідки були колосальними.

З 2009 року до Конгресу було внесено 13 195 законопроектів, але лише 386 з них стали законами. Всупереч усім ми перемогли — завдяки хоробрості Сергія, великому серцю його мами Наталії Миколаївни, самовідданості Кайла, впевненому керівництву Кардена, цілісності Мак-Кейна, далекоглядності Мак-Говерна, проникливості Вадима, мудрості Володимира, підприємливості Джуліанни. Це стало можливим завдяки Івану та Джонатану, Джеймі та Едуарду, Олександру Перепиличному та багатьом іншим, від малого до великого.

Наша проста ідея застосувати санкції до катів Сергія пустила коріння й проросла.

У долі Сергія було щось мало не біблійне. Я людина не релігійна, але спостерігаючи, як розвиваються події, не міг не думати, що Бог втрутився цього разу. У цьому світі не бракує страждань, але якимось чином трагедія, що сталася із Сергієм, знайшла сильний відгук у серцях людей.

Найбільше хотілося, щоб нічого цього не було. Щоб Сергій був живий та здоровий. Але його не було з нами, і ніщо не могло його повернути.

Однак страждання Сергія не були марними: вони поклали край цілковитій безкарності, що охопила сучасну Росію. Сергій залишив нам спадщину, якою він та його родина можуть пишатися.

40. Той, хто принижує та принижений

Я був приголомшений, коли Закон Магнітського ухвалили.

Не менше ніж я була вражена ще одна людина — Володимир Путін. Усі ці роки він сидів собі спокійно в Кремлі, знаючи: хоч би що не відбувалося в Конгресі США, президент Обама законопроект не підтримає. У тоталітарній путінській картині світу це була залізобетонна гарантія того, що закон не пройде. Однак Путін не врахував, що Америка — це не Росія.

Відповісти на Закон Магнітського було простіше: відплатити тією ж монетою в дусі шпигунських скандалів часів Холодної війни. Американці вводять санкції проти кількох російських чиновників — росіяни відповідають їм тим самим. От і все. Кінець історії.

Але Путін вирішив змінити правила гри. Щойно Закон Магнітського підтримав Сенат, він ґрунтовно зайнявся пошуком способу ляснути Америку, і якомога болючіше.

В апаратників Путіна було повно ідей. Для початку в Думі запропонували заарештувати російські активи банківської корпорації "Сітігруп" обсягом 3,5 мільярда доларів. Ідея, безперечно, мстива, але й безглузда водночас. Хтось, мабуть, зрозумів, що якщо Росія накладе арешт на активи "Сітігруп", США заморозять російські активи. У результаті наші опоненти відкинули цю ідею й пішли далі.

Виникла думка блокувати Північний транспортний коридор, який США використовували для постачання транзитом через територію Росії військ в Афганістані. Таких маршрутів Америка мала лише два — через Пакистан та через Росію, і Путін чудово усвідомлював його цінність. Недолік цієї ідеї полягав у тому, що офіційні особи в Пентагоні у відповідь подивляться на карту й шукатимуть, куди натиснути, щоб

аналогічним чином обмежити стратегічні інтереси Росії. І, напевно, виберуть Сирію, а уряд Путіна чимало вклав у підтримку сирійського диктатора Башара Асада, тому Путін не міг піддавати ризику це капіталовкладення. Такий варіант також відпав.

Путін шукав щось, що не зачіпає ані фінансових, ані військових інтересів, але водночас здатне допекти Америці.

Таке рішення було знайдено 11 грудня 2012 року. Того дня я перебував у Торонто й переконував канадських парламентаріїв ухвалити свою версію Закону Магнітського. А ввечері виступав із промовою перед групою канадських громадських діячів та журналістів. Під час прямого спілкування молода журналістка запитала: "Сьогодні російська Дума оголосила про пропозицію ухвалити закон про заборону американським сім'ям усиновлювати російських сиріт. Як ви це прокоментуєте, пане Браудер?"

Про це я чув уперше. Складно було відповісти на нього миттєво. Трохи подумавши, я сказав: "Якщо Путін справді ставить під політичний удар російських сиріт, то це найаморальніший вчинок з усіх, які він міг зробити".

Це рішення росіян психологічно вплинуло на мене. До цього моменту все в нашої боротьбі було чорно-білим. Вибір простий: або ви на боці істини та правосуддя, або на боці катів та вбивць, які безкарно діють у Росії.

Тепер же, стаючи на бік істини та правосуддя, людина ризикувала завдати шкоди російським дітлахам-сиротам.

Заборона, яку запропонував Путін була відчутною, тому що за минулі десять років американці прийняли у свої сім'ї понад шістдесят тисяч російських сиріт. До того ж Росія останніми роками ввела обмеження для американців: здебільшого вони могли усиновлювати лише хворих сиріт — з діагнозами СНІДу, синдрому Дауна, пороку розвитку хребта й іншими серйозними патологіями. Деякі з цих дітей не змогли б вижити без медичної допомоги та турботи американських сімей.

Це означало, що Путін карає не лише американські сім'ї, які чекали на возз'єднання з російськими дітлахами. Він одночасно карав беззахисних сиріт у своїй країні, можливо, прирікав їх на смерть. Безсердечність — слабке слово для цього. Це втілення зла.

Путін потрапив просто в ціль. Він знайшов те, чого прагнули американці й що він міг відібрати, не ризикуючи отримати відповідь. Ба більше, він знайшов спосіб стягнути моральну шкоду за підтримку кампанії правосуддя для Магнітського.

Путін очікував негативної реакції Америки, але й гадки не мав, який бджолиний вулик розворушив у своїй країні. У росіян можна знайти багато недоліків, але в любові до дітей їм немає рівних. Росія — одна з небагатьох країн світу, де можна вільно привести в ресторан галасливу дитину, і ніхто з відвідувачів не обуриться. Тут просто люблять дітей.

Путіна це не зупинило. 14 грудня — того дня, коли Обама підписав Закон Магнітського, — у Держдумі провели голосування, і законопроект про заборону усиновлення дітей ухвалили в першому читанні. У відповідь всередині країни реакція

була найнесподіванішою. Деякі з наближених до Путіна, почувши про нову законодавчу ініціативу, почали порушувати лад.

Першою висловилася Ольга Голодець, віцепрем'єрка із соціальних питань. В інтерв'ю журналу "Форбс" вона заявила, що "закон суперечить сімейному кодексу та міжнародній конвенції про права дитини, згідно з якою інтереси й права дитини мають бути пріоритетом під час ухвалення державних рішень".

Міністр освіти Дмитро Ліванов написав у своєму мікроблозі:

"Логіка начебто "око за око", але вона неправильна, оскільки можуть постраждати наші діти, яким не знайшлося усиновлювачів у Росії".

Навіть глава російського МЗС Сергій Лавров, провідник зовнішньої політики Путіна, зазначив: "Це неправильно, але я впевнений, що, зрештою, Держдума ухвалить виважене рішення".

Путін змушував усіх ходити по струнці, і раптом такий безпрецедентний вияв нелояльності. Я почав думати, що, можливо, за заборною на усиновлення стоїть не він. Я дуже сподівався, що це так і розсудливість зрештою візьме гору. Беззахисні діти не можуть бути знаряддям у цій сутичці.

Путіна, який рідко висловлює свої наміри, вважають одним з найнепередбачуваніших політиків у світі. Непередбачуваність — його стиль. Він хоче мати свободу маневру, але водночас ніколи не відступає та не показує слабкості. Передбачити його подальші дії було неможливо, але ми знали, що деякі відповіді надійдуть, і станеться це під час щорічної чотиригодинної пресконференції президента, яка мала відбутися 20 грудня 2012 року. Це ретельно зрежисоване шоу для мас: більшість запитань — невинні чи поверхові, їх зазвичай ставлять журналісти, підготовлені адміністрацією президента, або ті, хто практикує жорстку самоцензуру. На таких виставах рідко траплялися несподіванки, але я знав, що тут Путін вперше відкриє свої карти й таки висловиться про заборону на усиновлення.

Я дивився прямий ефір в офісі. До мене приєдналися Іван та Вадим допомогти з перекладом та з'ясувати, що ж скаже Путін. Перше запитання поставила журналістка з інтелектуального глянцю "Сноб" Ксенія Соколова:

"У відповідь на ухвалення американцями Закону Магнітського Держдума вжила заборонних заходів проти американських громадян, які хочуть усиновлювати російських дітей-сиріт. Чи вважаєте ви таку відповідь справді адекватною? І чи не бентежить вас, що діти, до того ж найзнедоленіші та найбезпорадніші з них, стають інструментом у політичній боротьбі?"

Путін змінив позу за величезним незграбним столом і постарався уникнути відповіді. Він намагався мати незворушний вигляд, попри те що захід від початку відійшов від наміченого сценарію.

"Це, безумовно, недружній щодо Росії акт, — заявив він. — Наскільки я знаю опитування громадської думки, більшість громадян негативно ставляться до усиновлення іноземцями наших дітей".

Потім він довго говорив, згадавши табори в Гуантанамо й Абу-Грейбі та секретні

в'язниці ЦРУ, ніби їхнє існування виправдовувало злочини, які чинили в Росії.

Після трьох годин пресконференції з пів сотні поставлених Путіну запитань шість мали стосунок до Сергія Магнітського та російських дітей-сиріт. Путін помітно сердився.

Нарешті, незадовго до закінчення заходу, піднявся журналіст Сергій Лойко із газети "Лос-Анджелес таймс" і сказав:

"Я повертаюся назад до Сергія Магнітського, бо ви про це говорили. Росія мала три роки, щоб дати відповідь, що ж сталося. І тоді не було б жодного "списку Магнітського", ви не лаялися б з Америкою, діти поїхали б в Америку, і всі були б задоволені та щасливі. Але відповіді немає. То що там?

Ви неабияк поінформовані в інших гучних кримінальних справах, я не називатиму їх. Мені хотілося б почути від вас відповідь на запитання, що там із 230 мільйонами доларів, які нібито <...> інспектори та поліціянти — міліціянти в минулому — вкрали з бюджету. На них можна було б відбудувати прекрасні дитячі будинки, і Медведєву не доводилося б голослівно говорити, що ми щось повинні зробити. Уже все це було б, і ми могли б тримати сиріт у нормальних умовах.

Що сталося із Сергієм Магнітським? Чому для нього настав 1937 рік? Добре, що він не для всіх. Але чому він все одно повертається до нашого життя?" Путін змінився на обличчі й почав відповідати:

"З приводу Магнітського..."

Але цієї миті його перебили — із зали пролунали оплески. Путін отетерів: "...Це що?.."

"Підтримуємо запитання", — пролунало із зали.

Путіну не доводилося стикатися з відкритим бунтом преси. Усі про себе знали, але вголос вимовити боялися. І тут Путін втратив контроль. Стишивши голос і насупившись, він сказав:

"Не знаю деталей, але я, утім, обізнаний про те, що пан Магнітський все-таки загинув, помер не від катувань, його ніхто не катував, а від серцевого нападу... Крім цього, пан Магнітський, як відомо, не був якимсь правозахисником, він не захищав права людини. Він був юристом пана Браудера, якого наші правоохоронні органи підозрюють у скоєнні економічних злочинів на території Російської Федерації".

Тут і в мене завмерло серце. Я знав, що тієї миті, коли Путін скаже моє ім'я, моє життя зміниться назавжди. У минулому він уперто уникав називати мене на ім'я, а у відкритій розмові з журналістами до цього двічі згадав мене як "цю людину". Путін ніколи не вшановує своїх ворогів, називаючи їх на ім'я. Але не сьогодні. Почути своє ім'я з вуст Путіна — як цебер холодної води. Залишалося тільки готуватися до того, що буде далі.

Президент Росії Володимир Путін на щорічній пресконференції, грудень 2012 року. Путін жорстко відповідав на численні запитання про новий російський закон, відповідно до якого американським сім'ям було заборонено усиновлювати російських дітлахів-сиріт (цей акт був прямою помстою Росії за американський Закон Магнітського). На цій пресконференції Путін уперше публічно назвав мене на ім'я (© Sasha Mordovets/Getty Images)

Наступного дня Дума підтримала заборону на всиновлення. Надії Лаврова на "зважене рішення" не справдилися: 420 депутатів були "за" і лише сім — "проти". Через тиждень, 28 грудня, Путін підписав закон. Щоб законопроект Магнітського став законом у Сполучених Штатах, знадобилося два з половиною роки. У Росії "антимагнітський закон" ухвалили за два з половиною тижні.

Від наслідків нового закону холонуло серце. Триста російських дітей-сиріт, які вже познайомилися зі своїми новими американськими сім'ями, ніколи не побачать кімнати, котрі з любов'ю підготували для них на іншому краю землі. Міжнародна преса активно публікувала фотографії цих діточок і розповідала їхні історії. Батьки, що не стали такими, зібралися на Капітолійському пагорбі з криками "Нам байдуже до міжнародної політики! Поверніть наших дітей!", і я не міг з ними не погодитися.

Щойно заборона на всиновлення набула чинності, мені почали телефонувати журналісти. У всіх було одне й те саме запитання:

— Чи відчуваєте відповідальність за те, що відбувається з цими сиротами та їхніми американськими сім'ями?

— Ні. За це відповідальний Путін, — відповідав я. — Тільки боягуз прикривається беззахисними дітьми, як живим щитом.

Багато хто мої почуття поділяв. 14 січня, наступного дня після старого Нового року, москвичі почали сходитися до Бульварного кільця із саморобними плакатами й транспарантами, які засуджували Путіна. Поки учасники протестної акції йшли під час скупчення численної поліції московськими вулицями, до них приєднувалося дедалі більше й більше людей, незабаром зібралося майже п'ятдесят тисяч.

Це були не політичні активісти, яких зазвичай бачиш на таких заходах. На вулицю вийшли бабусі, шкільні вчителі, батьки з дітьми на плечах — прості містяни. На плакатах було написано "Ганьба!", "Досить брехати!", "Дума їсть дітей", "Ірод!" (Новий закон прозвали "законом Ірода" за аналогією з юдейським царем, який, злякавшись за свою владу, намагався позбутися новонародженого Ісуса й наказав повбивати всіх немовлят-хлопчиків у Вифлеємі).

Зазвичай Путін ігнорує протести, але цей через розмах і тематику проігнорувати не вдалося. Скасувати закон уряд не міг, але після "Маршу проти негідників" оголосили, що Росія вкладає мільйони до державної системи утримання та опіки дитячих будинків. Я був упевнений, що виділені кошти ніколи не дійдуть за адресою, але саме рішення показувало, що Путіна це дуже зачепило.

Уся ця історія обійшлася Путіну дорожче за гроші: постраждав німб його невразливості. Він добивається бажаного й робить людей згодливішими через тотальне приниження — у цьому його коник. Він не відчувається переможцем, поки опонент не страждає або його не подолано. У світі Путіна той, хто принижує, і той, кого принижують, ніколи не можуть помінятися місцями. Однак саме це сталося з ним внаслідок заборони.

Що в такому разі роблять люди, подібні до Путіна? Усією міццю трощать тих, хто наважився їх принизити.

Той факт, що він бачив у цій ролі мене, нічого доброго не віщував.

41. Червоний циркуляр

Наприкінці січня 2013 року я знову приїхав на Всесвітній економічний форум до Давоса. Тривав другий день роботи. Я насилу пробирався крізь кучугури на підході до конференц-центру, як раптом почув жіночий голос:

— Білле! Білле!

Обернувшись, я побачив, як у мій бік енергійно крокує невисока жінка у великій хутряній шапці й з розпашілими від морозу щоками. Коли вона наблизилася, я впізнав Христю Фріланд — журналістку, яка колись давно, ще в Москві, уперше розповіла світові історію про "Сіданко", а тепер працювала редакторкою агентства новин "Рейтер".

— А, Христе! Привіт!

— Як добре, що я тебе побачила. — Вона відразу перейшла до діла.

Вітаючись, ми зазвичай по-дружньому цмокали одне одного в обидві щоки, але зараз їй, мабуть, було не до люб'язностей, і весь її вигляд видавав нетерпіння повідомити щось дуже важливе.

— А що сталося?

— Білле, я щойно з неофіційної зустрічі з Медведевим. Там знову згадували тебе.

— Не дивно. Я останнім часом особливо популярний у росіян.

— Саме про це я й хотіла поговорити. Мушу передати тобі його слова... хвилинку...

— Вона дістала блокнот із кишені й перегорнула до потрібної сторінки. — Ага, ось. Його запитали про справу Магнітського, й ось що сказав Медведев. Цитую: "Так, сумно, що Сергій Магнітський помер, а Білл Браудер досі живий і на волі". Так і сказав.

— Це що, погроза?

— Гадаю, так. Дуже схоже на це.

Мене пройняв дрож. Подякувавши Христі за інформацію, я рушив вбік конференц-центру, але в голові міцно засіло почуте. Зустрічі, заплановані цього дня, тривали, але ще чотири журналісти, яких я побачив, повторили те саме, що сказала Христя.

Мені не раз погрожували різні люди з Росії, але ніколи раніше такі погрози не звучали з вуст прем'єр-міністра. Я розумів, що наді мною нависло лихо, але тепер воно набуло інших масштабів. Повернувшись до Лондона, я одразу зателефонував нашому фахівцеві з безпеки, Стівенові Беку, і суттєво посилив особисту охорону.

Ця погроза також показувала хід думок Путіна та його наближених. Я розцінював це як бажання не лише знищити мене фізично, а й завдати шкоди будь-яким іншим доступним способом.

Першу підлість російська влада влаштувала, затіявши заочний судовий процес і звинувативши мене в ухиленні від сплати податків компаніями фонду. Протягом кількох років вони погрожували мені цією сфабрикованою справою, щоб залякати й змусити відмовитися від боротьби, а тепер, після ухвалення Закону Магнітського, вирішили піти до кінця.

Проводити наді мною суд, коли я перебуваю за межами країни, було вкрай незвичайно. За всю пострадянську історію це стало б лише другим випадком, коли громадянина західної держави судять заочно. Але це лише початок.

Разом зі мною вони збиралися судити й Сергія Магнітського, а ось у це повірити вже просто неможливо. Судити людину, яку вони самі ж і вбили! До такого не додумався навіть Сталін, який влаштував геноцид власного народу. Однак у березні 2013 року Путін вчинив саме так.

Своїм нововведенням Путін увійшов в історію. Востаннє судовий процес проти мертвої людини відбувся в Європі 897 року, коли римська церква, викопавши тіло папи Формоза із землі, віддала його під суд, після чого, відрубавши пальці, скинула в Тибр.

Список паскудств на цьому не вичерпувався. За кілька днів до початку судилища на телеканалі "НТВ" почали активно рекламувати годинний "документальний" фільм під назвою "Список Браудера", який поставили в прайм-тайм.

Я не став дивитися його в прямому ефірі, але пізніше мені зателефонував Володимир і коротко виклав суть: "Білле, це суто параноїдальні фантазії".

Мало того, що в цьому фільмі мене й Сергія звинувачували в ухиленні від сплати податків, то ще й визнали винним у девальвації рубля 1998 року, крадіжці 4,8 мільярда доларів позики МВФ Росії, вбивстві мого ділового партнера — Едмонда Сафрі, роботі на британську розвідку МІ6, а також у тому, що саме я вбив Сергія Магнітського в СІЗО "Матроська тиша".

Порожня клітка, яку ретельно охороняють, у залі суду для нас із Сергієм. На підставі сфабрикованих звинувачень в ухиленні від сплати податків Сергію винесли вирок посмертно, а мені заочно. Міжнародна спільнота засудила цей показовий процес (© Andrey Smirnov/AFP/Getty Images)

Я б, може, і засмутився, але фальсифікація вийшла настільки незграбною, що навряд чи глядачі повірили хоч єдиному слову. Утім, "вірогідність" не мала для російської влади жодного значення. Усе, що вони робили, зводилося до шаблонів і було взято з давно відпрацьованого сценарію, який вони не втомлювалися застосовувати. Та ж команда "НТВ" після переобрання Путіна 2012 року змонтувала схожий "документальний" фільм, намагаючись очорнити рух протесту та ще один — про відому панк-рок-групу "Пуссі райот". Трансляція цих "шедеврів" супроводжувала переслідування й арешти людей, про яких там йшлося.

Слухання в нашій справі розпочали 11 березня у Тверському суді. Головував суддя Ігор Алісов. Ні сім'я Магнітського, ні я не брали участі в цьому процесі, тому суд призначив нам державних захисників проти нашої волі. Коли адвокати за призначенням усвідомили, з чим їм доведеться мати справу, обидва заявили про самовідведення, але їм погрожували позбавленням адвокатського статусу.

Усі західні уряди, парламенти, засоби масової інформації та правозахисні організації розглядали те, що відбувалося, як обурливе зневажання основ правосуддя.

Початок слухання здивував усіх — прокурор кілька годин поспіль щось бубонів перед порожньою кліткою.

Усіх дивувало, навіщо це знадобилося Путіну. Міжнародному іміджу Росії було завдано колосальної шкоди, а вигода від витівки здавалася невеликою. Ніхто не сумнівався, що я не потраплю в російську в'язницю після закінчення процесу, а Сергія вже не було серед живих.

Але своя збочена логіка в цьому все ж таки була. У маренні Путіна, отримавши судовий вирок проти нас із Сергієм, його емісари могли потім звертатися до європейських держав, які розглядали власні версії Закону Магнітського, і ганьбити їх запитанням: "Як можна ухвалювати законодавчий акт, названий ім'ям злочинця, якого засудив російський суд? Як можна слухати його захисника, засудженого за той самий злочин?"

Незручні деталі про те, що Сергія вбили в СІЗО три роки тому, після викриття багатомільярдної корупції у вищих ешелонах державної влади, Путін просто не брав до уваги.

Десь посередині судового процесу виникла затримка, коли обидва державні захисники на знак протесту просто перестали з'являтися в суді.

Я не знав, що й думати. Оскільки результат цієї вистави був заздалегідь відомий і його контролював особисто Путін, навряд чи адвокати діяли своєю волею. Я почав думати, що Путін таким способом намагається витончено піти з цього ганебного шоу, яке сам ініціював.

Але ні, він не збирався відступати, а навпаки, підняв ставки. 22 квітня російська влада оголосила мене в розшук, звинувативши в новій сфабрикованій справі.

Хай як драматично це звучало, і як би на це не розраховував Кремль, мене це не вивело з рівноваги. У Великій Британії мене б нізащо не заарештували, оскільки британський уряд уже визнав російський процес нелегітимним і відхилив запити російських органів. Я не можу собі уявити, що цивілізована країна вчинить інакше, тому, попри настирливий шум російської влади, продовжив займатися правозахисною діяльністю.

У середині травня мене запросили виступити з промовою на Форумі свободи, що проходив в Осло — своєрідному Давосі правозахисного руху. У день заходу, коли я ось-ось мав вийти на сцену перед аудиторією в триста осіб, глянув на смартфон і побачив термінове повідомлення від помічниці із позначкою "Інтерпол". Я прочитав: "Білле, з нами щойно зв'язався N. Він отримав орієнтування Інтерполу про ваш арешт! Документ у додатку. Терміново телефонуйте в офіс!"

Відкривши PDF-файл, я переконався, що російська влада таки звернулася в Інтерпол.

Буквально за кілька секунд мене запросили на сцену. Я змусив себе посміхнутися й наступні десять хвилин, як багато разів до цього, розповідав історію про Росію, про Сергія та про себе. Під час виступу мені вдалося не думати про Інтерпол, але одразу після оплесків я швидко вийшов у коридор і зателефонував адвокатці в Лондон. Вона

пояснила мені значення цього повідомлення: під час перетину кордону мене можуть заарештувати. Кожна держава, яку я відвідував, могла ухвалити власне рішення, як реагувати на припис міжнародного ордеру.

Ситуація була досить невизначеною, адже я перебував у Норвегії — країні з чудовою репутацією щодо захисту прав людини, але водночас зі спільним кордоном з Росією. Я не міг передбачити, як норвежці вчинять у такому разі. Зателефонувавши Олені, я розповів їй про ситуацію й порадив готуватися до найгіршого.

Купивши квиток на найближчий рейс, я швидко зібрався та поїхав в аеропорт "Осло". Прибувши на місце за півтори години до відльоту, я зареєструвався на стійці "Скандинавських авіаліній". Коли відтягувати неминуче вже було неможливо, я повільно рушив довгим коридором до стійки паспортного контролю.

Теоретично я перебував у розшуку, тому, перетинаючи кордон, перетворився на суцільну грудку нервів, як Едуард і Володимир, коли вони виїжджали з Росії. Уява народжувала картини одна похмуріша за іншу: ось я показую паспорт і бачу вираз обличчя працівника, коли той виявляє моє ім'я в розшуку по лінії Інтерполу... Я уявив, як мене замикають у норвезькому ізоляторі тимчасового тримання... Ось я довгі місяці сиджу в спартанських умовах і відбиваюся на тривалих судових процесах від вимоги в екстрадиції... Я жваво уявляв, як гнуться норвежці під тиском Росії... І ось я програю в нерівній боротьбі й опиняюся в літаку "Аерофлоту", який етапує мене до Москви... Наступні страхи уява малювати вже відмовлялася.

Інших пасажирів біля стійки паспортного контролю не було. Поглянувши на двох молодих працівників у формі (обидва сиділи з нудним виразом і про щось тихо перемовлялися), я чомусь підійшов до того, що ліворуч, і простягнув паспорт. Той неуважно глянув на фото, потім на мене, загорнув документ і повернув мені. На щастя, він не просканував паспорт на комп'ютері, тому повідомлення Інтерполу залишилося поза увагою.

От і все. Забравши паспорт, я пройшов до виходу на посадку.

У британських аеропортах діють інші правила: прикордонна служба перевіряє всі паспорти без винятку. Проте британський уряд уже ухвалив рішення не реагувати на запити Росії щодо мене. Працівник імміграційної служби кілька хвилин обробляв мої дані через російський запит до Інтерполу, але повернув мені паспорт і пропустив. У Великій Британії я був у безпеці, але російська влада частково добилася свого: позначка в списку Інтерполу забороняла мені вільно подорожувати, а обмежуючи мої пересування, Кремль сподівався, що санкції, аналогічні американським, у Європі не пройдуть.

Мені нічого не залишалось, як негайно зайнятися ситуацією з Інтерполом. У день повернення з Норвегії я склав заяву для преси, у якій відкрито вказав на те, що міжнародний ордер на мій арешт існує. Новина відразу розлетілася, а журналісти й політики почали навперебій телефонувати в Інтерпол, щоб зрозуміти, чому вони прийняли позицію російської влади. Зазвичай Інтерпол ні перед ким не звітує, але через підвищену увагу до моєї справи вони вирішили розглянути його на спеціальному

засіданні за тиждень.

На результати я чекав без особливого оптимізму. Інтерпол нажив певної репутації, співпрацюючи з авторитарними режимами та відкриваючи справи проти їхніх політичних опонентів. У багатьох випадках вони чинили несправедливо. Найбільш очевидний випадок — допомога нацистам напередодні Другої світової війни в переслідуванні євреїв, які втекли з гітлерівської Німеччини. Відтоді назбиралося чимало інших кричущих прикладів.

За день до наради Інтерполу в газеті "Дейлі телеграф" вийшла стаття оглядача Пітера Осборна під назвою "Чи бореться Інтерпол за правду й правосуддя, чи допомагає лиходіям?".

Автор став на мій захист і на прикладі ситуації показав, як Інтерпол неодноразово вводили в оману держави-ізгої, а тепер і Росія. "Цілком імовірно, що Інтерпол стане на бік ФСБ проти Браудера, — зауважив він. — Але в очах світової громадськості під слідством виявиться не Браудер, а Інтерпол — за співпрацю з одним з найпідліших режимів світу".

Через два дні, 24 травня 2013 року, коли я сидів за столом і писав цю книжку, мені зателефонувала моя юристка. Вона щойно отримала повідомлення від Інтерполу, що запит російської влади на мене відхилено.

За годину ця новина з'явилася на сайті Інтерполу: "За рекомендацією незалежної комісії з контролю за даними Інтерполу Генеральний секретаріат Інтерполу видалив усі дані, які стосуються Вільяма Браудера".

Рішення здавалося остаточним і майже не мало прецедентів — Інтерпол відхиляв запити в дуже поодиноких випадках і ніколи не оголошував про це публічно.

Відмова мала викликати лють у Путіна. Укотре, коли справа стосувалася мене чи Сергія Магнітського, внаслідок дій його підлеглих Кремль було публічно принижено. Примарний шанс, що Путін відмовиться від посмертного судилища після конфузу з Інтерполом, зник.

Суддя Алісов продовжив свою справу, й 11 липня 2013 року ухвалив рішення. Того ранку він зайняв своє місце в тісній і задушливій залі суду й приготувався зачитати вирок. Тут також були обидва призначені державою адвокати, два обвинувачі, а також шість охоронців у чорних беретах у повній амуніції, але, оскільки охороняти чи виводити із зали не було кого, охорона була явним перебільшенням.

Постанову суддя читав ледь чутно, не відриваючи погляду від аркуша. На опис усіх фантазій Путіна про те, що ми із Сергієм нібито зробили, він витратив понад годину. У результаті нас оголосили винними в ухиленні від сплати податків у великому розмірі й засудили мене до дев'яти років заочно.

Це був показушний, потьомкінський суд. Такий вигляд має нинішня Росія. Задушливе приміщення, де головує слухняний режиму суддя, нагляд провадять бездумні виконавці, номінальні захисники створюють видимість справедливого суду, але самих підсудних у суді немає.

Місце, де всеохопно панує брехня. Місце, де два додати два — завжди п'ять, де біле

завжди чорне, а верх завжди низ.

Місце, де і вирок, і вину визначено заздалегідь. Де іноземця може бути засуджено заочно за злочини, яких той не скоїв.

Місце, де вбиту державою невинну людину, чийм єдиним злочином була любов до своєї батьківщини, можуть катувати навіть після смерті.

Такою є нинішня Росія.

Від серця

Прочитавши цю книжку, ви, мабуть, захочете дізнатися, який же відгук викликало в мені все, що сталося.

Відповідь проста: біль втрати Сергія був такий великий, що я не міг дозволити собі виявляти почуття. Після того як Сергія вбили, я змусив себе замкнути їх на ключ, а коли вони проривалися, то придушував їх швидко й безжально. Але будь-який психотерапевт скаже: біль не зникне, хай як його не придушуй. Рано чи пізно він вирветься назовні, і що більше його заглушувати, то драматичніший буде виплеск.

У моєму випадку греблю прорвало в жовтні 2010 року, майже через рік після смерті Сергія. Я допомагав двом голландським документалістам зв'язатися з тими, хто знав Сергія. Їхній фільм будувався з оповідань окремих людей, і вони довго розмовляли з усіма нами.

Прем'єра картини була запланована 16 листопада — першу річницю загибелі Сергія. Показ мав відбутися у восьми парламентах світу. У міру наближення цієї дати я почав сильно хвилюватися: а якщо фільм не візьме планку такого представницького прокату? Я боявся, що через поспіх, з яким створювали картину, могла постраждати якість, і вийде більше шкоди, ніж користі.

Щоб заспокоїти мене й розвіяти сумніви, знімальна група запросила нас з Вадимом у жовтні до Нідерландів на перегляд попереднього монтажу фільму.

Ми приїхали в село Остербек, що за годину їзди на південний схід від Амстердама, додому до Ганса Германса — одного з творців фільму. Перед показом картини ми зібралися на невеликій кухні, де він пригостив нас традиційними закусками із сиром едам й оселедцем, а потім, коли ми зручно влаштувалися у вітальні з подушками на підлозі, Мартін Маат, співпродюсер фільму, увімкнув проєктор.

Дивитися фільм "Сергій Магнітський: справедливість, закон, доля" було непросто. У ньому не було нічого нового для мене, але історія Сергія поставала в зовсім іншому вимірі. Це була розповідь не лише про тяжкі випробування, які випали на його долю, а й про повсякденне життя до арешту: про батьківську турботу про синів, про любов до літератури, про радість, яку дарувала йому музика Моцарта та Бетховена.

Бачити ці подробиці для мене було гірше ніж деталі пережитого ним в ув'язненні. Пронизливо щемким був фінал: рідна тітка Сергія, Тетяна Миколаївна, розповідала, як нещодавно навідувалася до його могили. Залишивши цвинтар, вона помітила жінку похилого віку, яка продавала біля станції метро польові квіти. "Вона була така сумна,

стояла в куточку, — згадує Тетяна Миколаївна. — Я пройшла повз, потім повернулася, тільки тому, що знаю — Сергій не пройшов би повз. І я купила в неї цей букетик квітів, бо згадала: якось, коли ми разом з ним та його мамою йшли вулицею, то ось така бабуса стояла й торгувала якимись поліетиленовими сумками. Сергій підійшов до неї, і та запитує його: "Яку вам сумку?", а він відповідає: "Ту, яка у вас найгірше продається"..."

Це були майже останні слова у фільмі, але не остання сцена й не фінальний мотив. Наче підкреслюючи головну думку цього фільму, зображення блідне, а мелодійний звук гітари та кларнета наростає, і ми бачимо Сергія на фрагментах старих домашніх відеозаписів: він вимовляє тост за літній збір усієї родини; милується водоспадом у відпустці; стоїть у дверях квартири, зустрічаючи гостей; обідає в кафе з найкращим другом, жартує, сміється та показує на камеру. На цих записах він живий — і таким назавжди залишиться в серцях і спогадах тих, хто його любить.

До цього моменту я тримався щосили, боячись уявити, що буде, якщо дати волю почуттям. Тепер же, в Остербеку, я не витримав і здався — сльози безперервно текли самі собою. Було страшенно ніяково, але водночас біль, що глибоко затаївся, нарешті прорвався і приніс полегшення. Ганс, Мартін і Вадим мовчки сиділи поруч, стримуючи власні сльози, не знаючи, що робити.

За деякий час до мене повернулася здатність говорити. Витираючи сльози, я тихо промовив:

— Можна ще раз подивитися?

— Звичайно, — відповів Ганс.

І ми знову дивилися цей фільм. Я знову плакав, і саме тоді почався довгий шлях відновлення.

Кажуть, переживаючи горе, людина проходить п'ять стадій, і прийняття болю — найважливіша з них. Може, і так, але прийняти те, що людину вбили, а вбивці залишаються безкарними та багатіють своїм злочинським промыслом, набагато складніше.

Головною справою, яка приносила мені певну втіху, була й залишається невпинна боротьба за справедливість. Кожен невеликий прорив — чи то голосування в парламенті, репортаж у газеті, заморожування активів або нові розслідування про вкрадені гроші — приносить мені нехай і слабе, але полегшення.

Частка спокою в мою душу приходить, коли я бачу, що історія Сергія допомогла іншим людям. Вбивство Сергія віддзеркалилося на поведінці навіть найцинічніших негідників. Тепер працівники слідчих ізоляторів двічі подумують, перш ніж вдатися до насильства, бо знають, що отримають відповідь, якщо станеться інший "Магнітський". Тепер люди, які страждають від несправедливості, знають, що можуть протистояти катам і складають свої власні "списки Магнітського". Тепер держава змушена звернути увагу на стан дитячих будинків та дитлахів-сиріт, яких раніше не помічали. Нині персональні санкції Магнітського стали основним інструментом у боротьбі проти війни в Україні. І, мабуть, що найважливіше, історія Сергія розплющила очі росіянам та

мільйонам людей по всьому світові на справжнє обличчя та свавілля путінського режиму.

Ця історія викликала зміни й за межами Росії. Російська влада так безцеремонно цькує мене, що серйозно зіпсувала свою репутацію на міжнародній арені. Ігноруючи встановлені правила, вона знову зажадала від Інтерполу внести мене до "червоного циркуляру", попри те що вже двічі їй було в цьому відмовлено. Через це тепер усі запити з Росії Інтерпол додатково перевіряє.

До того ж представник російських силових структур програв справу щодо захисту своєї репутації. Рішення Високого суду Великої Британії за позовом майора МВС Павла Карпова створило новий прецедент. Суддя відмовив у провадженні, поставивши перешкоду в майбутньому для всіх подібних позовів від любителів репутаційно-судового туризму, які прагнуть використати лондонський суд, щоб змусити замовкнути критиків авторитарних режимів.

Якими б значними не були ці здобутки, найчастіше буває нелегко пояснити друзям і колегам, чому я продовжую боротьбу.

Якось літнього суботнього дня 2012 року відвідати нас приїхав мій давній друг Жан Карубі із сім'єю. Ми жваво балакали за вечерею, розповідаючи одне одному про роботу, сім'ю, але коли я відлучився на кухню заварювати чай, він підійшов і попросив переговорити віч-на-віч. Ми пішли у вітальню, і я щільно зачинив двері.

Жан сів і тихо промовив:

— Білле, ми дружимо багато років, і я дуже турбуюся за тебе. У тебе чудова сім'я, ти успішний бізнесмен, але Сергія вже не повернути. Може, час зупинитися, поки не сталося чогось жахливого?

Такі розмови траплялися й раніше, і я чудово усвідомлював можливі наслідки своєї діяльності. Думка про те, що мої діти ризикують залишитися без батька, переслідує мене постійно. Щоразу, відвідуючи шкільну постановку балету або за грою з дітлахами в парку, я думаю, скільки ще зможу бути поряд з ними.

Але потім я згадую дітей Сергія, особливо молодшого, Микиту. Адже вони вже ніколи не побачать свого тата. Сергій не відступив у набагато небезпечнішій ситуації. Що ж я був би за один, якби здався і дозволив собі відступити?

— Зрозумій, Жане, я мушу довести справу до кінця, інакше отрута бездіяльності вб'є мене зсередини.

Звісно, я роблю так не від великої хоробрості. Я взагалі не сміливіший за інших і так само, як усі, відчуваю страх. Але я зрозумів одне: життя в страху коротке; хай яким наляканим я не був би якоїсь миті, я знаю, що це відчуття минуше й через деякий час відступить. Житель зони воєнних дій або людина небезпечної професії скажуть вам, що організм не в змозі тривалий час перебувати в страху. Що частіше з ним стикаєшся, то легше опанувати себе.

Припускаю, що є велика ймовірність, що Путін чи хтось із його оточення якось розправиться зі мною. Як і будь-яка інша людина, я не хочу собі смерті й роблю все, щоб їм це не вдалося.

Я захищаюся їй, хоча не можу розкрити всіх деталей, згадаю про одну, найважливішу — цю книжку.

Якщо мене вб'ють, ви знатимете, хто за це відповідає. Коли цю книжку прочитають мої вороги, вони зрозуміють, що вам відома ця проста істина.

Якщо вам небайдужі прагнення до справедливості й трагічна доля Сергія, я прошу вас поділитися цією історією з іншими людьми, і тоді ім'я Сергія Магнітського та його дух житимуть у наших серцях, а це надійніше за цілу армію охоронців.

І ще про одне мене зазвичай усі запитують: як я сприймаю втрати, які мені довелося зазнати під час боротьби за відновлення справедливості для Сергія. Справді, я втратив справу, яку старанно створював; втратив так званих друзів, що віддалилися боячись, що моя кампанія може зашкодити їхнім фінансовим інтересам; втратив свободу пересуватися світом без ризику бути заарештованим і переданим російській владі.

Чи стали ці втрати тяжким тягарем? Як не дивно, ні. Втрачаючи одне, я отримував щось цінніше в іншому.

Нехай я втратив тих, кого колись вважав друзями, але став для них фінансовим тягарем. Зате я зустрів безліч прекрасних людей, які роблять світ кращим.

Якби я не боровся за справедливість, то ніколи не познайомився б з Ендрю Реттманом — журналістом з Брюсселя, який з невтомною завзятістю висвітлює справу Сергія. Попри серйозні проблеми з опорно-руховим апаратом — будь-який рух перетворювався для нього на муки — він не пропустив майже жодної наради Європейської комісії у справі Магнітського, зробивши все, щоб місцеві бюрократи не змогли дипломатично зам'яти цю справу. Я ніколи не зустрів би Валерія Васильовича Борщова — сімдесятирічного ветерана російського правозахисного руху, голови громадської спостережної комісії Москви з дотримання прав людини в місцях примусового тримання, який уже через два дні після смерті Сергія ходив слідчими ізоляторами й камерами, де утримували Сергія десятки посадових осіб. Попри величезний особистий ризик, він викрив зухвало незрозумілі та брехливі заяви російських держорганів.

Я ніколи не познайомився б з російською правозахисницею Людмилою Михайлівною Алексеевою, якій було 86 років, і яка перша в Росії відкрито звинуватила працівників МВС у вбивстві Сергія Магнітського. Як і матір Сергія, вона подавала заяви про порушення проти них кримінальних справ і не опускала руки навіть тоді, коли ці заяви залишалися без відповіді.

За цей час я зустрів ще сотні людей, які змінили уявлення про людяність. Цього ніколи не трапилося б, якби я продовжував працювати на Волл-стріт.

Якби багато років тому в Стенфордській школі бізнесу хтось запитав мене, що я думаю про ідею залишити кар'єру керівника інвестиційного фонду заради правозахисної діяльності, я б подивився на нього як на божевільного. Але минуло чверть століття, і саме так усе й сталося.

Так, мабуть, я міг би повернутися до колишнього життя. Але, побачивши цей новий

світ, я вже не можу уявити інший шлях. Звісно, немає нічого поганого в тому, щоб присвятити життя бізнесу та комерції, але водночас світ буде як чорно-біле кіно. Й ось несподівано я побачив його в кольорі, і все в житті стало яскравішим, насиченішим, і головне — гармонійнішим.

Це не означає, що я ні про що не жалкую. Безумовно, я шкодую, що з нами поряд немає Сергія. Якби я міг почати все спочатку, я взагалі не поїхав би до Росії та з легкістю відмовився б від будь-якого ділового успіху, якби це повернуло Сергія.

З часом я розумію, яким був наївним, вважаючи, що як іноземець маю певний захист від варварства російської влади. Й ось загинув не я, а інша людина — через мене та мої дії, а я не в змозі його повернути. Однак я можу розвивати спадщину Сергія й домагатися справедливості для його родини.

На початку квітня 2014 року я вирішив запросити вдову Сергія Наталію та його сина Микиту до Європейського парламенту, щоб вони побачили, як відбувається голосування щодо резолюції Магнітського про введення санкцій проти тридцяти двох осіб, причетних до справи Сергія. Цей день мав стати історичним: вперше за всю історію Європейського парламенту запланували публічне голосування щодо осіб, які потрапляють під дію санкцій Магнітського в Європі.

У другій половині дня 1 квітня 2014 року ми сіли на поїзд "Євростар" Лондон — Брюссель. Щойно ми виринули з Євротунелю в Кале, мені зателефонував один із службовців Європарламенту:

— Білле, голова парламенту щойно отримав листа від великої американської юридичної фірми, яка діє від імені кількох росіян, згаданих у списку, і які потрапляють під санкції. Вони погрожують звернутися до суду, якщо голосування не скасують, заявляючи, що парламент порушує їхні права.

— Що? Та вони самі порушують усі права! Це немислимо!

— Згоден, але до десятої ранку завтрашнього дня голові парламенту треба подати експертно-правовий висновок з цього питання, інакше голосування може не відбутися.

Була вже шоста вечора, і я не уявляв, як знайти досвідченого юриста, який погодиться кинути все і за ніч скласти переконливий висновок.

Я вже був готовий опустити руки, але мій погляд впав на Микиту. Хлопчик припав до вікна й пильно роздивлявся французькі пейзажі. Як же він цієї миті був схожий на Сергія!

— Дайте мені трохи часу, — відповів я.

Вийшовши в тамбур, де за сім років до цього сиділи ми з Іваном, дізнавшись про обшуки в наших московських офісах, я почав телефонувати різним знайомим і залишати повідомлення, але через годину й тринадцять зроблених дзвінків прогресу не було. Я був у відчаї і почав міркувати, як пояснити майбутнє Наталії та синові Сергія. Але тут пролунав дзвінок з Лондона. Це був Джеффрі Робертсон — адвокат Її Величності, якому я залишив повідомлення про допомогу. Серед юристів-правозахисників йому не було рівних. У Великій Британії він із самого початку був одним з найщиріших і найгарячіших прихильників міжнародної версії Закону

Магнітського.

Я швидко пояснив йому ситуацію, весь час побоюючись, що зв'язок ось-ось обірветься. На щастя, цього не сталося. Наприкінці розмови він запитав:

— До котрої години потрібен документ?

Гадаю, він сподівався почути, що в нас є тижнів зо два або щось на зразок того. Зібравшись із силами, я відповів:

— Завтра до десятої ранку.

— Ого! — здивувався він. — Білле, наскільки це важливо?

— Дуже важливо. Ми з вдовою та сином Сергія зараз у поїзді на шляху до Брюсселя. Їдемо на голосування. Їхнє серце не витримає, якщо і тут нас спіткає невдача.

Джеффри якийсь час мовчки обмірковував перспективу до глибокої ночі займатися підготовкою правового документа. Потім у слухавці пролунав його рішучий голос:

— Білле, висновок буде в парламенті завтра до десятої. Несправедливості до сім'ї Сергія я не допущу.

Наступного ранку, рівно о десятій, Джеффри Робертсон надіслав свій документ.

Я зателефонував парламентському асистенту запитати, чи цього достатньо. На його думку, документ був ідеальний, але не можна сказати, чи переконає голову Європарламенту провести в другій половині дня голосування. Я завжди намагався вберегти Наталю та Микиту від політичних інтриг і дуже сподівався, що цього дня їм не доведеться стати свідками ще однієї. О четвертій годині я зустрів їх біля входу до будівлі Європарламенту, і ми пройшли на балкон зали пленарних засідань. Під нами було сімсот п'ятдесят депутатських крісел, розставлених широким півколом. Ми сіли, надягли навушники й вибрали потрібний канал зі списку синхронних перекладів на два десятки мов, якими парламент веде свою діяльність.

О пів на п'яту на балконі раптом з'явилася Крістіна Оюланд — депутатка Європарламенту від Естонії та співавтор резолюції Магнітського. Перевівши подих, вона повідомила, що висновок Джеффри Робертсона справді всіх переконав, і голосування відбудеться, як і було заплановано.

Потім вона поспішила до зали, щоб подати проект резолюції. Ми помітили її лілову сукню в діловій суеті зали, й ось вона почала свою промову. Крістіна Оюланд розповіла про трагедію, що сталася із Сергієм, про приховування скоєного проти нього злочину, але потім зробила те, чого ми не очікували. Вказавши в наш бік, вона сказала:

— Пане голово, сьогодні в залі присутня вдова Сергія Магнітського із сином, а також пан Білл Браудер. Я рада привітати наших гостей.

І раптом усі в залі встали. Усі погляди були прикуті до нас, і тут пролунав грім оплесків — не формальних, із ввічливості, а справжнісіньких і щирих, що не стихали майже цілу хвилину.

Помітивши сльози в очах Наталії, я відчув, як клубок підкочується до горла, а шкірою біжать мурахи.

Потім відбулося голосування. У Європарламенті не було жодного голосу проти

резолуції Магнітського.

Розповідаючи про початок кар'єри в бізнесі, я згадував про дивовижні відчуття, які приніс мені несподіваний зліт вартості куплених польських акцій.

Наталія, Микита та я зустрічаємося з членами пленарної сесії Європарламенту, яка відбулася 2 квітня 2014 року в Брюсселі. За кілька хвилин після цього фото Європейський парламент одностайно ухвалив санкції проти російських чиновників, відповідальних за смерть Сергія. Стоять ліворуч: Крістіна Оюланд з Естонії, Едвард Мак-Міллан-Скотт з Великобританії, Микита та Наталія Магнітські, Гі Вергофстадт із Бельгії та я. (© ALDE Group)

Але того дня в Брюсселі на балконі поруч із вдовою та сином Сергія я дивився, як головний законодавчий орган у Європі визнає та засуджує несправедливість, від якої постраждав Сергій та його сім'я, й отримав відчуття, незмірно сильніше ніж кураж від ділового успіху. Якщо вдалий вибір акцій був найяскравішою подією мого колишнього життя, то тепер я знав, що почуття, які народжуються під час встановлення справедливості в цьому несправедливому світі, справді незабутні, і їх годі з чимось порівняти.

Без вас ця книжка була б неможлива

Мої опоненти люблять спекулювати на тему, як мені вдалося добитися справедливості для Сергія Магнітського. Російський уряд по черзі звинувачував мене в

тому, що я агент ЦРУ або шпигун секретної розвідувальної служби Великобританії; мільярдер, який підкупив членів Конгресу США та Європарламенту; учасник сіоністської змови для захоплення миру. Істина, звісно, набагато простіша. Причина, через яку ця кампанія дала плоди, у тому, що люди на трагедію Сергія відгукнулися.

Багато хто бере участь у кампанії за справедливість відкрито, і ця книжка дала мені змогу висловити їм свою вдячність.

Однак крім тих, кого я згадав на її сторінках, є величезна кількість людей, не названих поіменно, але без чиеї допомоги й невпинної праці боротьба за справедливість у справі Сергія була б неможлива. Спочатку я хотів скористатися цим розділом, щоб подякувати особисто кожному, але потім передумав, оскільки боротьба триває, і я не можу наражати їх на небезпеку через залякування, погрози й нападки російської влади, а саме з цим доводиться стикатися тим, хто відкрито підтримує нашу кампанію за справедливість у справі Магнітського.

Час висловити подяку всім, хто зробив свій внесок у справу захисту справедливості, обов'язково настане, але не раніше ніж зникне загроза реваншу від російської організованої злочинності та панівного режиму Путіна.

А поки що я звертаюся до кожного, хто доклав сили, часу та енергії заради нашої спільної справи. Я сподіваюся, що всі ви знаєте, як я вдячний вам за підтримку.

Я висловлюю глибоку вдячність хоробрим російським активістам, які, ризикуючи життям, продовжують справу Сергія Магнітського та борються за покращення життя у своїй країні; політичним діячам у Сполучених Штатах, Канаді та Європі, усім у Європарламенті, Парламентській асамблеї Ради Європи та Організації з безпеки та співробітництва в Європі; усім юристам, які приєдналися до мене в боротьбі за справедливість і працюють безоплатно; журналістам, які сміливо й невпинно розповідають правду; неурядовим організаціям у всьому світі, які не дозволяють політикам не діяти; моїм друзям та колегам, чия підтримка допомагала мені всі ці роки; і всім, хто не залишився байдужим до долі Сергія.

Мені важко висловити, як я ціную все, що ви зробили. Внесок кожного з вас нескінченно важливий, оскільки він змінює світ на краще. Усе, чого ми досягли, стало можливим лише завдяки вам.

А головне, я маю подякувати справжнім героям — сім'ї Магнітських. Нас звела трагедія — я віддав би все, щоб вона не сталася. Я вдячний вам за нашу дружбу. Ваші сміливість і рішучість, попри невимовну гіркоту втрати, гідні захоплення, і я знаю, що Сергій пишається вами.

Примітки

1

"Звіринець" (Animal House, 1978) — комедія Джона Лендіса про пригоди університетської молоді. Фільм отримав премію Гільдії сценаристів Америки за

найкращий оригінальний комедійний сценарій.

2

"Рік небезпечного життя" (The year of living dangerously, 1982) — драма Пітера Вейра.
"Оскар" за найкращу жіночу роль другого плану (Лінда Гант).

3

Максвелл народився в Чехословаччині.

4

"Покер брехунів" (Liar's Poker, 1989) — напівавтобіографічний роман Майкла Льюїса про звичаї та життя Волл-стріт.

5

Джуліан Робертсон — засновник "Тайгер менеджмент", одного з найуспішніших гедж-фондів.

6

Конвертовані облігації — один зі способів залучення коштів і збільшення статутного капіталу, які згодом можна конвертувати в акції. Конвертовані облігації — це іменні облігації, умови випуску яких передбачають можливість їх обміну на звичайні акції підприємства за здалегідь визначеною ціною.

7

"Не за поняттями" — кримінальний російський вислів, що характеризує людину чи обставини, що виконують чи виконуються не за злочинськими законами всередині такої

спільноти.

8

"Волл-стріт" (Wall-street, 1987) — кінодрама Олівера Стоуна з життя ділового світу. "Оскар" за найкращу чоловічу роль отримав Майкл Дуглас.

9

"Адвокатів, зброї та грошей" — фраза з популярної 1978 року пісні американського рок-музиканта Воррена Зевона з альбому *Excitable boy*.

10

Fortune 500 — рейтинг найбільших світових компаній, який складає американський журнал Fortune на підставі їхньої виручки.

11

"Вівторки з Моррі" (Tuesdays with Morrie, 1997) — документальний бестселер американського письменника Мітча Елбома з діалогами хворого професора та його колишнього студента про сенс життя та смерть.

12

"Лондон-Сіті" — міський аеропорт Лондона з однією короткою посадковою смугою. Приймає невеликі літаки й обслуговує здебільшого ділові кола. Його відкрили 1987 року.

13

"Гітроу" та "Гатвік" — два головних лондонських аеропорти.

14

Після анексії Східної Польщі у вересні 1939 року в радянському полоні опинилося багато поляків.

15

"Примара" (The Ghost Writer, 2010) — фільм Романа Поланські за однойменним романом Роберта Гарріса. Отримав "Срібного ведмедя" Берлінського кінофестивалю та премію "Сезар" за кращу режисуру.

16

www.russian-untouchables.com

17

Тобто сенатори Мак-Кейн, Карден та Вікер.

18

C-SPAN — група телеканалів, радіостанцій та сайтів, що транслюють роботу органів влади США та передачі про важливі суспільні питання. Мовить з 1979 року.